

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

ВИТОКИ

педагогічної майстерності

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Заснований у травні 2007 року

Випуск 30

Серія «Педагогічні науки»

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

Ulrichsweb Global Serials Directory

Полтава
2022

ISSN 2616-6623
UDC 37.091.12:005.336.5

THE SOURCES OF PEDAGOGICAL SKILLS

Founder and publisher:

POLTAVA V. G. KOROLENKO NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY

*The journal is published by the decision of Academic Council of Poltava National V. G. Korolenko Pedagogical University
(Protocol No. 5 dated 28.11, 2022)*

*The journal is in the list of scientific professional publications of Ukraine (category B)
in which the results of thesis may be published (Order of Ministry of Education and Science of Ukraine
dated July 02, 2020, No. 886).*

The journal is indexed in: Index Copernicus International, Ulrichsweb Global Serials Directory

Editor in Chief

Grynyova Maryna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Rector of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Members of the editorial board

Grynyov Roman, Doctor of Sciences (Physics and Mathematics), Faculty of Physics, Ariel University, State Israel

Danyso Oksana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Dovga Tetiana, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Central Ukrainian V. Vynnychenko State Pedagogical University, Kropyvnytskyi

Dziuba Tetiana, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Dyachenko-Bohun Maryna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Zhamardiy Valery, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the UMSA

Zhdanova-Nedilko Olena, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Kononets Nataliia, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the University of Ukoopspilks «Poltava University of Economics and Trade»

Kraschenko Yuryi, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical, head of the State Service for Education Quality in Poltava region

Morgun Volodymyr, Candidate of Psychological Sciences, Professor of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Tkachenko Andrii, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Khomenko Pavlo, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Managing Editor – Doctor of Pedagogical Sciences **O. Zhdanova-Nedilko**

The Sources of Pedagogical Skills: The journal / Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University. Poltava, 2022. Issue 30. 220 p. (Series «Pedagogical Sciences»).

The journal includes research results of scientists and lecturers, scientific researches of doctoral and postgraduate students on the problems of future teachers training, improvement of teacher's professional skills in comprehensive and vocational schools in the context of national and international educational system.

Certificate of the state registration

Series KB No. 23451-13291 ПП dated June 22, 2018

© Group of authors, 2022

© Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University
2022

ISSN 2616-6623

UDC 37.091.12:005.336.5

ВИТОКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Засновник і видавець:

ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА
*Друкується за ухвалою вченої ради Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка (протокол № 5 від 28.11. 2022 р.)*

Журнал уходить до переліку наукових фахових видань України (категорія Б),
в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 2 липня 2020 р. № 886).

Індексується в Index Copernicus International та Ulrichsweb Global Serials Directory

Головний редактор

Гриньова Марина Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Члени редколегії

Гриньов Роман Станіславович, доктор фізико-математичних наук, факультет фізики Аріельського університету, Держава Ізраїль

Даниско Оксана Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Довга Тетяна Яківна, доктор педагогічних наук, професор Центральноукраїнського державного національного педагогічного університету імені В. Винниченка, м. Кропивницький

Дзюба Тетяна Михайлівна, кандидат психологічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Дяченко-Богун Марина Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Жамардій Валерій Олександрович, доктор педагогічних наук, доцент Української медичної стоматологічної академії, м. Полтава

Жданова-Неділько Олена Григорівна, доктор педагогічних наук, професор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Кононець Наталія Василівна, доктор педагогічних наук, доцент Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Кращенко Юрій Петрович, кандидат педагогічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, начальник Управління державної служби якості освіти України в Полтавській області

Моргун Володимир Федорович, кандидат психологічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Ткаченко Андрій Володимирович, доктор педагогічних наук, професор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Хоменко Павло Віталійович, доктор педагогічних наук, професор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

*Відповідальний редактор – доктор педагогічних наук **О.Г. Жданова-Неділько***

Витоки педагогічної майстерності: журнал / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2022. Випуск 30. 220 с. (Серія «Педагогічні науки»).

Журнал містить результати досліджень учених та викладачів, наукові пошуки докторантів, аспірантів із проблем підготовки майбутнього вчителя, удосконалення професійної майстерності викладача загальноосвітньої і професійної школи в контексті вітчизняного та світового освітнього простору.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу

Серія КВ № 23451-13291ПП від 22 червня 2018 р.

© Колектив авторів, 2022

© ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022

Інформація для авторів

1. Журнал «Витоки педагогічної майстерності» призначений для публікації досліджень у галузі педагогіки, що розкривають проблеми її історії, теорії професійної освіти, виховання та навчання, соціальної педагогіки, освітнього менеджменту.
2. Журнал виходить двічі на рік.
3. Рекомендований обсяг статей, що подаються до друку, від 10 до 14 сторінок (формат аркуша А-4, розмір шрифту 14, міжрядковий інтервал 1,5, поля 2 см з усіх сторін).
4. Статті проходять процедуру первинного редакторського, редакційного розгляду та рецензування. Тексти можуть бути відхилені або повернуті авторам на доопрацювання на кожному з етапів, залежно від виявлених невідповідностей чи недоліків (у змісті, якості викладу матеріалу та технічному оформленні). Процес рецензування закритий. Остаточну ухвалу про друк статті приймає Вчена рада університету за поданням редакційної колегії видання. Автора інформує про це рішення і час виходу збірника відповідальний редактор.
4. Рукописи статей повинні містити такі компоненти: 1) постановка проблеми в загальному вигляді та вказівка на її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз найвагоміших публікацій, у яких започатковано розв'язання досліджуваної проблеми й на які спирається автор; 3) вирішення досі не вирішених аспектів наукової проблеми, яким і присвячено цю статтю; 4) формулювання мети й завдань статті; 5) виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 6) висновки з дослідження та перспективи подальшої розробки цього тематичного напрямку. Бібліографічний апарат оформлюється у відповідності зі стилем АПА.
5. Технічне оформлення наукової статті:
 - вгорі ліворуч – **індекс УДК**;
 - через рядок ліворуч – **ім'я та прізвище автора напівжирним шрифтом** (наприклад: **Лариса Коваленко**);
 - через рядок по ширині сторінки – **ORCID автора**;
 - через рядок по ширині сторінки – назва закладу, де працює дописувач (наприклад: Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка);
 - через рядок по центру напівжирними прописними літерами – **назва статті** (наприклад: **РОЗВИТОК ІДЕЇ СПІВРОБІТНИЦТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ**);
 - через рядок з абзацу – анотація (до 100 друкованих знаків) і ключові слова (5–7) курсивом українською мовою;
 - через рядок, з абзацу – текст статті;
 - через рядок по центру – слова «**Список використаних джерел**»;
 - через рядок у алфавітному порядку чи в послідовності цитування – список використаних джерел (рекомендована кількість до 10-12);
 - через рядок по центру – слово «**References**»;
 - список використаних джерел у латинській транслітерації;
 - через рядок – прізвище та ім'я автора англійською мовою;
 - у наступному рядку – назва закладу, де працює дописувач, англійською мовою;
 - у наступному рядку – назва статті англійською мовою;
 - у наступному рядку й далі – розширена анотація (реферат – не менше 200 слів, 2000-3000 друкованих знаків) та ключові слова (5-7) англійською мовою.
6. Посилання на літературу в тексті подаються в круглих дужках за зразком (Лещук, 2008, с. 15);
7. У окремому файлі слід подати відомості про автора: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь і звання, місце роботи й посада (дані для публікації в рубриці «Наші автори»), адреса для пересилання журналу, телефон, e-mail (не публікуються).
8. Редакційна рада може не поділяти поглядів дописувачів.

УДК:1(477)(092)СКОВОРОДА

DOI: [HTTPTS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270632](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270632)

ПЕТРО САУХ

ORCID 0000-0001-9767-7496

Національна академія педагогічних наук України, м. Київ

ОРИГІНАЛЬНІСТЬ І САМОБУТНІСТЬ ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті здійснено аналіз оцінки філософії Григорія Сковороди, яка не вписується у традиційний історико-філософський образ, заснований на способі філософствування західноєвропейської філософії Нового часу. Визначено причини різних, часто взаємовиключних, версій інтерпретації філософії українського мислителя. Доведено, що філософія Г. Сковороди є унікальним прикладом синкретизму самобутньої філософської системи і його власної життєвої позиції. В основі сквородинівського світорозуміння лежить “вічна філософія”, як премудрість. Бажанням Г. Сковороди було не відкриття якихось нових принципів чи побудова оригінальної, в чомусь істотно відмінної від усіх інших філософської системи, а прилучення до вищих істин буття для практичного втілення їх у повсякденному житті. Показано, що філософія Г. Сковороди відкриває перед нами цілісне бачення й сприйняття усього суцього, чого бракує не лише сучасним людям, а й сучасній “професійній філософії”. Розкрита сила і значення самобутнього творчого спадку мислителя для української філософії в контексті ідей антеїзму, кордоцентризму та глибоких екзистенціальних мотивів.

***Ключові слова:** самобутність філософії, вічна філософія як премудрість, синкретизм, антеїзм, кордоцентризм, екзистенціальний мотив, духовно-сердечне буття*

Вступ. Григорій Сковорода чи не єдиний відомий філософ, який доводив оригінальність власного розуміння світу усім своїм життям. Він є унікальним прикладом синкретизму своєї філософської системи і власної життєвої позиції, яка цілковито ґрунтувалася на синтезі емоційної та раціональної сфер людського буття. Ніколи й ні в чому не поступався своїми переконаннями, не піддавався жодним життєвим спокусам, жив саме так, як того вимагала його власна сутність. Свою філософську систему творив з голосу цієї сутності, а не на чиєсь замовлення, а її головною метою вважав пошук щастя, гармонії та життєвого балансу. Усі земні блага Григорій Сковорода віддав в руки долі, “вимоливши” в ній лише одну цінність – свободу. Він жив так, як філософствував, і філософствував, як жив (Чижевський, 2005, с. 12).

Знамениті слова “Світ ловив мене, та не впіймав”, які на прохання мислителя були вирізьблені на його могилі, наповнені глибоким філософським смислом. В них закладений життєвий імператив мудреця: якщо не вимагати багато від світу й неухильно йти за своїм внутрішнім покликанням, то можна бути вільним від світу, живучи у ньому. Основою сквородинівського світорозуміння є традиція “вічної філософії” як премудрості, яка не знає часових і просторових меж та розмита в синергії мислення, поезії, міфу, релігії (Гужва, 2012). “Григорій Сковорода унікальний тим, що йому вдалося відродити той тип автентичного відчуття, який називається синкретичним: єдність усього з усім” (Карівець, 2016, с. 89).

Поряд з цим, транслюючи просту життєву мудрість, вільно інтерпретуючи джерела, на які спирався, нехтуючи неістотними на його погляд деталями та

“зовнішньою словозвонкістю”, Г. Сковорода не вписувався в межі “академічної вченості”. “Манера письма, проблематика і компілятивний характер його творів”, – зазначає С.Л. Йосипенко, – “... не відповідає загальноприйнятому серед професійних філософів образу філософствування” (Йосипенко). Не випадково творчий спадок Г. Сковороди до сьогодні є предметом різних й часто взаємовиключних оцінок, то возвеличуючи самобутність філософії українського мислителя, то акцентуючи на тому, що він не створив “цілісної філософської системи”, в якій ідеї продукуються не стільки в чіткій логічній, скільки в образній формі. Доля істини в цих оцінках є, якщо підходити до філософії Г. Сковороди не лише з позицій західної філософії Нового часу, а й з позицій стилю і образу сучасної філософії.

Причин історико-філософської незавершеності фігури Г. Сковороди – філософа й визначення цілісного і завершеного його образу, існує декілька. По-перше, відсутність ґрунтовних і переконливих досліджень його філософії, які були б присвячені синергії філософської та міфопоетичної складової. По-друге, дослідники нерідко уникають системності в аналізі філософії мислителя, вдаючись до виокремлення, переповідання, смакування окремими ідеями про “три світи”, “дві натури”, “сродну працю”, “велич серця” тощо. Сила ж творчості Г. Сковороди в її синкретизмі. Ретрансляція сквородинівських імперативів премудрості шляхом дослідження окремих ідей суттєво спрощує як самі ці ідеї, так і реальне значення філософії великого українського філософа. З огляду на це, як не згадати Блезя Паскаля, який “... оцінюючи філософське новаторство Рене Декарта, вважав, що переважна кількість складових його філософії є запозиченою, проте усі ці складові введені у такий контекст, й з таким спрямуванням, що в цілому його філософія постає абсолютно новою й оригінальною” (Петрушенко, 2009, с. 234). Те ж саме, - справедливо зазначає В.Л. Петрушенко, - можна сказати і у відношенні філософії Г. Сковороди, яка проявляє самобутність у синкретичній всеосяжності. “Філософія або любов до мудрості, - наголошував Г. Сковорода, - спрямовує все коло справ своїх на той кінець, щоб дати життя нашому духові, благородство серцю, світлість думкам, як голові всього. Коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне, то все світле, блаженне, веселе. Оце й є філософія”. Він творив свою філософію як концепцію власного життя, а саме життя не мислив інакше, ніж побудованим у відповідності із принципами своєї філософії.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні оригінальності і самобутності філософії Григорія Сковороди в контексті традиції вічної філософії як премудрості.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим предметом філософського осмислення Григорій Сковорода вважав людину, оскільки, не знаючи її бажань і “гріхів”, не можливо виміряти усе інше. Життя людини не визначене наперед, його слід творити на основі життєдайних принципів, уникаючи деструктивних чинників, які гублять людину і ведуть до нещастя. В одній із своїх праць, “Алфавіті світу”, він пише: “Найперший ганок та передухіддя, що веде до пагуби, це: а) входити у неспоріднену статтю; б) мати посаду, супротивну природі; в) вчитися тому, до чого не зроджений; г) дружити з тими, до яких ненароджений. Ці доріжки питомий для нещастя шлях” (Сковорода, 1983, с. 205). Засобами філософії, на його переконання, варто не так осягати абстрактні істини, як досягати за їх допомогою буття в істині. В цьому проявлялася барокова спрямованість сквородинівської думки, яка акцентувалася на нерационалістичному тлумаченні мисленнєвої діяльності. Між іншим, Григорій Сковорода навіть уникав вживання терміну розум, а оперував поняттям “думки”, “душа”, “дух”, які пов’язував із “серцем”, а пізнання

тлумачив у дусі Еклезіастової тези: “Бо при могутності множитьс'я й клопіт, хто пізнання побільшує, той побільшує й біль”(Екл.1,18). Такий підхід мав глибокі античні та біблійно-давньохристиянські корені, хоча тлумачились вони Г. Сковородою по своєму. Він розставляв у них акценти лише на тому, що вважав їх “силою та есенцією”. Такою ж самою мірою він був далекий від ортодоксального християнства. Поряд з цим Г. Сковорода з юних років був причетний до біблійно-патріотичної та античної традиції, але обидві вони для нього не були чимось закостеним, довершеним й остаточним, хоча й розкривали тайни буття через свою текстуальну символіку.

Реальність, за Сковородою, постає не моністично-унітарним буттям, а є гармонійною взаємодією трьох світів: макрокосму (Всесвіт), мікрокосму (Людина) і символічного світу (Біблія) (Сковорода, 1983, с. 338). Кожен із цих світів має дві природи: зовнішню – матеріальну, помітну при безпосередньому сприйманні і справжню, глибинну, що потребує внутрішнього, духовного осягнення. Великий світ (макркосм) і малий світ (мікрокосм), будучи відмінними світами, водночас тісно між собою взаємодіють. Ця взаємодія гармонійна й відбувається вона не автоматично, її благодатним ґрунтом є творча життєва ініціатива людини. У кожній конкретній людині, переконливо доводив Г. Сковорода, існує свій спосіб гармонізації, а єдиним інструментом віднаходження гармонії є серце. Головним джерелом всіх бід людини він вбачав “несродність” (невміння чи небажання творчого пошуку шляхів “сродності” зі світом). Щодо символічного світу високодуховних текстів, зокрема біблійних, то на буденному рівні вони, на думку мислителя, можуть сприйматися буквально (а то й поверхово), але насправді за ними варто розпізнавати глибинний, духовний зміст, що ховається в їхній символіці. Своєрідним спільним знаменником внутрішнього духовного буття всіх трьох світів для Г. Сковороди є Софія – Премудрість Божа, присутня і в природі, і в людині, і в Біблії та інших богонатхненних творах.

На основі такого світорозуміння Г. Сковорода продукує моральний ідеал праведної людини, яка не прагне матеріальних благ матеріального світу, а відчуває і осягає внутрішню софійну сутність усіх трьох світів. Звідси випливає головне завдання людини – проникати через матеріально споріднену тобі справу (“сродну працю”) та знайти своє щастя. В листі до М.І. Ковалинського Г. Сковорода писав: “Ні про що не турбуватись, ні про що не переживати – значить не жити, а бути мертвим, адже турбота – рух душі, а життя – це рух... Де труд, там і спочинок. Де турбота, там і радість” (Сковорода, 1961, с. 80). І лише та праця є спочинком і насолодою, яка відповідає душі, її покликам. В іншому випадку праця, хоч і приносить користь для загального добра, дає мало радості тому, хто її здійснює. Якщо людина вибрала собі працю, професію відповідно покликам душі, тоді вона щаслива, лише тоді вона здатна досягти успіхів. Людина повинна визначитись, чого вона хоче і до чого вона покликана. Стражденність і муки, через які їй доводиться проходити, від того, що вона живе всупереч тому, для чого створена. “Природа і сродність, – вважав Г. Сковорода, означають вроджене Боже благословіння, таємний Його закон”, який усім править і продукує щастя. А досягти щастя можна лише слідуючи почуттям внутрішньої натури (серця). “Чисте серце ... є Дух Святий, дух відання, дух благочестя, дух премудрості, духпоради, дух нетлінної слави і камінь віри”. “Глибоке серце – людина є..., а що ж є серце, коли не душа? Що є думка, коли не корінь, сім'я і зерно всієї нашої плоті, крові, шкіри та іншої зовнішності?” (Сковорода, 1983, с. 178, 206). Отже, серце є не просто дух, безодня думок, але й людина (“істинна людина”). Тобто у Сковороди йдеться про

інтерпретацію людини не як просто “мисленної” істоти (гносеологічного суб’єкта), а як специфічного роду духовно-сердечного буття, екзистенції (онтологічного суб’єкта в душі С. К’єркегода). До того ж серце – це особлива реальність, що перебуває поза людиною. Це те загальне, що об’єднує “всі серця”. Як форма загальності, думок, прагнень і воль, вона виявляє себе у спілкуванні. Серце кожної людини пов’язане із “загальним серцем”, яке втілює “всесвітній розум” (Шевченко, 1993, с. 105).

Звичайно, – переконує Г. Сковорода, – світ різноманітний і люди різні. Суспільство, на його думку, нагадує машину. “У ньому непорозуміння бувають тоді, коли його частини відступають від того, до чого вони майстром зроблені” (Сковорода, 1983, с. 225). Кожна людина має знайти своє місце у світі і зайнятися тим, що їй “прописала природа”. Для цього їй потрібно пізнати себе, що не кожному вдається однаковою мірою (“нерівна рівність”). “Бог багатому подібний фонтану, який наповнює різні посудини за їхнім об’ємом. Над фонтаном напис такий: “Нерівна всім рівність ... Менша посудина має менше, але в тому вона рівна більшому, що все одно є повною” (Сковорода, 1983, с. 223). Відтак, Г. Сковорода визнавав лише одну нерівність – нерівність в обдарованості й покликанні в одному й тому ж виді діяльності, що має не соціальне, а природне походження. Коли ми говоримо про рівність, – вважав він, – то це слід розуміти як рівні права для всіх у виявленні здібностей вирішувати свою долю і долю інших. Поле свободи в етичній концепції Сковороди не знає обмежень, оскільки воно охоплює не “зовнішню натуру”, а “осереддя” людини. Г. Сковорода реалізує потребу у внутрішній нескінченності, що врівноважує безодню соціального простору й часу, в якому може загинути, потонути сенс людського буття (Горський, 1996, с. 101-102).

Висновок. Філософія Г. Сковороди відкриває перед нами цілісне бачення й сприйняття усього суцього, чого так бракує не лише сучасній людині, а й багатьом професійним філософам. Григорій Сковорода належить до того типу мудреців, яким поталанило втілити у повсякденному житті своє розуміння блага, істини і краси. Життєвими ідеалами для нього були Сократ, особистості подібного плану з індійської філософії (Будда), та усіх інших цивілізацій. Їхнім життєвим завданням було не відкриття якогось нового принципу чи побудова оригінальної системи, а прилучення до вищих істин буття для практичного втілення їх у повсякденному житті. Сила філософії Г. Сковороди, попри зовнішню простоту, являє собою унікальну літературно-філософську систему, яка поєднала здавалося б непоєднані речі – неоплатонізм із вираженим містицизмом та епікурейство, християнський погляд на світ, біблеїзм та елементи античної філософії на основі особливостей української ментальності та ідей, духу свободи, справедливості та рівності (Кралюк, 2013, с. 334). У творчості Г. Сковороди більше, ніж у будь-якого іншого мислителя, проявилися риси української філософії – антеїзм, кордоцентризм та глибоку екзистенціальні мотиви. Розкриваючи філософію серця, започаткованому ще в “Слові про Закон та Благодать” Іларіона і в безіменній “Тлумачній Палей”, він створив основу для філософії серця П. Юркевича. Заклики Сковороди “пізнай себе”, “поглянь в себе”, прагнення проникнути у внутрішній світ конкретної людини, її страждання, тривоги, пошуки опори в Богові знайшли відгук у творчості цілої плеяди українських мислителів ХІХ-го – початку ХХ століть.

Список використаних джерел

- Горський, В. С. (1996). *Історія української філософії*. Київ: Наукова думка.
- Гужва, О. П. (2012). "Вічна філософія" як орієнтир у сквородинівському світогляді. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*, 39, 34-49. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Khnpu_filos.
- Йосипенко, С. Л. *Філософія Григорія Сковороди: проблеми, напрямлення и история исследование*. Взято с <http://www.runivers.ru/philosophy/logosphere/366422>.
- Карівець, І. (2016). Метафілософія Григорія Сковороди. *Humanitarian vision*, 2, 1, 87-90. Взято з <http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv-2016-2-1-15>.
- Кралюк, П. М. (2013). *Історія філософії України: навчальний посібник*. Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія».
- Петрушенко, В. Л. (2009). *Філософія: підручник*. 5-е вид., виправл. і доповн. Львів: "Магнолія 2006".
- Сковорода, Г. (1983). *Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи*. Київ: Наукова думка.
- Сковорода, Г. (1961). *Твори у двох томах* (Т. 2). Київ.
- Чижевський, Д. (2005). *Нариси з історії філософії на Україні. Філософські твори у чотирьох томах* (Т. 1). Київ: Смолоскип.
- Шевченко, В. І. (1993). *Концепція пізнання в українській філософії: курс лекцій*. Київ.

References

- Chyzhevskiy, D. (2005). *Narysy z istorii filosofii na Ukraini. Filosofski tvory u chotyrokh tomakh [Essays on the history of philosophy in Ukraine. Philosophical works in four volumes]* (Vol. 1). Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
- Horskiy, V. S. (1996). *Istoriia ukrainskoi filosofii [History of Ukrainian philosophy]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Huzhva, O. P. (2012). "Vichna filosofiiia" yak oriientyr u skovorodynivskomu svitohliadi ["Eternal philosophy" as a reference point in the worldview of Pannadyniv]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H. S. Skovorody [Bulletin of Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovorody]*, 39, 34-49. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Khnpu_filos [in Ukrainian].
- Karivets, I. (2016). Metafilosofiiia Hryhoriia Skovorody [Metaphilosophy of Grigory Skovoroda]. *Humanitarian vision*, 2, 1, 87-90. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv-2016-2-1-15> [in Ukrainian].
- Kraliuk, P. M. (2013). *Istoriia filosofii Ukrainy [History of Ukrainian philosophy]: navchalnyi posibnyk*. Ostroh: Vyd-vo Nats. un-tu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].
- Petrushenko, V. L. (2009). *Filosofiiia [Philosophy]: pidruchnyk*. Lviv: "Mahnoliia 2006" [in Ukrainian].
- Shevchenko, V. I. (1993). *Kontseptsiiia piznannia v ukrainskii filosofii [The concept of knowledge in Ukrainian philosophy]: kurs leksi*. Kyiv [in Ukrainian].

Skovoroda, H. (1983). *Virshi. Pisni. Baiky. Dialohy. Traktaty. Prytchi. Prozovi pereklady. Lysty [Poems. Songs Fables Dialogues. Treatises. Parables Prose translations. Letters]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Skovoroda, H. (1961). *Tvory u dvokh tomakh [Works in two volumes]* (Vol. 2). Kyiv [in Ukrainian].

Yosypenko, S. L. *Filosofyia Hryhoryia Skovorody: problemu, napravlenyia y ystoriia yssledovanyie [Philosophy of Grigory Skovoroda: problems, directions and history of research]*. Retrieved from <http://www.runivers.ru/philosophy/logosphere/366422> [in Russian].

SAUKH P.

The National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORIGINALITY AND DISTINCTNESS OF THE PHILOSOPHY OF HRIHORIY SKOVORODA

The article analyzes the assessment of the philosophy of Hrihoriy Skovoroda, which does not fit into the traditional historical and philosophical image, based on the method of philosophizing of the Western European philosophy of the New Age. The reasons for different, often mutually exclusive, versions of the interpretation of the Ukrainian thinker's philosophy are determined. It is proved that the philosophy of H. Skovoroda is a unique example of syncretism of the original philosophical system and his own life position in. At the core of H. Skovoroda's of world understanding is "eternal philosophy" as wisdom. The aspiration of G. Skovoroda was not the discovery of some new principles or the creation of an original and in some ways significantly different from all other philosophical system, but familiarization with the higher truths of being for their practical implementation in everyday life. It is shown that the philosophy of H. Skovoroda opens before us a holistic vision and perception of everything that exists, which is lacking not only for modern people, but also for modern "professional philosophy". The power and significance of the original creative heritage of the thinker for Ukrainian philosophy is revealed in the context of the ideas of atheism, cordocentrism and deep existential motives.

Key words: *originality of philosophy, eternal philosophy as wisdom, syncretism, anteism, cordocentrism, existential motive, spiritual and heart existence.*

Стаття надійшла до редакції 05.09.2022 р.

УДК 378.6:37:001.895(477)

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270634](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270634)

ОЛЕГ ТОПУЗОВ

ORCID 0000-0001-7690-1663

Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України,
м. Київ

ЛЮБОВ ХОМЕНКО

ORCID 0000-0001-6806-2783

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка

МАРКЕТИНГ ІННОВАЦІЙ У ВИЩОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Стаття присвячена проблемі розвитку маркетингу інновацій у вищому педагогічному закладі освіти. Представлено огляд наукових праць досліджуваної тематики. У статті подано приклади освітніх технопарків, хабів Полтавського національного університету імені В.Г.Короленка як маркетингу інновацій, що забезпечують підвищення якості педагогічної освіти. Визначено поняття маркетингу інновацій у вищому педагогічному закладі освіти. Охарактеризовано основні способи впровадження технологій маркетингу інноваційних в середовище вищого навчального закладу, з урахуванням викликів сучасного інформаційного суспільства.

Ключові слова: *інновації; маркетингові інновації; педагогічний заклад освіти; стратегія*

Актуальність проблеми. Система вищої освіти України перебуває в процесі динамічної реформації, що базується на формуванні механізму постійного комплексного інформаційного розвитку та адаптації до високого рівня підготовки спеціалістів педагогічного профілю відповідно міжнародним стандартам. Значною мірою інтеграція інформаційних процесів стосується освітян, оскільки вони є невід'ємною частиною майбутнього людського педагогічного потенціалу та забезпечують застосування інноваційних продуктів, які базуються на цифрових технологіях в освітній сфері. Необхідною складовою компонентою успішної діяльності та всебічного зростання закладів вищої педагогічної освіти в мінливих соціальних умовах стає здатність враховувати потреби оновленого інформаційного простору у професійній діяльності. Перед педагогічними навчальними закладами постає проблема впровадження освітнього маркетингу та організації маркетингових досліджень у сфері педагогічної освіти.

Аналіз попередніх досліджень і публікації. Проблемам інновацій присвячені праці зарубіжних науковців Ю. П. Морозова, Б. Твісс, М. В. Волинкіної, І. А. Коршунова, А. А. Тріхілової, Й. А. Шумпетера, а також українських дослідників – С. М. Ілляшенка, Н. С. Палій, Н. І. Чухрай та ін. Б. Твісс визначає інновацію як процес, в ході якого винахід чи ідея набуває економічного змісту (Палій, 2008; Чухрай, 2011). Ю.П. Морозов під інноваціями розуміє доцільне застосування новацій у вигляді новітніх технологій, видів продукції і послуг, організаційно-технічних і соціально-економічних рішень фінансового, комерційного чи іншого характеру. Дослідники Тріфілова А. А., Коршунов І. А. інтерпретують інновацію як процес доручення нової продукції, послуги чи сучасних методів в організацію і здійснення господарської діяльності.

Потенціалом для впровадження інновацій володіє і система освіти, оскільки вона здатна сформулювати нові знання і технології, які виокремлюватимуть нововведення та інновації.

Плеяда науковців О. Кратт, А. Драпінська, О. Сагінова та В. Белянський досліджували освітні інноваційні технології. Проте недостатньо ґрунтовно дослідженими лишаються проблема необхідності маркетингових інструментів в управлінні інноваційними змінами на ринку освітніх послуг.

Перші теоретичні обґрунтування необхідності залучення маркетингової концепції в діяльності педагогічних закладів вищої освіти містять публікації науковців Т. Оболенської, С. Ілляшенка, Ю. Петруні, А. Панкрухіна, О. Сагінової, С. Мамонтова та ін. Всебічне дослідження застосування маркетингової діяльності в освіті частково представлено в дослідженнях українських науковців О. Козлової, О. Кратта, П. Беленького, С. Білої. У своїх працях А. Дмитрів, І. Кушнір, З. Рябова охарактеризували сутність та зміст педагогічного маркетингу (Кушнір, 2011).

Метою дослідження є висвітлення й уточнення шляхів практичного застосування маркетингу інновацій у педагогічному закладі освіти.

Викладення основного матеріалу дослідження. На сьогоднішньому етапі сформованості української освіти в період воєнного стану одним з найефективніших напрямків підвищення якості педагогічних послуг є зростання цифрової інноваційної діяльності, спрямованої на розробку нових методів і залучення результатів наукових досліджень, яка дає можливість гарантувати прибутковість через відповідність новим потребам ринку освіти.

Першочергові згадки в науковій літературі про інновації в українській освітній системі датуються кінцем 80-х років ХХ століття.

У своїх роботах Й. Шумпетер означив цю дефініцію так: «Інновація – це вироблений підприємством новий товар або послуга, або використання методів або засобів, які є для нього новими і виробляють технічні зміни. Підприємство, яке першим робить технічну зміну, є інноваційним, а його діяльність – інноваційною. Підприємство, яке здійснює ту саму дію, але пізніше, є імітатором, а його діяльність – імітаційною» (Шумпетер, 2007).

Система освітніх послуг України в умовах війни переорієнтується на науково-інноваційну діяльність та підвищує свою увагу до застосування маркетингових інновацій в освітньому процесі.

На базі осучаснених закладів вищої освіти по всій території України формуються науково-інноваційні парки, тулбокси, хаби, які здійснюють інтеграцію освіти, науки й індустрії. Така диференціація посилює роль маркетингу в інноваційній педагогічній діяльності. На сьогоднішній день маркетинг інновацій займає чільне місце в системі освітніх послуг.

У науковій літературі існує кілька підходів до означення дефініції маркетингу інновацій. Дослідники часто уподібнюють поняття «маркетинг інновацій» та «інноваційний маркетинг». Ці поняття пов'язані з маркетинговими дослідженнями, що проводяться під час розробки нових продуктів, впровадженням традиційних методів та інструментів маркетингу для конструювання та розповсюдження інновацій освітніх матеріалів.

Маркетинг інновацій – маркетингова діяльність з базового виокремлення і реалізації послуг чи технологій, яким притаманні конкретні новітні властивості (стійкі конкурентоспроможні переваги). Шляхи залучення конкурентоздатних освітніх послуг зумовлюються їх унікальністю (лідерство за новизною),

мінімальним рівнем витрат (фактором ціни), позитивною думкою споживачів (лідерство бренду).

За означенням Телетової, маркетинг в освіті – це діяльність, скерована на аналіз запитів і пропозицій споживачів та їх подальше, на основі реалізації освітніх ресурсів, із метою поглиблення особистості користувача та піднесення освіти як соціальної цінності (Телетова, 2012).

Маркетинг інновацій в освіті — це діяльність, спрямована на пошук динаміки та впровадження нових інформаційних технологій, що мають на меті розвиток та вдосконалення освіти, розробку абсолютно нових цифрових видів освітніх послуг та впровадження у педагогічні заклади освіти інновацій для вже існуючих послуг.

Практично-орієнтований маркетинг інновацій у середовищі вищого навчального закладу педагогічного спрямування — це безпосереднє виокремлення цифрової інноваційної освітньої продукції та надання освітніх послуг, що всебічно задовольняє освітній попит. Науково-педагогічні працівники закладів мають розробити комплекс цифрових освітніх продуктів, які випереджають існуючі потреби; здійснювати моніторинг нових освітніх цифрових технологій (Гриньова, 2021)

Отже, маркетинг інновацій у вищому педагогічному закладі освіти визначаємо як діяльність, націлену на вдосконалення традиційних підходів до організації навчального процесу з удосконалення освітньої продукції, осучаснення освітніх послуг, створення унікальних умов реалізації нових продуктів педагогічної діяльності, які будуть спрямовані на якісне засвоєння репродуктивного знання.

Успішне функціонування парків і хабів як маркетингу інновацій у педагогічних закладах доповнює комплексну освітню педагогічну підготовку майбутніх фахівців динамічною системою розробки та впровадження інноваційних цифрових освітніх послуг.

На базі Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка як один із прикладів маркетингу інновацій - функціонує Освітній технопарк. Його мета – трансформація національної освіти, відповідно до нових вимог інформаційного суспільства, цифровізація та інформатизація Нової української школи та забезпечення якісної та доступної педагогічної освіти. Він поєднує роботу семи факультетів університету, закладів освіти різних рівнів, громадських та інституцій.

Відповідно до означення Сорочан, освітній технопарк — це структура, яка надає власні ресурси та консультаційні послуги з метою підтримки інновацій в освіті, їх експертизи, наукового й економічного обґрунтування, технологічної розробки та супроводу практичного впровадження. Він утворюється та функціонує в закладах освіти, в середовищі яких накопичено досвід проведення наукових досліджень і методичної роботи, існує ґрунтовний впровадження наукових ідей та інновацій у практику освіти, підвищення кваліфікації і розвитку професіоналізму висококваліфікованих педагогічних і управлінських кадрів (Сорочан, 2016; Сорочан, 2018; Сорочан, 2022).

Освітній технопарк у Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г.Короленка – це ґрунтовна база для формування сучасних професійних педагогічних та інформаційних компетентностей, що застосовується для підтримки, розширення і адаптації до впровадження інноваційних ідей, що мають суспільну користь. У рамках діяльності освітнього парку, факультети та наукові школи університету висвітлюють кращі педагогічні практики та наукові

лабораторії педагогічного напрямку. Учасники педагогічного закладу освіти можуть ознайомитися з інфраструктурою, потенціалом закладів в галузі наукових досліджень, новітніми напрацюваннями вчених закладів, пріоритетними напрямками наукових розвідок, а також безпосередньо використати в дії наукове обладнання.

Відповідно до результатів анкетування студенти першого курсу завдяки діяльності в Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г.Короленка освітнього технопарку отримали такі консультаційні послуги: 42% по ознайомленню з інфраструктурою, 61% із науковим потенціалом закладу, а також безпосередньо випробували в дії наукове обладнання - 62%.

Його діяльність сприяє розвитку інтересів та потреб всіх учасників освітнього процесу: здобувачів освіти – у забезпеченні конкурентоспроможності та успішності в житті; батьків – у впевненості за майбутнє своїх дітей; освітян і науковців – новими стимулами та високими результатами своєї праці; роботодавців і бізнес-структури – в отриманні висококваліфікованих фахівців.

За результатами опрацьованих джерел щодо діяльності освітнього технопарку Полтавського національного педагогічного університету в соціальних мережах близько 1000 батьків майбутніх абітурієнтів здійснили моніторинг системи педагогічних практик і кращих наукових лабораторій педагогічного спрямування. Кількість переглядів інформації про діяльність університету на сайтах факультетів в день презентації технопарку представлено на діаграмі. (Рис.1)

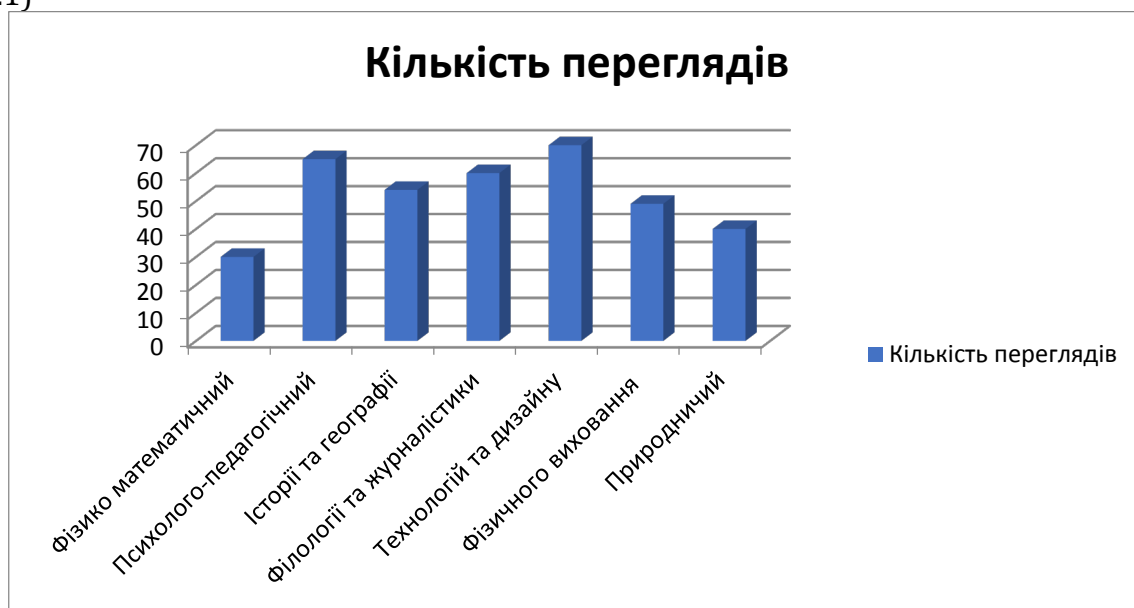

Рис.1 Активність переглядів інформації про діяльність ПНПУ імені В.Г. Короленка на сайтах факультетів

Інноваційна діяльність освітнього технопарку Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г.Короленка потребує постійної партнерської співпраці, яку забезпечують стейкхолдери.

Стейкхолдери кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І. А. Зязюна це успішні менеджери Лариса Ворона, Ольга Гурська, Анна Люлька. Сьогодні вони очолюють різні організації освітньої та громадської сфери Полтавщини, а свого часу також закінчили магістратуру, аспірантуру університету з менеджменту. Як керівники-практики стейкхолдери в роботі освітнього простору

впроваджують інноваційні стратегічні бачення багатьох сучасних процесів у галузі управління, їхні пропозиції враховуються при формулюванні цілей та програмних результатів навчання освітніх програм «Менеджмент (Управління навчальним закладом)», «Менеджмент (Управління проектами)» та «Менеджмент (Управління інноваційною діяльністю)», що безпосередньо є етапами повного маркетингового інноваційного циклу створення інноваційної продукції й надання освітніх послуг.

Зовнішні стейкхолдери освітньо-професійної програми другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки «Теорія і практика STEM-освіти» - це докторка педагогічних наук Анна Боярська-Хоменко, докторка педагогічних наук Наталія Кононец, директорка комунального закладу «Міжшкільний ресурсний центр Полтавської міської ради» Олена Цимбалюк, директор Полтавського спортивного ліцею Полтавської обласної ради Олег Сич. В межах роботи освітнього технопарку разом із пані Наталія та Оленою розроблено та окреслено шляхи співпраці випускової кафедри загальної педагогіки та андрагогіки й Міжшкільного ресурсного центру, проводиться підготовка за спеціальностями у фокусі уваги яких природничо-математична та інформаційно-технологічна освіта.

Функції освітніх технопарків у вищому педагогічному навчальному закладі полягають у постійному пошуку й підтримці інноваційних ідей, які можуть суттєво вплинути на підвищення якості освіти, визначенні можливостей реалізації нових ідей, здійсненні заходів інноваційного менеджменту щодо них, надання послуг науково-методичного супроводу, забезпечення інфраструктури і цифрових ресурсів для їх впровадження (Сорочан, 2016; Сорочан, 2018; Сорочан, 2022). Авторами інноваційних ідей є педагогічні, науково-педагогічні працівники і керівники Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка, науковці, громадські діячі, педагогічні колективи закладу освіти, творчі групи, громадські організації. Автори інноваційної ідеї, крім її обґрунтування, представляють власне бачення шляхів реалізації, а також ресурсів, необхідних для цього.

Освітній хаб – це креативний простір для можливості отримати актуальні знання та найзатребуваніші навички на ринку праці, унікальний простір для самовдосконалення та самореалізації.

Physical Education.info.hab – регіональний просвітницький центр в галузі фізичного виховання, спорту та здоров'я людини, створений на базі Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

За співпраці з Управлінням молоді та спорту Полтавської обласної військової адміністрації, Департаментом освіти Полтавської міської ради, управлінням Державної служби якості освіти у Полтавській області, а також з провідними закладами вищої освіти України інформаційний освітній хаб розвиває ідею становлення єдиного і відкритого освітньо-наукового та культурного простору для задоволення суспільних інтересів.

Діяльність сучасного всеукраїнського просвітницького центру спрямована на практичне здійснення наукового та навчально-методичного збагачення зацікавлених осіб, шляхом інформування про запровадження новаторських наукових теоретичних концепцій і практичних проектів, програм і технологій; проведення освітніх заходів: конференцій, лекцій, семінарів, вебінарів, круглих столів, консультацій, практичних тренінгів тощо; спортивних заходів: змагань, турнірів, практичних майстер-класів, а також соціально-культурних та нетворкінгів за участю вітчизняних і міжнародних експертів, провідних науковців,

викладачів, представників громадськості, органів державної влади та місцевого самоврядування.

Physical Education.info.hab Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка – освітній мультифункціональний портал, заснований з метою здійснення просвітницької діяльності та створення сприятливих умов для професійного становлення і вдосконалення здобувачів вищої освіти, учителів фізичної культури, тренерів, науковців, надає широкі можливості для формальної, неформальної та інформальної освіти в галузі фізичного виховання, спорту та здоров'я людини. Хаб з комфортними умовами та необхідними технічними ресурсами для реалізації проєктів прогресивних, креативних експериментаторів та імплеметаторів освітніх змін забезпечить всебічну підтримку освітян, фахівців фізкультурно-оздоровчої, спортивно-масової та реабілітаційної спрямованості, сприятиме підвищенню ролі фізичної культури та спорту, здорового способу життя серед різних верств населення, залученню молодіжних та дитячих громадських організацій до проведення заходів з підвищення оздоровчої рухової активності населення, підтримки дітей з особливими освітніми потребами.

На базі навчально-наукової лабораторії Інноваційних освітніх рішень кафедри початкової освіти, природничих і математичних дисциплін та методик їх викладання ПНПУ імені В. Г. Короленка функціонує освітній хаб «Технології створення креативного освітнього середовища в початковій школі». Мета якого полягає в побудові відкритого майданчика для ефективного поєднання освіти, науки й інноваційної діяльності, реалізації кращих університетських традицій, започатковані у 1970-х – 1980-х рр. на кафедрі педагогіки та методики початкового навчання, створення психоемоційного середовища сучасної початкової школи засобами естетотерапії, музейна педагогіка і легоконструювання в початковій школі, ергодизайн освітнього простору. В освітньому хабі працюють випускники кафедри конкурентоспроможні, затребувані та повністю працевлаштовані фахівці в галузі початкової освіти методики навчання галузей початкової освіти в умовах Нової української школи, стейкголдерка освітньої програми «Початкова освіта» учителька вищої категорії ліцею №6 «Лідер» Тетяна Бугаєць, науково-педагогічний склад кафедри, студенти. В рамках роботи освітнього хабу представляють технології створення креативного освітнього середовища в початковій школі у форматі «викладач – студент – учень»: пісочна терапія (доцентка Тетяна Мірошніченко), легоконструювання (доцентки Наталія Гібалова і Людмила Процай), музейна педагогіка (доцентка Юлія Павленко). Майбутні вчителі початкових класів разом з четвертокласниками полтавського ліцею №6 «Лідер» апробують сучасні педагогічні технології в креативному середовищі лабораторії Інноваційних освітніх рішень.

Магістранти спеціальності Початкова освіта (староста групи ПО-515 Альона Хоролець), Сергій Совин (переможець Всеукраїнської олімпіади зі спеціальності Початкова освіта 2019 року, вчитель 1 класу Варварівського НВК), Руслана Дмитренко (асистент учителя Полтавської ЗЗСО № 22), завідувачка та викладачі кафедри початкової освіти, природничих і математичних дисциплін та методик їх викладання організували й провели онлайн-хаб на тему «Організація освітнього простору початкової школи в умовах карантину» для однокласників та викладачів університету в межах вивчення навчальної дисципліни «Методика організації дистанційних освітніх курсів». Діяльність онлайн-хабу як маркетингу інновацій у вищому педагогічному закладі освіти передбачає формування у майбутніх

учителів початкової школи (тьюторів електронного навчання) навичок організації вебінарів та онлайн-уроків; обговорення проблем дистанційного навчання молодших школярів; порівняльний аналіз е-платформ для дистанційної освіти за визначеними критеріями; презентація досвіду впровадження технологій дистанційного навчання студентами, які працюють у початковій школі за індивідуальним графіком. Застосування інноваційного маркетингу онлайн-хаб на тему «Організація освітнього простору початкової школи в умовах карантину» на ринку освітніх послуг майбутніх учителів початкової школи дасть можливість успішно функціонувати та конкурувати на ринку.

Полтавський педагогічний вже встиг себе зарекомендувати як значущий волонтерський центр міста та флагман національно-патріотичного виховання у період воєнного стану. На базі університету як приклад маркетингу інновацій у вищому педагогічному закладі освіти функціонує ветеранський простір Плюс Плюс ++. Координаторка Плюс Плюс ++ це Юліана Линник та програмна менеджерка Veteran Hub Юлія Романовська. Для функціонування простору Плюс Плюс ++ залучені фахівці військової кафедри і кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи та всі учасники освітнього процесу. Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка продовжує виконувати функції волонтерського хабу, що надає допомогу людям, які постраждали внаслідок воєнних дій і в цій справі неабияку підтримку надають відомі спортсмени (український баскетболіст Станіслав Медведенко).

В сучасних умовах у вищому педагогічному закладі освіти важливо не просто здійснювати маркетингову інноваційну діяльність, а постійно шукати нові, креативні, нетрадиційні ідеї, які дозволять запропонувати споживачам унікальні, ексклюзивні для певного сегменту ринку продукти та освітні послуги. Одним із кроків у вирішенні питання впровадження маркетингу інновацій в середовищі вищого педагогічного навчального закладу має стати розробка методичного інструментарію щодо вибору та реалізації сучасних цифрових інформаційних технологій і тактичних рішень для їх взаємодії на ринку освітніх послуг. Ключовими елементами є залучати студентів, зовнішніх та внутрішніх стейкхолдерів, гарантів освітніх програм які долучаються до наукових пошуків, висловлюють ініціативні пропозиції щодо способів та шляхів вирішення складних проблем, пов'язаних з інноватикою.

Висновки.

Одним з основним інструментами динаміки педагогічної освіти в Україні в XXI столітті є маркетинг інновацій, маркетингова стратегія та маркетингові цілі. Маркетингова діяльність в вищих педагогічних закладах освіти зорієнтована на дослідження інформаційного простору, розробка та моніторинг ринку освітніх послуг, стимуляція їх затребуваності. Освітній вимір в Україні на сьогодні слід підлаштовувати до потреб здобувачів освіти. Якісні зміни в підготовці та професійному супроводі майбутнього вчителя вимагають динамічної адаптації до цифровізації освіти.

Перспективи подальших досліджень. Подане дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Ґрунтовними, базовими компонентами Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка з підвищення якості освіти є осучаснення та інформатизація підготовки та супроводу компетентного вчителя для вчителя, долучення в освітній простір функціонування оффлайн- та онлайн- спеціалізованих цифрових ресурсів,

створення вільного простору для творчості та розвиток всебічного світогляду в інформаційному середовищі.

Список використаних джерел

- Гриньова, М. В. (2021). Модель підготовки майбутнього вчителя для педагогічної діяльності в Новій українській школі. В кн. М.В.Гриньова (Ред.), *Моделі підготовки майбутнього вчителя до Нової української школи*: колективна монографія (с. 6-15). Полтава: Аструя.
- Кратт, О. А. (2011). Реформа менеджменту вищої школи: передумови, специфіка, парадигми. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Економічна*, 1, 200-205.
- Кушнір, І. І. (2011). Сутність маркетингової орієнтованої освіти керівника педагогічного коледжу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Педагогіка. Соціальна робота*, 23, 66-69.
- Національний технопарк з підвищення якості освіти: трансформація системи, розбудова НУШ, якість і доступність*. Взято з <https://bit.ly/3bTlIF1>.
- Освітній портал PHYSICAL EDUCATION.info.hab*. Взято з <https://sites.google.com/gsuite.pnpu.edu.ua/physucal-education-info-hab/>.
- Освітній технопарк ПНПУ імені В. Г. Короленка*. Взято з <https://www.youtube.com/watch?v=p78QiQxvkFs>.
- Палій, Н. С. (2008). *Маркетингова інноваційна політика*: навч. посіб. Донецьк.
- Семенюк, С. (2012). Розвиток інноваційного маркетингу на ринку освітніх послуг. *Галицький економічний вісник*, 6 (39), 151-158.
- Сорочан, Т. М. (2022). Освітній технопарк: інновації для якості освіти. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4. Взято з <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4148>.
- Сорочан, Т. М. (2018). Технології освіти дорослих у вимірі трансформації професіоналізму фахівців. *Відкрита освіта: інноваційні технології та менеджмент*: колективна монографія (с. 82-102). Київ: Інтерсервіс. Взято з <https://lib.iitta.gov.ua/721261/>.
- Сорочан, Т. М. (2016). *Технопарк (Research Park) – модель розвитку та впровадження інноваційних ідей. Технології професійного розвитку педагогів*: методичний порадник. Київ. Взято з <https://bit.ly/3plsW7X>.
- Телетова, С. Г., Телетов, О. С. (2011). Педагогічний маркетинг у діяльності навчальних закладів. *Маркетинг і менеджмент інновацій*, 3, 117-124.
- Чухрай, Н. І. (2011). *Маркетинг інновацій*: підручник. Львів: Вид-во Львівської політехніки.
- Шумпетер, Й. А. (2011). *Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків капіталу, кредиту відсотка та економічного циклу*. Київ.

References

- Chukhrai, N. I. (2011). *Marketynh innovatsii [Innovation marketing]*: pidruchnyk. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniki [in Ukrainian].
- Hrynova, M. V. (2021). Model pidhotovky maibutnoho vchytelia dlia pedahohichnoi diialnosti v Novii ukrainskii shkoli [A model of training a future teacher for pedagogical activity in the New Ukrainian School]. In M. V. Hrynova (Ed.), *Modeli pidhotovky maibutnoho vchytelia do Novoi ukrainskoi shkoly [Models of future teacher training for the New Ukrainian School]*: kolektyvna monohrafiia (pp. 6-15). Poltava: Astraia [in Ukrainian].
- Kratt, O. A. (2011). Reforma menedzhmentu vyshchoi shkoly: peredumovy, spetsyfika, paradyhmy [Reform of higher education management: prerequisites, specifics,

- paradigms]. *Naukovi pratsi Donetskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichna [Scientific works of the Donetsk National Technical University. Economical]*, 1, 200-205 [in Ukrainian].
- Kushnir, I. I. (2011). Sutnist marketynhovoï orïentovanoi osvity kerivnyka pedahohichnoho koledzhu [The essence of marketing-oriented education of the head of the pedagogical college]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Pedahohika. Sotsialna robota [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Pedagogy. Social work]*, 23, 66-69 [in Ukrainian].
- Natsionalnyi tekhnopark z pidvyshchennia yakosti osvity: transformatsiia systemy, rozbudova NUSh, yakist i dostupnist [National technology park for improving the quality of education: transformation of the system, development of NUS, quality and accessibility]*. Retrieved from <https://bit.ly/3bTlIF1> [in Ukrainian].
- Osvitnii portal PHYSICAL EDUCATION.info.hab. [Educational portal PHYSICAL EDUCATION.info.hab]*. Retrieved from <https://sites.google.com/gsuite.pnpu.edu.ua/physucal-education-info-hab/> [in Ukrainian].
- Osvitnii tekhnopark PNPu imeni V. H. Korolenka [Educational technopark of VG Korolenko PNPu]*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=p78QiQxvkFs>. [in Ukrainian].
- Palii, N. S. (2008). *Marketynhova innovatsiina polityka [Marketing innovation policy]: navch. posib. Donetsk* [in Ukrainian].
- Shumpeter, Y. A. (2011). *Teoriia ekonomichnoho rozvytku. Doslidzhennia prybutkiv kapitalu, kredytu vidsotka ta ekonomichnoho tsykladu [Theory of economic development. A study of capital gains, interest credit and the economic cycle]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Semeniuk, S. (2012). Rozvytok innovatsiinoho marketynhu na rynku osvity [Development of innovative marketing in the market of educational services]. *Halytskyi ekonomichniy visnyk [Galician Economic Bulletin]*, 6 (39), 151-158 [in Ukrainian].
- Sorochan, T. M. (2022). Osvitnii tekhnopark: innovatsii dlia yakosti osvity [Educational technology park: innovations for the quality of education]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]*, 4. Retrieved from <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4148> [in Ukrainian].
- Sorochan, T. M. (2018). Tekhnolohii osvity doroslykh u vymiri transformatsii profesionalizmu fakhivtsiv [Technologies of adult education in the dimension of transformation of professionals' professionalism]. In *Vidkryta osvita: innovatsiini tekhnolohii ta menedzhment [Open education: innovative technologies and management]: kolektyvna monohrafiia* (pp. 82-102). Kyiv: Interservis. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/721261/> [in Ukrainian].
- Sorochan, T. M. (2016). *Tekhnopark (Research Park) – model rozvytku ta vprovadzhennia innovatsiinykh idei. Tekhnolohii profesiinoho rozvytku pedahohiv [Technopark (Research Park) is a model of development and implementation of innovative ideas. Technologies of professional development of teachers]: metodychnyi poradnyk*. Kyiv. Retrieved from <https://bit.ly/3plsW7X> [in Ukrainian].
- Tielietova, S. H., & Tielietov, O. S. (2011). Pedahohichniy marketynh u diialnosti navchalnykh zakladiv [Pedagogical marketing in the activities of educational institutions]. *Marketynh i menedzhment innovatsii [Marketing and innovation management]*, 3, 117-124 [in Ukrainian].

ТОПУЗОВ О.

Institute of Pedagogy of National Academy of Sciences of Ukraine

КНОМЕНКО Л.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

MARKETING OF INNOVATIONS IN THE HIGHER PEDAGOGICAL INSTITUTION OF EDUCATION

The article is devoted to the problem of development of innovation marketing in a higher pedagogical educational institution. An overview of scientific works on the considered topic is presented. The authors highlighted the peculiarities of educational technoparks, hubs of Poltava National University named after V.G. Korolenko as marketing innovations that ensure the improvement of the quality of pedagogical education. The concept of innovation marketing in a higher pedagogical institution of education is defined and widely analyzed. The main methods of introducing innovative marketing technologies into the environment of a higher educational institution are characterized, taking into account the challenges of the modern information society.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2022 р.

УДК 378.07:001.895

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270636](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270636)

СЕРГІЙ ЗАХАРІН

ORCID 0000-0002-1263-8170

Міністерство освіти і науки України, м. Київ

ОЛЬГА ТИТАРЕНКО

ORCID 0000-0002-0156-8330

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ТРАНСФЕР ТЕХНОЛОГІЙ В УПРАВЛІННІ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто теоретичні аспекти формування інтегрованого інформаційного середовища трансферу технологій в межах управління інноваційною діяльністю закладу вищої освіти.

***Ключові слова:** трансфер технологій, заклад вищої освіти, інноваційна діяльність, модель управління інноваційною діяльністю, функції управління трансфером технологій, інструменти трансферу технологій.*

Постановка проблеми. Розвиток економіки України прямопропорційно залежить від збільшення обсягів інноваційної діяльності в державі. Кожного року науковцями розробляється все більше новітніх технологій, але певна частина їх не досягає споживача через брак досвіду і можливостей власників інновацій знаходження споживачів. У зв'язку з тим, що вагома частка обсягу новітніх технологій належить професорсько-викладацькому складу закладів вищої освіти, питання трансферу технологій лягає на управління інноваційною діяльністю відповідного закладу. Отже, виникає потреба дослідження та аналізування проблематики трансферу технологій як складової управління інноваційною діяльністю закладу вищої освіти, а також пошук шляхів сприяння розвитку системи трансферу технологій та ефективної взаємодії мереж. Дослідження на обрану тему є актуальним, оскільки відсталість розвитку системи трансферу технологій спричиняє збільшення відстані між наукою та виробництвом, що, в свою чергу, веде до зниження конкурентоспроможності вітчизняної продукції.

Проблеми трансферу і комерціалізації результатів інтелектуальної праці вивчали багато вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як Г.Андрощук, В.Баранчєєв, С.Валдайцев, В.Денисюк, Е.Ендерсон, В.Зінов, П.Іжевський, О. Кам'янська, Д.Коциски, В.Мухопад, О.Новосельцев, Г.Патора, П.Перерва, Д.Сакай, І.Сінтаї, Л.Федулова, М.Фонштейн, Р.Фостер, Д.Хенатра, П.Цибульов, Н.Чухрай, М. Шамоши Верес, Й.Шумпетер, Т.Щедрина та ін. Питання трансферу технологій як складової інноваційної діяльності досліджували зарубіжні та українські науковці, серед яких З. Азім, Е. Гайле-Саркане, М. Герреро, Е. Грінман, В. Геєць, М. Дубіцкіс, Г. Кушнір, П. Макаренко, Ю. Мельник, С. Мосі, В. Соловійов, І. Родіонова. Проте під час проведення дослідження нами не було знайдено літературних джерел, присвячених вивченню трансферу технологій саме в управлінні інноваційною діяльністю закладу вищої освіти.

Мета статті полягає у визначенні місця трансферу технологій в управлінні інноваційною діяльністю закладу вищої освіти.

Для досягнення мети доцільно поставити та вирішити такі *завдання*:

1) розглянути основні аспекти управління інноваційною діяльністю закладу вищої освіти;

2) розкрити модель управління інноваційними процесами в закладі освіти;

3) уточнити сутність основних понять щодо трансферу технологій – форми організації, сучасні інструменти, функції управління, оцінювання ефективності.

Виклад основного матеріалу. Згідно до Закону України інноваційною називають діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг (*Про інноваційну діяльність...*, 2022)

Пріоритетними напрямками інноваційної діяльності в Україні визнані науково і економічно обґрунтовані та визначені відповідно до цього Закону напрями провадження інноваційної діяльності, що спрямовані на забезпечення економічної безпеки держави, створення високотехнологічної конкурентоспроможної екологічно чистої продукції, надання високоякісних послуг та збільшення експортного потенціалу держави з ефективним використанням вітчизняних та світових науково-технічних досягнень (*Про пріоритетні напрями...*, 2022).

Заклад вищої освіти, згідно з Законом України «Про вищу освіту» та відповідно до статуту, має право брати участь у формуванні статутного капіталу інноваційних структур різних типів (наукові та технологічні парки, бізнес-інкубатори, малі підприємства тощо) і утворених малих підприємств, що розробляють і впроваджують інноваційну продукцію, шляхом внесення до них нематеріальних активів (майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності). Таким чином, законодавством України створені всі умови для отримання закладом вищої освіти фінансових результатів процесу комерціалізації результатів науково-технічних розробок (*Про вищу освіту*, 2022).

Інноваційна діяльність у закладі вищої освіти може розглядатися у чотирьох напрямках:

- загальна організація діяльності закладу;
- управлінська діяльність (функції, структурні підрозділи);
- діяльність викладачів (наукова, навчальна, методична тощо);
- діяльність студентів (наукова, навчальна, громадська).

З іншого боку, інноваційну діяльність за сутністю змісту можна поділити на три сфери:

- педагогічна (навчально-виховний процес, наукова робота);
- матеріально-технічна (комп'ютеризація, телекомунікація, загальне оснащення);
- економічно-правова (нововведення в економіку та правове забезпечення освіти).

Ефективність системи управління інноваційними процесами залежить від принципів, за якими відбувається впровадження нових технологій, – цілеспрямованості у політиці керівництва на період введення нових технологій, переконання виконавців у необхідності застосування нових технологій через її ефективність, організацію технологічного моніторингу інновацій.

Теорія управління інноваційного розвитку ґрунтується на певних наукових положеннях, фундаментом яких є концепція стратегічного управління, функціонування та стратегії розвитку; діяльність різних за формою і призначенням закладів відбувається за науковими методами організації, співпраця забезпечує ефективність і відкритість інноваційному обміну. Цілі інноваційного пошуку досягаються також за умов урахування людського фактора, тобто

задоволеності умовами та змістом роботи, взаємозв'язку між потребами організації та особистості. Ефективність реалізації новачій залежить від моделювання процесу управління як загальної цілісної системи.

Організація співробітництва ґрунтується та здійснюється на основі кооперативних взаємозв'язків і функціонального розподілу праці, влади та відповідальності, стимулювання суб'єктів інноваційного пошуку до ініціативи та творчості, утвердження цінності людської праці й думки за умови формування системного та ситуативного типу мислення суб'єктів інноваційного процесу.

Сипченком В і Клімовою В. розроблено модель управління інноваційними процесами в закладі освіти, яка дасть можливість керівнику бачити процесуальну цілісність управління та забезпечить ефективне управління нововведеннями. Ефективність запропонованої моделі базується на вмінні керівника закладу освіти охопити сукупність принципів: *цілеспрямованості в організації й упровадженні інноваційних змін; систематичності й послідовності; свідомості, активності, творчості; прогнозування й передбачення; прискорення; інформаційного, матеріально-технічного забезпечення*. Від нього також залежить створення умов для інноваційної діяльності, забезпечення системності інноваційної діяльності, інтенсифікація й оптимізація обміну інформації, стимуляція творчого потенціалу науково-педагогічних працівників, створення інноваційного освітнього середовища.

Визначені складові управління інноваційними процесами лягли в основу моделі, структура якої складається з певних етапів.

Перший етап – аналіз освітніх можливостей, матеріально-технічних, кадрових ресурсів, моніторинг готовності педагогічних і науково-педагогічних працівників до інноваційної діяльності. Рівень інноваційного потенціалу педагогічного колективу оцінюється за визначеними критеріями, серед яких сприйнятливість до новачій, здатність науково-педагогічних кадрів прогнозувати особистий розвиток і результативність власної діяльності.

Другим етапом управління інноваціями є підготовка педагогів до освоєння новачій: їх обізнаність про новітні педагогічні технології, усвідомлення потреби в модернізації освітнього процесу, вмотивованість їх на запровадження нововведень; наявність відповідних знань і умінь для ефективно реалізації науково-дослідницької діяльності. Рівень оцінюється за допомогою емпіричних методів – тестування, спостереження, бесіди, анкетування.

На наступному етапі відбувається аналіз освітнього середовища (результати рівня навчальних досягнень здобувачів освіти, їх творчий потенціал, стан інформаційно-методичного та матеріально-технічного забезпечення, фінансування), прогнозування та проектування змін в закладі освіти. Результатом є вибір стратегії змін. Зміни можуть носити характер обмежених – раціоналізація, удосконалення, оновлення певних ланок освітнього процесу, ґрунтовних – зміна парадигми освіти, напряму фахової підготовки, чи системних – реконструкція, зміна структури закладу освіти.

Чітке окреслення проблеми, визначення вектору її розв'язання, прогнозування очікуваних результатів й майбутніх перспектив є важливими умовами успішного управління інноваційними процесами. Вибір стратегії повинен базуватися на врахуванні пересторог і вживанні превентивних заходів: не допускати примусового впровадження новачій, що спричиняють радикальні зміни, передбачити консультування педагогів і залучення до розробки програми спільної діяльності з впровадження інновацій, забезпечити розуміння актуальності змін.

Першочергові функції на даному етапі: стратегічно-цільові, організаційно-управлінські, проектування.

Створення комфортного середовища для інноваційної діяльності в закладі освіти відбувається на третьому етапі реалізації моделі управління інноваціями. Його ефективність забезпечується узгодженою діяльністю всіх членів педагогічного колективу, плідним обміном досвіду роботи. Цей етап включає напрацювання програм впровадження нових технологій, створення умов для їх реалізації, систематичний аналіз позитивних і негативних результатів, корегування, мотивацію та стимулювання науково-педагогічних працівників.

Четвертий етап реалізації моделі потребує систематичного регулювання інноваційних процесів, їх координацію та розвиток. Ефективність інновацій обумовлюється креативним лідерством, високим рівнем самоосвіти учасників освітнього процесу, постійним стимулюванням інноваційної діяльності.

На кінцевому етапі реалізації моделі відбувається аналіз кількісних та якісних показників освітнього процесу як результату упровадження інновацій з метою визначення ефективності інновацій, що здійснюється згідно визначеним основним критеріям експертного оцінювання інноваційної педагогічної технології. Ці критерії охоплюють фактичні результати освітнього процесу за певними рівнями навчальних досягнень здобувачів освіти згідно з державними стандартами, використання відповідних методів і прийомів, застосування різних форм організації освітньої діяльності. Підлягає моніторингу також результативність процесу управління за певними показниками: педагогічний аналіз, інформаційно-методичне забезпечення, прогнозування результатів, засоби мотивації учасників освітнього процесу, контроль, регулювання та корекція (Сипченко, Климова, 2018, с. 139-153).

Важливою складовою інноваційної діяльності є трансфер технологій, що передбачає передачу технології, створеної за результатами науково-технічної діяльності шляхом укладення між фізичними та/або юридичними особами договору про майнові права та обов'язки щодо технології та/або її складових. Суб'єктами трансферу технологій є серед інших і вищі навчальні заклади незалежно від форми власності, які створюють та використовують технології або їх складові і яким належать або передаються майнові права на використання об'єктів права інтелектуальної власності, що є складовими технологій. Закладам вищої освіти, що провадять згідно з їх положеннями наукову та науково-технічну діяльність і можуть створювати та використовувати технології та їх складові, Закон України надає повноваження сприяти створенню конкурентоспроможних, імпортозамінних технологій та їх складових; забезпечувати формування баз даних про технології та їх складові, майнові права інтелектуальної власності, які належать вищим навчальним закладам, забезпечувати доступ до них осіб, заінтересованих у використанні певної технології або її складових; готувати пропозиції щодо найбільш ефективних шляхів використання та трансферу технологій та їх складових, насамперед вітчизняного походження як в Україні, так і за її межами; здійснювати контроль за веденням обліку технологій та їх складових у складі майна вищих навчальних закладів, яким передані права на технології, у тому числі нематеріальних активів, які є складовими технологій тощо (*Про державне регулювання ...*, 2020).

Управління трансфером технологій як складова управління інноваційною діяльністю ставить додаткову проблему – необхідність врахування інтеграційних міжгалузевих зв'язків між науковою і практичною сферами діяльності.

Можливою формою організації трансферу технологій можуть стати центри трансферу технологій. Їх метою є активне впровадження інновацій у різні галузі, а головними функціями – оперативне надання інформації, аналіз змісту та ходу здійснення договорів про проведення наукових досліджень, просування технологічних розробок тощо (Горностай, 2020, с. 89).

Важливим сучасним інструментом трансферу технологій є Інтернет-інструменти, до яких відносять веб-сайти, соціальні мережі, реклама, розсилки інформаційних повідомлень, Інтернет-конференції, вебіари, онлайн-семінари, віртуальні виставки тощо. Заклади вищої освіти можуть вільно використовувати ці інструменти в процесі пошуку зацікавлених споживачів (Горностай, 2020, с. 89).

Одна з ключових функцій управління трансфером технологій – оцінювання їх ефективності. Це складне і багатоаспектне поняття, яке слід розглядати як результативність діяльності, що визначається відношенням отриманого ефекту до витрачених ресурсів; як комплексну оцінку результатів використання всіх видів інтелектуальних ресурсів та як міру досягнення поставлених цілей (Совершенна, 2017). Оцінювання ефективності трансферу технологій базується, окрім іншого, і на аналізі щорічних звітів закладів вищої освіти про діяльність у сфері трансферу технологій з розгорнутим описом програми трансферу технологій та провідної специфічної інформації для оцінювання його рівня (кількість поданих заявок на патент, наданих патентів, виданих ліцензій, суму одержаних авторських винагород тощо).

На шляху інтеграції процесу трансферу технологій у вітчизняні промислові підприємства постає низка проблем, серед яких недостатні обсяги фінансування інноваційної діяльності, низький рівень державної підтримки інновацій і попиту на високотехнологічну продукцію, відсутність стимулюючих механізмів трансферу технологій. Це вказувало на значну, але недостатньо використану роль державної підтримки у розвитку трансферу технологій в країні.

За даними Міністерства освіти і науки України та Національної академії аграрних наук України, загальний обсяг бюджетного фінансування стратегічних пріоритетів інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій у 2021 р. становив 357741,87 тис. грн, що становить 107,2% порівняно з 2020 роком (333850,60 тис. грн.) та 125,6% порівняно з 2019 р. (265789,55 тис. грн). При цьому зазначається, що у 2021 р. витрати на інноваційну діяльність наукових установ та закладів вищої освіти найбільшу частку бюджетних коштів було спрямовано на вид інноваційної діяльності "Інше" (91,73% від загального обсягу витрат), який включає переважно виконання досліджень і розробок та науково-технічні послуги на замовлення підприємств та організацій. Окрім того, у 2021 р. за обсягом надходжень від передання технологій за всіма видами укладених договорів у рамках стратегічних пріоритетів другу позицію, як і в 2020 та 2019 рр., займає МОН –106,6% порівняно з 2020 р. та 113,5% порівняно з 2019 р. Таким чином, динаміка фінансування стратегічних пріоритетів і надходжень від них за 2019-2021 рр. є зростаючою (Писаренко, 2022, с. 6-8). Це говорить про невпинне збільшення обсягів трансферу технологій як засобу досягнення конкурентоспроможного рівня підприємницької діяльності.

Висновки. Таким чином, ми дійшли висновку, що трансфер технологій – це незалежний інститут, який потребує ґрунтовного управління. Його розвиток надасть можливість закладам вищої освіти активізувати свою інноваційну діяльність з подальшим гарантованим скороченням дистанції з вітчизняним виробником, товари якого, в свою чергу, успішно конкуруватимуть на світовому

ринку. Для подолання гальмівного впливу негативних для зростання обсягів трансферу технологій факторів необхідно задіяти чинники інституційного характеру – розробки спрямувань державної політики у сфері комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності та вдосконалення законодавчої бази в області трансферу технологій, збільшення обсягів державної підтримки трансферу технологій, активізацію розвитку інфраструктури ринку технологій і залучення підприємств до роботи з існуючою інтелектуальною власністю. Подальшого поглибленого дослідження потребує низка питань, пов'язаних з трансфером технологій як складової управління інноваційною діяльністю закладу вищої освіти, а саме переосмислення і пошук ефективних методів удосконалення керування трансферу технологій.

Список використаних джерел

- Горностай, Н. І., Михальченкова, О. Є., Любарський, О. І. (2020). Інструменти і механізми трансферу технологій. *Наука, технології, інновації*, 3, 87-92.
- Кваша, Т. К., Паладченко, О. Ф., Молчанова, І. В. (2020). Діяльність закладів вищої освіти у сфері трансферу технологій. *Наука, технології, інновації*, 1, 49-56.
- Писаренко, Т. В., Кваша, Т. К., Паладченко, О. Ф., Молчанова, І. В., Кочеткова, О. П. (2022). *Реалізація середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня у 2021 році: аналітична довідка*. Київ: УкрІНТЕІ.
- Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій діяльність*: Закон України від 16 жовтня 2020 р. № 143-V. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16#Text>
- Про інноваційну діяльність*: Закон України від 22 квітня 2022 р. № 40-IV. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>.
- Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні*: Закон України від 08 червня 2022 р. № 3715-VI. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text>.
- Про вищу освіту*: Закон України від 12 травня 2022 р. № 1556-VII. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
- Сипченко, В., Климова, В. (2018). Управління інноваційними процесами у закладах вищої освіти. *Гуманізація навчально-виховного процесу*, 4 (96), 139-153.
- Совершенна, І. О. (2017). Методичні підходи до оцінювання ефективності трансферу технологій в Україні. *Ефективна економіка*, 5. Взято з <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5598>

References

- Hornostai, N. I., Mykhalchenkova, O. Ye., & Liubarskyi, O. I. (2020). Instrumenty i mekhanizmy transferu tekhnolohii [Tools and mechanisms of technology transfer]. *Nauka, tekhnolohii, innovatsii [Science, technology, innovation]*, 3, 87-92 [in Ukrainian].
- Kvasha, T. K., Paladchenko, O. F., & Molchanova, I. V. (2020). Diialnist zakladiv vyshchoi osvity u sferi transferu tekhnolohii [Activities of higher education institutions in the field of technology transfer]. *Nauka, tekhnolohii, innovatsii [Science, technology, innovation]*, 1, 49-56 [in Ukrainian].
- Pro derzhavne rehuliuвання diialnosti u sferi transferu tekhnolohii diialnist [On state regulation of technology transfer activities]*: Zakon Ukrainy vid 16 zhovtnia 2020 r. № 143-V. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16#Text> [in Ukrainian].
- Pro innovatsiinu diialnist [On innovative activity]*: Zakon Ukrainy vid 22 kvitnia 2022 r. № 40-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> [in Ukrainian].

Pro priorytetni napriamy innovatsiinoi diialnosti v Ukraini [On priority areas of innovative activity in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 08 chervnia 2022 r. № 3715-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text> [in Ukrainian].

Pro vyshchu osvitu [On higher education]: Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2022 r. № 1556-VII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].

Pysarenko, T. V., Kvasha, T. K., Paladchenko, O. F., Molchanova, I. V., & Kochetkova, O. P. (2022). *Realizatsiia serednostrokovykh priorytetnykh napriamiv innovatsiinoi diialnosti zahalnodержavnogo rivnia u 2021 rotsi [Implementation of medium-term priority areas of innovative activity at the national level in 2021]:* analitychna dovidka. Kyiv: UkrINTEI [in Ukrainian].

Sovershenna, I. O. (2017). *Metodychni pidkhody do otsiniuvannia efektyvnosti transferu tekhnolohii v Ukraini [Methodical approaches to assessing the effectiveness of technology transfer in Ukraine].* *Efektivna ekonomika [Effective economy]*, 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5598> [in Ukrainian].

Sypchenko, V., & Klymova, V. (2018). *Upravlinnia innovatsiinymy protsesamy u zakladakh vyshchoi osvity [Management of innovation processes in institutions of higher education].* *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu [Humanization of the educational process]*, 4 (96), 139-153 [in Ukrainian].

ZAKHARIN S.

Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv

TYTARENKO O.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

TRANSFER OF TECHNOLOGIES IN THE MANAGEMENT OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF THE INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION

The article examines the theoretical aspects of the formation of an integrated information environment of technology transfer within the framework of the management of innovative activities of a higher education institution.

The principles and scientific provisions on which the theory of management of innovative development is based are outlined.

The components of management of innovative processes are defined. The structure of the presented model of management of innovative processes in an educational institution is considered, with an analysis of the types of activities at each stage of its implementation.

As a possible form of organization of technology transfer, the creation of technology transfer centers is proposed for the purpose of actively introducing innovations in various industries.

A number of problems of the inhibitory effect negative for the growth of the volume of technology transfer have been identified and ways to overcome it have been proposed.

The analysis of the total volume of budget financing of strategic priorities of innovation activity and activity in the field of technology transfer over the past three years is presented. Its results gave grounds for the conclusion of a constant increase in the volume of technology transfer as a means of achieving a competitive level of entrepreneurial activity. A direction of further in-depth research within the considered issues is proposed.

Key words: *technology transfer, higher education institution, innovation activity, innovation activity management model, technology transfer management functions, technology transfer tools.*

Стаття надійшла до редакції 16.11.2022 р.

УДК 65.0

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270639](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270639)

МАРИНА ГРИНЬОВА

ORCID: 0000-0003-3912-9023

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

РУСЛАН БАСЕНКО

ORCID: 0000-0001-9760-6321

Полтавський національний педагогічний

університет імені В. Г. Короленка

Полтавський інститут економіки і права

ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ МЕНЕДЖЕРА ПРОЄКТІВ І ПРОГРАМ

Статтю присвячено вивченню цілісної системи управління професійною діяльністю менеджера проєктів і програм. На основі цілісного підходу запропоновано кілька інноваційно-управлінських кластерів, розвиток яких забезпечить успішну діяльність менеджера, зокрема стратегічно-цільовий, контекстуальний, ціннісно-мотиваційний, когнітивно-концептуальний, інституційно-процесуальний, емоційно-вольовий та інтеграційно-комунікаційний. Констатовано, що розроблення змісту виокремлених аспектів діяльності менеджера проєктів сприятиме досягненню пріоритетів цілісності та інноваційності в управлінні проєктами, забезпечить їхню успішну реалізацію та досягнення визначених результатів.

***Ключові слова:** професійна діяльність, проєкт, програма, менеджер, інноваційна культура, організаційна культура, управління діяльністю, цілісна система*

Актуальність дослідження. У реалізації стратегічних, локальних і повсякденних ініціатив сучасний управлінець раз у раз зіштовхується із суперечностями різних рівнів, природа яких виявляє глобальну протидію сучасного нестабільного та невизначеного VUCA-світу інноваційним інтенціям суспільної самоорганізації. У таких умовах виняткове значення становить не лише якісне управління системами, але й особливої ваги набуває професійність та інноваційність менеджера проєктів, програм чи локальних івентів. Особливий інтерес до пошуку ефективних моделей проєктного менеджменту є в Україні, адже одне з головних сьгоднішніх завдань держави і суспільства – динамічна, системна та інноваційна відбудова країни. Масштаб, кількість та державотворча значущість проєктів, які необхідно реалізувати, надає особливої гостроти проблемі пошуку ефективних механізмів та шляхів управління процесами їхньої реалізації, що й посилює як теоретичну, так й практичну актуальність порушеної нами проблематики.

Стан вивченості. Проблематика управління професійною діяльністю у сфері реалізації проєктів та програм – одна із найвивченіших тем, яка вже тривалий час виборює статус однієї з найактуальніших міждисциплінарних студій. З-поміж багатьох вчених, які цікавилися такою проблематикою назвемо найвідоміші імена, зокрема М. Армстронг, Л. Батенко, К. Грей, М. Гриньова, І. Грузіна, Г. Дітхелм,

Н. Доценко, О. Єгорченков, Ф. Кліффорд, Д. Козлов, В. Приймак, О. Топузов, І. Швець та інші. Коло проблем та тематичних напрямів, які були предметом вивчення вчених досить велике – від теоретико-педагогічних та інноваційних засад проєктного менеджменту до аналізу окремих його вимірів, як-от ухвалення управлінських рішень чи управління знаннями. Водночас, вирізняючи досі не вирішені аспекти проблеми слід відзначити, що тема управління професійною діяльністю менеджера проєктів і програм у прагненні вибудувати цілісну систему відповідної діяльності все ж має значний потенціал актуальності.

Мета нашої розвідки – проаналізувати концептуально-теоретичні та організаційно-методичні засади системи управління професійною діяльністю менеджера проєктів і програм та окреслити перспективи її удосконалення. Уважаємо, що важливим є виокремити та висвітлити основні виміри діяльності менеджера проєктів, проаналізувати специфіку реалізації ним інноваційної культури як стратегічної умови реалізації високоефективних та затребуваних проєктів і програм.

Виклад основного матеріалу. Проблема управління та пошуку ефективних керівних стратегій не втрачала своєї актуальності упродовж усієї цивілізаційної історії людства. Вчені, філософи, управлінці-практики, політичні лідери, інші представники громадськості, кожен відповідно до контексту своєї епохи, намагалися запропонувати, теоретично вибудувати та апробувати власну стратегію успішного та ефективного управління суспільством, професійними колективами, системними проєктами. Попри різючі відмінності у визначених підходах і стратегіях управління, спільним для усі запропонованих моделей була їхня відповідність вимогам історичного часу. Відтак не можна не погодитися з думкою про те, що одним із ключових концептів управління сучасною професійною діяльністю менеджера проєктів і програм є інноваційна культура, яка обумовлює можливість реалізовувати завдання з урахуванням потреб і вимог сьогодення.

Відомо, що поняттям «проєкт» позначають цілісний, структурно визначений, обмежений в часі та ресурсах фінансування комплекс заходів, які об'єднані досягненням певної цілі та наперед визначених результатів. Управління процесами реалізації проєктів – масштабна та системна місія, яка вимагає врахування значної кількості аспектів. У залежності від вимірів цілісного процесу управління проєктом виокремимо низку інноваційно-управлінських кластерів, які підсвічують діяльність менеджера проєктів і програм.

Перший – стратегічно-цільовий, який вимагає звернути увагу менеджера на чітке, зрозуміле та вимірюване визначення цілей, завдань та очікуваних результатів проєкту чи програми. Необхідно вибудувати уявлення як про далекі (стратегічні) цілі, так й про близьку перспективу, тактичні завдання. Крім того, формування стратегії проєкту вимагає не лише аналітично-стратегічного мислення та чіткого визначення причинно-наслідкових зв'язків, але й реалізації інноваційного складника, адже перспективний план проєкту, який не містить інноваційних завдань, без сумніву, втрачає актуальність та суспільну затребуваність. Важливе значення у процесі розроблення стратегічно-цільового кластера належить визначенню ризиків проєкту, а також його перспективних сторін. У цьому контексті досить ефективною є методика SWOT-аналізу, яка передбачає вивчення сутності проєкту під кутом зору його сильних (strengths) і слабких (weaknesses) сторін, а також можливостей (opportunities) та загроз (threats), що пов'язані з його реалізацією.

В управлінні професійною діяльністю менеджера проєктів важливо звернути увагу на врахування суспільно-історичних умов його реалізації. Тому виокремимо **другий – контекстуальний** інноваційно-управлінський кластер. Мова йде про необхідність уважного врахування низки умов та чинників, які як сприяють реалізації проєктів, так й чинять часом складно вирішувані перешкоди. Так В. Приймак з-поміж складників зовнішнього оточення проєктів називає міжнародно-політичні, національні, регіональні, соціально-культурні, економічні, демографічні, освітні, етичні, етнічно-релігійні чинники, організаційне середовище (організаційна культура, державні стандарти, людські ресурси, інноваційні технології, середовище та інфраструктура, інформаційні системи, ситуація на ринку, готовність до ризику, комунікація) тощо (Приймак, 2021, с. 9).

На нашу думку, професійна діяльність менеджера проєктів і програм значна залежить від низки чинників, які доцільно згрупувати за трьома рівнями: макро, мезо та мікро. На макрорівні мова йде про глобальні (тренди сучасного світу, інноваційна культура, динамізм і невизначеність розвитку, нестабільність соціальних систем тощо), державно-політичні (внутрішнє та зовнішнє становище держави, специфіка її політики, державно-економічні пріоритети тощо), національні (вплив етнічного чиннику, характеристики національної ідентичності менеджерів та фахівців проєкту тощо), економічні (фінансово-економічна система, рівень фінансового забезпечення проєкту, можливості залучення інвестицій тощо), науково-технологічні (рівень інноваційності та технологічної забезпеченості проєкту, можливості у використанні кращого обладнання тощо) та інші. Важливість врахування чинників макрорівня обумовлена їхньою здатністю впливати на визначення загальної траєкторії інноваційного розвитку світу загалом та конкретного проєкту зокрема.

На мезорівні до чинників, які впливають на реалізацію проєктів та програм слід віднести інституційно-організаційну систему в межах якої відбувається реалізація проєкту. Мова йде про систему управління якістю, інноваційно впорядковану систему планування та контролю тощо. Натомість до чинників мікрорівня слід віднести особистісний потенціал управлінців, рівень сформованості індивідуальної інноваційної та управлінської культури тощо. Слід підкреслити, що інноваційна культура акумулює систему найзатребуваніших у наш час атрибутів особистості як-от «м'які навички» («soft skills»), системність, креативність, аналітичність, критичність, гнучкість, динамічність, навички комунікації та нетворкінгу, емоційний (EQ) та адаптивний (AQ) інтелект, здатність до координації одночасно кількох процесів тощо (*Human Development Indices.*, 2018). Основними актуалітетами стають такі концепти як «вчитися навчатися» (освітологічний вимір), «вчитися діяти» (праксеологічний вимір), «вчитися співпрацювати» (синергетичний вимір), «вчитися бути» (онтологічний вимір). Нового звучання набуває максима «цілісна людина у цілісному світі».

Крім того, до змісту «м'яких навичок» цілком доречно додають й такі показники як мистецтво красномовства, ораторські здібності, спічрайтинг; менеджмент проєктів, стартапи та організація простору; тайм-менеджмент та самоорганізація; презентація проєктів, самопрезентація, селф-брендінг; піклування про особистий фізичний розвиток і саморозвиток, фізичні тренування, ефективний відпочинок, спортивний розвиток; лідерські здібності, конфлікт-менеджмент, стресостійкість; когнітивна гнучкість, менеджмент знань та інформації, копірайтинг; технічні та медіа компетентності, комп'ютерна графіка, веб-розробка; івент-менеджмент; громадянська компетентність та фінансова

грамотність, інтелектуальна власність; нетворкінг (теорія шести рукошляків американського соціолога Стенлі Мілгрема); PR-компетентності, іміджологія тощо. Також у контексті вимог до особистості управлінця слід віднести й безперервне самоудосконалення, потребу освіти упродовж життя («life-long learning»), яка стає ключовою умовою конкурентоздатності в суспільстві інновацій.

Вагоме значення в управлінні діяльністю менеджера проєктів становить система цінностей та мотивація діяльності. Відтак виокремимо **третій – ціннісно-мотиваційний** інноваційно-управлінський кластер. Сучасні суспільствознавці та аналітики наголошують, що реалізація проєктів, які не ґрунтуються на цінностях приречена на невдачу. Так, відомий дослідник Ерік Райнерт (Erik Steinfeldt Reinert), автор бестселеру «Як багаті країни забагатіли і чому бідні залишаються бідними», наголошував, що в основі сучасного життя повинні бути поставлені цінності. Знання без цінностей, – підкреслював вчений, – не гарантує результат (Erik S. Reinert, 2008, p. 59).

Крім того, цінним вважаємо й думки сучасних вчених Андерса Війкмана (Anders Wijkman) та Ернста Ульрих Фона Вайцзекера (Ernst Ulrich von Weizsacker), які у ювілейній доповіді Римського клубу «Come on! Capitalism, Short-termism, Population and Destruction of the Planet» («Come on! Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети») запропонували нову мотивацію діяльності суспільства: гостру необхідність дієвого та системного, відповідального та екологічного перетворення світу, без якого сучасний світ та буття людини приречене на самознищення (Вайцзекер, Війкман, 2019, с. 1-3). Відтак проблема мотиваційної готовності особистості реалізації проєкту, визнання важливості нововведень та інновацій, може забезпечити успішну командну діяльність та реалізацію програми проєкту.

У процесі формування цінностей проєкту менеджерів важливо звернути увагу на аспекти репрезентації ціннісних орієнтацій. Щодо проєктної діяльності, то вони виявляються в системі цінностей компанії; цінностей портфелю проєктів; цінностей програм або груп проєктів; цінностей власне проєкту; цінностей зацікавлених сторін. Особливе значення варто звернути на розбудову системи цінностей розвитку та стратегічного мислення, які забезпечують реалізацію не лише короткострокових перспектив, але й досягнення пріоритетів сталого розвитку (Романів, 2015, с. 56).

Однією із центральних ліній управління діяльністю менеджера проєктів є звернення уваги та аналіз методики формування концептуальної ідеї проєкту, формування його програми та загалом управління знаннями та створення інноваційних рішень. У цьому контексті виокремимо **четвертий – когнітивно-концептуальний** інноваційно-управлінський кластер. У сфері його реалізації слід звернути увагу на методику формування методології проєкту та програми, її вихідних ідей та засадничих принципів тощо. Особливе значення у формуванні когнітивного ядра проєкту належить творчості та креативності менеджера. В основі його мислення повинні бути такі невід’ємні аналітичні складники як саморефлексія і самокритичність, самостійність і проблемність, креативність і винахідливість, творчо-пошуковий характер діяльності тощо.

Окреме значення у межах цього кластеру слід надати проблемі управління знаннями, яка передбачає цінність таких операцій як диференціація та інтеграція знання, поліморфізм та холізм, міждисциплінарний синтез та синергетичний ефект, новизна та інноваційність. Управління знаннями передбачає й створення

нового знання, його послідовну інтеграцію у виробничий процес, виробництво, прийняття та поширення інновацій (Приймак, 2019, с. 50).

Виняткове значення в управлінні професійною діяльністю менеджера проєктів належить безпосередньо процесу їхньої реалізації. Цій сфері присвяtimo **п'ятий – інституційно-процесуальний** інноваційно-управлінський кластер. У цьому контексті цінним є звернути увагу на те, що успішність та ефективність проєкту значно залежить від дотримання правильної послідовності їхнього втілення.

Відомо, що процеси управління проєктом поділяться на п'ять категорій: група процесів ініціації (визначення та обґрунтування нового проєкту або нової фази вже існуючого проєкту); група процесів планування (визначення цілей і завдань проєкту, його загального змісту, етапів реалізації, визначення послідовності операцій, необхідних для реалізації цілей); група процесів виконання (реалізація робіт, визначених у плані, коригування); група процесів моніторингу і управління (відстеження, аналіз і координація ефективності виконання проєкту, внесення змін у планування тощо); група процесів завершення (отримання результатів, підбиття підсумків, визначення значення та суспільного ефекту) (Приймак, 2021, с. 9).

У професійній діяльності менеджера проєктів і програм винятково важливе значення має здатність до вольового та емоційно контрольованого ухвалення стратегічних і тактичних рішень, які забезпечили б виконання окреслених завдань та високий рівень ефективності. Відтак окреслимо **шостий – емоційно-вольовий** інноваційно-управлінський кластер. Емоційно-вольовий складник управління проєктною діяльністю дає змогу звернути увагу на важливість здатності до подолання труднощів, що з'являються у процесі досягнення мети, шляхом свідомої організації та саморегуляції, забезпечує вироблення механізму вольового ухвалення рішень.

Важливо й те, що розвиток інноваційної культури менеджера проєктів одним із основних завдань передбачає формування готовності до сприйняття інновацій та вольової здатності до впровадження нововведень у широку практику. Відомо, що впровадженню інновацій традиційно усталені системи чинять значний спротив, що вимагає від керівника вироблення ефективних механізмів подолання низки перешкод.

Окремо важливо звернути увагу менеджера проєктів на виняткове значення ефективної комунікації між суб'єктами реалізації проєктів, досягнення високого рівня інтеграційних процесів. Тому виокремимо **сьомий – інтеграційно-комунікаційний** інноваційно-управлінський кластер. Відомо чимало моделей управління комунікаційними процесами. Утім спільними для різних підходів є визнання низки послідовних етапів проєктної комунікації: 1) формування готовності до ефективної комунікації; 2) вироблення моделі передавання інформації; 3) трансляція інформації; 4) декодування; 5) зворотній зв'язок.

З-поміж основних цілей комунікації Т. Романів виокремлює: забезпечення ефективного обміну інформацією між суб'єктами і об'єктами управління; удосконалення міжособистісних відносин в процесі обміну інформацією; створення інформаційних каналів для обміну інформацією між окремими працівниками і групами та координації їх завдань і дій; регулювання та раціоналізація інформаційних потоків (Романів, 2015, с. 16).

Важливо звернути увагу на ризики, які виникають у процесі проєктної комунікації. Насамперед це різне тлумачення одних і тих термінів, концептів, що

призводить до значної викривленості первино переданих пов ORCID ORCID ідомлень. Серед комунікаційних бар'єрів можна назвати трансформацію змісту; спотворення повідомлень; зміна комунікаційних каналів тощо. Проблема бар'єрів в сприйнятті повідомлень може мати різну природу: змістову (розуміння сутності повідомлення); індивідуальні (індивідуальні особливості сприйняття повідомлень, їхнього аналізу та осмислення); соціально-культурні (різний рівень розвитку соціального інтелекту); організаційні (віддаленість учасників комунікаційного процесу один від одного) тощо (Романів, 2015, с. 21).

Реалізація виокремлених нами кластерів управління діяльністю менеджера проєктів і програм вимагає відповідного контексту, роль якого можуть успішно виконувати два виміри: цілісний підхід та інноваційна управлінська культура. Саме рівень їх сформованості забезпечує високий рівень життєдіяльності та ефективності проєктів і програм.

Цілісний підхід до управління проєктами дає змогу менеджеру врахувати усі найважливіші виміри їхньої реалізації: від мотиваційного складника та стратегічного планування до правильної побудови усіх управлінських процесів. Натомість інноваційна культура забезпечує високий рівень готовності особистості керівника до сприйняття і творчого втілення нововведень, які виконують роль основного джерела розвитку проєктів і програм.

Уважаємо, що проаналізована нами сутність діяльності менеджера проєктів і програм об'єктивно відображає системний функціонал, який створить умови для їхньої успішної реалізації. В управлінні професійною діяльністю менеджера нами в залежності від вимірів цілісного процесу управління проєктом виокремлено кілька інноваційно-управлінських кластерів, які підсвічують діяльність менеджера проєктів і програм, зокрема стратегічно-цільовий, контекстуальний, ціннісно-мотиваційний, когнітивно-концептуальний, інституційно-процесуальний, емоційно-вольовий та інтеграційно-комунікаційний. Розвиток кожного з них сприятиме досягненню пріоритетів цілісності та інноваційності в управлінні проєктами, забезпечить їхню успішну реалізацію та досягнення визначених результатів.

Перспективи дослідження порушеної нами тематики вбачаємо у розробленні методико-технологічних шляхів реалізації запропонованих нами інноваційно-управлінських кластерів, вивченні специфіки їхньої реалізації за різними галузями та аналізові траєкторій розвитку інноваційної культури керівника проєктів і програм.

Список використаних джерел

- Вайцекер, Е., Війкман, А. (2019). *Соме оп! Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети*: доповідь Римського клубу. Київ: Саміт-книга.
- Приймак, В. (2008). *Прийняття управлінських рішень: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*. Київ: Атіка.
- Приймак, В. (2019). *Управління знаннями*: підручник. Київ: Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка.
- Приймак, В. М. (2021). *Управління проєктами. Збірник кейсів* : навч. посіб. Київ: Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Взято з https://www.researchgate.net/publication/344136281_Upravlinna_proektami_Zbirnik_kejsiv (дата звернення: 20.08.2022).

Романів, Т. В. (2015). *Моделі та методи управління комунікаційними бар'єрами в складних проєктах на основі ціннісноорієнтованого підходу*. (Дис. канд. техн. наук). Харків. Взято з https://radapm.kname.edu.ua/images/Romaniv/Romaniv_dis.pdf (дата звернення: 20.08.2022).

Erik, S. (2008). *Reinert. How Rich Countries Got Rich and Why Poor Countries Stay Poor*. London.

Human Development Indices and Indicators. (2018). Statistical Update. Published for the United Nations Development Programme. Retrieved from hdr.undp.org/en2018-update (дата звернення: 20.08.2022).

References

Erik, S. (2008). *Reinert. How Rich Countries Got Rich and Why Poor Countries Stay Poor*. London.

Human Development Indices and Indicators. (2018). Statistical Update. Published for the United Nations Development Programme. Retrieved from hdr.undp.org/en2018-update

Pryimak, V. (2008). *Pryiniattia upravlinskykh rishen: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Making managerial decisions: a study guide for students of higher educational institutions]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

Pryimak, V. (2019). *Upravlinnia znanniamy [Knowledge management]*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

Pryimak, V. M. (2021). *Upravlinnia proektamy. Zbirnyk kejsiv [Project management. Collection of cases]*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/-344136281_Upravlinna_proek-tami_Zbirnik_kejsiv [in Ukrainian].

Romaniv, T. V. (2015). *Modeli ta metody upravlinnia komunikatsiinykh barieramy v skladnykh proektakh na osnovi tsinnisnooriientovanoho pidkhodu [Models and methods of managing communication barriers in complex projects based on a value-oriented approach]*. (PhD diss.). Kharkiv. Retrieved from https://radapm.kname.edu.ua/images/Romaniv/Romaniv_dis.pdf [in Ukrainian].

Vaitszeker, E. & Viikman, A. (2019). *Come on! Kapitalizm, nedalekohliadnist, naseleattia i ruinovannia planety [Come on! Capitalism, short-sightedness, population and the destruction of the planet]: dopovid Rymaskoho klubu*. Kyiv: Samit-knyha [in Ukrainian].

HRYNYOVA M.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine

BASENKO R.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine
Poltava
Institute of Economics and Law of the Open International University of Human Development "Ukraine"

MANAGEMENT OF PROFESSIONAL ACTIVITIES PROJECT AND PROGRAM MANAGER

The article is devoted to the study of an integral system for managing the professional activities of a project and program manager. The main dimensions of the activity of a project manager are identified and highlighted, the specifics of the implementation of an innovative culture as a strategic condition for the implementation of highly effective and popular projects and programs are analyzed.

On the basis of a holistic approach, several innovation and management clusters have been proposed, the development of which will ensure the successful activity of a manager. Analyzed the strategic target (a clear and understandable formulation of measurable goals, objectives and expected results of projects and programs); contextual (taking into account a number of conditions and factors that contribute to the implementation of projects or provide difficult to resolve obstacles); value-motivational (guiding the implementation of projects on a value basis); cognitive-conceptual (requires the formation of the project and program methodology, its initial ideas and fundamental principles, etc., special importance is attached to the creativity and creativity of the manager); institutional and procedural (determines that the success and efficiency of the project significantly depend on the observance of the correct sequence of its implementation); emotional-volitional (allows you to pay attention to the importance of the ability to overcome difficulties that appear in the process of achieving the goal, through conscious organization and self-regulation, ensures the development of a mechanism for volitional decision-making); integration and communication (focuses on the formation of readiness for effective communication, the development of a model for transmitting information, decoding and establishing feedback) innovation and management clusters.

It is concluded that the implementation of the project and program manager activity management clusters identified by us requires an appropriate context, the role of which can be successfully performed by two dimensions: a holistic approach and an innovative management culture.

The prospects for the study of the affected topics are outlined, which we see in the development of methodological and technological ways for the implementation of the innovation and management clusters proposed by us, the study of the specifics of their implementation in different industries and analytical trajectories for the development of the innovative culture of the project and program manager.

Key words: *professional activity, project, program, manager, innovative culture, organizational culture, activity management, integral system*

Стаття надійшла до редакції 05.09.2022 р.

УДК: 378.035.6(081.2)

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270640](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270640)

РУСЛАН БАСЕНКО

ORCID: 0000-0001-9760-6321

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ЦИВІЛІЗАЦІЙНЕ ЗНАЧЕННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕЙ ЦІЛІСНОЇ ОСВІТИ У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У РАННІЙ НОВИЙ ЧАС

У статті розглянуто вплив західноєвропейських ідей цілісної освіти особистості на розвиток українського освітнього простору у ранній Новий час. Звернено увагу на значення гуманістичних ідей світського Ренесансу, протестантської Реформації та Католицької Реформи для формування українського соціокультурного простору, зокрема у вимірі етнічних змін та ментальних трансформацій українського суспільства. Доведено, що ключовою траєкторією впливу західноєвропейських гуманістичних ідей була освітньо-педагогічна діяльність, заснування шкіл та колегіумів гуманістичного зразка. Підкреслено, що активна інтеграція в українському освітньо-культурному просторі гуманістичних ідей дозволила не лише долучитися до передового європейського досвіду гуманістичної школи, але й мала вагомий позитивний вплив на розвиток української національної ідентичності.

Ключові слова: цілісна освіта, ранній Новий час, гуманізм, національна ідентичність, національна ментальність, цивілізаційний поступ, учителі-гуманісти, європейське Відродження, світоглядні системи

Актуальність дослідження. В українській національній історії доба раннього Нового часу займає особливе місце, що пов'язано із активізацією націєтворчих процесів і ментальних трансформацій української ідентичності, завершенням формування культурно-ментальних стандартів та духовно-культурної самобутності українського суспільства. Динамізм тогочасних суспільно-політичних і соціокультурних процесів, насамперед, був пов'язаний із суттєвим оновленням духовно-інтелектуального життя, широкими ідейно-просторовими взаємовпливами православно-християнської традиції та європейських світоглядних систем. Мова йде передусім про системне поширення на українських соціокультурних теренах ренесансно-гуманістичних ідей європейського Відродження, світської Реформації та Католицького Ренесансу. Відбувалася особлива взаємодія західноєвропейської культурної традиції та русько-візантійської культурної системи, підсумком якої було формування суттєво нової української ментальності, яка синтезувала дуалізм Східної та Західної цивілізаційної динаміки.

У тогочасній рецепції західноєвропейських гуманістичних ідей одну з головних ролей відіграв освітньо-педагогічний складник. Саме завдяки творчому переосмисленню ренесансно-гуманістичних ідей в інтелектуально-педагогічних пошуках русько-українських мислителів, а також з огляду на динамічне поширення гуманістичних шкіл західноєвропейського зразка протестантами та єзуїтами в українському освітньому просторі вибудувалася власна освітньо-педагогічна модель, взірцем якої насамперед був Києво-Могилянський колегіум та Острозька слов'яно-греко-латинська академія, а також педагогічні ініціативи релігійних православних братств, які, за влучним висловом В. Земи «...взоруєчись

на католицькі об'єднання, дотримувалися православ'я, але зазнали певних впливів Реформації» (Зема, 2021, с. 291), синтезували західноєвропейську та місцеву православну освітні традиції.

Тогочасними європейськими гуманістами було запропоновано та теоретично обґрунтовано ідею цілісної освіти особистості, всебічного розвитку її сутнісних сил, фізичних, духовних, соціальних можливостей. Відомо, що витоки ідеї цілісної освіти сягають доби Античної цивілізації, творці якої запропонували ідеал калокагатії та визначили людину як міру всіх речей. У той же час, модерне осмислення ідеї цілісної освіти особистості вперше було здійснено європейцями у добу раннього Нового часу (кінець XV – середина XVII століття). В цей час у Європі відбулися серйозні соціокультурні зміни, драйверами яких стали модерні світські та релігійні культурно-філософські системи – Ренесанс та філософія раціоналізму, протестантська Реформація, католицьке Відродження, а на східнослов'янських землях – реформована православна традиція. Саме в межах відповідних світоглядних систем було не тільки вибудовано та теоретично обґрунтовано ідею цілісної освіти особистості, але й докладено максимум зусиль для її реалізацію серед широких верств ранньомодерного суспільства.

Стан вивченості. Історичний та історико-педагогічний вимір українського раннього Нового часу був предметом системно-антологічних розвідок широкого когорти вчених. З-поміж істориків окремо назвемо видатні імена І. Д'яченка, Я. Ісаєвича, Я. Калакури, М. Кашуби, П. Кралука, В. Литвинова, В. Нічик, С. Плохія, Л. Посохова, С. Серякова, М. Симчича, Я. Стратій, Д. Чижевського, В. Шевченка, Т. Шевченко, М. Шкрібляка, Н. Яковенко та інших. Вагоме методологічне значення для аналізу порушеної нами проблеми мають студії корифеїв української історії педагогіки, з-поміж яких виділимо Л. Березівську, І. Беха, Г. Васяновича, Л. Ваховського, С. Гончаренка, Б. Года, М. Гриньову, О. Лавріненка, Н. Ничкало, О. Сухомлинську, З. Хижняк, І. Цебрій та інших.

Мета нашої розвідки – проаналізувати шляхи, зміст та особливості поширення західноєвропейських гуманістичних ідей цілісної освіти особистості у ранньомодерному українському суспільстві та окреслити їхнє значення для формування національної ментальності та культурно-освітньої ідентичності українців.

Виклад основного матеріалу. Витоки новітньої педагогічної системи України належать добі формуванню модерних основ української національної ідентичності, адже динаміка цих двох соціокультурних процесів була синхронною та взаємодетермінованою. Важливо підкреслити, що освітній вимір українського раннього Нового часу дає можливість прослідувати ціннісно-сміслові значення освітніх трансформацій для формування модерної української національної ідентичності. Підтримуємо міркування українського історика Я. Калакури про вагоме значення тогочасних соціокультурних змін, які відкрили можливості для оновлення ментальності українців, яка «... не вибудувала стіну між сакральним і світським, а це наблизило релігійні та просвітницькі цінності до людини ..., відкрило можливості для взаємодії старого та нового» (Калакура, Рафальський, Юрій, 2017, с. 280). Тогочасні ідеї Відродження, Реформації, Католицької Реформи, а згодом Просвітництва, дали змогу сформувати новий тип культури України – культури відкритого типу. Українська ментальність отримала змогу «... обжити європейський світ, вписатися у його простір одночасно естетуючи його і впливаючи на формування українського суспільства» (Калакура, Рафальський, Юрій, 2017, с. 280).

Українська освітньо-педагогічна традиція епохи раннього Нового часу формувалася на широкій ідейно-смісловій основі. Мова насамперед йде про ідейну спадщину греко-античного візантійського світу, місцеву православно-консервативну традицію, ренесансно-гуманістичні ідеї, протестантські впливи, унійну боротьбу та поширення єзуїтського шкільництва. У кожній із названих світоглядних (світських чи релігійних) культурних систем був яскраво виражений освітній складник, а подекуди – він набував статусу центральної ідеї. Відтак у межах ідейно-світоглядної взаємодії та взаємовпливів надзвичайно розрізненої палітри світоглядних систем поступово вибудовувалося світоглядне самовизначення українського суспільства, зокрема його освітньо-педагогічний вимір.

Відомо, що православна педагогічна традиція, витоки якої належать X ст., будувалася на східній (візантійській) світоглядно-релігійній системі, а також, цілком закономірно, відчувала й впливи попереднього язичницького (народного) виховання патріархального типу. У період роздробленості українських земель та литовську добу, українська педагогічна думка та практика не відчувала суттєвих змін. Натомість радикальним чином змінилася ситуація на початку раннього Нового часу, адже сформовані європейські реформаційні рухи, як світські, так і релігійні, розпочали активно поширювати ідейно-світоглядний вплив на східному напрямі. Сформована у ідейній боротьбі світського Ренесансу, протестантської Реформації та Католицької Реформи гуманістична ідея цілісної освіти особистості мала всі шанси успішно вмонтуватися в українському педагогічному просторі.

Освітню філософію, яка була спільною ідейно-сміисловою платформою для різних освітніх систем становила гуманістична культура – спочатку християнський (релігійний), згодом – ренесансний (світський) гуманізм. Попри ідейну розрізненість усіх основних тогочасних освітніх систем – ренесансної, реформаційної, католицької (посттридентської), східнослов'янської (православної), спільною ідейною траєкторією виступив гуманізм, який зазнав найрізноманітніших трансформацій (Басенко, 2022, с. 35).

Для розуміння траєкторій розвитку західноєвропейської ідеї цілісної освіти особистості в тогочасному русько-українському (рутенському) духовно-культурному просторі важливе значення становить проблема шляхів проникнення ранньомодерних інновацій в освітню традицію українців. З-поміж таких факторів виокремимо такі:

1) політико-географічний чинник, який пояснювався географічною близькістю українських земель до країн Західної Європи, знаходження українських міст на перетині ключових торгівельних шляхів, а також активним поширенням в українському міському просторі європейського магдебургського права, що давало змогу містам здобути не лише європейську політичну традицію, але й стати центрами суспільно-політичного життя, філософської думки та освіти (Год, 2005, с. 331);

2) ідейно-смісловий чинник, що полягав у ідейно-смісловій спорідненості православно-християнської педагогічної традиції та християнського гуманізму, на основі якого сформувалася західноєвропейська ідея освіченого благочестя «*pietas litterata*», гуманістична модель шкільництва «*studia humanitatis*» та гуманістичний виховний ідеал «*sapiens et eloquens pietas*» («вчена та красномовна побожність»), узагальнений етико-моральними актуалітетами «мистецтва бути людиною»;

3) освітньо-молодіжний чинник, що репрезентувався активною міграцією української молоді із середовища еліт на навчання до країн Західної Європи,

зокрема до Італії, Франції, Німеччини, Голландії, Бельгії, Чехії та інших країн, де молодь здобувала освіту гуманістичного зразка, знайомилася із прогресивними педагогічними трактатами мислителів, зокрема Еразма Роттердамського, Ф. Меланхтона, М. Лютера, Х. Л. Вівеса та інших; важливо підкреслити, що більшість зачинателів гуманістичної культури в Україні раннього Нового часу (Юрій Дрогобич, Станіслав Оріховський, Павло Русин з Кросна, Шимон Шимонович та інші) були випускниками західноєвропейських гуманістичних шкіл;

4) ідейно-літературний чинник, який вияскравлювався активним поширенням творів європейських гуманістів в ранньомодерному українському просторі, зокрема в центрах української освіти широко знали напрацювання Л. Валли, П. П. Верджеріо, М. Кузанського, М. Лютера, Н. Макиавеллі, Еразма Роттердамського, Ф. Петрарки, Е. С. Пікколоміні, П. Помпонацці, а також твори античних мислителів, на яких зросла ренесансна освітня традиція;

5) освітньо-інституційний чинник, який було представлено активним поширенням на українських землях католицьких (єзуїтських) та протестантських гуманістичних шкіл, які забезпечили високу якість освітнього процесу та сприяли долученню руського населення до нової, а головне якісної освіти європейського зразка, збагатили національну освітньо-виховну традицію ренесансно-гуманістичним інструментарієм, пришвидшили взаємодію та взаємозбагачення західноєвропейської та руської культур. Хрестоматійним є той факт, що волинський православний шляхтич В. Загоровський у «Духовному заповіті» (1579 р.) високо оцінював католицьку систему освіти, заповівши віддати своїх малолітніх синів на навчання до Віленської академії Товариства Ісуса, адже там «... хвалять дітям добру науку» (Загоровський, 2006, с. 222).

Поширення гуманістичних ідей освіти і виховання особистості в українському суспільстві відбувалося по різному: активним цей процес був в освітній практиці інституціонування гуманістичних шкіл католиками та протестантами, дещо повільніший – на рівні інтелектуальної історії, у процесі осмислення гуманістичних ідей тогочасними філософами, педагогами-практиками. Підтримуємо думку українського історика Я. Ісаєвича про те, що освітньо-виховна діяльність європейських шкіл на українських землях сприяла зближенню східнослов'янської та західноєвропейської культурно-освітніх традицій. Дослідник підкреслював, що єзуїтські школи відкрили шлях до загальноєвропейських джерел освіти, а підвищення, завдяки «латинській» освіченості загальнокультурного рівня, створило передумови для успішного змагання оновленої української культури за право на самостійний розвиток» (Ісаєвич, 1995, с. 7).

Важливим було те, що тогочасні провідники ідей гуманістичної школи запропонували нові, синтезні підходи до пошуку ефективних шляхів розвитку цілісної освіти особистості. У заснованих на українських землях освітніх закладах метою освіти було проголошено гуманістичний ідеал «*pietas litterata*», який містив тріаду еразмівської педагогічної парадигми: знання латини (освіта), діяльна побожність (індивідуальна ініціатива у соціальному житті) та добродієність (виховання). Учителі-протестанти та учителі-єзуїти запропонували звернення до зразків античної освіченості, основними чеснотами проголосили хист до навчання, освіченість, вишуканість латини, інтелектуальність, досконалість вченого слова і публічного виступу, дидактичні акценти були поставлені на «*bonae artes*» («добрі мистецтва»), із ренесансно-гуманістичних пріоритетів індивідуалізму кодекс добродієності поповнився діяльною

побожністю, працьовитістю, енергійністю, рішучістю і ревністю, раціональністю і розважливістю, учителі високо цінували талант і здібності молоді, звертали увагу на приємний зовнішній вигляд, підкреслювали необхідність піклування про міцне тілесне здоров'я тощо, педагогічні концепти **«vita contemplation»** («життя у спогляданні») та **«vita active»** («життя в діяльності») визналися рівноцінними, а освітня модель успішно поєднала два складники – **«sacrum»** («духовний») та **«profanum»** («світський») (Басенко, 2018, с. 157).

Дослідники високо оцінюють інтеграцію європейської освіти в український соціокультурний простір. «Єзуїтська освітньо-виховна система – зазначала сучасна дослідниця А. Папазова, – сприяла розвиткові педагогічної думки і практики, наукових знань, культури загалом. Вона вплинула на православні навчальні заклади, що розвивали свій науково-освітній і педагогічний рівень. Полеміка між єзуїтами та викладачами інших шкіл сприяла появі нових форм і методів освіти й виховання» (Папазова, 2011, с. 110).

Поширення західноєвропейських освітньо-педагогічних в ранньомодерному українському суспільстві значно змінило інтелектуальний клімат та освітню практику. У сформованих освітніх центрах (київський, острозький, віленський та інші) тогочасним ерудитам вдається успішно маневрувати між західним знанням і православною доктриною, поступово унормовується співіснування «грецької» та «латинської» освітніх традицій, яке, як підкреслює сучасна дослідниця Н. Яковенко «вितворило обличчя нової української культури» (Яковенко, 2017, с. 10).

Дійсно, вплив освітньо-педагогічного чинника на формування української національної ідентичності був добре помітним. Це пояснюється передусім тим фактом, що оновлений освітній простір відігравав вагоме значення в суспільному житті. Запропоновані гуманістами освітні інновації, їхня здатність майстерно зважати на виклики часу та впорядковувати педагогічний інструментарій відповідно до соціальних потреб ранньомодерного суспільства, все це дало можливість західноєвропейській освітній моделі здобути значну популярність, а відтак впливовість поміж суспільства.

Звісно, не варто применшувати й значення суто української (переважно православної) світоглядної системи, на основі якої відбувався розвиток педагогічної практики. Згадуваний нами Б. Год зазначав, що виховний ідеал в українців сформувався в епоху Відродження як синтез православної педагогіки, педагогіки традиційної, народної та ренесансних впливів. У ньому було більше духовності й водночас чітко простежувався національний елемент. Конфесійний патріотизм часто зливався з національним. Значною мірою позначилася на цьому ідеалі культурна спадщина Київської Русі – власної «античності» (Год, 2005, с. 344). Особливо розвиток власне української педагогічної традиції добре простежується в освітньо-педагогічній діяльності православних братств.

Водночас варто підкреслити, що в етнічно-ментальному вимірі поширення західноєвропейських світоглядних ідей мало не завжди однозначний вплив на суспільство. Так, згадуваний вже Я. Ісаєвич, аналізуючи запровадження шкіл орденом єзуїтів, констатував: «Ці школи, без сумніву, сприяли нівеляції національних культурних особливостей» (Ісаєвич, 1995, с. 6). Таку думку підтримувала й Н. Яковенко. Дослідниця підкреслювала: «Єзуїтська наука дорого обійшлася українському народові, обертаючись для багатьох вихованців втратою національної самоідентифікації» (Яковенко, 2001, с. 518). У той же час, вважаємо, що у ранній Новий час українцям вдалося вибудувати синтезну модель, яка, інтерпретувавши кращі педагогічні надбання «латинської» гуманістичної вченості,

залучила їх для розвитку православної культурно-освітньої ідентичності. Крім того, в освітньо-філософській площині цінними вважаємо міркування Д. Фріка, які аналізує Н. Яковенко у праці «У пошуках нового неба». Вчений звернув увагу на парадокс русько-українського «зіткнення» із Заходом у ранній Новий час. Дослідник підкреслював, що по мірі того, як Русь дедалі краще оснащувалася до зустрічі з протестантськими та католицькими викликами та дедалі більше «цивілізувалася», вона ставала щодаля менш і менш обороноздатною у цій «цивілізації» (Яковенко, 2017, с. 11).

Загалом відзначимо, що цивілізаційне значення та історико-педагогічна оцінка рецепції західноєвропейських гуманістичних ідей в українській освітньо-культурній традиції раннього Нового часу потребує переосмислення та реінтерпретації, адже тривалий час такі соціокультурні процеси оцінювалися в антагоністичній риторичі. Поширення гуманістичних ідей всебічного і гармонійного виховання особистості в українському ранньомодерному ідейно-інтелектуальному та освітньо-педагогічному ландшафті дало змогу не лише долучити українське шкільництво до «інноваційних» гуманістичних ідей, але й успішно трансформувати власну освітню систему, ефективно відповісти на виклики часу, майстерно впорядковувати педагогічну динаміку відповідно до нових соціальних потреб ранньобуржуазного суспільства.

Список використаних джерел

- Басенко, Р. (2022). Історичні та соціокультурні передумови формування освітніх систем у ранній Новий час. В кн. *Міждисциплінарні дослідження: гуманітарні та природничі науки*: матеріали наук.-практ. конф. (с. 34-38). Одеса: Молодий вчений.
- Басенко, Р. О. (2018). *Ренесансний досвід освіти і виховання в європейській молодіжній політиці ордену єзуїтів XVI–XVII століть*. (Дис. канд. пед. наук). Полтава.
- Год, Б. В. (2005). *Ідея всебічного й гармонійного виховання особистості в епоху європейського Відродження*. (Дис. д-ра пед. наук). Харків.
- Загорівський, В. (2006). Духовний заповіт. В кн. В. Шевчук, В. Яременко (Упоряд.), *Слово многоцінне*: в 4 кн. (Кн. 1: Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV – XVI століття) та в епоху Бароко (друга половина XVI – XVIII століття), с. 222). Київ: Аконіт.
- Зема, В. (2021). *Київська митрополія перед викликами Ренесансу та Реформації*. Київ: Критика.
- Ісаєвич, Я. (1995). Освітній рух в Україні XVI ст.: східна традиція і західні впливи. *Київська старовина*, 1 (310), 2-9.
- Калакура, Я., Рафальський, О., Юрій, М. (2017). *Ментальний вимір української цивілізації*. Київ: Генеза.
- Папазова, А. В. (2011). Значення та наслідки впровадження освітньо-виховної системи Товариства Ісуса у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. *Схід*, 5 (112), 107-112.
- Яковенко, Н. (2017). *У пошуках нового неба. Життя і тексти Йоаникія Галятовського*. Київ: Лаурис: Критика.
- Яковенко, Н. М. (2001). Реформа «грецької» церкви: унія, оновлення православ'я. В кн. Я. Д. Ісаєвич (Ред.), *Історія української культури*: у 5 т. (Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть, с. 505-530). Київ: Наукова думка.

References

- Basenko, R. (2022). Istorychni ta sotsiokulturni peredumovy formuvannia osvitynykh system u rannii Novyi chas [Historical and socio-cultural prerequisites for the formation of educational systems in the early modern times]. In *Mizhdystsyplinarni doslidzhennia*:

- humanitarni ta pryrodnychi nauky [Interdisciplinary studies: humanities and natural sciences]: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (pp. 34-38). Odesa: Molodyi vchenyi [in Ukrainian].*
- Basenko, R. O. (2018). *Renesansnyi dosvid osvity i vykhovannia v yevropeiskii molodizhnii politytsi ordeny yezuitiv XVI–XVII stolit [The Renaissance experience of education and upbringing in the European youth policy of the Jesuit order of the XVI-XVII centuries]. (PhD diss.). Poltava [in Ukrainian].*
- Hod, B. V. (2005). *Ideia vsebichnoho y harmoniinoho vykhovannia osobystosti v epokhu yevropeiskoho Vidrozhennia [The idea of comprehensive and harmonious personality education in the era of the European Renaissance]. (D diss.). Kharkiv [in Ukrainian].*
- Isaievych, Ya. (1995). *Osvitnii rukh v Ukraini XVI st.: skhidna tradytsiia i zakhidni vplyvy [Educational movement in Ukraine of the 16th century.: Eastern tradition and Western influences]. Kyivska starovyna [Kyiv antiquity], 1 (310), 2-9 [in Ukrainian].*
- Kalakura, Ya., Rafalskyi, O., & Yurii, M. (2017). *Mentalnyi vymir ukrainskoi tsyvilizatsii [The mental dimension of Ukrainian civilization]. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].*
- Papazova, A. V. (2011). *Znachennia ta naslidky vprovadzhennia osvitno-vykhovnoi systemy Tovarystva Isusa u skhidnoslovianskomu rehioni v ostannii tretyni XVI – pershii polovyni XVII st. [The significance and consequences of the introduction of the educational system of the Society of Jesus in the East Slavic region in the last third of the 16th – the first half of the 17th century.]. Skhid [East], 5 (112), 107-112 [in Ukrainian].*
- Yakovenko, N. (2017). *U poshukakh novoho neba. Zhyttia i teksty Yoanykiia Haliatovskoho [In search of a new sky. Life and texts of Yoanikiy Galyatovskiy]. Kyiv: Laurus: Krytyka [in Ukrainian].*
- Yakovenko, N. M. (2001). *Reforma «hretskoi» tserkvy: uniia, onovlennia pravoslavia [Reform of the “Greek” church: union, renewal of Orthodoxy]. In Ya. D. Isaievych (Ed.), Istorii ukrainskoi kultury [History of Ukrainian Culture] (Vol. 2: Ukrainska kultura XIII – pershoi polovyny XVII stolit, pp. 505-530). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].*
- Zahorovskyi, V. (2006). *Dukhovnyi zapovit [Spiritual testament]. In V. Shevchuk, V. Yaremenko (Comps.), Slovo mnohotsinne [The word is multi-valued]: (Book 1: Khrestomatiia ukrainskoi literatury, stvorenoi riznymi movamy v epokhu Renesansu (druga polovyna XV – XVI stolittia) ta v epokhu Baroko (druga polovyna XVI – XVIII stolittia), p. 222). Kyiv: Akonit [in Ukrainian].*
- Zema, V. (2021). *Kyivska mytropoliiia pered vyklykamy Renesansu ta Reformatsii [Kyiv Metropolitanate before the challenges of the Renaissance and Reformation]. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].*

BASENKO R.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

THE CIVILIZATION SIGNIFICANCE OF HUMANISTIC IDEAS OF COMPREHENSIVE EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY IN EARLY MODERN TIMES

The article examines the influence of Western European ideas of integral personality education on the development of the Ukrainian educational space in the early modern times. Attention is drawn to the importance of the humanistic ideas of the secular Renaissance, the Protestant Reformation, and the Catholic Reformation for the formation of the Ukrainian socio-cultural space, in particular in terms of ethnic changes and mental transformations of Ukrainian society. The ways of penetration of early modern innovations into the educational tradition of Ukrainians are analyzed, in particular political and geographical (the proximity of Ukrainian lands to the countries of Western Europe, the location of Ukrainian cities at the intersection of key trade routes); the ideological and semantic kinship of the Orthodox Christian pedagogical tradition and Christian humanism, on the basis of which the Western European idea of enlightened piety “*pietas litterata*” was formed); educational and youth (active migration of Ukrainian youth from the elite environment to study in Western European countries, in particular to Italy, France, Germany, Holland, Belgium, the Czech Republic and other countries where young people received a humanistic education); ideological and literary (active dissemination of the works of European humanists in the early modern Ukrainian space); educational and institutional (the active spread of

Catholic (Jesuit) and Protestant humanist schools in Ukrainian lands, which ensured the high quality of the educational process and ensured the involvement of the Russian population in the new, and most importantly, high-quality education of the European model, enriched the national educational tradition with Renaissance-humanistic tools, contributed to interaction and mutual enrichment of Western European and Russian cultures).

It was established that the leaders of the ideas of the humanist school at that time proposed new, synthetic approaches to the search for effective ways of developing holistic education of the individual. In educational institutions founded on Ukrainian lands, the humanistic ideal of “*pietas litterata*” was proclaimed as the goal of education, which contained the triad of the Erasmus pedagogical paradigm: knowledge of Latin (education), active piety (individual initiative in social life) and virtue (upbringing). Protestant teachers and Jesuit teachers proposed an appeal to examples of ancient education, didactic emphasis was placed on “*bonae artes*” (“good arts”), pedagogical concepts “*vita contemplation*” (“life in contemplation”) and “*vita active*” (“life in activity”) were recognized as equal, and the educational model successfully combined two components – “*sacrum*” (“spiritual”) and “*profanum*” (“secular”).

It has been proven that the key trajectory of the influence of Western European humanistic ideas was educational and pedagogical activity, the establishment of schools and collegiums of the humanistic model. It is emphasized that the active integration of humanist ideas in the Ukrainian educational and cultural space allowed not only to join the advanced European experience of the humanist school, but also had a significant positive impact on the development of Ukrainian national identity.

Key words: *holistic education, early modern times, humanism, national identity, national mentality, civilization progress, humanist teachers, European Renaissance, worldview systems*

Стаття надійшла до редакції 16.10.2022 р.

УДК 378.04:005.95:001.895

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270642](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270642)

ОКСАНА БОЛЬШАЯ

ORCID.ORG/0000-0003-0543-5196

ІННА ІЩЕНКО

ORCID.ORG/0000-0001-9602-3554

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ІННОВАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО УПРАВЛІНЦЯ

У статті розглянуто інноваційний менеджмент як основу професійного розвитку менеджерів та визначено особливості його функціонування та впровадження на підприємствах та в організаціях України. Уміле управління підприємствами та організаціями, оптимальне використання всього потенціалу та раціональна організація усіх процесів функціонування мають важливе значення у забезпеченні динамічного розвитку та отриманні прибутку. Необхідність введення інновацій та використання принципово нових методів в управлінні організацією (підприємством) зумовлює постійне навчання та вдосконалення у професійному розвитку креативних менеджерів.

***Ключові слова:** інноваційний менеджмент, освітній менеджмент, інноваційний розвиток, модернізація, управління навчальним закладом.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Основною умовою досягнення стабілізації економічної ситуації в Україні є розвиток інноваційно-орієнтованої економіки та здійснення вдалого управління професійними менеджерами, які володіють ініціативністю, креативністю, гнучкістю, вмінням швидко пристосовуватися до нових вимог ринку та можливістю забезпечити впровадження інноваційної продукції та послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна система інноваційного менеджменту досліджувалась відомими науковцями та практиками управлінської діяльності, а саме: Й. Шумпетер, І. Адізес, П. Вітфілд, П. Друкер, Ф. Фераро. Аналітику інноваційного розвитку підприємства досліджували М. Бондарчук, В. Біліченко, І. О. Бланк, О. Кузьмін, А. Єпіфанов. Питання інноваційного управління вивчали Е. Кузнецов, С. Князь, В. Стадник, Т. Писаренко.

Формулювання мети статті. Дослідження процесу застосування інноваційного менеджменту менеджерами високого рівня у процесі управління підприємствами, організаціями та установами, які володіють спеціальними фундаментальними знаннями та практичними навичками із менеджменту інноваційної діяльності та вміло застосовують їх на практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний стан функціонування національної економіки та розвиток українських підприємств створюють та впроваджують власні інноваційні методи, які сприяють веденню бізнесу та запроваджують у роботі досвід іноземних компаній задля розвитку організації та бізнесу в країні. Сучасний менеджмент трансформується та має трансформацію соціально-трудова відносин, відбуваються зміни цінностей працівників та посилення соціальної відповідальності підприємства. Національна економіка повинна швидше розвиватись і адаптуватись до сучасних умов ведення бізнесу та

впровадження інновацій у менеджменті. Інноваційний менеджмент є самостійною частиною управлінської науки і професійної діяльності, повною мірою спрямованої на формування та забезпечення результатів організаційних структур інноваційними ідеями завдяки раціональному використанню матеріальних, трудових, інтелектуальних та фінансових ресурсів.

П'ять ключових компетентностей сучасної людини, що визначені Радою Європи, є компетентність, яка пов'язана із володінням новими технологіями, усвідомленням їхніх сильних та слабких сторін, здатністю критично ставитись до різного роду нової інформації.

Професійна компетентність інтегрує такі види компетентностей, як:

- ключові, що пов'язані із світоглядною позицією людини, філософією ставлення до життєдіяльності, уміннями перетворювати інформацію, поведінка у соціумі;
- базові, що є першоосновою певної професійної діяльності;
- спеціальні компетентності відображають особливості конкретних професій в межах певної професійної діяльності.

Інноваційна компетентність відноситься до ключових компетентностей та дозволяє вирішувати проблеми удосконалення змісту та методів професійної діяльності, підвищувати якість результатів через формування нової світоглядної позиції та застосування ефективних технологій трансформації інформації (Мармаза).

Професійні вимоги до роботи менеджера закладені у постійному пошуку інновацій та наявності творчого потенціалу, що знаходять прояв у вмінні моделювати певні соціальні системи та здатність висувати креативні рішення, вміння генерувати висунуті ідеї та думки, вміння здійснювати експериментально-пошукову діяльність. Збільшення поінформованості менеджера про досягнення розвитку різних наукових досягнень та прагнення постійно знаходитись у процесі збагачення світосприйняття. Невід'ємною складовою функціонування менеджера є морально-правовий компонент, що складається із моральних норм поведінки, чесності, порядності, схильності до ризику та випробовувань, при цьому повне дотримання законодавчих норм щодо втілення інноваційної діяльності. Важливим компонентом є комунікативність основою якої є уміння толерантно поводитись у будь-яких ситуаціях та поважне ставлення до оточуючих та їхніх думок, уміння швидко знаходити спільну мову та інтереси. Результатом самоорганізації є постійне самовдосконалення, вміння оперативно реагувати на форсмажорні ситуації, мати впевненість у своїх діях та цілеспрямованість (Мармаза).

Управління інноваційним процесом стає основним викликом для більшості організацій. Початком інновацій є генерування нових ідей так як критерієм оцінки інновацій є вимір не лише апровадження нових продуктів, послуг чи технологій на підприємств, а також впровадженням новітніх та ефективних розробок, виробництва чи постачання продукції та надання послуг. Цьому процесу дає поштовх розвитку креативного менеджменту у системі управління організаціями та підприємствами. Завдяки поєднанню інноваційного та креативного менеджменту є ефективним інструментом при вирішенні складних завдань та прийнятті ефективних нетрадиційних, оригінальних управлінських рішень та впровадження управлінських інновацій у нестандартних і кризових ситуаціях. При застосуванні у роботі організації інноваційного менеджменту методів і засобів евристики, утворюється креативний менеджмент.

Інновації з латинської «novatio» є означенням оновлення або змін. «Інновація» при впровадженні на підприємстві чи в організації новітніх технологій та продукцій, інноваційних послуг, нових розробок для розроблення інженерно-технологічних і управлінських рішень, які дозволяють принципово по новому задовольнити певні потреби окремих фізичних чи юридичних суб'єктів господарювання, дає можливість розв'язати наявні технологічні та управлінські проблеми та забезпечити створення економічних, технологічних і соціальних ефектів, інновації потрібні для удосконалення створюваних технологій, продукцій, послуг, а також розпорядження, нова якість яких дозволяє інноваторам розраховувати на позитивні ефекти економічного, технологічного, соціального характеру (Грабовська).

Створення та розвиток інноваційної системи менеджменту якості є головним завданням інноваційного менеджменту з метою максимізації ефективності виробничих процесів. Сучасні процеси управління та визначення якості базуються на стандартах ІСО та повною мірою адаптовані до галузей господарської діяльності. Кожна інновація полягає у постійній зміні факторів: технології, оточуюче середовище та сам господарюючий суб'єкт. Отже, інноваційний менеджмент вимагає створення певних умов, які сприятимуть формуванню нових ідей та впровадження їх у виробничі процеси із їх подальшим удосконаленням та коригуваннями. Основою створення інноваційної системи менеджменту якості необхідно забезпечити управління інноваційними процесами, що неможливо без виконання таких складових: відкритої структури, яка надає вплив на творчі процеси, відбувається поділ відповідальності між різними суб'єктами та підтримка вищого керівництва у поєднанні із створенням та впровадженням дієвих методів управління та контролю якостю.

Інноваційний менеджмент має на меті в першу чергу ефективно управління процесом розробки, впровадження, виробництва та комерціалізації інновації, синхронізацію функціональних підсистем, удосконалення координуючих дій операційної системи виробництва, управління персоналом і здійснення контролю за інноваційним процесом. Стрижневим процесом руху від відтворювального до інноваційного типу розвитку є перехід від індустріально-ринкової до інформаційно-мережної економіки (*Інноваційне забезпечення...*, 2014).

Інноваційний менеджмент складається з комплексу неформальних та формальних організаційних форм, правил, ціннісних орієнтирів, норм, методів, зв'язків та економічних відносин, що є регуляторами різних сфер для інноваційної діяльності. Інноваційний менеджмент складається з таких якостей як взаємозв'язок та взаємодія усіх компонентів системи, узгодженість та синхронність, цілісність та узгодженість для виконання визначеної мети організації, адаптивність та гнучкість до змін середовища, своєчасна переорієнтації та постійне оновлення відповідно до змін середовища. Механізм управління інноваційною діяльністю завжди має бути конкретизованим та спрямованим на досягнення інноваційних завдань через вплив на певні чинники, які є допоміжними у досягненні визначеної мети.

Отже, інноваційний менеджмент акумулює економічні, мотиваційні, організаційні та правові засоби, форми та методи процесом управління інноваційною діяльністю об'єктами управління задля отримання найбільш оптимальних економічних результатів. Інновації в управлінні створюються після усвідомлення необхідності змін, ця ідея має бути донесена до кожного співробітника, адже не допустима імітація змін. Потрібно приділяти значну увагу

залученню співробітників до пошуку нових можливостей для організацій та підприємств та підтримувати особистісний розвиток кожного.

Інноваційний розвиток підприємства створюється у процесі господарювання основою якого є постійний пошук та використання нових способів та сфер реалізації певного потенціалу підприємств при мінливих умовах зовнішнього середовища у межах визначеної місії та прийнятої мотивації діяльності. Інноваційний менеджмент та процес прийняття управлінських рішень охоплює сукупність певних особливостей управління інноваційним розвитком. Цю сукупність складають відповідні функції управління, кожна з яких включає певні види роботи (етапи), які повною мірою пов'язані із різноанітною діяльністю підприємства та виконуються у певній послідовності (*Інноваційне забезпечення...*, 2014).

Управління процесом впровадження нововведень та здійснення інноваційного процесу, передбачає:

- створення інноваційних цілей розвитку підприємства;
- створення системи інноваційних стратегій;
- аналітика зовнішнього середовища з урахуванням невизначеності та величини ризику;
- аналітика інноваційного потенціалу фірми;
- детальне вивчення інноваційної діяльності конкурентів;
- прогнозування повного обсягу фінансування усієї інноваційної діяльності;
- вибір ресурсів, які необхідні для здійснення інноваційних процесів;
- постійний пошук інноваційних ідей, ліцензій, ноу-хау;
- прогнозування можливої ситуації на ринку інноваційних розробок;
- формування інноваційного портфеля, розробка пакету проектів;
- планування та організація наукових розробок;
- розробку ефективної процедури прийняття управлінських рішень;
- аналіз ризиків інновацій, визначення методів їх мінімізації;
- оцінку ефективності інноваційної діяльності;
- дослідження доцільності передачі технології в процесі створення, освоєння та розміщення на ринку (ліцензії, трансфери, науково-технічне співробітництво) (Волощук).

Інноваційна діяльність спрямована на комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок та зумовлює створення на ринку нових конкурентоспроможних товарів та послуг. Інноваційне підприємство визначається як таке, що розробляє, виробляє та реалізує інноваційну продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому еквіваленті перевищує 70 відсотків загального обсягу продукції та послуг цього підприємства. Інноваційна інфраструктура складається із підприємств, організацій, установ та їх об'єднань і асоціацій будь-якої форми власності, які надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності: освітні, інформаційно-комунікативні, фінансові, консалтингові, маркетингові, юридичні.

Робота менеджерів-інноваторів має творчий характер, потребує різноманітних знань та схильності до аналітичної діяльності, уміння концентруватися у обмежений час на визначених проблемах. Основним предметом праці менеджера є науково-технічна та управлінська інформація, знання сучасної наукової парадигми щодо інформаційних технологій, морально-етичних, екологічних та соціальних проблем. У інноваційному менеджменті розрізняють три категорії

вимог до професійної компетенції менеджера-інноватора: знання теорії та практики у сфері управління; комунікативність і вміння працювати з людьми; компетентність у галузі спеціалізації інноваційного процесу чи інноваційного підприємства. Комунікабельність та вміння працювати із людьми є основою праці менеджера, адекватна реакція на певні ситуації, оптимально взаємодіяти з колегами з метою досягнення цілей інноваційної діяльності, об'єктивно оцінювати ефективність роботи кожного суб'єкта та колективу в цілому. Менеджери мають певну відповідальності за розробку та втілення інноваційних процесів і упровадження інновацій. Менеджери інноваційної сфери створюють управлінську підсистему, яка за допомогою різних методів креативного мислення та прийомів здійснює цілеспрямоване функціонування над об'єктом управління. Засади інноваційного менеджменту створюють стратегії і тактики в управлінні, специфічні організаційні форми задля їх реалізації. Характер завдань менеджера повною мірою залежить від різновиду інноваційної сфери його діяльності, а також від предметної сфери функцій, що закріплені за ним у конкретній організації чи підприємстві. Склад предметних функцій суттєво змінюється залежно від його ієрархічного рівня. Чим вищий ієрархічний рівень менеджера, тим важливішу роль у його діяльності відіграють функції і завдання стратегічного напрямку та системної організації інновацій (Баєва).

Інноваційний менеджмент продукує розширення інноваційних можливостей та зміцнення конкурентоспроможності підприємства чи організації, відбувається об'єднання творчих особистостей з креативними ідеями, відбувається процес накопичення інноваційного потенціалу та розвитку інноваційної культури.

Задля отримання передових позицій у конкурентному середовищі необхідно підвищувати продуктивність і постійно досліджувати діяльність конкурентів та потреби споживачів щодо планування маркетингової стратегії. Необхідно знаходити нові підходи щодо впровадження інновацій у системі менеджменту, що є економічно доцільними та технічно здійсненними задля компанії та вміння орієнтуватися на реальні потреби та інтереси споживачів. Одним із таких підходів є дизайн-мислення, що найбільше вживається у світовій практиці та забезпечує поєднання споживчих інтересів із комерційними інтересами компанії. Дизайн-мислення є підходом, що вирішує багато бізнес-задач (Варава).

Формування стратегічного інноваційного менеджменту компанії потребує розуміння особливостей інноваційної стратегії, системи факторів, що на неї впливають, чіткого усвідомлення її місця і ролі у реалізації загальної стратегії підприємства. Хід розвитку кожного підприємства має свою особливість і від цього кожне підприємство має свої певні ресурси та створюють певну стратегію підприємства (Волобуєв, 2016).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Інноваційний менеджмент є основою прогресивного існування організації та використання всього потенціалу задля добробуту та процвітання. Інноваційний потенціал управління організацією забезпечує досягнення поставленої інноваційної мети та ступінь готовності до реалізації проекту інноваційних стратегічних змін. Процес реформування економіки України напряму залежить від застосування інноваційного менеджменту у всіх галузях. Інноваційна модель економічного зростання ґрунтується на структурній перебудові галузей економіки, технологічному оновленні промисловості та широкому використанні прогресивних досягнень сучасної науки і техніки. Задля реалізації інноваційних перетворень та подолання кризових явищ у економічній та

соціальній сферах необхідним завданням є виховання нової генерації менеджерів, які матимуть змогу ефективно управляти нововведеннями.

Як система управління інноваційний менеджмент є механізмом для впровадження змін в управлінні та забезпечити інноваційним процесам умови та можливості для розвитку та досягнення ефективного результату. Основна мета інноваційного менеджменту у кадровому забезпеченні організації полягає у ефективному оновленні її кадрової системи відповідно до поточних та перспективних планів організації сучасним закономірностям розвитку колективу та ефективного ним управління та ефективного функціонування інноваційно-активного кадрового потенціалу.

Список використаних джерел

- Баєва, О. *Вимоги до менеджерів інноваційної сфери діяльності*. Взято з https://adm.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/zbirnyk-tez-kh-naukovo-praktychnoi-konferentsii_2021.
- Варава, Л. *Дизайн-мислення як компонент інноваційного менеджменту*. Взято з <http://ds.knu.edu.ua/jspui/bitstream>
- Волобуєв, Г. С. (2016). Сутність та передумови інноваційного розвитку підприємств. *Економічний вісник Донбасу*, 3 (45), 213-217.
- Волощук, К. *Особливості менеджменту інноваційного розвитку підприємств АПК*. Взято з https://economics.net.ua/files/science/admin_men/2021
- Грабовська, І. *Сучасні аспекти управління знаннями в інноваційному менеджменті організації на засадах креативності*. Взято з <http://elar.khmnu.edu.ua/bitstream>
- Лупенко Ю. О., Малік, М. Й., Шпикуняк, О. Г. та ін. (2014). *Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи*: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ».
- Мармаза, О. *Інноваційний менеджмент*. Взято з <https://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1665/1>

References

- Baieva, O. *Vymohy do menedzheriv innovatsiinoi sfery diialnosti [Requirements for managers of the innovative sphere of activity]*. Retrieved from https://adm.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/zbirnyk-tez-kh-naukovo-praktychnoi-konferentsii_2021 [in Ukrainian].
- Hrabovska, I. *Suchasni aspekty upravlinnia znanniamy v innovatsiinomu menedzhmenti orhanizatsii na zasadaakh kreatyvnosti [Modern aspects of knowledge management in innovative management of the organization based on creativity]*. Retrieved from <http://elar.khmnu.edu.ua/bitstream> [in Ukrainian].
- Lupenko Yu. O., Malik, M. Y., & Shpykuliak, O. H. et al. (2014). *Innovatsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Innovative support for the development of agriculture in Ukraine: problems and prospects]*: monohrafiia. Kyiv: NNTs «IAE» [in Ukrainian].
- Marmaza, O. *Innovatsiinyi menedzhment [Innovation management]*. Retrieved from <https://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1665/1> [in Ukrainian].
- Varava, L. *Dyzain-myslennia yak komponent innovatsiinoho menedzhmentu [Design thinking as a component of innovative management]*. Retrieved from <http://ds.knu.edu.ua/jspui/bitstream> [in Ukrainian].
- Volobuev, H. S. (2016). *Sutnist ta peredumovy innovatsiinoho rozvytku pidpriumstv [The essence and prerequisites of innovative development of enterprises]*. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu [Economic Herald of Donbass]*, 3 (45), 213-217 [in Ukrainian].
- Voloshchuk, K. *Osoblyvosti menedzhmentu innovatsiinoho rozvytku pidpriumstv APK [Peculiarities of the management of innovative development of agribusiness enterprises]*. Retrieved from https://economics.net.ua/files/science/admin_men/2021 [in Ukrainian].

BOLSHAIA O., ISHCENKO I.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

INNOVATIVE MANAGEMENT AS THE BASIS OF THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF THE FUTURE MANAGER

The article examines innovative management as a basis for the professional development of managers and defines the peculiarities of its functioning and implementation at enterprises and organizations of Ukraine. Skillful management of enterprises and organizations, optimal use of all potential and rational organization of all functioning processes are important in ensuring dynamic development and obtaining profit. The need to introduce innovations and use fundamentally new methods in managing an organization (enterprise) requires constant training and improvement in the professional development of creative managers.

Innovative management is the basis of the progressive existence of the organization and the use of all potential for well-being and prosperity. The innovative potential of the organization's management ensures the achievement of the set innovative goal and the degree of readiness for the implementation of the project of innovative strategic changes. The process of reforming the economy of Ukraine directly depends on the application of innovative management in all sectors. The innovative model of economic growth is based on structural restructuring of economic sectors, technological renewal of industry and wide use of progressive achievements of modern science and technology.

Key words: *innovative management, educational management, innovative development, modernization, educational institution management*

Стаття надійшла до редакції 19.11.2022 р.

УДК 81:378:37.02

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270645](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270645)

ОЛЕКСАНДРА БОРЗЕНКО

ORCID 0000-0001-6182-9267

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ, ОБУМОВЛЕНІ СПЕЦИФІКОЮ ПРАЦІ ВИКЛАДАЧІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ

На основі здійсненого дослідження встановлено, що мотиваційні особливості викладачів іноземних мов визначаються як професійною потребою, так і бажанням отримати інтелектуальне задоволення від педагогічної діяльності шляхом удосконалення своєї майстерності та професіоналізму, що мотивація трудової діяльності не може бути дійовою без застосування сучасних систем матеріального стимулювання.

Розкрито суть і специфіка понять «праця», «мотивація», «стимулювання», «потреби». Схарактеризовано погляди вітчизняних і зарубіжних науковців стосовно різних аспектів проблем мотивації, стимулювання викладачів іноземних мов. Наголошується на важливості й необхідності цілеспрямованого здійснення порівняльно-педагогічного аналізу зарубіжного досвіду щодо аналізу особливостей мотиваційних форм й методів, систем стимулювання, що справедлива оплата праці є визначальним фактором, який впливає на привабливість професії, мотивує викладачів на вдосконалення своєї професійної діяльності.

***Ключові слова:** праця, мотивація, стимул, педагогічні працівники, викладачі іноземних мов*

Постановка проблеми. Важливою проблемою життєдіяльності соціуму є сучасні умови розвитку людства зумовлені економічними, соціальними змінами, що призводять до перегляду деяких аспектів праці та відображають відносини, які виникають у працівників в процесі їх цілеспрямованої діяльності. Проблема мотивації та стимулювання викладачів вищої школи, у тому числі викладачів іноземних мов, не є новою. Актуальність даної проблеми обумовлена самою людиною й передбачає: формування у неї потреб, спрямованих на їх реалізацію; розвитку її світогляду, що призводить до пошуку та розвитку нових більш розвинених систем стимулювання.

Аналіз досліджень. Питання теоретико-методологічних підходів до проблеми мотивації та стимулювання викладачів вищої школи, викладачів іноземних мов розглядаються у наукових працях видатних вітчизняних та зарубіжних науковців, педагогів, соціологів, психологів, лінгвістів, філософів, таких, як: А. Алексик, О. Бандурка, Ф. Герцберг, Н. Гузій, М. Зайфферт, І. Зязюн, К. Кальницька, Р. Кеттел, А. Колот, Я. Крушельницька, О. Кузьменко, В. Лозова, А. Ломоносов, О. Лютко, Д. Мак-Клелланд, А. Маслоу, Р. Нирмайер, Ж. Нюттен, Дж. Олдхем, В. Олійник, Л. Притуляк, С. Сисоєва, О. Стрельченко, С. Толочко, Дж. Хекман, Х. Хекхаузен, А. Шопенгауер та ін. Мотивація розглядається вченими як найголовніша складова успіху, яка зумовлена потребою та зацікавленістю особистості у чомусь, тобто прагнення людини задовольнити свої потреби та отримати певні блага за допомогою праці. Розглядаючи поняття «мотивація», «стимулювання» дослідники зауважують на необхідності розмежування цих понять (мотивація полягає у появі внутрішньої потреби та має психофізіологічний характер; стимулювання

відносять до зовнішніх інструментів, що орієнтують особистість до конкретних дій). Процес мотивації представляється різними вченими неоднаково.

Найбільш відомою є класифікація мотивів відповідно до потреб А. Маслоу, який виділяє такі мотиви: фізіологічні, безпеки, захищеності, соціальні, поваги, самовираження. Він стверджував, що мотивація впливає на людину загалом, а не тільки на окремі частини організму або прояви поведінки та вважав, що люди мотивовані для пошуку особистих цілей, і це робить життя значимим й осмисленим. А філософ А. Шопенгауер стверджував, що «мотиви – це причини, видимі з середини», адже кожен, маючи намір зробити що-небудь, у кожному конкретному випадку, відчуває мотиви як свою внутрішню волю, що виражається у видимих вчинках та дії. Мотивацію як складний механізм діяльності особистості Р. Нирмайер та М. Зайфферт розглядають у сукупності таких елементів, як: бажання працювати; ефективність, або самоефективність; психологічна тимчасова перспектива; емоції особистості тощо. Усі ці елементи становлять складну систему, в якій домінують сила волі, професіональна складова та сприятливі умови. Дослідники стверджують, що саме на цих елементах ґрунтується успішність та професіоналізм особливості. Відомий німецький вчений Х. Хекхаузен зазначає, що кожен окремий мотив охоплює певні цілі діяльності особистості та її наслідки.

Український вчений А. Ломоносов вважає, що мотиви розвиваються стимулами та спрямовують людину до певної діяльності, в результаті чого підсилюється або виникає додаткова мотивація. Тобто стимулами дослідник називає зовнішні спонукання, які створені для підсилення або коригування мотивів людини з метою спрямування її зусиль на досягнення мети, цілі, інтересу. Науковець наголошує, що мотиви є більш постійними, ніж стимули.

Отже, аналіз значного обсягу наукового матеріалу з проблеми, яка досліджується показав, що єдина класифікація мотивів та стимулів не розроблена. Вченими підкреслюються труднощі вивчення особливостей мотивації, тому що спостерігати можна лише поведінку, а про мотиви поведінки можна лише судити. Тобто одна й та ж поведінка може бути наслідком різних мотивів. Вчені вважають, якщо мотиви можуть бути як усвідомленими, так і неусвідомленими, то стимули завжди є усвідомленими.

Мета статті здійснити аналіз особливостей мотивації й стимулювання викладачів іноземних мов та визначити умови формування їх мотиваційного ставлення до своєї професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Уява про працю постійно розширювалася й збагачувалася з розвитком людства та економічних наук. Праця виступає основною умовою життєдіяльності окремої особистості, суспільства у цілому та розглядається як одна з важливих складових виробництва.

Праця – свідомо, цілеспрямована діяльність людини, спрямована на створення матеріальних і духовних цінностей, необхідних для задоволення потреб особистості й суспільства. Праця є основною формою життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства, виступає провідним фактором соціогенезу. Праця формує особистість, вона є головним її вихователем. У процесі праці народжуються та розвиваються життєві установки особистості, її здібності, зміцнюється сила волі, формуються риси характеру, удосконалюються психологічні якості. У процесі праці людина вступає в різноманітні взаємини з природою й іншими людьми. Праця споконвічно має суспільний характер і притаманна виключно людині. Праця отримує своє призначення виключно тоді, коли вона слугує не тільки джерелом

існування, а й джерелом творчого натхнення і насолоди (Кремень, 2008, с. 707, 708).

Проблема спонукання людей до продуктивної праці не нова. Протягом багатьох століть вона хвилювала кращі уми людства і це не випадково. Працею створюються матеріальна і духовна культура суспільства. Як писав один із класиків політичної економіки В. Петті: «земля – мати багатства, а праця – батько його» (Колот, 1998, с. 30).

Важливою ознакою мотивації є боротьба мотивів, що закінчується прийняттям рішення про мету як вирішальну організуючу складову трудової діяльності. А важливою складовою мотивації є особистісна причинність, впевненість у своїх здібностях, почуття компетентності, адекватне переживання успіху і невдачі. Велике значення у мотивації мають гроші як позитивне підкріплення трудової діяльності, як очікувана винагорода за результати праці, як універсальний соціально-економічний мотив і фактор утвердження працівника в трудовій, професійній діяльності. Мотивація трудової діяльності формується в процесі виховання і навчання, у ході особистісного і професійного самовизначення (Кремень, 2008, с. 528).

На думку багатьох дослідників, в основу мотивації праці покладено процес задоволення потреб. Зважаючи на це, потреби можна розглядати як причини поведінки, які не лише спонукають до дії, а й впливають на систему цінностей, переконань, світогляд особистості. Потреби формуються під впливом зовнішніх (стимули – наприклад, обіцянки, дії інших людей, все те, що людина може отримати як компенсацію за її зусилля, те, що б вона бажала отримати у результаті певних дій) і внутрішніх факторів (система цінностей, зокрема мрії, нахили, ідеали, тобто те, що характеризує внутрішній світ людини). У процесі життя цінності стають стійкими і впливають на вибір людини у складних життєвих або професійних ситуаціях (Лютко, 2018, с. 18).

Задоволення потреб виступає як активний цілеспрямований процес оволодіння тією чи іншою формою діяльності. Надалі потреба та мотив забезпечують у особистості певної цілі, яку необхідно досягти. Наступний етап – це безпосереднє задоволення потреби (на основі цілі) у вигляді певної дії. Така дія і визначає подальшу спрямованість особистості. Тому визначивши ланцюжок потреби і відповідальної поведінки особи можна зазначити, що мотивація – це усвідомлення особистістю внутрішніх та зовнішніх потреб, які спрямовані на їх реалізацію з подальшим ставленням особи до тієї чи іншої сфери діяльності. Таким чином, внутрішнє ставлення особистості до певного напрямку діяльності, її зацікавленість у ньому створюють мотиваційне поле, що визначає позитивну чи негативну спрямованість (Пасько, 2009, с. 91).

Кожна людина – це особистість. Вона керується не тільки і не стільки прагненнями до задоволення первинних потреб (фізіологічних та ін.), скільки намаганнями задовольнити потреби вищого порядку, тобто людина відчуває потребу реалізувати свої потенційні можливості, самоствердитися. Тому важливим фактором, який впливає на вибір її професії та забезпечує задоволення від трудової діяльності, а також мотивує продовжувати свій професійний розвиток й вдосконалення, є – система матеріального стимулювання праці за якою здійснюються різні виплати заохочувального характеру, а також заробітна плата. Заробітна плата має бути конкурентоспроможною. Таким чином система стимулювання постає важливим інструментом впливу на поведінку людини та

виконує важливу функцію упорядкування суспільних відносин до соціальних очікувань.

Стимулювання – це засіб впливу на свідомість та психіку людини, що пов'язаний з реалізацією суб'єктивного права або отриманням особами винагород за свою соціально-активну правомірну поведінку (Кузьменко, Стрельченко, 2010, с. 6).

Система стимулювання працівників вищої освіти, а в першу чергу – науково-педагогічних працівників, викладачів, викладачів іноземної мови повинна враховувати особливості їх праці. До цих особливостей відносяться складність праці, яка вимагає високу кваліфікацію викладачів, творчий, інтелектуальний характер і багатогранність праці, що проявляється у різноманітності виконуваних завдань (педагогічна, методична та наукова діяльність, організаційна й виховна робота тощо). Від викладача вимагаються досконале володіння предметом, педагогічна підготовка та навички викладання, постійний пошук та оновлення знань у своїй предметній галузі та галузі педагогіки (інноваційні технології навчання, новітні методи виховної роботи і т.д.). Викладач повинний як досконало розбираючись у своїй предметній галузі, а також як високоосвічена культурна людина, бути предметом в поведінці, спілкуванні, зовнішньому вигляді. Тому праця викладачів сучасної вищої школи має яскраво виражений гетерогенний характер, що разом з іншими особливостями професії ставить достатньо високі вимоги, а також передбачає постійний пошук знань, вивчення нових досягнень у різноманітних сферах людського життя. Це, з одного боку, потребує збільшення розміру заробітної плати з метою залучення до закладу вищої освіти талановитих працівників, з іншого боку, це розширює і урізноманітнює мотиваційну сферу викладачів, оскільки чим більш розвиненим і різностороннім є працівник, чим багатогранніша його психофізіологічна структура, тим складнішим є його мотиваційне ядро і тим у більшій мірі йому присутня внутрішня мотивація (Ломоносов, 2012, с. 342).

Необхідно відзначити, що викладачі іноземних мов зайняті творчою працею більш, ніж працівники інших професій, тому в них присутні у більшому ступені творчі мотиви. Це обумовлено специфікою їх професії, яка передбачає необхідність постійного пошуку в розвитку професійного майстерства та удосконаленні іншомовної комунікативної компетентності. Від рівня мовлення викладача, володіння значною кількістю інформації, потребою в суттєвому підвищенні вимог до якісного викладання іноземної мови залежить рівень знань іноземної мови, який отримують студенти. Безумовно, кожен викладач сам розробляє власну систему формування та удосконалення професійної компетентності в своїй педагогічній діяльності: постійним осмисленням власної діяльності та визначенням шляхів вдосконалення своїх умінь; важливістю використання автентичних джерел, науково-популярної літератури, періодичних видань, Інтернету; застосуванням інноваційних методів та засобів викладання іноземної мови (комп'ютерні та Інтернет - технології, блоги, веб - ресурси тощо). Сьогодні оволодіння комунікативною й міжкультурною комунікаціями не можливо без практики спілкування й використання Інтернет - контенту. Віртуальне середовище дозволяє вийти за часові й просторові межі, надає можливість автентичного спілкування з реальними співрозмовниками. Підручники, різноманітні наочні матеріали (фотографії, малюнки, діапозитиви), аудіо - та відеоматеріали, комп'ютерні та інноваційні технічні засоби дозволяють моделювати іншомовне середовище й стимулюють розвиток основних видів мовленнєвої діяльності. Тобто мотивування удосконалення професійної

компетенції викладачів іноземних мов забезпечує особистісне зорієнтований підхід до розв'язання проблем їх педагогічної діяльності. Тому в процесі творчого пошуку у викладачів іноземних мов передбачається потреба в самореалізації та самовираженні та професійному розвитку, яка пов'язана з різноманіттям їхніх особистісних трудових мотивів, що збільшує значущість відповідних стимулів.

Професійний розвиток, підвищення навичок, знань – це процес систематичної і безперервної інноваційної діяльності викладача іноземної мови, спрямований на оновлення та розширення свого педагогічного майстерства, професійної компетентності. Мотиваційна складова інноваційної діяльності викладачів іноземних мов це поняття, що інтегрує як матеріальні, так і нематеріальні чинники, які впливають на їх трудову діяльність.

Потреба в інноваційній діяльності особистості виникає у зв'язку з розвитком науки і техніки, освітніх систем, змінами в технологіях виробництва країн світу та необхідності врахування власних професійних ресурсів (Nowacki, 2004, p. 37).

Наприклад, європейські країни не мають єдиної системи освіти. Мотиваційно-стимулюючі системи відрізняються, оскільки на них впливають різні: навчальні традиції та моделі педагогічної освіти; професійні права та обов'язки для викладачів; вимоги до кваліфікації викладачів; тривалості робочого часу; системи оплати праці; нормативно-правові документи щодо професії викладача вищої школи. Тому визначення компетенції викладачів належить кожній державі (Szkolak-Stepień, 2016, p. 150).

Зростаючі очікування щодо якості навчання вимагають від викладачів іноземних мов розвивати широкий спектр своїх компетентностей та виконувати більш завдань. Вони мають використовувати інформаційні та комунікаційні технології, працювати в команді, сприяти інтеграції молоді з особливими потребами тощо. Механізм оплати і стимулювання праці вважається повноцінним і ефективним, якщо заробітна плата, як основний елемент даного механізму, виконує не тільки відтворювальну функцію, але й стимулюючу. Винагороди за працю і її результати мають бути не тільки достатні для компенсації витрат, що мають місце в процесі трудової діяльності викладачів, але й зацікавлювати їх у максимальній реалізації своїх фізичних і інтелектуальних здібностей (Шовгеля, 2013, с. 148).

Тобто творчий характер професійної діяльності викладачів іноземних мов зумовлює різноманіття їхніх особистісно-значущих потреб (і, відповідно, мотивів), а інколи відсутність об'єктивних критеріїв оцінки результатів практично унеможливлює винагороду саме за ефективну працю. Зазначена теза є основною прикладною проблемою в процесі мотивування викладачів.

Гроші, безумовно, є потужним стимулом для будь-якої діяльності. Однак слід пам'ятати, що люди дуже різняться між собою у ставленні до грошей. Крім того, найбільшою проблемою у питанні грошових заохочень є те, що грошова мотивація досить швидко згасає: людина зникає до нового, вищого рівня оплати. Той рівень оплати, який ще вчора мотивував її на високу віддачу, дуже швидко стає звичним і втрачає стимулюючу силу. Тому різні форми матеріального стимулювання повинні підкріплюватися не тільки грошовими формами. Ефективність використання комплексного підходу до мотивації працівників обумовлена тим, що людина має значну кількість потреб, які не пов'язані з грошима та мають неабиякий вплив на виконання своїх професійних обов'язків (Лютко, 2018, с. 80).

Фінансові важелі не єдині у створенні комфортних умов до професійного вдосконалення та розвитку викладачів іноземних мов. Надзвичайно важливими є і

нематеріальні винагороди, які впливають на мотиваційне поле викладачів, що також передбачає можливості для особистісно-професійного розвитку та достатньо високого рівня у викладацькій та дослідницькій діяльності.

Треба зазначити, що кожен працює до своїх потреб, але у різних особистостях одні й ті ж потреби можуть проявлятися по-різному, що залежить від багатьох факторів (статі, віку, статусу викладача, стажу роботи, індивідуально-психологічних особливостей, умов праці тощо). Кожна особистість має фізіологічні, матеріальні, соціальні потреби. Саме потреби змушують її працювати, і саме мотивація дає змогу задовольнити свої потреби. Мотивація не є примусовою, вона керує нашими діями та дарує задоволення від праці (внутрішнє відчуття). Якщо мотив – необхідний поштовх до дій, то стимули – це інструменти впливу, які допомагають здійснити мету. Потреби і мотиви являються рушійною силою творчості, які формують творчу активність викладачів іноземних мов як основу реалізації їх педагогічної діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сьогодні зміни в економічній, політичній та соціальній сферах, що притаманні сучасному суспільству, впливають на мотиваційне поле викладачів іноземних мов, змінюючи традиційно значимих потреб. Це вимагає постійного аналізу поведінки з метою виявлення більш значимих особистостей мотивів й стимулювання праці. Тому необхідно розробляти актуальні системи як матеріальних так і нематеріальних стимулів й використовувати їх враховуючи індивідуальні потреби кожного викладача, розкриваючи особливості мотивації та стимулювання актуальними напрямами.

Важливість й необхідність цілеспрямованого здійснення порівняльно-педагогічного аналізу зарубіжного досвіду мотиваційних і стимулюючих систем передбачає нові можливості для збагачення вітчизняної освітньої системи та її інтеграції в європейське освітнє співтовариство.

Список використаних джерел

- Колот, А. (1998). *Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу*: навч. посіб. Київ: КНЕУ.
- Кремень, В. (2008). *Енциклопедія освіти*. Київ: Юрінком Інтер.
- Кузьменко, О., Стрельченко, О. (2010). *Феномен адміністративно-правового заохочення*: монографія. Львів: ВАТ «Львівська книжкова фабрика «Атлас».
- Ломоносов, А. (2012). *Управління оплатою праці у вищій освіті*: монографія. Миколаїв: Іліен.
- Лютко, О. М. (2018). *Запровадження мотиваційного менеджменту в закладі освіти*: навчально-методичний посібник. Рівне: Волинські обереги.
- Пасько, О. (2009). Мотивація як підґрунтя розвитку та формування компетентності у курсантів. *Юридична психологія та педагогіка*, 2, 89-99.
- Шовгеля, О. (2013). Формування механізму мотивації праці працівників органів місцевого самоврядування. *Грані*, 4 (96), 144-148.
- Nowacki, T. (2004). *Leksykon Pedagogiki Pracy*. Radom: Wydawnictwo i Zakład Poligrafii Instytutu Technologii Eksploatacji.
- Szkolak-Stepień, A. (2016). Kształcenie nauczycieli wychowania przedszkolnego i wczesnej edukacji na Słowacji. *Rocznik komisji nauk pedagogicznych*, LXIX, 150.

References

- Kolot, A. (1998). *Motyvatsiia, stymuliuvannia y otsinka personalu [Motivation, stimulation and evaluation of personnel]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
- Kremen, V. (2008). *Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of education]*. Kyiv: Yurincom Inter [in Ukrainian].
- Kuzmenko, O., & Strelchenko, O. (2010). *Fenomen administratyvno-pravovoho zaokhochennia [The phenomenon of administrative and legal encouragement]*. Lviv: OJSC Lviv Book Factory "Atlas" [in Ukrainian].

- Lomonosov, A. (2012). *Upravlinnia oplatoiu pratsi u vyshchii osviti [Management of wages in higher education]*. Mykolaiv: Ilien [in Ukrainian].
- Lutko, O. M. (2018). *Zaprovadzhennia motyvatsiinoho menedzhmentu v zakladi osvity [Implementation of motivational management in the educational institution]*. Rivne: Volynski Oberehy [in Ukrainian].
- Nowacki, T. (2004). *Leksykon Pedagogiki Pracy*. Radom: Wydawnictwo i Zaklad Poligrafii Instytutu Technologii Eksploatacii.
- Pasko, O. (2009). *Motyvatsiia yak pidgruntia rozvytku ta formuvannia kompetentnosti u kursantiv [Motivation as a basis for the development and formation of competence in cadets]*. *Yurydychna psykholohiia ta pedahohika [Legal psychology and pedagogy]*, 2, 89-99 [in Ukrainian].
- Shovhelia, O. (2013). *Formuvannia mekhanizmu motyvatsiui pratsi pratsivnykiv orhaniv mistsevoho samovryaduvannia [Creation of the mechanism of motivation of the activity of employees of local self-government bodies]*. *Hrani [Grani]*, 4 (96), 144-148 [in Ukrainian].
- Szkolak-Stepień, A. (2016). *Kształcenie nauczycieli wychowania przedszkolnego i wczesnej edukacji na Słowacji. Rocznik komisji nauk pedagogicznych*, LXIX, 150

BORZENKO O.

Kharkiv National Automobile and Highway University, Ukraine

FEATURES OF THE MOTIVATION AND STIMULATION OF PEDAGOGICAL STAFF DETERMINED BY THE SPECIFIC WORK OF FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

On the basis of the research, it was established that the motivational characteristics of foreign language teachers are determined by both the professional need and the desire to obtain intellectual satisfaction from pedagogical activities by improving their skills and professionalism, that the motivation of labor activity cannot be effective without the use of modern systems of material stimulation. It is noted that an effective incentive system plays an important role in having a positive stimulating effect on the needs, interests, goals, consciousness, labor behavior of teachers, as well as on the results of their professional activity.

The essence and specifics of the concepts "labor", "motivation", "stimulation", "needs" are revealed. The views of domestic and foreign scientists on various aspects of problems of motivation and stimulation of teachers, including teachers of foreign languages, are characterized. The importance and necessity of purposeful implementation of a scientific, comparative and pedagogical analysis of foreign experience regarding the analysis of the features of motivational forms and methods, as well as incentive systems, are noted.

It was determined that the formation of a highly qualified teacher of a foreign language is possible only under the condition of a formed motivational attitude to professional activity, that the development of motivation is the result of the interaction of objective conditions, content, direction of the activity, targeted pedagogical influence and self-improvement, self-development and depends on individual characteristics, age, pedagogical experience, professional competence, which involves a combination of knowledge of foreign language teaching methods, linguistics, psychology, sociology, cultural studies, etc. It is noted that fair remuneration is a determining factor that affects the attractiveness of the profession, provides work satisfaction and motivates teachers to improve their professional activities.

Key words: work, motivation, incentive, pedagogical staff, teachers of foreign languages

Стаття надійшла до редакції 17.10.2022 р.

УДК 378.046:355

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270646](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270646)

ЕДУАРД БОРОДАЙ

ORCID: 0000-0001-9669-6812

Полтавський обласний територіальний центр комплектування та соціальної підтримки

НАТАЛІЯ КОНОНЕЦ

ORCID: 0000-0002-4384-1198

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

КОСТЯНТИН ГУЗ

ORCID: 000-0002-4332-1416

Полтавська академія неперервної освіти імені М.В.Остроградського

ОЛЕКСАНДР КОСТЕВСЬКИЙ

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕСУРСНО-ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ ВЧИТЕЛІВ ПРЕДМЕТА «ЗАХИСТ УКРАЇНИ» У СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті автори презентують підсистему ресурсно-орієнтованого навчання вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти, котру позиціонують як сукупність трьох взаємопов'язаних компонентів: концептуального, дидактичного та результативного. *Концептуальний компонент* представлений метою ресурсно-орієнтованого навчання вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти, та завданнями, які віддзеркалені у програмі підвищення кваліфікації вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти. *Дидактичний компонент* характеризується низкою складників: аудиторна робота (лекції, практичні заняття, тренінги, семінари, майстер-класи тощо) під час організації курсів підвищення кваліфікації для вчителів предмета «Захист України»; позааудиторна робота (онлайн-навчання з лекторами, тренерами закладів неперервної освіти); практика (відвідування занять, які організують та проводять інструктори ЗСУ на базі територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки); методики активного навчання від вчителів предмета «Захист України»; активні методи викладання на курсах підвищення кваліфікації від лекторів/тренерів; консолідація ресурсів для набуття військово-прикладних знань, умінь і навичок. *Результативний компонент* відбиває ступінь сформованості нових військово-дидактичних знань у вчителів дисципліни «Захист України», системи знань за напрямками (військові-історичні, правові основи захисту України; допризовна підготовка; цивільний захист; домедична допомога, тактична медицина), військово-прикладних умінь і навичок для ефективного проведення занять з предмета.

Ключові слова: ресурсно-орієнтоване навчання, учитель, захист України, військово-прикладні знання, уміння, навички, неперервна педагогічна освіта.

Постановка проблеми. Система неперервної педагогічної освіти, підвищення кваліфікації педагогів, освітній процес у закладах неперервної освіти (ЗНО), котрі спеціалізуються на підвищенні кваліфікації педагогічних працівників та інших фахівців, ґрунтується на розумінні того факту, що зміни на ринку освітніх послуг сприяють формуванню уявлення про кар'єру педагога як професіонала, здатного до саморозвитку та самовдосконалення, націленого на навчання упродовж усього життя. Уся педагогічна кар'єра є за своєю суттю професійним розвитком особистості, використанням усіх можливостей з урахуванням власного педагогічного досвіду та сучасних освітніх трендів. З огляду на це, позитивні тенденції розвитку особистості вчителя предмета «Захист України»,

зорієнтованого на успішну кар'єру, ефективність роботи в умовах війни, підвищують рівень його мотивації, самооцінки, професійної компетентності та їхню відданість педагогічній роботі в Україні. Нині в умовах війни відбуваються інтенсивні пошуки шляхів функціонування й розвитку неперервної педагогічної освіти в Україні як основи національно-патріотичного, соціального, духовно-культурного, інтелектуального розвитку суспільства та держави. Одним із ефективних шляхів підвищення якості неперервної педагогічної освіти є перехід до ресурсно-орієнтованого навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми, теоретичні та практичні аспекти розвитку ресурсно-орієнтованого навчання були предметом досліджень таких українських та зарубіжних учених, як В. Балюк, Х. Віджая, М. Ганафін, Дж. Гіл, Дж. Грейстоун, М. Гриньова, О. Ільченко, Н. Кононець, В. Мокляк, В. Сідоров, В. Соснова, Дж. Макдональд, П. Нобле, Ш.-Н. Чанг та ін. Учені одностайні в тому, що нині концепція ресурсно-орієнтованого навчання є пріоритетним напрямом вирішення проблеми організації цифровізованого освітнього процесу, консолідації внутрішніх ресурсів особистості та зовнішніх ресурсів закладів освіти задля підвищення якості дистанційного та змішаного (гібридного) форматів навчання.

Мета цієї статті полягала у створенні підсистеми ресурсно-орієнтованого навчання вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу. Проблема підвищення кваліфікації вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти, формування у них нових військово-дидактичних знань, цілісної системи знань за напрямками (військові-історичні, правові основи захисту України; допризовна підготовка; цивільний захист; домедична допомога, тактична медицина), військово-прикладних умінь і навичок для ефективного проведення занять з цього предмета та забезпечення основи для подальшого їх розвитку саме як дидактичного феномена потребує ретельного вивчення дидактичних основ організації й здійснення такого цілеспрямованого процесу у середовищі ЗНО. Для вирішення цієї проблеми звертаємося до дидактичних основ ресурсно-орієнтованого навчання. З огляду на це, створення підсистеми ресурсно-орієнтованого навчання вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти спиралося на наступні положення.

Інформація як ресурс сучасного цифровізованого освітнього процесу. ЗНО, котрі спеціалізуються на підвищенні кваліфікації педагогічних працівників, зокрема, вчителів предмета «Захист України», консолідують необхідну інформацію, котра сприятиме підвищенню професійної компетентності педагогів у своєму інформаційно-освітньому середовищі (офіційні сайти ЗНО, програми підвищення кваліфікації вчителів предмета «Захист України», дистанційні курси для віддаленого навчання, майданчики для тренінгів та практичних занять із набуття вчителями військово-прикладних умінь і навичок тощо). Такі ЗНО нині мають ставити собі за мету підтримувати й розвивати сучасні інноваційні підходи до створення цифрового навчального середовища в контексті розвитку професійної компетентності вчителів предмета «Захист України» та цифровізації неперервної педагогічної освіти в умовах воєнного часу.

Трактування ресурсно-орієнтованого навчання вчителів предмета «Захист України» як дидактичної системи. Підсистема ресурсно-орієнтованого навчання вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти

розглядається нами як дидактична система, котра вимагає активного навчання від вчителів предмета «Захист України», що проходять підвищення кваліфікації, та активних методів викладання на курсах підвищення кваліфікації від лекторів/тренерів, використовуючи у процесі навчання педагогів різноманітні ресурси (насамперед, кадрові ресурси, які володіють військово-прикладними вміннями і навичками на високому рівні і можуть поділитися власним досвідом, а також інформаційні – традиційні друковані, сучасні цифрові нарративи будь-якого виду, ЗМІ, віртуальна й доповнена реальність, технічні засоби навчання педагогів для набуття таких специфічних умінь і навичок тощо).

Усвідомленість неперервної педагогічної освіти з позиції особистісного, індивідуального та аксіологічного підходів. Ми будемо підсистему ресурсно-орієнтованого навчання вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти на тих засадах, коли кожен вчитель усвідомлює та переконаний у тому, що:

- 1) освіта є індивідуальним станом;
- 2) освіта є індивідуальною можливістю;
- 3) освіта є індивідуальним процесом;
- 4) освіта є найвищою цінністю людства.

Цілком погоджуємося з дослідниками, що розвиток громадянсько-патріотичної позиції педагогів та військово-прикладної компетентності у процесі неперервної педагогічної освіти сприяє розвитку національної свідомості, індивідуальному стилю викладання, особистісно-професійному розвитку вчителів предмета «Захист України», ціннісному ставленню до своєї роботи та до національних традицій загалом (Зорій, 2005; Каменюк, 2014).

З іншого боку, ці підходи є підґрунтям акумуляції ресурсів вчителя предмета «Захист України» з метою формування у своїх учнів системи цінностей, як-от: «цінність життя, здоров'я і безпеки, цінність миру, цінність кожної особистості і її індивідуальності, цінність незалежності й свободи для кожного українця, цінність і престижність професії військовослужбовця-захисника своєї держави тощо» (Гуз, Кононець, 2021, с. 79).

Ресурсно-орієнтоване навчання вчителів предмета «Захист України» як сукупність методик навчити передавати учням/студентам соціально цінні знання. І нині в Україні, яка воює з росією-окупантом, такими знаннями є військово-прикладні. Під час навчання педагогів у межах курсів підвищення кваліфікації із захисту України лектори та тренери ЗНО мають навчити вчителів передавати ці знання, використовуючи низку прийомів, методів навчання, котрі, у свою чергу, передбачають уміле керування класом та підбір відповідних завдань, які б сприяли формуванню військово-прикладних умінь і навичок. На кожному етапі певні впливи можуть впливати на його дії. Якщо цю модель застосувати до ресурсно-орієнтованого навчання, згенеруються запитання, відповіді на які можуть виявитися корисними для навчання вчителів предмета «Захист України» без відриву від роботи або створення інноваційних програм перепідготовки педагогів.

Необхідність здобуття військово-прикладних знань як соціально цінних знань в умовах війни. Ресурсно-орієнтоване навчання вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти спрямоване на розширення й оновлення військово-дидактичних знань, системи знань за напрямками (військові-історичні, правові основи захисту України; допризовна підготовка; цивільний захист; домедична допомога, тактична медицина), котра віддзеркалюється у ґрунтовних знаннях педагогів щодо теоретичних основ захисту України, ролі допризовної

підготовки учнів/студентів у навчальному середовищі закладу освіти, ролі заходів територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки у військово-патріотичному вихованні учнівської й студентської молоді, особливостей використання способів і прийомів надання домедичної допомоги й застосування методик цивільного захисту тощо. Без сумніву, військово-прикладні знання як соціально цінні в умовах війни потрібні сучасним вчителям захисту України для вирішення багатьох завдань, першочерговим із яких є збереження життя українських школярів і студентів, а також мотивація до захисту держави зі зброєю в руках.

Цілісність та неперервність ресурсно-орієнтоване навчання вчителів предмета «Захист України». Освітній процес у вітчизняних ЗНО на засадах ресурсно-орієнтованого навчання здійснюється в умовах:

1) аудиторної роботи (лекції, практичні заняття, тренінги, семінари, майстер-класи тощо) під час організації курсів підвищення кваліфікації для вчителів предмета «Захист України»;

2) позааудиторної роботи (онлайн-навчання з лекторами, тренерами ЗНО);

3) практики (відвідування занять, які організують та проводять інструктори ЗСУ на базі територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки).

Неперервність післядипломної підготовки вчителів предмета «Захист України» у ЗНО базується на понятті неперервної освіти як навчального процесу упродовж усього життя педагога як аспекту цілісної освітньої практики, що є неперервним процесом освоєння військово-прикладного досвіду, підвищення професійної кваліфікації та перекваліфікації.

Ураховуючи вище викладене, нами побудовано підсистему ресурсно-орієнтованого навчання вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти (рис. 1). За цією підсистемою вчителі предмета «Захист України» будуть розширювати й оновлювати свої військово-прикладні знання, уміння й навички, а також вчитимуться взаємодії з широким спектром різноманітних інформаційних ресурсів, як традиційних, так і електронних, та будуть задіяні у різних активностях.

З рисунку 1 бачимо, що підсистема складається із трьох взаємопов'язаних компонентів: «Концептуальний компонент», «Дидактичний компонент» та «Результативний компонент».

Концептуальний компонент представлений концепцією ресурсно-орієнтованого навчання (Kononets, Ilchenko, Mokliak, 2020, Kononets N., Grynova, Zhamardiy, Mamon, Liulka, 2020), метою ресурсно-орієнтованого навчання вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти – навчити їх консолідувати внутрішні та зовнішні ресурси під час проходження програми підвищення кваліфікації та розширення й оновлення системи військово-прикладних знань, умінь і навичок. Декомпозиція мети, варто зазначити, віддзеркалена у завданнях програми підвищення кваліфікації вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти.

Дидактичний компонент характеризується такими складниками: аудиторна робота (лекції, практичні заняття, тренінги, семінари, майстер-класи тощо) під час організації курсів підвищення кваліфікації для вчителів предмета «Захист України»; позааудиторна робота (онлайн-навчання з лекторами, тренерами ЗНО); практика (відвідування занять, які організують та проводять інструктори ЗСУ на базі територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки); методики

активного навчання від вчителів предмета «Захист України»; активні методи викладання на курсах підвищення кваліфікації від лекторів/тренерів; консолідація ресурсів (кадрові ресурси, які володіють військово-прикладними вміннями і навичками на високому рівні і можуть поділитися власним досвідом, а також інформаційні – традиційні друковані, сучасні цифрові наративи будь-якого виду, ЗМІ, віртуальна й доповнена реальність, технічні засоби навчання педагогів для набуття таких специфічних умінь і навичок тощо) (Бородай, Кононец, Гуз, Костевський, 2022).

Концептуальний компонент	Дидактичний компонент	Результативний компонент
<ul style="list-style-type: none"> • Концепція ресурсно-орієнтованого навчання. • Мета, завдання ресурсно-орієнтованого навчання вчителів предмета "Захист України" у системі неперервної педагогічної освіти. • Інформація як ресурс сучасного цифровізованого освітнього процесу • Трактатування ресурсно-орієнтованого навчання вчителів предмета «Захист України» як дидактичної системи • Усвідомленість неперервної педагогічної освіти з позиції особистісного, індивідуального та аксіологічного підходів • Ресурсно-орієнтоване навчання вчителів предмета «Захист України» як сукупність методик навчити передавати учням/студентам соціально цінні знання • Необхідність здобуття військово-прикладних знань як соціально цінних знань в умовах війни • Цілісність та неперервність ресурсно-орієнтоване навчання вчителів предмета «Захист України». 	<ul style="list-style-type: none"> • аудиторна робота (лекції, практичні заняття, тренінги, семінари, майстер-класи тощо) під час організації курсів підвищення кваліфікації для вчителів предмета «Захист України»; • позааудиторна робота (онлайн-навчання з лекторами, тренерами ЗНО); • практика (відвідування занять, які організовують та проводять інструктори ЗСУ на базі територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки); • методики активного навчання від вчителів предмета «Захист України»; • активні методи викладання на курсах підвищення кваліфікації від лекторів/тренерів; • консолідація ресурсів (кадрові ресурси, які володіють військово-прикладними вміннями і навичками на високому рівні і можуть поділитися власним досвідом, а також інформаційні – традиційні друковані, сучасні цифрові наративи будь-якого виду, ЗМІ, віртуальна й доповнена реальність, технічні засоби навчання педагогів для набуття таких специфічних умінь і навичок тощо). 	<ul style="list-style-type: none"> • розширення й оновлення військово-дидактичних знань, системи знань за напрямками (військові-історичні, правові основи захисту України; допризовна підготовка; цивільний захист; домедична допомога, тактична медицина), котра віддзеркалюється у ґрунтовних знаннях педагогів щодо теоретичних основ захисту України, ролі допризовної підготовки учнів/студентів у навчальному середовищі закладу освіти, ролі заходів територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки у військово-патріотичному вихованні учнівської й студентської молоді, особливостей використання способів і прийомів надання домедичної допомоги й застосування методик цивільного захисту тощо.

Рис. 1. Підсистема ресурсно-орієнтованого навчання вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти

Результативний компонент відбиває ступінь сформованості нових військово-дидактичних знань у вчителів дисципліни «Захист України», системи знань за напрямками (військові-історичні, правові основи захисту України; допризовна підготовка; цивільний захист; домедична допомога, тактична медицина), котра віддзеркалюється у ґрунтовних знаннях педагогів щодо теоретичних основ захисту України, ролі допризовної підготовки учнів/студентів у навчальному середовищі закладу освіти, ролі заходів територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки у військово-патріотичному вихованні учнівської й

студентської молоді, особливостей використання способів і прийомів надання домедичної допомоги й застосування методик цивільного захисту тощо.

Також відзначимо, що військово-прикладні уміння і навички вчителів із захисту України є вкрай важливими для ефективного проведення занять з цього предмета, адже педагоги мають формувати ці ж уміння і навички у своїх вихованців (Бородай, Кононец, Костевський, 2022). До них учені відносять:

- уміння швидко переключатися з одного виду діяльності на інший;
- уміння мобілізувати всі сили для вирішення конкретних завдань, зміцнення здоров'я і раціонального використання вільного часу;
- уміння удосконалювати фізичну підготовку;
- уміння орієнтуватися у незнайомій місцевості, чітко й вправно пересуватися у складних умовах, уміння долати штучні і природні перешкоди тощо;
- уміння й навички для захисту життя, здоров'язбереження, виконання нормативів військової справи;
- уміння психологічно загартовуватися й відновлюватися (Старчук, Пронтенко, Пронтенко, 2017).

Разом із тим зазначимо, що запропонована підсистема ресурсно-орієнтованого навчання вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти потребує експериментальної перевірки. У зв'язку з цим, сплановано та організовано педагогічний експеримент на базі Полтавської академії неперервної освіти імені М. В. Остроградського, який розпочато у вересні 2022 року. Мета експерименту – упровадити підсистему ресурсно-орієнтованого навчання вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти, яка має забезпечити позитивну динаміку у рівнях сформованості нових військово-дидактичних знань у вчителів дисципліни «Захист України», системи знань за напрямками (військові-історичні, правові основи захисту України; допризовна підготовка; цивільний захист; домедична допомога, тактична медицина), військово-прикладних умінь і навичок для ефективного проведення занять з цього предмета. Шляхом декомпозиції мети визначено такі завдання:

- діагностика рівнів сформованості нових військово-дидактичних знань у вчителів дисципліни «Захист України», системи знань за напрямками (військові-історичні, правові основи захисту України; допризовна підготовка; цивільний захист; домедична допомога, тактична медицина), військово-прикладних умінь і навичок для ефективного проведення занять з цього предмета;
- апробація експериментальної підсистеми ресурсно-орієнтованого навчання вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти, в якій відображались сутнісні характеристики компонентів: концептуального, дидактичного та результативного;
- визначення ефективності експериментально-дослідницького процесу, динаміки рівнів сформованості у вчителів дисципліни «Захист України» нових військово-дидактичних знань, системи знань за напрямками (військові-історичні, правові основи захисту України; допризовна підготовка; цивільний захист; домедична допомога, тактична медицина), військово-прикладних умінь і навичок для ефективного проведення занять з цього предмета.

медицина), військово-прикладних умінь і навичок для ефективного проведення занять з цього предмета.

До педагогічного експерименту залучено педагогів, науковців Полтавської академії неперервної освіти імені М. В. Остроградського, ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», Луганського національного університету імені Тараса Шевченка та інструкторів ЗСУ Полтавського обласного територіального центру комплектування та соціальної підтримки, котрі працюють над реалізацією компонентів запропонованої підсистеми. Підкреслимо, що на початку експерименту констатовано переважно низький рівень готовності вчителів дисципліни «Захист України» якісно проводити заняття (83,86% із 316 педагогів), і відповідно сформованості військово-дидактичних знань, системи знань за напрямками (військові-історичні, правові основи захисту України; допризовна підготовка; цивільний захист; домедична допомога, тактична медицина), військово-прикладних умінь і навичок. Відтак, зусилля команди педагогів, науковців та військових нині спрямовано на консолідацію ресурсів (кадрові ресурси, які володіють військово-прикладними вміннями і навичками на високому рівні і можуть поділитися власним досвідом, а також інформаційні – традиційні друковані, сучасні цифрові наративи будь-якого виду, ЗМІ, віртуальна й доповнена реальність, технічні засоби навчання педагогів для набуття таких специфічних умінь і навичок тощо), котрі уможливають реалізувати запропоновану підсистему.

Проблемні питання кадрового забезпечення викладання «Захисту України», на яких щорічно акцентують увагу працівники Полтавського обласного територіального центру комплектування та соціальної підтримки, підвищення кваліфікації вчителів цієї дисципліни, обговорюються на розширених круглих столах «Військово-патріотична підготовка учнівської та студентської молоді: пошуки шляхів підвищення ефективності» та «Підвищення військово-прикладної та педагогічної майстерності вчителів «Захисту України»» за участі педагогів, науковців та військових. У ході дискусій презентовано й схвалено концептуальний компонент підсистеми, а також окреслено шляхи реалізації дидактичного компонента під час проходження педагогами курсів підвищення кваліфікації на базі Полтавської академії неперервної освіти імені М. В. Остроградського та Полтавського обласного територіального центру комплектування та соціальної підтримки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, нами розроблено підсистему ресурсно-орієнтованого навчання вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти, котру доцільно розглядати як сукупність трьох взаємопов'язаних компонентів: концептуального, дидактичного та результативного. Концептуальний компонент представлений метою ресурсно-орієнтованого навчання вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти, та завданнями, які віддзеркалені у програмі підвищення кваліфікації вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти. Дидактичний компонент характеризується низкою складників: аудиторна робота (лекції, практичні заняття, тренінги, семінари, майстер-класи тощо) під час організації курсів підвищення кваліфікації для вчителів предмета «Захист України»; позааудиторна робота (онлайн-навчання з лекторами, тренерами закладів неперервної освіти); практика (відвідування занять, які організують та проводять інструктори ЗСУ на базі територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки); методики активного навчання

від вчителів предмета «Захист України»; активні методи викладання на курсах підвищення кваліфікації від лекторів/тренерів; консолідація ресурсів для набуття військово-прикладних знань, умінь і навичок. Результативний компонент відбиває ступінь сформованості нових військово-дидактичних знань у вчителів дисципліни «Захист України», системи знань за напрямками (військові-історичні, правові основи захисту України; допризовна підготовка; цивільний захист; домедична допомога, тактична медицина), військово-прикладних умінь і навичок для ефективного проведення занять з предмета.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в експериментальній перевірці запропонованої підсистеми, а також у подальшій інтеграції різних форм, методів ресурсно-орієнтованого навчання вчителів у системі неперервної педагогічної освіти, шляхів розробки сучасних цифрових освітніх ресурсів для вчителів предмета «Захист України», котрі проходять підвищення кваліфікації та у пошуку нових ефективних форматів співпраці закладів неперервної освіти і територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки.

Список використаних джерел

- Бородай, Е., Кононец, Н., Гуз, К., Костевський, О. (2022). Ресурсно-орієнтована методика розвитку лідерської компетентності учителів предмета «Захист України». *Витоки педагогічної майстерності*, 29, 47-55.
- Бородай, Е., Кононец, Н., Костевський, О. (2022). Дидактичні умови формування військово-прикладних умінь і навичок студентів в освітньому середовищі закладів фахової передвищої освіти. В кн. В. Фазан, В. Мокляк (Ред.), *Освітні, педагогічні науки: методологія, теорія, практика: колективна монографія* (с. 298-330). Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.
- Гуз, К. Ж., Кононец, Н. В. (2021). Військово-патріотична підготовка старшокласників у сучасному освітньому просторі. *Імідж сучасного педагога*, 1 (196), 77-81.
- Зорій, Я. Б. (2005). Модель військово-патріотичного виховання студентів цивільних вищих навчальних закладів. *Наукові записки ТНПУ. Педагогіка*, 2, 49-54.
- Каменяк, Ю. В. (2014). Формування патріотизму воїна Збройних Сил України: сучасний стан та шляхи покращання. *Вісник Національного університету оборони України*, 3 (40), 222-229.
- Старчук, О. О., Пронтенко, К. В., Пронтенко, В. В. (2017). *Військове н'ятиборство. Організація та методика проведення навчально-тренувальних занять і змагань*: навч.-метод. посібник. Житомир: ЖВІ.
- Kononets, N., Ilchenko, O., & Mokliak, V. (2020). Future teachers resource-based learning system: experience of higher education institutions in Poltava city, Ukraine. *Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE*, 21, 3, 14, 199-220.
- Kononets, N., Grynova, M., Zhamardiy, V., Mamon, O., & Liulka, H. (2020). Problems of Implementation of The System of Resource-Based Learning of Future Teachers of Physical Culture. *International Journal of Applied Exercise Physiology (IJAEP)*, 9 (12), 50-60.

References

- Borodai, E., Kononets, N., Huz, K., & Kostevskiy, O. (2022). Resursno-orientovana metodyka rozvytku liderskoi kompetentnosti uchyteliv predmeta «Zakhyst Ukrainy» [Resource-

oriented method of development of leadership competence of teachers of the subject "Defense of Ukraine"]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti [Origins of pedagogical skills]*, 29, 47-55 [in Ukrainian].

- Borodai, E., Kononets, N., & Kostevskiy, O. (2022). Dydaktychni umovy formuvannia viiskovo-prykladnykh umin i navychok studentiv v osvitnomu seredovysshchi zakladiv fakhovoi peredvyshchoi osvity [Didactic conditions for the formation of military applied skills and skills of students in the educational environment of institutions of professional preliminary higher education]. In V. Fazan, V. Mokliak (Eds.), *Osvitni, pedahohichni nauky: metodolohiia, teoriia, praktyka [Educational, pedagogical sciences: methodology, theory, practice]: kolektyvna monohrafiia* (pp. 298-330). Poltava: PNPi imeni V. H. Korolenka [in Ukrainian].
- Huz, K. Zh., & Kononets, N. V. (2021). Viiskovo-patriotychna pidhotovka starshoklasnykiv u suchasnomu osvitnomu prostori [Military and patriotic training of high school students in the modern educational space]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 1 (196), 77-81 [in Ukrainian].
- Kameniuk, Yu. V. (2014). Formuvannia patriotyzmu voina Zbroinykh Syl Ukrainy: suchasnyi stan ta shliakhy pokrashchannia [Formation of patriotism of a soldier of the Armed Forces of Ukraine: current state and ways of improvement]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy [Bulletin of the National Defense University of Ukraine]*, 3 (40), 222-229 [in Ukrainian].
- Kononets, N., Ilchenko, O., & Mokliak, V. (2020). Future teachers resource-based learning system: experience of higher education institutions in Poltava city, Ukraine. *Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE*, 21, 3, 14, 199-220.
- Kononets, N., Grynova, M., Zhamardiy, V., Mamon, O., & Liulka, H. (2020). Problems of Implementation of The System of Resource-Based Learning of Future Teachers of Physical Culture. *International Journal of Applied Exercise Physiology (IJAEP)*, 9 (12), 50-60.
- Starchuk, O. O., Prontenko, K. V., & Prontenko, V. V. (2017). *Viiskove piatyborstvo. Orhanizatsiia ta metodyka provedennia navchalno-trenuvalnykh zaniat i zmahan [Military pentathlon. Organization and methodology of educational and training classes and competitions]: navch.-metod. posibnyk*. Zhytomyr: ZhVI [in Ukrainian].
- Zorii, Ya. B. (2005). Model viiskovo-patriotychnoho vykhovannia studentiv tsyvilnykh vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Model of military-patriotic education of students of civilian higher educational institutions]. *Naukovi zapysky TNPU. Pedahohika [Scientific notes of TNPU. Pedagogy]*, 2, 49-54 [in Ukrainian].

BORODAI E.

Poltava regional territorial center for recruitment and social support, Ukraine

KONONETS N.

University of Ukoopspilks «Poltava University of Economics and Trade», Ukraine

HUZ K.

Poltava Academy of Continuing Education M.V.Ostrogradsky, Ukraine

KOSTEVSKIY O.

Luhansk Taras Shevchenko national University, Ukraine

RESOURCE-BASED LEARNING OF TEACHERS OF THE SUBJECT "DEFENSE OF UKRAINE" IN THE CONTINUOUS TEACHER EDUCATION SYSTEM

Currently, in the conditions of the war, there are intensive searches for ways of functioning and development of continuous pedagogical education in Ukraine as the basis of national-patriotic, social, spiritual-cultural, intellectual development of society and the state. One of the effective ways to improve the quality of continuous pedagogical education is the transition to resource-oriented learning. In the article, the authors present a subsystem of resource-based learning of teachers of the subject "Defense of Ukraine" in the system of continuous pedagogical education, which is positioned as a set of three interrelated components: conceptual, didactic and effective. The conceptual component is represented by the goal of resource-based learning of teachers of the subject "Defense of Ukraine" in the system of continuous pedagogical education, and tasks that are reflected in the program of professional development of teachers of the subject "Defense of Ukraine" in the system of continuous pedagogical education. The didactic component is characterized by a number of components: classroom work (lectures, practical classes, trainings, seminars, master classes, etc.) during the organization of professional development courses for teachers of the subject "Defense of Ukraine"; extracurricular work (online training with lecturers, trainers of continuing education institutions); practice (attending classes organized and conducted by instructors of the Armed Forces of Ukraine on the basis of territorial recruitment and social support centers); methods of active learning from teachers of the subject "Defense of Ukraine"; active teaching methods at professional development courses from lecturers/trainers; consolidation of resources for the acquisition of military applied knowledge, skills and abilities. The effective component reflects the degree of formation of new military didactic knowledge in the teachers of the discipline "Defense of Ukraine", the system of knowledge by areas (military-historical, legal foundations of the defense of Ukraine; pre-conscription training; civil protection; pre-medical assistance, tactical medicine), military applied skills and skills for effective conducting of classes on the subject.

Key words: resource-based learning, teacher, defense of Ukraine, military applied knowledge, abilities, skills, continuous pedagogical education.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2022 р.

УДК 378.04:614.842.86

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270649](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270649)

ЛЕОНІД ГОЛОВАЧ

ORCID ID 0000-0002-0216-5912

Навчальний пункт Аварійно-рятувального загону спеціального призначення
Головного управління ДСНС України у Полтавській області;

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ ПРИ ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ І ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Реформування системи закладів освіти Державної служби України з надзвичайних ситуацій в Україні спрямовано на формування професійної компетентності нового покоління майбутніх фахівців пожежної безпеки і цивільного захисту із застосуванням інноваційних технологій навчання, здатних ефективно виконувати завдання за призначенням.

Наразі актуалізується проблема формування сучасного змісту відомчої освіти, впровадження ефективних інноваційних технологій навчання та створення сприятливого середовища для опанування новітньої професійної компетентності при підготовці майбутніх фахівців пожежної безпеки і цивільного захисту.

Найважливішим завданням освітньої системи сьогодні є формування нового підходу, в якому виражено такі потреби: активна пізнавальна діяльність тих, кого навчають, партнерські стосунки між викладачами і тими, кого навчають, індивідуальний підхід до навчання – розкриття пізнавальних потенціалів особистості завдяки використанню резервів, закладених природою.

Проблема формування професійної компетентності майбутніх фахівців (з позиції її неперервності) в будь-якій галузі перебуває в полі зору багатьох наук.

У статті на основі теоретичного дослідження науково обґрунтовано необхідність формування професійної компетентності при застосуванні інноваційних технологій навчання при підготовці майбутніх фахівців пожежної безпеки і цивільного захисту із застосуванням інноваційних технологій навчання.

Ключові слова: *інноваційні технології, навчання, професійна компетентність, фахівці пожежної безпеки і цивільного захисту*

Постановка проблеми. Криза системи відомчої освіти свідчить про розрив між різко зміненими умовами життя та освітньою системою, її цілями, видами, змістом та технологіями навчання. До найважливіших причин, що породили кризу, належать: зростання попиту на якість освіти; нові вимоги до викладацької діяльності; консерватизм сфери освіти та недостатня її адаптованість до мінливих потреб суспільства; необхідність формування професійного мислення, активності, самодіяльності майбутніх фахівців тощо. Серед цих чинників стоїть нерозробленість технологій професійного навчання. Традиційна технологія навчання (від знання до умінь), заснована на логіці науки, має бути доповнена новими технологіями, що ґрунтуються на закономірностях пізнавальної діяльності. Головною фігурою в навчальному процесі стає сам майбутній фахівець, який не як об'єкт, бо як суб'єкт навчання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми аналізу та впровадження професійної компетентності майбутніх фахівців пожежної безпеки і цивільного захисту із застосуванням інноваційних технологій навчання знаходяться в колі наукового інтересу сучасних вітчизняних педагогів, вчених та практиків, серед яких Г. Єльнікова, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко, Л. Петренко, О. Пометун, В. Радкевич, О. Савченко, Л. Сущенцева, В. Ягупов та ін. Значні дослідження були здійснені завдяки співпраці Міністерства освіти і науки України, Національної академії педагогічних наук України та міжнародних організацій при створенні серії публікацій з освітньої політики, де також були висвітлені основні засади формування професійної компетентності. Професійна компетентність визначається дослідниками як інтегрована характеристика якості особистості, результативний блок, сформований через досвід, знання, вміння, ставлення, поведінкові реакції. Професійна компетентність побудована на комбінації взаємовідповідних пізнавальних відношень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань та CORE Metadata, citation and similar papers at core.ac.uk Provided by Digital Library NAPS of Ukraine вмінь, всього того, що можна мобілізувати для активної дії. Професійна компетентність характеризується такими елементами діяльності: аналіз результатів праці і технологічних процесів; аналіз професійних ситуацій і проблем; аналіз технічної документації завдань діяльності; організація праці; дотримання технічних та технологічних вимог професійної діяльності; координація видів професійної діяльності; створення професійно-значущої інформації стосовно об'єкта діяльності; прогнозування типових і нетипових виробничих ситуацій; забезпечення безпечних умов праці; оволодіння додатковими кваліфікаціями і професіями; забезпечення високого рівня культури праці; дотримання правил експлуатації галузевого пожежно-технічного обладнання; своєчасне усунення технічних і технологічних порушень при експлуатації техніки; дотримання рекомендацій, норм і вимог щодо фізіологічних, економічних, екологічних і ергономічних чинників. Критерієм професійної компетентності майбутніх фахівців пожежної безпеки і цивільного захисту є суспільне значення результатів праці фахівця, його авторитет у професійній діяльності. Від професійної компетентності фахівця пожежної безпеки і цивільного захисту прямо залежить його дієвість при виконанні завдань за призначенням. Тому в першу чергу важливо, наскільки цьому результату сприяє навчальне середовище.

Метою статті є: на основі аналізу науково-літературних джерел обґрунтувати необхідність формування професійної компетентності у майбутніх фахівців пожежної безпеки і цивільного захисту із застосуванням інноваційних технологій навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах нової парадигми спрямованості навчального процесу на формування насамперед особистості фахівця, а потім професіонала, провідними технологіями стають особистісно орієнтовані стратегії навчання, які націлені на формування нового типу мислення викладачів та відповідно оволодіння ними комплексними вміннями щодо організації навчального процесу технологічного типу. Нові технології спрямовані на практичну реалізацію психолого-педагогічних умов, оптимально адаптованих до взаємодії викладача із слухачами. Дидактичні характеристики цих особистісних технологій складаються з таких особливостей навчально-виховного процесу:

- завдання побудови та проблемної структури навчальної інформації;
- варіативності у підході до навчальних можливостей слухачів;

- диференційованого управління навчальною діяльністю;
- демократичних форм (діалогових та фасилітаційних) організації навчального процесу.

Дидактична конструкція особистісно орієнтованих технологій здійснюється через адаптацію освітнього процесу до особистісних можливостей слухачів відповідно до запланованих завдань розвитку когнітивної, чуттєвої та інтелектуальної сфер особистості.

Технологічні стратегії навчання передбачають формування нового типу мислення у викладачів на основі педагогічної компетентності та професійної майстерності.

Інновація – це процес впровадження нових перетворень у різні сфери діяльності, а також у підготовку майбутніх фахівців пожежної безпеки і цивільного захисту. Результатом таких перетворень є новація. Будь-які нововведення немінучі, вони породжені змінами у суспільстві та логікою розвитку науково-технічних досягнень, які передбачають суттєві перетворення у трудовому процесі кожні 5-10 років.

Інноваційний процес зачіпає, як правило, мету, структуру, завдання, технологію та людські ресурси організації. Ці внутрішні змінні пов'язані один з одним, наприклад, впровадження ІТ-технологій у навчальний процес спричинить зміни і в професійно-кваліфікаційній структурі колективу, і в рівні розв'язуваних завдань, і в системі контролю, і навіть у самому характері роботи.

Сутність нововведень складає робота з досягнення нових результатів, засобів і способів їх отримання, подолання відсталих або рутинних елементів традиційної діяльності. При впровадженні інновацій у відомчих навчальних закладах виникають та вирішуються три групи протиріч:

- між новими та старими підходами до навчального процесу підготовки майбутніх фахівців;

- протиріччя, пов'язані з глибиною перетворень (чи відбувається радикальна зміна, тобто має місце інновація-модернізація, чи вдосконалюються традиційні методи, форми та принципи навчання, тобто має місце інновація-трансформація);

- протиріччя, пов'язані з перебудовою свідомості викладачів, оскільки інновації змінюють їх інтереси та ціннісні орієнтації.

Перехід освіти на відносини як глобальне нововведення, загострює всі зазначені групи протиріч, але найболючіше справи з необхідністю перебудови свідомості викладачів. Дуже часто при впровадженні освітніх інновацій у відомчих навчальних закладах на перший план висувують технічні та організаційні питання, а підготовка технолога-викладача та слухача-споживача освітніх послуг йде на периферію уваги керівників. А тим часом неопрацьованість цих двох ключових питань (неприйняття змін педагогом та непідготовленість до них слухачів) є головним гальмом широкого впровадження інновацій у навчальний процес (Гаврилюк, 2005).

Будь-яке нововведення має як технічні, так і психологічні наслідки. Традиційно нововведення прийнято розглядати як таку собі безумовно позитивну в житті організації чи суспільства подію. А тим часом історичний і суто життєвий досвід свідчить, що це далеко не так. Не всі нововведення є благо для людей, навіть якщо і бути на благо - їх призначення (Загіка, 2012). У світі сказаного зрозуміла роль психолого-педагогічних чинників у впровадженні інновацій. Ініціатори (новатори, організатори) нововведення мають забезпечити психологічний

супровід інновації, щоб з найменшими втратами подолати бар'єри щодо нововведень.

У літературі можна зустріти чимало класифікацій нововведень за типами. Ми зупинимося на класифікації, яка легко проектується на сферу освіти (Комісарова, 2006).

Нововведення можуть бути:

- техніко-технологічними (нові підходи до навчання та нові технології) від цих нововведень співробітники освітніх організацій негативного не очікують;
- організаційно-управлінськими (нові оргструктури та методи управління колективом, вироблення управлінських рішень та контролю за їх виконанням);
- соціально-економічними (нові матеріальні стимули, системи оплати праці).
- правові (зміни у трудовому та господарському законодавстві, поява нових законів, наприклад, закон про охорону інтелектуальної власності);
- педагогічні (нові методи, моделі та форми навчання та виховання, створення нових громадських органів).

тири останні типи нововведень викликають у працівників негативну реакцію, це і зрозуміло: досягти ефективної зміни в поведінці людей найскладніше, оскільки природне прагнення до стабільності, здоровий консерватизм і наявність життєвих і професійних стереотипів спонукають усіх нас до обережності і схиляють до побоювань.

Інновації будь-якого типу зачіпають інтереси багатьох працівників організації, кожен із яких має зайняти якусь рольову позицію: постачальник проблеми, новатор, ініціатор, розробник, експерт, виробник, організатор, користувач. Цей набір рольових позицій залежить від змісту та масштабу нововведень і при організації освітнього процесу в одній особі зустрічається рідко. Обов'язковими бувають дві позиції: організатор та користувач. В освіті часто багато позицій збігаються в одній особі педагога-новатора. Часто інноваційна позиція та функціональне місце працівника можуть не співпадати. У нормі, як зазначають вчені, ініціатором та реалізатором інноваційного процесу має бути керівник організації, і його поведінка має відображати стандарти інноваційної поведінки – прагнення до лідерства, заповзятливість, бажання дати свободу дій творчим та талановитим людям, підтримка ентузіастів (Нікуліна, (Ред.), 2005). Головне в інноваційній поведінці керівника – розвинути у працівників мотивацію інноваторів.

Сучасний освітній простір складається з двох типів педагогічних процесів – інноваційних і традиційних. Педагогічна інновація – це теоретично обґрунтоване, цілеспрямоване та практико-орієнтоване нововведення, яке здійснюється на трьох рівнях: макрорівні, мезорівні та мікрорівні.

На макрорівні інновації торкаються змін у всій системі відомчої освіти та призводять до зміни її парадигми. На мезорівні інновації спрямовані зміни в освітньому середовищі регіону, у конкретних навчальних закладах. На мезорівні йдеться в основному про створення нових навчальних закладів на базі нових концептуальних підходів.

Сьогодні в Україні можна виділити чотири типи навчальних закладів: елітарні, кон'юнктурні, експериментальні та традиційні (Паржницький, 2005). На мікрорівні інновації спрямовані на створення нового змісту як окремого курсу, і блоку курсів відпрацювання нових способів структурування освітнього процесу, або на розробку нових технологій, нових форм та методів навчання.

На кожному з рівнів освітня інновація розвивається у п'ять етапів.

Перший етап – ініціація нововведення та прийняття рішення щодо необхідності впровадження новацій певного типу. Ініціація може бути викликана до життя внутрішнім спонуканням лідера організації, але швидше за все причиною є зовнішній чи внутрішній тиск: наказ міністерства, замовлення галузі на нового фахівця, зміни та процеси всередині самого освітнього закладу. У нормі стратегія інновацій та аналітична робота щодо її впровадження має проводитися керівником у ранзі ректора, проректора, декана (директора, завуча). Насправді ж часто ініціатива нововведення йде не згори, а знизу – від педагогів-новаторів.

Другий етап – теоретичний, тобто. обґрунтування та опрацювання інновацій на основі психолого-педагогічного аналізу, прогнозування того, як розвиватиметься інноваційний процес та які його негативні та позитивні наслідки (економічні, юридичні та ін.). Цей етап є найскладнішим, тому що педагогічні роздуми та здатність «помислити іншу педагогічну реальність» припускають:

- володіння психолого-педагогічною теорією;
- вміння побудувати в єдину концепцію свої ідеї;
- обґрунтування необхідності або неминучості інновації;
- виділення факторів, які сприяють впровадженню нововведення.

Цей етап передбачає також інформаційне забезпечення запланованого нововведення. Ретельна робота на другому етапі спричиняє успіх на етапі впровадження інновацій у педагогічний процес.

Третій етап – організаційно-практичний – створення нових структур, сприяють освоєнню нововведення: лабораторій, експериментальних груп тощо. Ці структури мають бути мобільні, самостійні та незалежні. На цьому етапі важливо знайти прихильників інноваційної ідеї, особливо з-поміж впливових та авторитетних у викладацькому колективі. Крім того, треба передбачити ставлення до новації багатьох інших співробітників з-поміж тих, кого прямо торкнуться ці нововведення. Цей етап інноваційного процесу закінчується переконанням більшості членів викладацького колективу у необхідності нововведень та створення сприятливого емоційно-мотиваційного фону.

Четвертий етап – аналітичний – це узагальнення та аналіз отриманої моделі. На цьому етапі слід усвідомити, на якому рівні здійснюється інноваційний процес; співвіднести стан освітньої установи в цілому (або стан викладання конкретного предмета) з тим прогностичним станом, якого передбачалося досягти внаслідок нововведення. Якщо відповідність не відбулася, треба знайти відповідь на запитання: чому?

П'ятий етап - використання, воно може бути пробним, а потім і повним. Успіх на цьому етапі залежить від трьох факторів:

- від матеріально-технічної бази навчального закладу (або освітнього середовища), де здійснюється нововведення;
- від кваліфікації викладачів та керівників, від їхнього ставлення до інновацій взагалі, від їхньої творчої активності;
- від морально-психологічного клімату в освітній організації (ступеня конфліктності, ступеня згуртованості співробітників, плинності кадрів, суспільної оцінки їхньої праці та ін.).

Найбільш успішно нововведення впроваджуються у відносно невеликих колективах (від 500 до 1000 чоловік), де легше проводити психологічну підготовку персоналу до нововведень і швидше можна пробудити в людях ентузіазм і віру в успіх.

Зазначимо, що за впровадженні необхідно планувати ризик, тому що кожне друге організаційне нововведення закінчується невдачею (тобто ризик становить 50%).

На кожному етапі інноваційного процесу є соціально-психологічні чинники, які або гальмують, або стимулюють, або видозмінюють цей процес.

Перша група чинників – це об'єктивні чинники середовища. До них відносяться:

1. Інноваційна політика освітнього закладу, яка то, можливо інтенсивної, і екстенсивної.

2. Тип та характер виробничої практики. Чим складніше технології виробничої практики, тим більші труднощі під час запровадження нововведень вони відчують.

3. Економічний стан освітнього закладу. Хоча, як зазначають Т. Пітерс та Р. Уотермен, для сфери нематеріального виробництва ключовими є не економічні, а ідеологічні та мотиваційні установки персоналу.

4. Особливості конкретного освітнього закладу (професійні традиції, зміст трудової діяльності, кваліфікаційна структура колективу, характер розв'язуваних завдань).

Друга група – це суб'єктивні чинники. Сюди входять:

1. Стать та вік.

2. Особистісні якості. До якостей, що сприяють впровадженню інновацій, належать схильність до ризику, зацікавленість у службовому зростанні, високий професіоналізм, встановлення на нововведення. Саме ці якості психологи включають у поняття «новаторська особистість».

3. Кваліфікація та освіта. Для керівника прогресивного типу важливими є знання в галузі, а також володіння іноземними мовами.

Перелічені характеристики стосуються ініціаторів та реалізаторів інноваційного процесу, а в цій ролі найчастіше мають виступати керівники. Що ж до характеристик виконавців, то для успішного проведення інноваційної політики є важливими:

- освітній рівень викладацького складу та наявність спеціальної системи підготовки та перепідготовки кадрів;

- інформаційні контакти та обізнаність людей, тобто одержання ними адекватної інформації про нововведення;

- мотивація до нововведення, встановлення персоналу на нововведення, яка багато в чому залежить від організаторів нововведень.

Головною перешкодою для впровадження освітніх інновацій у практику, за спостереженнями, є якісний стан викладацького корпусу, рівень професіоналізму. Наприклад, нові технології навчання вимагають від викладача (крім професійної компетентності у своїй предметній галузі) педагогічної майстерності. Ось список тих нових педагогічних знань та умінь, які вимагають від викладача розвиваючі технології навчання:

- вміння діагностувати цілі навчання виховання;

- більш глибокого, системного знання навчального предмета та його наукових засад;

- вміння переструктурувати навчальний матеріал з індуктивного викладу на логіку індуктивно-дедуктивного проблемного викладу цілої теми, а не одного уроку;

- вміння моделювати у навчальному процесі (з його метою, змістом, формами, методами та засобами навчання) професійну діяльність майбутнього фахівця пожежної безпеки і цивільного захисту;
- вміння організувати самостійну роботу майбутніх фахівців для підготовки до семінару, ділової гри, мозкового штурму тощо;
- вміння вільно володіти активними методами навчання;
- вміння забезпечити сприятливий психологічний клімат, співпрацю викладача та слухача.

Конкретне ставлення працівників до нововведення складається з трьох компонентів: пізнавального, емоційного та поведінкового, виділяється п'ять типів ставлення до нововведення: активно-позитивне, пасивно-позитивне, нейтральне, пасивно-негативне та активно-негативне. Коли на базі нашого освітнього закладу проводилася перепідготовка майбутніх фахівців пожежної безпеки і цивільного захисту, анкетування 220 слухачів щодо їхнього ставлення до інновацій у навчанні дало таку картину: близько 53% слухачів ставилися до інновацій нейтрально, близько 21% – з пасивним інтересом, активним інтересом тобто новаторів – близько 5%, а 2% утрималися від відповіді. Після перепідготовки лави «байдужих» зменшилися до 9%, а лави новаторів збільшилися до 13%.

Соціальні психологи ділять людей стосовно їх інновацій на такі типи.

1. Новатори – люди, котрим характерний постійний пошук можливостей удосконалення професійної діяльності та управління; вони розробляють технологічні, організаційні та інші новинки, вносять ініціативні пропозиції та домагаються їх застосування.

2. Ентузіасти – люди, які приймають нове незалежно від його опрацювання, обґрунтованості, можливостей використання, його корисності. Для ентузіастів новинка цінна як така, як продукт творчої думки. Він вважає її корисною вже тому, що вона відрізняється від старого, розбурхує свідомість. Ентузіасти, як правило, беруть на себе нелегку працю з пропаганди ще не зміцнілих, слабо обґрунтованих ідей.

3. Раціоналізатори – це працівники, які приймають новаторські пропозиції лише після ретельного аналізу їхньої корисності, можливостей використання, економічного та соціального ефекту, можливих труднощів на шляху впровадження. Цей тип людей є найоптимальнішим у роботі з інноваціями.

4. Нейтралі – це люди, які діють залежно від цього, що їм наказали чи як вплинули. Ставлення нейтралу до новинок обережне, ініціативи він не виявляє. Але якщо йому накажуть, то він зробить те, що від нього вимагатиме.

5. Скептики – люди, які не схильні на слово вірити жодній корисній пропозиції, навіть очевидній для всіх. Скептик може стати хорошим контролером проектів та пропозицій як людина, яка сумнівається у всьому, з чим вона стикається.

6. Консерватори – у принципі такі самі, як і скептики. Але тільки їхній скептицизм практично не має меж. Навіть якщо інновація продумана до дрібниць і прорахована до копійки, її відкинуть.

7. Ретрогради – дуже схожі на консерватори. Різниця у ступені нігілізму. Відкидання новинок без аналізу та до аналізу – характерна риса ретрограду. Ретроград звернений у минуле, але не заради вивчення досвіду, а для пошуку підстав своїм принципам – «старе наперед краще нового», «нове – це добре забуте старе», «всі велосипеди давно винайдені» тощо. Він активний як новатор, але його

активність витрачається на те, щоб повернути все назад, у минуле (Радкевич, 2006).

Результати наукових досліджень свідчать, що у свідомості консерваторів, ретроградів і скептиків виникають звані психологічні бар'єри, а нейтралів можна спостерігати предбар'єрний стан.

Психологічний бар'єр – це сукупність дій, очікувань та емоційних переживань працівника, у якого приховано чи явно виражаються негативні соціально-психологічні стани, спричинені інновацією. За формами прояви психологічні бар'єри можна розділити на пасивні, активні та крайні (відвертий саботаж). Психологічний бар'єр є освітою, оскільки його параметри (характер і форми опору) змінюються різних етапах нововведень, залежить від типу організації та різні в різних категорій працівників. Як правило, бар'єр вищий на етапі впровадження інновації, а також при низькій кваліфікації персоналу або в похилому віці.

Опір персоналу організаційним нововведенням поділяють на три типа: економічний, особистісний та соціальний.

До економічного відносять: а) страх безробіття; б) страх скорочення тривалості робочого дня і, отже, заробітку; в) страх інтенсифікації праці та скорочення прогресивної його оплати. Так, впровадження в освіту нових технологій, наприклад, модульної, веде до збільшення на 20-25% навантаження викладача (робота над навчально-методичною документацією, дидактичним забезпеченням модулів, розробка активних методів навчання тощо). Часто ця додаткова праця не оплачується, або оплачується невідповідно до його трудомісткості (відомо, що на розробку 1 години ділової гри викладач повинен витратити від 20 до 30 годин особистого часу).

Причинами особистісного характеру викладачі вважають: а) сприйняття критики їхніх особистих методів роботи як образи (20%); б) страх того, що набуті за багато років навички та вміння виявляться непотрібними і їхня професійна компетентність буде ущемлена (25%); в) упевненість у тому, що новації посилюють монотонність та конвейєрність праці та тим самим зменшують почуття значущості людини як учасника трудового процесу (30%); г) небажання витрачати сили на перенавчання (30%); д) страх зростання інтенсивності праці (68%); е) страх перед невизначеністю та нерозуміння суті та наслідків нововведення (5%); ж) втрата творчого початку у педагогічній праці (35%).

Як бачимо, викладачі здебільшого бояться інновацій, оскільки вони ведуть до інтенсифікації праці та необхідності перенавчання, можуть знизити їх значущість та змінити їх ключову роль у навчальному процесі, обмежити імпровізацію та творчість у діяльності.

Серед соціальних причин неприйняття інновацій викладачі вказали:

- а) прагнення зберегти звичні соціальні зв'язки, а отже, свій статус (40%);
- б) страх, що інновації змінять функціональні обов'язки та зменшать задоволення роботою (30%);
- в) невдоволення слабкістю особистої участі та незначністю своєї ролі при впровадженні інновації (20%);
- г) упевненість у цьому, що новації вигідні організації, а чи не працівникові і суспільству (5%).

Наш досвід впровадження нових технологій показує, що ці фактори, що впливають на інноваційні процеси, сильно залежать від соціокультурного контексту, в який занурений навчальний заклад.

Ми вважаємо, що класифікацію, яку ми використали у своїй роботі, фіксує антиінноваційні бар'єри в умовах високоефективної соціокультурної та економічної системи західного типу. У вітчизняних закладах освіти мають місце «доморощені» причини, зумовлені ментальністю, укладом і традиціями особистості.

За нашими спостереженнями це: орієнтація багатьох працівників не так на досягнення успіху, але в уникнення невдачі;

- страх ризику та труднощів;
- низький рівень домагань;
- установки типу «простіше купити за кордоном», «будь-яка ініціатива карається»;
- відсутність інтересу до саморозвитку та самореалізації;
- груба культура спілкування загалом та низька емпатія у взаєминах зі слухачами зокрема;
- відсутність навичок паритетного спілкування;
- прихильність до стереотипів та низька здатність до імпровізацій;
- нерозуміння свого професійного призначення (своєї викладацької місії) і як наслідок неповнота самоактуалізації у праці;
- нездатність до багаторівневої рефлексії та як наслідок емоційне вигорання через 10-15 років викладацької роботи.

Саме ці компоненти у структурі професійної праці педагога (назвемо їх за психологами акмеологічними інваріантами), а не лише об'єктивні чи суб'єктивні його характеристики зумовлюють, з погляду, оптимальний творчий потенціал і найвищу продуктивність праці викладача (Радкевич, 2012). Сукупною детермінантою творчої активності та прагнення опанувати інноваційно-дослідницький стиль професійної діяльності виступає акмеологічна професійна позиція (від грец. акме-розквіт, акмеологічний – сприяє росту і розквіту). Якщо в основу професійної орієнтації викладача покладено соціально значущі цінності, а педагогічна діяльність прийнята ним як життєво важливий пріоритет (а не як настирлива необхідність або результат випадкового вибору долі), якщо його практичні дії, прийоми та операції є втіленням сучасної професійної культури, кращих традицій педагогічної науки, то така позиція акумулює інтереси і суспільства, і того, хто навчається. Така позиція може вважатися оптимальною, оскільки саме вона стимулює та каталізує найвищу продуктивність професійної діяльності викладача та розгортає його у бік позитивних інновацій.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. На основі аналізу проблеми дослідження уточнено основне поняття дослідження: “професійна компетентність”, схарактеризовано педагогічні і психологічні основи цього поняття. Опираючись на різноманітні трактування компетентності, ми прийняли таке означення професійної компетентності фахівця пожежної безпеки і цивільного захисту: це система професійних знань, умінь і навичок, які пов'язані із виконанням професійної діяльності на високому рівні. Серед них: забезпечення мобільності поповнення професійних особистісних знань; професійна теоретична, практична, морально-психологічна підготовленість; уміння виявляти, ставити і розв'язувати на рівні технологічних або трудових стандартів професійні завдання; критичність мислення; саморефлексія; лідерський потенціал.

2. Аналіз літературних джерел і вивчення педагогічного досвіду відомчих освітніх навчальних закладів системи довели, що необхідно використовувати ІКТ

не тільки для традиційних форм і методів навчання, а й для професійно орієнтованих методик (інтерактивні методи навчання, мультимедійні навчальні курси, віртуальні лабораторії, моделювання), які для управління процесом формування професійної компетентності майбутніх фахівців пожежної безпеки і цивільного захисту потрібно орієнтувати на розвиток мислення та потенційних можливостей слухачів щодо прояву ініціативи в процесі прийняття рішення в екстремальних ситуаціях; забезпечення технічного доступу до навчальної інформації з використанням гіпертекстової технології; адаптації системи навчання до індивідуальних особливостей слухачів; реалізацію міжособистісного спілкування; управління навчальною діяльністю; формування умінь і навичок здійснення інформаційнонавчальної та експериментально-дослідницької діяльності.

3. Виділено чотири рівні сформованості професійної компетентності майбутнього фахівця пожежної безпеки і цивільного захисту (з урахуванням необхідності якісної оцінки): низький (пасивний); достатній (наслідувальний); середній (активно-пошуковий); високий (творчий) та критерії оцінки сформованості професійної компетентності майбутнього фахівця пожежної безпеки і цивільного захисту: обсяг і якість засвоєння спеціальних знань, умінь і навичок, міцність їхнього засвоєння, якість виконання творчих завдань і робіт під час розв'язання професійно орієнтованих завдань, мотивація, активність слухачів

4. Експериментально перевірено педагогічну ефективність запропонованої методики застосування засобів ІКТ у процесі вивчення дисциплін циклу професійної (професійно орієнтованої) та практичної підготовки. Доведено, що професійно-орієнтовану технологію навчання, яка забезпечує формування заданого рівня професійної компетентності, доцільно розробляти за таким алгоритмом: діагностична постановка цілей навчання; обґрунтування змісту предметної діяльності педагога; представлення професійного досвіду, що підлягає засвоєнню слухачами у вигляді системи пізнавальних і практичних завдань; пошук спеціальних дидактичних процедур засвоєння цього досвіду; виявлення логіки організації педагогічної взаємодії із слухачами з метою перенесення набутого досвіду на нові сфери діяльності; вибір процедур контролю й вимірювання якості засвоєння програми навчання, а також способів індивідуальної корекції сформованості професійної компетентності.

Обґрунтовані теоретичні та практичні висновки мають суттєве значення для використання засобів ІКТ у професійному навчанні майбутніх фахівців пожежної безпеки і цивільного захисту, а також для підвищення рівня фахової підготовки викладачів в умовах роботи інформаційного освітнього середовища відомчого навчального закладу.

Список використаних джерел

- Гаврилюк, О. О. (2005). *Розробка перспектив розвитку навчального закладу відповідно до потреб ринку праці та професійно-кваліфікаційних вимог до фахівців*: навч.-метод. посіб. Хмельницький: ХНУ.
- Загіка, О. О. (2012). Оновлення змісту професійної підготовки кваліфікованих робітників в сучасних умовах. *Професійно-технічна освіта*, 4 (57), 25-29.
- Комісарова, Л. (2006). Формування технологічної культури майстрів виробничого навчання. *Професійно-технічна освіта*, 1, 30-32.

- Нікуліна, А. С. (Ред.). (2005). *Інноваційні педагогічні технології навчання професії*: монографія. Донецьк: Донецький ін-т післядипломної освіти інженерно-педагогічних працівників.
- Паржницький, В. В. (2005). Інноваційні педагогічні технології та шляхи впровадження їх у навчальний процес ПТНЗ. В кн. Н. І. Бугай (Упоряд.), *Професійно-технічна освіта: інноваційний досвід, перспективи* (Вип. 1, с. 63-70). Київ.
- Радкевич, В. (2006). Дослідницькі засади діяльності педагога професійної школи. *Професійно-технічна освіта*, 4, 5-7.
- Радкевич, В. О. (2012). Професійна компетентність – складова професійної культури. В кн. *Педагогічні та психологічні науки в Україні: зб. наук. праць* (Т.4: Професійна освіта і освіта дорослих, с. 63-74). Київ: Педагогічна думка.
- Томашенко, В. В. (Ред.). (2003). *Підприємницькі підходи в професійно-технічній освіті*: матеріали міжнародного проекту. Київ: Наук. світ.
- Щербак, О. (2007). Сучасні підходи до модернізації професійної освіти і навчання. *Професійно-технічна освіта: Спецвипуск*, 12-14.

References

- Havryliuk, O. O. (2005). *Rozrobka perspektyv rozvytku navchalnoho zakladu vidpovidno do potreb rynku pratsi ta profesiino-kvalifikatsiinykh vymoh do fakhivtsiv [Development of educational institution development in accordance with the needs of the labor market and professional qualification requirements for specialists]: navch.-metod. posib.* Khmelnytskyi: KhNU [in Ukrainian].
- Komisarova, L. (2006). Formuvannya tekhnolohichnoi kultury maistriv vyrobnychoho navchannia [Formation of technological culture of masters of industrial training]. *Profesiino-tekhnichna osvita [Vocational and technical education]*, 1, 30-32 [in Ukrainian].
- Nikulina, A. S. (Red.). (2005). *Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii navchannia profesii [Innovative pedagogical technologies of teaching the profession]: monohrafiia.* Donetsk: Donetskyi in-t pislidyplomnoi osvity inzhenerno-pedahohichnykh pratsivnykiv [in Ukrainian].
- Parzhnytskyi, V. V. (2005). Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii ta shliakhy vprovadzhennia yikh u navchalnyi protses PTNZ [Innovative pedagogical technologies and ways to implement them in the educational process of vocational schools]. In N. I. Buhai (Comp.), *Profesiino-tekhnichna osvita: innovatsiinyi dosvid, perspektyvy [Vocational education: innovative experience, prospects]* (Vyp. 1, s. 63-70). Kyiv [in Ukrainian].
- Radkevych, V. (2006). Doslidnytski zasady diialnosti pedahoha profesiinoi shkoly [Research classes of the professional school teacher]. *Profesiino-tekhnichna osvita [Vocational and technical education]*, 4, 5-7 [in Ukrainian].
- Radkevych, V. O. (2012). Profesiina kompetentnist – skladova profesiinoi kultury [Professional competence – a component of professional culture]. In *Pedahohichni ta psykholohichni nauky v Ukraini [Pedagogical and psychological sciences in Ukraine: collection]: zb. nauk. prats* (Т.4: Profesiina osvita i osvita doroslykh, s. 63-74). Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
- Shcherbak, O. (2007). Suchasni pidkhody do modernizatsii profesiinoi osvity i navchannia [Modern approaches to the modernization of professional education and training]. *Profesiino-tekhnichna osvita: Spetsvypusk [Vocational education: Special issue]*, 12-14 [in Ukrainian].

- Tomashenko, V. V. (Red.). (2003). *Pidpriemnytski pidkhody v profesiino-tekhnichnii osviti [Entrepreneurial approaches in vocational education]: materialy mizhnarodnoho proektu*. Kyiv: Nauk. cvit [in Ukrainian].
- Zahika, O. O. (2012). Onovlennia zmistu profesiinoi pidhotovky kvalifikovanykh robitnykiv v suchasnykh umovakh [Updating the content of professional training of skilled workers in modern conditions]. *Profesiino-tekhnichna osvita [Vocational and technical education]*, 4 (57), 25-29 [in Ukrainian].

GOLOVACH L.

The training center Emergency rescue squad for special purposes Main Directorate of the SES of Ukraine in Poltava region,
graduate student of PNP. V.G. Korolenko, Poltava, Ukraine

APPLICATION OF INNOVATIVE TRAINING TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE PROFESSIONALS

Reforming the system of educational institutions of the State Emergency Service of Ukraine in Ukraine is aimed at forming the professional competence of a new generation of future fire safety and civil defense specialists using innovative training technologies capable of effectively performing assigned tasks.

Currently, the problem of forming the modern content of departmental education, implementing effective innovative learning technologies and creating a favorable environment for mastering the latest professional competence in the training of future fire safety and civil protection specialists is being actualized.

The most important task of the educational system today is the formation of a new approach in which the following needs are expressed: active cognitive activity of those who are taught, partnership relations between teachers and those who are taught, an individual approach to learning - revealing the cognitive potential of an individual through the use of reserves laid down by nature.

The problem of formation of professional competence of future specialists (from the standpoint of its continuity) in any field is in the field of view of many sciences.

Of particular importance today is the development of the professional and pedagogical competence of the teachers of departmental educational institutions, which train future fire safety and civil defense specialists with the introduction of innovative learning technologies.

A modern teacher of a departmental educational institution needs flexibility and non-standard thinking, the ability to adapt to rapid changes in life, the ability to creatively approach the organization of the educational process and achieve high work results. An important condition for intellectual and professional improvement is the mastery of motivational, technological, methodical, psychological-pedagogical, intellectual and communicative competences.

Participation in master classes and professional trainings contribute to increasing the level of professional and pedagogical competence; updating the content of advanced training and internship; improvement of methodical competence in the inter-course period; participation in competitions of professional skills; mastering information and telecommunication technologies.

The article, based on a theoretical study, scientifically substantiates the need for the formation of professional competence in the application of innovative learning technologies in the preparation of future fire safety and civil defense specialists using innovative learning technologies.

Keywords: *innovative technologies, training, professional competence, fire safety and civil protection specialists*

Стаття надійшла до редакції 07.09. 2022 р.

УДК 378.6:616.31:37.014.6:005.584.1

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270650](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270650)

МАРИНА ГРИНЬОВА

ORCID: 0000-0003-3912-9023

НАТАЛІЯ ДОРОХОВА

ORCID

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ВАЛЕРІЙ ЖАМАРДІЙ

ORCID

Полтавський державний медичний університет

ХАРАКТЕРИСТИКА ДИДАКТИЧНИХ УМОВ МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ СТОМАТОЛОГІЇ У НАВЧАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ УНІВЕРСИТЕТУ

Зміст статті полягає в характеристиці дидактичних умов моніторингу якості освіти майбутніх магістрів стоматології у навчальному середовищі університету. Визначено, що реформування вищої освіти в Україні передбачає її переорієнтацію, гуманізацію та демократизацію, спрямовану на створення сучасної системи моніторингу та оцінювання якості освіти в навчальному середовищі здобувачів вищої освіти. Досліджено, що на сьогодні моніторинг якості освіти майбутніх магістрів стоматології у навчальному середовищі університету полягає в забезпеченні ефективного, об'єктивного інформаційного відображення стану якості системи вищої освіти, відстеження динаміки якості надання освітніх послуг, ефективності управління якістю вищої освіти, виявлення змін, що впливають на якість вищої освіти й освітньої діяльності, а також вивченні ефективності роботи закладу, результатів організації навчально-методичної і наукової роботи. З'ясовано, що розглянуті дидактичні умови в загальнодидактичному контексті покликані регулювати процес навчання, контролювати його та оцінювати програмні результати навчання, а також виступають методичною основою для створення системи моніторингу якості освіти майбутніх магістрів-стоматологів у навчальному середовищі університету. Подальша їх успішна реалізація залежить від багатьох факторів: розвитку дидактики, педагогіки, освітнього менеджменту, педагогічного моніторингу, рівня цифровізації освіти загалом і конкретного медичного закладу вищої освіти зокрема, організації відділів забезпечення якості освіти.

Ключові слова: *характеристика дидактичних умов, магістри, моніторинг, навчальне середовище, якість освіти*

Постановка проблеми. Реформування вищої освіти в Україні передбачає її переорієнтацію, гуманізацію та демократизацію, спрямовану на створення сучасної системи моніторингу та оцінювання якості освіти в навчальному середовищі здобувачів вищої освіти. У Національній доктрині розвитку освіти зазначається, що модернізація системи освіти спрямована на забезпечення її якості відповідно до новітніх досягнень науки, культури і соціальної практики. Якість освіти є національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави, додержання міжнародних норм і вимог законодавства України щодо реалізації права громадян на освіту. Висока якість освіти передбачає взаємозв'язок освіти і науки, педагогічної теорії та практики. Якість освіти визначається на основі державних стандартів освіти та оцінки громадськістю освітніх послуг.

Держава постійно здійснює моніторинг якості освіти, забезпечує його прозорість, сприяє розвитку громадського контролю (*Про Національну доктрину ...*, 2002).

У зв'язку з цим виникає потреба в здійсненні моніторингу і періодичного перегляду освітніх програм, визначенні якості навчальних досягнень здобувачів освіти, рівня їх соціалізації, оцінювання якості кадрового, навчально-методичного, матеріально-технічного, ресурсного забезпечення закладів вищої освіти. Про актуальність цього свідчить низка державних законодавчих документів і нормативно-правових актів, які підтверджують важливість створення нової системи моніторингу якості освіти.

Аналіз досліджень і публікацій. Одним з основних завдань політики України є реалізація державної діяльності в галузі освіти, визначеної в Конституції України, яка закріплює стратегію розбудови нових державно-суспільних відносин, спрямованих на всебічний розвиток, права та свободи людини, забезпечуючи відповідні умови щодо їх здійснення (*Конституція України*, 1996). Важливою складовою нормативно-правової основи державної освітньої політики є правові акти, видані Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, рішення та накази МОН України, інших органів центральної виконавчої влади, яким підпорядковані заклади вищої освіти. Ці базові нормативно-правові ідеї відображено в Законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), «Національній доктрині розвитку освіти» (2002). Перелічені державні законодавчі документи та нормативно-правові акти включають у себе науково обґрунтовані мету, завдання, засоби, норми, вимоги та компетентності, які повинні опанувати викладачі та здобувачі вищої освіти у процесі освітньої діяльності.

Метою державної політики щодо розвитку освіти є створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти. У Національній доктрині розвитку освіти наголошується на необхідності спрямування матеріальних, фінансових, кадрових і наукових ресурсів суспільства та держави на забезпечення якості освіти, яка визначається на основі державних стандартів освіти й оцінки громадськістю освітніх послуг (*Про Національну доктрину ...*, 2002). Ураховуючи надзвичайну важливість цього документа й об'єктивність наведених у ньому даних про сучасний стан розвитку якості освіти в Україні стратегічної важливості набувають дидактичні умови моніторингу якості освіти у навчальному середовищі закладів вищої освіти, які сприятимуть підвищенню якості освітнього процесу.

Мета статті полягає в характеристиці дидактичних умов моніторингу якості освіти майбутніх магістрів стоматології у навчальному середовищі університету.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні моніторинг якості освіти майбутніх магістрів стоматології у навчальному середовищі університету полягає в забезпеченні ефективного, об'єктивного інформаційного відображення стану якості системи вищої освіти, відстеження динаміки якості надання освітніх послуг, ефективності управління якістю вищої освіти, виявлення змін, що впливають на якість вищої освіти й освітньої діяльності, а також вивченні ефективності роботи закладу, результатів організації навчально-методичної і наукової роботи. Тому, предметом великої кількості наукових досліджень виступають дидактичні умови реалізації певних процесів, але теоретичний аналіз науково-педагогічної

літератури засвідчує, що у сучасній науці існують різні тлумачення досліджуваного поняття.

Великий тлумачний словник української мови надає поняттю «умова» декілька значень: 1) необхідна обставина, що уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь; 2) обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь; 3) правила, що існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, дійсності, що забезпечують нормальну роботу чого-небудь (Бусел, (Ред.), 2009, с. 1506). Умова є філософською категорією, що виражає відношення предмета до оточуючих його явищ, без яких він існувати не може. Предмет виступає як дещо зумовлене, а умова – як відносно зовнішня предметна багатовимірність об'єктивного світу. На відміну від причини, що безпосередньо зумовлює те чи інше явище або процес, умова становить те середовище, у якому вони виникають, існують, розвиваються (Присяжнюк, 2010, с. 115).

У сучасних педагогічних дослідженнях поняття «умова» використовується під час характеристики педагогічної системи. «Педагогічні умови – це обставини, від яких залежить та відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей» (Гончаренко, 2000, с. 143). Ю. К. Бабанський також розглядає педагогічні умови як «обставину, за якої компоненти навчального процесу (навчальний предмет, викладання й учіння) представлені в найкращій взаємодії, що дає можливість учителю успішно викладати, керувати навчальним процесом, а учням – успішно вчитися» (Бех, 2003). На думку А. В. Литвина, «педагогічні умови є комплексом спеціально спроектованих генеральних чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини освітнього процесу й особистісні параметри всіх його учасників (Литвин, 2014). Н. С. Дворнікова трактує педагогічні умови як дидактичну категорію, що характеризується сукупністю об'єктивних і суб'єктивних обставин, від яких залежить досягнення мети освітнього процесу (Дворнікова, 2009).

Отже, поняття «педагогічні умови» можна трактувати як сукупність об'єктивних можливостей вирішення поставлених освітніх завдань, сукупність заходів, необхідних для педагогічного процесу, педагогічні вимоги та правила забезпечення оптимальної діяльності, компоненти навчального процесу тощо. Ю. Бабанський, І. Зязюн, І. Підласий та ін. пов'язують педагогічні умови з конструюванням освітньої системи, в якій вони є одним з компонентів (чинників, обставин). Третя позиція, в якій педагогічні умови розглядаються як одна зі сторін закономірностей процесу навчання (Литвин, 2014, с. 19-20).

Поняття «педагогічна умова» є загальнонауковим, а його сутність в освітньому процесі здобувачів вищої освіти може бути визначена такими положеннями: 1) педагогічні умови є складовим елементом освітньої системи, цілісного педагогічного процесу, який опосередковується активністю всіх його учасників; 2) педагогічні умови відображають сукупність можливостей освітнього середовища (зміст, методи, прийоми і форми навчання та виховання, програмно-методичне забезпечення освітнього процесу) та матеріально-просторового середовища (навчальне та технічне обладнання тощо), що впливають на діяльність освітньої системи; 3) структура педагогічної умови складається з внутрішніх елементів, які впливають на розвиток особистісної сфери суб'єктів освітнього процесу та зовнішні його обставини; 4) належне обґрунтування педагогічних умов забезпечує ефективне функціонування та стійкий розвиток

педагогічної системи, гарантує неперервність, підвищує якість та ефективність освітнього процесу (Литвин, 2014).

Оскільки потреби сьогодення вимагають істотної модернізації освітнього процесу, важливо схарактеризувати дієві дидактичні умови моніторингу якості освіти майбутніх магістрів стоматології у навчальному середовищі університету. Педагогічні умови розглядаються як сукупність взаємопов'язаних чинників і процесів педагогічної системи, дотримання яких забезпечує досягнення дидактичної мети освітнього процесу. Реалізація педагогічних умов полягає в уточненні закономірностей освітнього процесу, що передбачає перевірку отриманих результатів (Антонова, 2007; Литвин, 2014).

Теоретичний аналіз навчально-методичної літератури та власний практичний досвід дозволив схарактеризувати дидактичні умови моніторингу якості освіти майбутніх магістрів стоматології у навчальному середовищі університету. *Першою дидактичною умовою* моніторингу якості освіти майбутніх магістрів стоматології у навчальному середовищі університету є створення безпечного освітнього середовища, спрямованого на забезпечення самореалізації життєвого та життєтворчого потенціалу здобувачів вищої освіти. Нами з'ясовано, що безпечне освітнє середовище – це середовище, яке створюється в системі закладу вищої освіти й охоплює сукупність певних умов, які спрямовані на засвоєння спеціальних знань, умінь і навичок, а також способів діяльності, системи цінностей учасників освітнього процесу. У створенні безпечного освітнього середовища мають бути задіяні та пов'язані між собою всі учасники освітнього процесу: адміністрація закладу вищої освіти – викладачі – здобувачі вищої освіти.

Основою для створення безпечного освітнього середовища у закладах вищої освіти є: 1) зміст освіти (нормативно-правові документи, відповідно до галузевих стандартів вищої освіти, освітньо-професійні програми й освітньо-кваліфікаційні характеристики, методи та форми організації освітнього процесу); 2) матеріально-технічна забезпеченість освітнього середовища (наявність будівель і споруд, сучасного медичного обладнання, спеціального інвентарю, відповідність чинним стандартам, правилам і нормам; 3) навчально-методичне забезпечення освітнього середовища (навчальні плани, робочі навчальні програми, завдання для практичних, лабораторних і семінарських занять, самостійної роботи, засоби контролю знань здобувачів вищої освіти, підручники, навчально-методичні посібники тощо); 4) компетентність викладачів відповідних кафедр (Kononets, Zhamardiy, Shkola, Vdovych, & Kyzim, et al. 2021).

Процес формування безпечного освітнього середовища у закладах вищої освіти визначається як управління складною системою, що передбачає цілеспрямовану діяльність, зокрема залучення здобувачів вищої до освітньої діяльності; створення найбільш сприятливих умов освітньої діяльності здобувачів вищої освіти (організація освітньої, організаційної, інформаційної соціальної підтримки та психолого-педагогічний супровід освітнього процесу, забезпечення якісної освітньої діяльності); координація діяльності держави та закладів вищої освіти зі створення належних умов для забезпечення освітньої діяльності.

Формування безпечного освітнього середовища у закладах вищої освіти вимагає чіткого усвідомлення всіма учасниками освітнього процесу значущості та відповідального ставлення до навчання. Створення безпечного освітнього середовища сприяє перетворенню освітнього процесу у простір осмисленого та самостійного вибору здобувачами вищої освіти доступних видів освітньої

діяльності, розвитку потреби у постійному оновленні й збагаченні власного досвіду та формуванні якості освіти.

Друга дидактична умова ефективного моніторингу якості освіти майбутніх магістрів стоматології у навчальному середовищі університету полягає у формуванні мотивації здобувачів вищої освіти до освітньої діяльності та навчання. Основним джерелом мотивації повинна бути зацікавленість самих здобувачів вищої освіти, тобто відбувається перехід від зовнішньої мотивації (оцінки з навчального предмета) до внутрішньої (потреби в знаннях). Основними чинниками, які впливають на формування мотивації щодо є доступність навчального матеріалу, забезпечення систематичності та послідовності навчання, оцінювання та стиль управління викладачем.

Зовнішніми позитивними мотивами є спрямованість і характер навчальних занять (участь у різноманітних заходах, відвідування гуртків, секцій, самостійна робота) та розмаїття потреб студентської молоді (соціальна активність, прагнення до самовдосконалення та самоствердження, досягнення результату). До внутрішньої позитивної мотивації належать пізнавальні інтереси та потреба в систематичних заняттях, формування спеціальних знань, умінь і навичок. Мотивація здобувачів вищої освіти є основним чинником забезпечення ефективності освітнього процесу. Суть мотивації – це прагнення здобувачів вищої освіти до навчання, формування спеціальних знань, умінь і навичок, що дозволяє підвищити результативність і якість навчальних занять у закладах вищої освіти (Emetc, Zhamardiy, Sohokon, & Khyzhniak, 2022).

Третя дидактична умова ефективного моніторингу якості освіти майбутніх магістрів стоматології у навчальному середовищі університету – це вдосконалення змісту навчальних занять. Втілення цієї дидактичної умови можливе завдяки наявності належного навчально-методичного забезпечення освітнього процесу та застосування сучасного обладнання. Під час упровадження цієї дидактичної умови досить важливим є дотримання ключових дидактичних вимог, які полягають: у доступності навчального матеріалу усім здобувачам вищої освіти; забезпеченні систематичності та регулярності навчальних занять; опануванні теоретичних і практичних знань; формуванні спеціальних знань, умінь і навичок.

Для ефективної модернізації освітнього процесу необхідно оптимізувати реалізацію державних програм, спрямованих на оновлення матеріально-технічної бази закладів вищої освіти, надання вільного доступу викладачам і здобувачам вищої освіти до проведення навчальних занять. Недостатньо розробленими залишаються питання міжпредметних зв'язків, міждисциплінарної координації змісту освітньої діяльності, які уможливають здатність здобувачів освіти до самостійного та варіативного застосування дидактичних умов у нових педагогічних контекстах.

Четверта дидактична умова ефективного моніторингу якості освіти майбутніх магістрів стоматології у навчальному середовищі університету полягає в урахуванні психолого-педагогічних і вікових особливостей студентського віку. Студентський період життя припадає переважно на період пізньої юності або ранньої дорослості, який характеризується оволодінням різноманітним соціальним ролям дорослої людини, отриманням права вибору, набуттям юридичної та економічної відповідальності, можливості включення в усі види соціальної активності, здобуттям вищої освіти та опануванням професією.

Головними сферами життєдіяльності здобувачів вищої освіти є професійне навчання, особистісне зростання та самоствердження, розвиток інтелектуального

потенціалу, духовне збагачення, моральне, естетичне та фізичне самовдосконалення. У сучасній віковій періодизації студентський вік умовно збігається з молодіжним періодом, нижньою межею якого є час первинної соціалізації (16–17 років), а верхньою – завершення соціалізації із засвоєнням професійних, культурних і сімейних функцій (24–25 років). На якість освітньої діяльності впливають вікові й індивідуальні особливості здобувачів вищої освіти (18–20 років), серед яких найвища – фізична та розумова активність, спрямовані на розв'язання поставлених завдань, швидкість переключення уваги та високий рівень оволодіння знаннями (Zhamardi, Donchenko, Yemets, & Skrinnik, 2019).

Розвиток психолого-педагогічних і вікових особливостей здобувачів вищої освіти під час навчання в закладах вищої освіти має свою специфіку й охоплює різні аспекти освітньої діяльності. Перелічені особливості підтверджують необхідність упровадження індивідуального підходу в освітньому процесі здобувачів вищої освіти із метою досягнення самостійності у вирішенні поставлених завдань. З урахуванням психолого-педагогічних і вікових особливостей здобувачів вищої освіти освітній процес є більш ефективним і логічно завершеним.

П'ята дидактична умова ефективного моніторингу якості освіти майбутніх магістрів стоматології у навчальному середовищі університету визначена як розвиток професійної компетентності викладачів. Під професійною компетентністю розглядається процес поглибленого ознайомлення викладачів кафедр з науковими основами сучасних знань, розвиток спеціальних умінь і навичок, які є необхідними для роботи в інноваційному освітньому середовищі. Викладачі кафедр повинні вміти здійснювати діагностування, моделювання, прогнозування, вдосконалення, контроль і корекцію освітнього процесу; поєднувати теоретичну та практичну підготовку; застосовувати знання з організації навчання та планування освітньої діяльності; володіти спеціальними знаннями; створювати та забезпечувати методичний супровід навчальних занять; розробляти типові навчальні програми на основі сучасних досягнень; враховувати вікові й індивідуальні особливості здобувачів вищої освіти; співпрацювати з державними установами, закладами освіти, які розробляють індивідуальні методи та прийоми навчання; передбачати результати власної професійної діяльності в сучасних умовах інноваційного розвитку; раціонально організовувати освітню діяльність здобувачів вищої освіти (Griban, Prontenko, et al., 2018).

Для того, щоб розроблені дидактичні умови стали необхідним дидактичним інструментарієм, потрібна спеціальна професійна підготовленість викладачів, які повинні постійно підвищувати власний професійний рівень і вміло застосовувати сучасні інноваційні технології. У процесі професійної підготовки викладачів слід створювати такі умови освітньої діяльності, які сприяють підвищенню спеціальних знань, умінь і навичок здобувачів вищої освіти, а також покращення якості освітнього процесу.

Висновки. Розглянуті дидактичні умови в загальнодидактичному контексті покликані регулювати процес навчання, контролювати його та оцінювати програмні результати навчання, а також виступають методичною основою для створення системи моніторингу якості освіти майбутніх магістрів-стоматологів у навчальному середовищі університету. Подальша їх успішна реалізація залежить від багатьох факторів: розвитку дидактики, педагогіки, освітнього менеджменту, педагогічного моніторингу, рівня цифровізації освіти загалом і конкретного медичного закладу вищої освіти зокрема, організації відділів забезпечення якості

освіти. Визначені та теоретично обґрунтовані дидактичні умови моніторингу якості освіти майбутніх магістрів-стоматологів в навчальному середовищі університету повинні реалізовуватися комплексно. Недотримання хоча б однієї з них значно знизить ефективність освітнього процесу в закладах вищої освіти. Реалізація розроблених дидактичних умов забезпечує успішну навчальну діяльність здобувачів вищої освіти, доповнює зміст існуючої системи забезпечення якості вищої освіти авторським баченням перспектив і можливостей подальшого розвитку, а також визначає її місце в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Перспективи подальших досліджень із даного напрямку полягають в експериментальній перевірці дидактичних умов моніторингу якості освіти майбутніх магістрів стоматології у навчальному середовищі університету.

Список використаних джерел

- Антонова, О. Є. (2007). *Теоретичні і методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів*: монографія. Житомир.
- Бех, І. Д. (2003). *Виховання особистості* (Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади). Київ.
- Бусел, В. Т. (Ред.). (2009). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ.
- Гончаренко, С. У. (2000). *Професійна освіта*: словник. Київ.
- Дворнікова, Н. (2009). *Педагогічні умови модернізації навчально-виховного процесу у ВНЗ*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Київ.
- Закон України «Про вищу освіту». (2014): від 01.07.2014 р., № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*, 37/38, 2004.
- Закон України «Про освіту». (2017): від 05.09.2017 р., № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 38/39, 380.
- Конституція України. (1996). *Відомості Верховної Ради України*, 30, 141.
- Литвин, А. В. (2014). *Методологічні засади поняття «педагогічні умови»: на допомогу здобувачам наукового ступеня*. Львів.
- Присяжнюк, Ю. С. (2010). *Розвиток методичної компетентності викладачів дисциплін гуманітарного циклу у системі післядипломної освіти*. (Дис. канд. пед. наук). Київ.
- Про Національну доктрину розвитку освіти. (2002): Указ Президента України: від 17.04.2002 р., № 347/2002. *Офіційний вісник України*, 16, 860.
- Griban, G., Prontenko, K., Zhamardiy, V., Tkachenko, P., & Kruk, M. et al. (2018). Professional Stages of a Physical Education Teacher as Determined Using Fitness Technologies. *Journal of Physical Education and Sport*, 18 (2), 565-569. doi:10.7752/jpes.2018.02082
- Emetc, A., Zhamardiy, V., Sohokon, O., & Khyzhniak, O. (2022). Formation of project competence of future specialists from the field of physical therapy, physical education and sports in the higher education system. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*, 13 (2), 260-269. doi: 10.47750/jett.2022.13.02.025

Kononets, N., Zhamardiy, V., Shkola, O., Vdovych, S., & Kyzim, P. et al. (2021). Formation of health saving competence of future fitness trainers through the intensification of their research work. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*, 12 (4), 80-89. doi: 10.47750/jett.2021.12.04.011

Zhamardiy, V. O., Donchenko, V. I., Yemets, A. V., & Skrinnik, Y. O. (2019). Physical Development by Means of Fitness Technologies as One of General Aspects of Student's Health. *Wiadomości Lekarskie*, LXXII, 5, 1074-1078. PMID: 31175747

References

Antonova, O. E. (2007). *Teoretychni i metodychni zasady navchannia pedahohichno obdarovanykh studentiv: monohrafiia [Theoretical and methodical principles of teaching pedagogically gifted students: monograph]*. Zhytomyr [in Ukrainian].

Bekh, I. D. (2003). *Education of the personality [Vykhovannia osobystosti]* (Book 2: Personality-oriented approach: scientific and practical principles). Kyiv [in Ukrainian].

Busel, V. T. (Ed.). (2009). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of modern ukrainian language]*. Kyiv [in Ukrainian].

Griban, G., Prontenko, K., Zhamardiy, V., Tkachenko, P., & Kruk, M. et al. (2018). Professional Stages of a Physical Education Teacher as Determined Using Fitness Technologies. *Journal of Physical Education and Sport*, 18 (2), 565-569. doi:10.7752/jpes.2018.02082

Honcharenko, S. U. (2000). *Profesiina osvita: slovnyk [Vocational education: dictionary]*. Kyiv [in Ukrainian].

Dvornikova, N. (2009). *Pedahohichni umovy modernizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu u VNZ [Pedagogical conditions of modernization of educational process in high school]*. (Extended abstract of PhD diss.). Kyiv [in Ukrainian].

Emetc, A., Zhamardiy, V., Sohokon, O., & Khyzhniak, O. (2022). Formation of project competence of future specialists from the field of physical therapy, physical education and sports in the higher education system. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*, 13 (2), 260-269. doi: 10.47750/jett.2022.13.02.025

Kononets, N., Zhamardiy, V., Shkola, O., Vdovych, S., & Kyzim, P. et al. (2021). Formation of health saving competence of future fitness trainers through the intensification of their research work. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*, 12 (4), 80-89. doi: 10.47750/jett.2021.12.04.011

Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 30, 141 [in Ukrainian].

Lytvyn, A. V. (2014). *Metodolohichni zasady poniattia «pedahohichni umovy»: na dopomohu здobuvачам наукового ступеня [Methodological principles of the concept of «pedagogical conditions»: to help postgraduates]*. Lviv [in Ukrainian].

Prysiazhniuk, Yu. S. (2010). *Rozvytok metodychnoi kompetentnosti vykladachiv dystsyplin humanitarnoho tsykladu u systemi pislidiplomnoi osvity [Development of methodological competence of teachers of humanitarian cycle disciplines in the postgraduate education system]*. (PhD diss.). Kyiv [in Ukrainian].

Pro Natsionalnu doktrynu rozvytku osvity : Ukaz Prezydenta Ukrainy [On the National Doctrine of Education Development] (2002): vid 17.04.2002 r., № 347/2002. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy [Official Gazette of Ukraine]*, 16, 860 [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine «On Higher Education»] (2014): vid 01.07.2014 r., № 1556-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 37/38, 2004 [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine «On Education»]: vid 05.09.2017 r., № 2145-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 38/39, 380 [in Ukrainian].

Zhamardiy, V. O., Donchenko, V. I., Yemets, A. V., & Skrinnik, Y. O. (2019). Physical Development by Means of Fitness Technologies as One of General Aspects of Student's Health. *Wiadomości Lekarskie*, LXXII, 5, 1074-1078. PMID: 31175747

HRYNYOVA M.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine

DOROKHOVA N., ZHAMARDIY V.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava State Medical University, Poltava, Ukraine

CHARACTERISTICS OF DIDACTIC CONDITIONS OF MONITORING QUALITY OF EDUCATION OF FUTURE MASTERS OF DENTISTRY IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE UNIVERSITY

The content of the article consists in the characteristics of didactic conditions for monitoring the quality of education of future masters of dentistry in the educational environment of the university. It was determined that the reform of higher education in Ukraine involves its reorientation, humanization and democratization, aimed at creating a modern system of monitoring and evaluating the quality of education in the educational environment of higher education recipients. It has been investigated that today the monitoring of the quality of education of future masters of dentistry in the educational environment of the university consists in ensuring an effective, objective information display of the state of the quality of the higher education system, monitoring the dynamics of the quality of the provision of educational services, the effectiveness of the management of the quality of higher education, identifying changes that affect the quality of higher education and educational activities, as well as studying the effectiveness of the institution's work, the results of the organization of educational, methodological and scientific work. It has been found that the considered didactic conditions in the general didactic context are intended to regulate the learning process, control it and evaluate program learning outcomes, and also act as a methodical basis for creating a system for monitoring the quality of education of future dental masters in the educational environment of the university. Their further successful implementation depends on many factors: the development of didactics, pedagogy, educational management, pedagogical monitoring, the level of digitization of education in general and a specific medical institution of higher education in particular, the organization of education quality assurance departments.

Key words: *characteristics of didactic conditions, masters, monitoring, educational environment, education quality*

Стаття надійшла до редакції 17.09.2022 р.

УДК 379.8.043.2-056.2/.3

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270652](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270652)

ЄВГЕНІЯ ДОРОШЕНКО

ORCID:0000-0002-0429-0389

ВАЛЕНТИНА ЦИНА

ORCID: 0000-0002-3512-1641

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ І ЗДІЙСНЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті здійснено теоретичний аналіз психолого-педагогічних особливостей організації і здійснення інклюзивної позашкільної освіти дітей із особливими потребами. Аналізується етимологія поняття «інклюзія», понятійний конструкт «інклюзивна освіта». Представлено шляхи надання можливості дітям з особливими потребами бути повноцінним учасником освітнього процесу в позашкільній. Визначені вимоги до педагогів позашкільних закладів освіти, працюючих із дітьми з особливими потребами. Визнано необхідність. Відзначено, що розвиток системи інклюзивної позашкільної освіти потребує коригування та зміни в організації підготовки педагогів, використовуючи більш гнучкі підходи для задоволення потреб дітей із особливими потребами.

***Ключові слова:** позашкільня, інклюзія, освіта, діти, особливі потреби, організація*

Постановка проблеми. Гуманізація суспільства вплинула на зміну ставлення громадян до людей з особливими освітніми потребами, що підштовхнуло до усвідомлення необхідності їхньої інтеграції в освітній процес. В шкільній освіті це передбачає створення спеціальних умов для повноцінної освіти кожної дитини. Саме тому інклюзивна освіта розглядається як один з найбільш перспективних напрямів розвитку системи освіти дітей з особливими освітніми потребами. Можливість для дитини отримати загальну середню освіту є необхідною умовою її соціалізації в суспільстві, що означає повноцінне життя в суспільстві та ефективну реалізацію як особистості. Таким чином, інклюзивне навчання вирішує не лише освітні завдання, а й значною мірою впливає на якість життя дитини з особливими освітніми потребами.

Концепція реформування української освіти закладає нові підходи до позашкільного освітнього процесу. Виникає необхідність переглянути форми, методи та технології педагогічної діяльності, організацію та зміст усього навчально-виховного процесу в закладах позашкільної освіти. Підготовка педагогів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами стала одним з найважливіших завдань і системи позашкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічній літературі проблеми інклюзивного навчання дітей з особливими потребами знаходять віддзеркалення у дослідженнях С. Альохіної, Л. Виготського, Л. Граб, А. Колупаєвої, Н. Лалак, Х. Лешко, С. Миронової, Ю. Найди, С. Софій, І. Хафізулліної, та інших науковців. Попри значну увагу з боку науковців до проблеми розвитку інклюзивної освіти, велика кількість проблем залишається невирішеною. Особливу

актуальність нині набуло питання організації діяльності закладів позашкільної освіти в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

Тому **мета статті** – теоретичний аналіз психолого-педагогічних особливостей організації і здійснення інклюзивної позашкільної освіти дітей із особливими потребами.

Виклад основного матеріалу. Навчання дітей з особливими освітніми потребами є одним із пріоритетних напрямків розвитку освіти на сучасному етапі. У зв'язку з цією потребою виникла необхідність реалізації Концепції розвитку інклюзивної освіти.

Для виявлення суті інклюзії як альтернативи системи спеціальної освіти потрібне дослідження етимології. Звернувшись до тлумачного словника, знаходимо лексичне значення слова «інклюзія»: процес збільшення ступеня участі всіх громадян в соціумі, і насамперед, тих, що мають труднощі у фізичному розвитку (*Словник української мови...*). Оксфордський тлумачний словник англійської мови свідчить про те, що «inclusive» означає «включати в себе» (*Oxford English Dictionary*). Згідно зі словником Робера у французькій мові іменник «inclusif» є «всесторонній», «той, що включає в себе» (*Aktiver votre*).

Резюмуючи огляд етимології поняття «інклюзія», можемо зробити висновок: значення цього слова в українській, англійській та французькій мовах співпадає і пов'язане в усіх випадках із залученням усіх громадян в суспільство.

Офіційно термін «інклюзивна освіта» був зафіксований у Саламанській декларації про принципи, політику та практичну діяльність в сфері освіти осіб, що мають особливі потреби. В цьому документі інклюзивна освіта розглядається як реформа, яка підтримує кожну людини, забезпечує доступ до навчання усіх, незалежно від фізичних, інтелектуальних, соціальних, мовних, емоційних чи інших особливостей (*Саламанская декларация ...*).

Головною передумовою для розуміння інклюзивного підходу в позашкільній освіті та суспільстві стала зміна розуміння суспільством поняття інвалідності. На зміну так званої медичної моделі, що панувала до середини минулого століття, та передбачала ізоляцію та виключення із суспільства людей, що мають особливості розвитку, у 1960-х прийшла модель нормалізації, що передбачала їхнє залучення до спілкування та взаємодії разом з усіма. Нині ми спостерігаємо соціальну модель, концепція якої різко суперечить медичній. Вона свідчить про те, що умови позашкільної освіти дитини, що має особливі освітні потреби, має створювати саме суспільство, удосконалюючи освітню систему та взаємовідносини між людьми.

Згідно із соціальною моделлю, люди з особливими потребами не розглядаються як такі, що мають вади. Натомість, суспільство має сприйняти ці особливості та намагатися створити для людей особливі умови та належну увагу.

Л. Виготський був одним із перших, хто обґрунтував ідею інклюзивного навчання та наголошував на необхідності включення дітей з особливими освітніми потребами в середовище нормотипових дітей. На думку видатного вченого, головним недоліком спеціальних шкіл є те, що вони замикають своїх вихованців в однорідне коло колективу даного навчального закладу, створюють обмежений від реального життя простір, і не сприяють соціалізації дітей, а навпаки, призводять до ще більшої ізоляції. Інклюзія, натомість, сприяє включенню дитини з особливими освітніми проблемами в систему суспільних відносин, набуттю нових соціальних ролей та відчуття належності до колективу. В умовах інклюзивної позашкільної освіти всі вихованці можуть розвиватися як

неповторні особистості, з урахуванням їхніх можливостей та індивідуальних здібностей (Выготский, 2003).

А. Колупаєва наголошує на тому, що інклюзивна освіта ґрунтується на принципі, згідно з яким заклади освіти повинні забезпечувати всіх дітей, незалежно від інвалідності чи інших соціальних, культурних та мовних відмінностей. Різноманітні потреби вихованців та прагнення зробити освітні заклади більш сприятливими для навчання вимагає від педагогів регулярної та спеціальної освіти та співпраці між собою, а також із сім'єю та громадою для розробки ефективних стратегій навчання (Колупаєва, 2009).

Сучасні педагоги Ю. Найда та С. Софій стверджують, що інклюзивна освіта передбачає комплекс освітніх послуг, в основі якого лежить беззаперечне право на освіту кожної дитини, незалежно від місця проживання чи психофізіологічних особливостей (Софій, Найда, 2007).

І. Хафізулліна розуміє інклюзивне навчання як врахування навчальним закладом особливостей кожної дитини та забезпечення доступності освіти кожному учневі (Хафизуллина, 2008).

Згідно з визначенням міжнародної організації ЮНІСЕФ, інклюзивна освіта – це процес, головною метою якого є задоволення потреб осіб, що мають особливі потреби, завдяки залученню їх до життя в суспільстві, забезпеченню їхнього права на освіту та культурну діяльність. Саме завдяки адаптації та модифікації змісту освіти, зміні у підходах та стратегіях навчання кожен заклад освіти матиме змогу забезпечити якісний освітній процес усім дітям (*Руководящие принципы политики...*).

На думку дослідниці С. Альохіної, не повинно бути жодних протипоказань до інклюзії, а навпаки, кожна людина має право на вільний вибір освітньої траєкторії. Вона наголошує на тому, що цінність дітей з особливими освітніми потребами не може залежати від їхнього стану здоров'я чи здібностей (Альохіна).

Нині досі тривають дискусії щодо найбільш вдалого способу організації системи інклюзивної освіти. Так, С. Миронова стверджує, що спільне навчання учнів, що мають особливі освітні потреби, разом із нормотиповими дітьми не завжди є найкращим варіантом. На його думку, залежно від особливостей розвитку та можливостей дітей, іноді оптимально буде навчати дітей в спеціальних корекційних закладах. На думку автора, необхідність зміни в підході до освіти дітей з особливими потребами певним соціальним замовленням суспільства та держави, які досягли підвищення рівня економічного, правового та культурного розвитку. Вчений пояснює, що цей етап безпосередньо має зв'язок з переоцінкою нормотипових людей свого ставлення до тих, хто має інвалідність. Суспільство не лише визнає рівність їхніх прав, але й усвідомлює свій обов'язок забезпечити таким людям однакові можливості в різних сферах життя, в тому числі і освіті (Миронова, 2016).

Натомість, дослідники С. Альохіна, Л. Граб, Н. Лалак, Х. Лешко стверджують, що не може бути жодних протипоказань щодо навчання дітей з особливостями розвитку у загальноосвітніх закладах. Вони дотримуються думки, що кожна людина має беззаперечне право на вільну побудову власної освітньої траєкторії. Вчені наголошують на тому, що дитина не повинна бути повністю готовою до навчання у закладі освіти загального типу, оскільки, згідно з принципами інклюзії, цінність дитини в жодному разі не залежить від стану її здоров'я, здібностей та потреб (Лалак, Граб, Лешко, 2019).

Таким чином, процес трансформації позашкільної освіти орієнтований на формування умов доступності освіти для усіх, у тому числі дітей з особливими освітніми потребами. В основі інклюзивного навчання лежить ідеологія, що виключає будь-яку дискримінацію відносно дітей та забезпечує ставлення до них як до повноцінних та рівноправних учасників освітнього процесу. Інклюзія забезпечує рівне ставлення до всіх дітей, проте створює особливі умови для дітей, що мають особливі освітні потреби.

Формування інклюзивної культури відбувається через розширення можливостей для максимальної участі кожної дитини у житті позашкільного закладу освіти, співпраці і толерантності до проявів різноманітності. Важливим є залучення учнів до суспільно-важливих проектів для життя громади, організацію позашкільної освітньої діяльності спільно з учнями, батьками та педагогами закладу, адже формування інклюзивних цінностей неможливе без повного включення усіх учасників освітнього процесу і громади.

Отже, надання можливості дітям з особливими потребами бути повноцінним учасником освітнього процесу в позашкільлі має важливе значення для кожного суспільства, щоб кожен міг розвиватись повною мірою та реалізувати цілі освіти для всіх.

Даний підхід надає широкі можливості для соціальної адаптації дітей з особливостями розвитку, підвищує їхню якість життя, дозволяє проживати у родині разом із батьками, а не в закладі інтернатного типу, забезпечує налагодження спілкування з однолітками та дозволяє повною мірою брати участь в усіх аспектах позашкільного життя.

Інклюзія дозволяє кожній дитині, не дивлячись на певні інтелектуальні, фізичні, емоційні чи соціальні труднощі, бути залученою до процесу позашкільної освіти та соціалізації. Це дозволяє задовільнити потреби усіх членів суспільства, підготувати осіб з особливими потребами до самостійного життя, забезпечити рівності їхніх прав тощо. Тобто дитина не мусить бути «такою, як всі», оскільки вона отримує беззаперечне право бути «сама собою».

Це вказує на те, що спеціалісти позашкільних освітніх закладів мають набути необхідних знань та компетентностей, що допоможуть їм правильно організувати взаємодію з дітьми, що мають особливості розвитку, а також із батьками цих дітей з метою вирішення проблем інклюзивної позашкільної освіти.

Професійна компетентність педагогів позашкільля містить в собі ґрунтовний запас знань, що забезпечують вільне вирішення педагогічних проблем, умінь, які допоможуть знайти рішення у нестандартних ситуаціях, єдність теоретичної підготовки та умінь застосувати знання у практичній діяльності, а також наявність важливих для педагога особистісних якостей.

Працюючи з дітьми з особливими потребами, педагоги позашкільного закладу вивчають стан уваги, стомлюваності, темп роботи дитини, спостерігають за нею та оцінюють їх розвиток під час занять, створюють оптимальні умови для спілкування, формують у дітей досвід стосунків у соціумі, працюють над адаптацією навчальних планів, методик, матеріалів та середовища (Демченко, 2016).

Проте діти з особливими потребами потребують додаткової підтримки в освітньому процесі, що необхідно враховувати при побудові освітньої траєкторії та виборі закладу позашкільної освіти. Необхідно так організувати освітній процес, аби створити для дитини та її оточення максимально комфортні умови для ефективного навчання та виховання. Тому не можна повністю виключати

можливість отримувати освіту дітьми з особливими освітніми проблемами у спеціальних закладах (Аронова, 2017).

На нашу думку, найбільш зручним варіантом є збереження мережі спеціальних освітніх закладів з одночасним розвитком інклюзивного навчання. Разом з тим, корекційні заклади можуть стати партнерами із позашкільними закладами та надавати допомогу дітям з особливими освітніми проблемами, їхнім батькам та педагогам.

Не слід забувати, що в основі ідеї інклюзивного навчання закладена варіативність надання освітніх послуг для осіб з особливими освітніми потребами, а тому не повинен порушуватися принцип інтеграції, який передбачає цілковиту свободу при виборі закладу освіти.

Таким чином, інклюзивна освіта намагається розвинути нову методологію, яка головним чином спрямована на дітей і визнає, що всі вони – особистості, які мають особливі потреби в навчанні.

Колектив педагогів позашкільного закладу освіти повинен розвивати інклюзивну культуру, популяризувати інклюзивні цінності, сприяти комфортній адаптації та інтеграції усіх учасників освітнього процесу. Це допоможе вибудовувати адекватні цілі для усіх вихованців та ліквідувати різноманітні бар'єри для максимальної підтримки кожного з них та розкриття його потенціалу. Саме тому, на нашу думку, надзвичайно важливим є розробка такого підходу, який буде здатний упоратися із різноманітними викликами освіти.

Серед переваг позашкільної інклюзивної освіти ми можемо виділити такі:

- усвідомлення оточенням проблем дітей, що мають особливі освітні потреби;
- адаптація та інтеграція їх у суспільство;
- проживання дітей з ООП разом з родинами;
- повноцінна освіта для кожного;
- можливість спілкування з однолітками;
- створення умов для розкриття потенціалу та сильних сторін дитини з особливими освітніми проблемами;
- підтримання позитивної самооцінки та впевненості в собі.

На сучасному етапі підготовка педагогів для викладання в умовах інклюзивної позашкільної освіти переважно спрямована на надання знань про особливостями дітей з порушеннями розвитку та урахування цього в освітньому процесі. Проте існує недостатня практична підготовка до цієї діяльності. Цих знань, умінь та навичок виявляється недостатньо для організації ефективної системи інклюзивної освіти.

Сучасне суспільство має ряд вимог до педагогів закладів позашкільної освіти – професіоналів, здатних працювати з різними категоріями дітей. Вони мають володіти умінням самостійного пошуку потрібної інформації, вчитися упродовж життя та вільно орієнтуватися в обраній професії.

Таким чином, розвиток системи інклюзивної позашкільної освіти потребує коригування та зміни в організації підготовки майбутніх педагогів. Необхідно розробити такий підхід, що буде більш гнучким для задоволення освітніх потреб дітей з особливими освітніми потребами (Балахонова, 2016).

Проведений аналіз наукових підходів щодо розуміння сутності інклюзивної позашкільної освіти орієнтує подальше дослідження цієї проблеми в напрямку аналізу досвіду професійної підготовки майбутніх педагогів до організації та здійснення інклюзивної освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В процесі теоретичного аналізу терміну «інклюзія», визначено головні характеристики, що розкривають сутність даного поняття. порівняно головні тенденції розвитку інклюзивної позашкільної освіти в Україні. Метою інклюзивної позашкільної освіти визначено забезпечення умов для навчання усіх дітей, незалежно від показників здоров'я чи індивідуальних особливостей розвитку. Доведено, що надання можливості дітям з особливими потребами бути повноцінним учасником освітнього процесу в позашкільній має важливе значення для суспільства, щоб кожен міг розвиватись повною мірою та реалізувати цілі освіти для всіх. Задоволення потреб усіх членів суспільства, підготовка осіб з особливими потребами до самостійного життя, забезпечення рівності їхніх прав сприятиме тому, що дитина не муситиме бути «такою, як всі», натомість отримуватиме беззаперечне право бути «сама собою».

У майбутньому перспективними є питання, що стосуються поглибленого вивчення досвіду зарубіжних закладів позашкільної інклюзивної освіти, що стосуються ефективної та результативної підготовки педагогів для організації та впровадження моделей навчання осіб з особливими освітніми потребами, а також специфічні особливості професійної підготовки педагогів до взаємодії з дітьми, що мають особливі освітні потреби у закладах позашкільної освіти.

Список використаних джерел

- Альохіна, С. *Інклюзивна освіта в Україні: здобутки, проблеми та перспективи: резюме аналітичного звіту за результатами комплексного дослідження*. Взято з <http://www.twirpx.com/file/974948>)
- Аронова, Р. С. (2017). Підготовка майбутніх педагогів у закладі вищої освіти до роботи з дітьми з особливими потребами. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах*, 56-57, 521-529.
- Балахонова, О. В. (2016). Проблеми інклюзивної освіти в Україні. В кн. Г. В. Давиденко (Ред.), *Інклюзивна освіта: досвід і перспективи*: монографія (с. 65-66). Вінниця.
- Выготский, Л. С. (2003). *Основы дефектологии*: учебник для вузов. Санкт-Петербург: Лань.
- Демченко, І. (2016). *Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти*. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Умань.
- Колупаєва, А. (2009). *Інклюзивна освіта: реалії та перспективи*: монографія. Київ: Самміт-Книга.
- Лалак, Н. В., Граб, Л. М., Лешко, Х. Ю. (2019). Особливості психолого-педагогічного супроводу дітей з обмеженими можливостями в умовах інклюзії. *Психологія: теорія і практика*, 1 (3), 100-107.
- Миронова, С. П. (2016). Реалії та перспективи забезпечення інклюзивної освіти фахівцями. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*, 32, 2, 5-10.
- Руководящие принципы политики в области инклюзивного образования*. (2009). ЮНЕСКО. Париж. Взято с <http://unesdoc.unesco.org/images/0017/001778/177849r.pdf>
- Саламанская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, принятые Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество*, Саламанка, Испания, 7-10 июня 1994 года. Взято с <http://www.un.org/russian/document/declarat/salamanka.pdf>
- Словник української мови*. Взято з <https://slovnuk.ua/index.php>)
- Софій, Н. З., Найда, Ю. М. (2007). *Концептуальні аспекти інклюзивної освіти / Інклюзивна школа: особливості організації та управління*: навч.-метод. посіб. Київ. Взято з <http://www.ussf.kiev.ua/iearticles/72/>

Хафизуллина, И. Н. (2008). *Формирование инклюзивной компетентности будущих учителей в процес се профессиональной подготовки*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Астрахань.

Aktiver votre rtssource numer ique. Retrieved from <http://grand-robert.lerobert.com/>

Oxford English Dictionary. Retrieved from <http://www.oed.com/>

References

Aktiver votre rtssource numer ique. Retrieved from <http://grand-robert.lerobert.com/>

Alokhina, S. *Inklyuzyvna osvita v Ukraini: zdotuky, problemy ta perspektyvy: reziume analitychnoho zvituzha rezultatamy kompleksnoho doslidzhennia [Inclusive education in Ukraine: achievements, problems and prospects: summary of an analytical report based on the results of a comprehensive study]*. Retrieved from <http://www.twirpx.com/file/974948> [in Ukrainian].

Aronova, R. S. (2017). *Pidhotovka maibutnykh pedahohiv u zakladi vyshchoi osvity do roboty z ditmy z osoblyvymy potrebamy [Training of future teachers in a higher education institution to work with children with special needs]*. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnykh shkolakh [Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools]*, 56-57, 521-529 [in Ukrainian].

Balakhonova, O. V. (2016). *Problemy inklyuzyvnoi osvity v Ukraini [Problems of inclusive education in Ukraine]*. In H. V. Davydenko (Ed.), *Inklyuzyvna osvita: dosvid i perspektyvy [Inclusive education: experience and perspectives]*: monohrafiia (s. 65-66). Vinnytsia [in Ukrainian].

Demchenko, I. (2016). *Teoretychni i metodychni zasady pidhotovky maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv do profesiinoi diialnosti v umovakh inklyuzyvnoi osvity [Theoretical and methodical principles of training future primary school teachers for professional activities in the conditions of inclusive education]*. (Extended abstract of PhD diss.). Uman [in Ukrainian].

Khafizullina, I. N. (2008). *Formirovanie inklyuzivnoi kompetentnosti budushchikh uchitelei v protses se professionalnoi podgotovki [Formation of inclusive competence of future teachers in the process of professional training]*. (Extended abstract of PhD diss.). Astrakhan [in Russian].

Kolupaieva, A. (2009). *Inklyuzyvna osvita: realii ta perspektyvy [Inclusive education: realities and prospects]*: monohrafiia. Kyiv: Sammit-Knyha [in Ukrainian].

Lalak, N. V., Hrab, L. M., & Leshko, Kh. Yu. (2019). *Osoblyvosti psykholoho-pedahohichnoho suprovodu ditei z obmezhenymy mozhlyvostyamy v umovakh inklyuzii [Peculiarities of psychological and pedagogical support of children with disabilities in conditions of inclusion]*. *Psykholohiia: teoriia i praktyka [Psychology: theory and practice]*, 1 (3), 100-107 [in Ukrainian].

Myronova, S. P. (2016). *Realii ta perspektyvy zabezpechennia inklyuzyvnoi osvity fakhivtsiamy [Realities and prospects of providing inclusive education by specialists]*. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia [Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Correctional pedagogy and special psychology]*, 32, 2, 5-10 [in Ukrainian].

Oxford English Dictionary. Retrieved from <http://www.oed.com/>

Rukovodiashchie printsiipy polityki v oblasti inklyuzivnogo obrazovaniia [Policy Guiding Principles for Inclusive Education]. (2009). IuNESKO. Parizh. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0017/001778/177849r.pdf> [in Russian].

Salamanskaia deklaratsiia i ramki deistvii po obrazovaniiu litc s osobymi potrebnyami, priniatyie Vsemirnoi konferentsiei po obrazovaniiu litc s osobymi potrebnyami: dostup i kachestvo [Salaman Declaration and Framework for Action on Special Needs Education adopted by the World Conference on Special Needs Education: Access and Quality], Salamanka,

- Ispaniia, 7-10 iunia 1994 goda. Retrieved from <http://www.un.org/russian/document/declarat/salamanka.pdf> [in Russian].
- Slovník ukraïnskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. Retrieved from <https://slovník.ua/index.php>) [in Ukrainian].
- Sofii, N. Z., & Naida, Yu. M. (2007). *Kontseptualni aspekty inkliuzyvnoi osvity / Inkliuzyvna shkola: osoblyvosti orhanizatsii ta upravlinnia [Conceptual aspects of inclusive education / Inclusive school: peculiarities of organization and management]*: navch.-metod. posib. Kyiv. Retrieved from <http://www.ussf.kiev.ua/iearticles/72/> [in Ukrainian].
- Vygotskii, L. S. (2003). *Osnovy defektologii [Fundamentals of defectology]*: uchebnik dlia vuzov. Sankt-Peterburg: Lan [in Russian].

DOROSHENKO E., TSINA V.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine

FEATURES OF THE ORGANIZATION AND IMPLEMENTATION OF INCLUSIVE OUT-OF-SCHOOL EDUCATION FOR CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

The article provides a theoretical analysis of the psychological and pedagogical features of the organization and implementation of inclusive out-of-school education for children with special needs. The etymology of the term "inclusion" as the involvement of all citizens in society is analyzed. Inclusive education is considered as a reform that supports every person, provides access to education for everyone, regardless of physical, intellectual, social, linguistic, emotional or other characteristics. It has been proven that giving the opportunity to children with special needs to be a full participant in the educational process outside of school is important for society, so that everyone can develop to the full and realize the goals of education for all, meeting the needs of all members of society, preparing people with special needs for independent life, ensuring the equality of their rights. It was established that the conditions for extracurricular education of a child with special educational needs should be created by society itself, improving the educational system and relationships between people. It was determined that when working with children with special needs, teachers of an out-of-school institution should study the child's state of attention, fatigue, pace of work, observe them and evaluate their development during classes, create optimal conditions for communication, form children's experience of relationships in society, work on the adaptation of curricula, methods, materials and environment. The development of the system of inclusive out-of-school education requires adjustments and changes in the organization of teacher training. The need to develop a more flexible approach to meeting the educational needs of children with special educational needs is substantiated. Researches related to the in-depth study of the experience of foreign institutions of out-of-school inclusive education, regarding the effective and efficient training of teachers for the organization and implementation of training models for persons with special educational needs, as well as specific features of the professional training of teachers for interaction with children with special educational needs, are identified as promising. in out-of-school education institutions.

Key words: extracurricular, inclusion, education, children, special needs, organization

Стаття надійшла до редакції 20.11.2022 р.

УДК 378.6:61.0:355.01(477-651.2):005.59

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270654](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270654)

МАРИНА ЖУКОВА

ORCID: 0000-0001-8386-1815

ІГОР МІЩЕНКО

ORCID: 0000-0003-4534-8732

ОКСАНА КОКОВСЬКА

ORCID: 0000-0002-8277-6229

ОЛЕНА ТКАЧЕНКО

ORCID: 0000-0003-2543-1782

Полтавський державний медичний університет

ПОШУК МОЖЛИВИХ ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У МЕДИЧНИХ ВНЗ У РЕАЛІЯХ ВОЄННОГО ЧАСУ В УКРАЇНІ

У публікації розкрито значення використання дистанційних технологій навчання у процесі підготовки майбутніх лікарів в умовах воєнного часу в Україні. Визначено місце та роль дистанційних технологій навчання у системі вищої освіти. Зазначено, що з розвитком технічних можливостей методики та технології навчання, засоби навчальної діяльності викладача змінюються. Наголошується на необхідності оволодіння викладачем медичного вузу сучасними інформаційно-комунікаційними та освітніми технологіями.

***Ключові слова:** вища медична освіта, цифрова освіта, дистанційне навчання, традиційне навчання, змішане навчання.*

Постановка проблеми. Медична освіта – одна з небагатьох, яку не можна отримати заочно. Однак, як бути, якщо спочатку всьому світу кинуте виклик масштабною пандемією Covid – 19, а потім відбулося повномасштабне віськове вторгнення на територію України та введення військового стану? Тому керівництвом країни та закладів вищої медичної освіти, щоб не зупинити учбовий процес, було ухвалено рішення про активне впровадження в педагогічний процес дистанційних форм навчання (з урахуванням забезпечення безпеки студентів і викладачів, профілактики інфекції). Досвід організації та реалізації педагогічного процесу в системі вищої медичної освіти в умовах воєнного часу в Україні ще не узагальнено та не проаналізовано. Проте вже зараз можна стверджувати, що крім шокового впливу на систему вищої медичної освіти в цілому, екстремальні умови цього часу дали істотний поштовх просуванню та розвитку різних форм і технологій дистанційної освіти.

Актуальність. Такі потужні виклики сьогодення, як всесвітня пандемія та військовий час, неабияк вплинули на освітнє медичне середовище, напрямки та методи наукових досліджень. Для того щоб адаптуватися і бути успішним, та й взагалі вижити, конче необхідні були зміни технологій навчання, які б поєднували перспективні результати дослідження когнітивної діяльності з можливостями негайного доступу до глобальної мережі інформації та знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні засади проблематики дослідження можливість навчання студентів закладів вищої медичної освіти у формі дистанційного навчання стали об'єктом дослідження у зв'язку з сучасними реаліями (всесвітня пандемія, військовий час). Вивченням впровадження дистанційного навчання в систему вищої медичної освіти займалися О. Г. Куш, В. М. Омелянчик, Г. І. Бессараб, Н. П. Жернова, Н. В. Степанова, М. А. Тихоновська, О. В. Морозова, І. Є. Сухомлінова (2017). Дослідження світового досвіду впровадження дистанційного навчання в медичній освіті проаналізували Шевченко О. С., Петренко В. І., Тодоріко Л. Д., Овчаренко І. А., Погорєлова О. О. (2020). Наслідки впровадження вимушеного дистанційного навчання у вищій медичній освіті проаналізували Тарасенко К.В., Павленко Г.П., Юдіна К.Є. (2022).

Мета статті - дослідити впровадження дистанційних форм навчання у систему вищої медичної освіти, які сприятимуть успішному навчанню студентів вищих медичних навчальних закладів і створенню інформаційно-освітнього середовища, яке буде забезпечувати успішність організації навчального процесу з використанням методів дистанційної освіти.

Виклад основного матеріалу. Традиційні методи навчання вищої школи вже не відповідають вимогам сучасності. Відмінність дистанційного навчання від традиційного зрозуміла, якщо розглянути їх з точки зору форм взаємодії викладача і студента. В основу традиційної моделі навчання покладено читання лекцій, проведення практичних, лабораторних занять, організація самостійної роботи студентів тощо. База навчання – книга і викладач, як інтерпретатор знання. Дистанційне ж навчання орієнтоване на впровадження в навчальний процес принципово відмінних моделей навчання, що передбачають зовсім інші види діяльності, які пов'язані з комп'ютерними та нетрадиційними технологіями. (Андрусенко, 2017, с. 10).

Обмежений доступ студентів до університетів у зв'язку з умовами воєнного часу в Україні викликало невизначеність та розбіжності щодо того, як організувати освітній процес. Адже існують відмінності в очікуваннях якості такого навчання через обмежене планування, технологічні аспекти, такі як доступність, безпека та авторське право, а також результати навчання. Викладачі вимушені активно працювати над тим, щоб адаптувати заплановані ними навчальні заходи до умов дистанційної освіти. Педагоги вищих навчальних закладів активно вивчають та втілюють у практику досвід українських та іноземних колег по впровадженню технологій дистанційного та змішаного навчання майбутніх лікарів з використанням можливостей різних цифрових платформ Zoom, Microsoft Teams, Google Classroom та ін., як нових форм професійної підготовки студентів. Застосування технологій дистанційного навчання у системі вищої медичної освіти, створює сучасний контент який використовуватимуть у процесі навчання майбутніх лікарів у вищих навчальних закладах.

Під час швидкого розвитку технологій ключовими компетентностями особистості є вміння майбутніх лікарів оперувати та управляти інформацією, тому необхідно орієнтуватися на сучасні технології у навчальному процесі.

Сучасне покоління значно відрізняється від своїх попередників. Вони здатні сміливо та активно знаходити інформацію, яка їх цікавить, вільно орієнтуватися в різних комп'ютерних програмах та свідомо дивитися на життя. Елементи діджиталізації в освітньому середовищі набули вагомого значення. Одним із ключових аспектів навчання є здатність не здобувати знання в готовому вигляді, а

самостійно здійснювати ефективний інформаційний пошук із застосуванням сучасних онлайн-платформ та сервісів, розвиваючи при цьому навички, що стануть у нагоді під час побудови особистісної траєкторії розвитку професійного зростання. Використання та розвиток дистанційних технологій навчання відбувається поряд із традиційними. Але, дистанційне навчання дозволяє навчати і навчатися в індивідуальному режимі, незалежно від місця і часу, що має велике значення у складних умовах воєнного часу на території України.

Дистанційне навчання в усьому світі в сучасних реаліях вже стало повсякденним явищем. Цьому сприяло переведення закладів освіти в такий формат навчання під час пандемії коронавірусної інфекції COVID-19 і загрозливої епідеміологічної ситуації. Крім того, роль і значення дистанційного навчання значно актуалізувалися, зважаючи на воєнний стан на території України. Більшість вузів перейшла на роботу в онлайн-режимі. Як показала практика, найбільш підготовленими до навчання в цій складній ситуації виявилися ті заклади освіти та кафедри, які вже вели активну роботу зі створення та просування онлайн-курсів та програм.

Як правило, під дистанційним навчанням розуміють спеціально організований, цілеспрямований процес дистанційної взаємодії викладачів та студентів, спрямований на засвоєння знань, розвиток умінь і навичок. Дистанційне навчання – це така форма організації навчального процесу та педагогічна технологія, основою якої є керована самостійна робота студентів та широке застосування у навчанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Дистанційне навчання передбачає взаємодію не тільки учасників освітнього процесу, тобто не лише викладачів і студентів, але й безпосередню міжособистісну взаємодію між самими студентами.

Впровадження дистанційних технологій у навчальний процес спрямоване на глибше розуміння навчального матеріалу, формування таких компетенцій як: комунікативні (безпосереднє спілкування за допомогою засобів мережі), інформаційні (пошук інформації з різних джерел та можливість її критичного осмислення), самоосвіти (вміння навчатись самостійно). Якщо студент не навчиться самостійно приймати рішення, визначати зміст своєї навчальної діяльності та знаходити засоби її реалізації, він не зможе якісно оволодіти тією чи іншою дисципліною. Окрім того, дистанційне навчання виконує й виховну функцію – сприяє формуванню провідних якостей особистості: активність, самостійність, самовдосконалення, творчість (Куц, 2017, с. 86).

Дистанційне навчання у закладах вищої медичної освіти дозволило організувати навчально-виховний процес «на відстані» з використанням новітніх інформаційно-комунікаційних засобів та відкритим доступом до освітніх ресурсів. У поєднанні з традиційними формами, дистанційна освіта у вищому навчальному закладі може надати широкий спектр освітніх послуг як для студентів для набуття необхідних навичок та вмінь для майбутньої професійної діяльності, так і для викладачів з метою підвищення кваліфікації. Дистанційне навчання стало доступною можливістю здобути якісну вищу освіту в умовах сьогодення (Коковська, 2021, с. 137).

Технології дистанційного навчання складаються з педагогічних та інформаційних. Педагогічні технології дистанційного навчання – це технології опосередкованого активного спілкування викладачів зі студентами з використанням телекомунікаційного зв'язку та методології індивідуальної роботи студентів із структурованим навчальним матеріалом, представленим у

електронному вигляді. Інформаційні технології дистанційного навчання – це технології створення, передачі і збереження навчальних матеріалів, організації і супроводу навчального процесу дистанційного навчання за допомогою телекомунікаційного зв'язку.

Технології дистанційного навчання включають в себе індивідуалізований процес передачі та засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності майбутніх фахівців. Такі технології надають можливість проводити дистанційне навчання за допомогою Інтернету; урізноманітнювати засоби спілкування студентів і викладачів (електронна пошта, чат, форум, обмін файлами тощо); активізувати роль викладача і здійснювати повний контроль за процесом навчання; застосовувати багаторівневу систему тестування; поповнювати базу даних, накопичувати різнобічну статистику (Мищенко, 2021, с. 172).

Застосування дистанційних технологій у процесі навчання надає можливість для студентів обирати зручний час для вивчення й засвоєння навчальних дисциплін, що є дуже важливо у сучасних умовах воєнного стану в Україні, коли суспільство стикається з такими проблемами, як відсутність світла, інтернету, зв'язку. Це також дозволяє студентам самостійно здійснювати дистанційно-модульний контроль та аналіз своєї навчальної діяльності, а викладачам – систематично керувати навчальною роботою студентів, контролювати й аналізувати їх діяльність за кожним модулем навчальної дисципліни, що стимулює студента якісно засвоювати зміст вищої освіти. Дистанційні технології навчання включають також і роботу з електронним підручником, електронним навчальним посібником, електронною поштою, тематичними форумами (Куц, 2017, с. 88).

В сучасних реаліях до дистанційної освіти зосереджено максимум уваги, вона все більш вдосконалюється та стає цікавішою для користувачів. На сьогодні вже зареєстровано безліч платформ, які пропонують нові освітні можливості у вигляді курсів та навчальних програм. За сучасних умов дистанційна освіта стала важливою альтернативою традиційним формам навчання.

Поряд з перевагами дистанційного навчання, можна відзначити недоліки цієї системи навчання, до яких належать ізоляція, обумовлена переходом з медичного вузу в домашню обстановку, зменшення кількості дискусій з іншими студентами, підвищена залежність від електронної пошти та проблеми з безперервним доступом до Інтернету. Також, для успішної корекції навчання та адекватного оцінювання важливо мати безпосередній контакт із здобувачем. Крім того, неможливо точно перевірити, чи саме та людина працює, виконує завдання чи це робить хтось інший. Тому остаточний контроль якості знань все ж таки бажано проводити оффлайн, так як при дистанційному навчанні втрачається безпосередній контакт між викладачем та студентом. При тривалому дистанційному навчанні студент перестає правильно формулювати свої думки, висловлюватись та проводити дискусійне обговорення. Разом з тим, така форма навчання потребує свідомого і мотивованого підходу до отримання освіти. Можливість навчатися у зручний час може перетворитися не на систематичне навчання, а на постійну прокрастинацію цього виду діяльності. Саме тому дистанційна форма потребує особливої самоорганізованості та вміння розрахувати свій час (Коковська, 2022, с. 148).

Серйозним викликом для студентів виявилась відсутність живого контакту із одногрупниками та однокурсниками. Для тих, хто проживав у гуртожитку, ця проблема не була пріоритетною. Натомість, для них вагомим викликом стала

неможливість усамітнитися для «відвідування» навчальних занять. Присутніх інших студентів у кімнаті, з якими проживає здобувач освіти, перешкоджали якісному розумінню навчального матеріалу. Деякі студенти вказали на збільшення навантаження під час дистанційного навчання, інші самокритичні респонденти відмітили відсутність у них самоорганізованості та самодисципліни, що перешкоджали їм якісно навчатися. Небезпечна й така проблема дистанційної освіти як підміна понять: вільний доступ до інформації за допомогою смартфонів студенти сприймають як справжні особисті знання, це формує почуття хибної компетентності. У зв'язку з цим викладачеві не варто забувати і про виховні аспекти навчання, закликаючи студентів до свідомого оволодіння навчальним матеріалом, академічної чесності й відповідальності за знання, уміння й навички. Звісно, недоліком дистанційного навчання в медичному виші є відсутність можливості опанування й відпрацювання мануально-практичних навичок, виконання маніпуляцій під контролем і з допомогою викладача, що лежить у основі якісної підготовки фахівця-лікаря.(коковська) Тому, незважаючи на те, що дистанційне навчання забезпечує легкий доступ до навчальних матеріалів, можливість віртуально відвідувати заняття з дому, безпеку та зниження можливих ризиків на додаток до простоти засобів комунікації, його можна розглядати як тимчасовий метод екстреного реагування на несприятливі умови, що склалися в країні, особливо це стосується вищої медичної освіти, так як більшість формованих клінічних компетенцій майбутнього лікаря нерозривно пов'язана з очними формами навчання, що вимагають особистої присутності, це насамперед практичні маніпуляції та комунікативні навички.

Дедалі більшу роль у сучасній медичній освіті відіграватимуть технології змішаного навчання (англ. Blended learning) як одного з провідних трендів сучасної вищої освіти, яка найближчим часом не лише не втратить своєї актуальності, а й, навпаки, отримає потужний розвиток та широке впровадження у освітні програми медвузів. Змішане навчання ґрунтується на гнучкому комбінуванні (у різних пропорціях залежно від характеру (дисципліни) навчання в аудиторії із заняттями в мережі. В основі технологій змішаного навчання лежать такі принципи:

✓ **Послідовність.** Для отримання ефекту важливою є послідовність у викладанні: спочатку студент повинен сам попрацювати з матеріалом, потім отримати теоретичні знання від викладача і лише потім застосувати їх на практиці.

✓ **Наочність.** Завдяки сучасним інструментам електронного навчання можна створити базу знань, яка завжди буде у студента під рукою. На відміну від класичної моделі навчання, при змішаному навчанні студент має доступ до методичних матеріалів: відеоуроків, книг або тренажерів.

✓ **Практичне застосування.** Для засвоєння теорії є обов'язковими практичні заняття.

✓ **Безперервність.** Змішане навчання частково базується на принципах мікронавчання. Студент має постійний доступ до матеріалів навчального порталу та регулярно отримує таким чином нові навчальні завдання.

✓ **Підтримка.** У системі віддаленого навчання студент завжди може поставити запитання викладачеві та оперативно отримати відповідь, не чекаючи наступного очного заняття.

Слід зазначити, що змішане навчання передбачає не просто викладання матеріалів у електронному вигляді, а обов'язковий зворотній зв'язок студентів з

викладачем в електронній або очній формі. Після вивчення навчального матеріалу проводять аудиторні й позааудиторні контрольні заходи з метою перевірки навчальних досягнень студентів (Косаговская, 2021, с. 94).

Дистанційний освітній процес до початку війни здійснювався у 2-х режимах: - змішаному (лекції онлайн, практичні заняття оффлайн, тобто аудиторно) та онлайн (всі види навчальних занять проводилися онлайн). Але під час військового стану навчальний процес вимушений був здійснюватися виключно онлайн у синхронному та асинхронному режимах. Синхронний режим дозволяв студентам отримувати аудіовізуальну інформацію та ставити запитання викладачу через засоби телекомунікаційного зв'язку в реальному вимірі часу. В асинхронному режимі студенти отримували аудіовізуальний запис навчального матеріалу, з яким могли ознайомитися у зручний для себе час.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вплив пандемії, а потім військового стану в Україні на медичну освіту став безпрецедентним і створив унікальні проблеми. В зв'язку з чим виникла потреба сформувати нову освітню систему, яка була б безпечною, стійкою та обладнаною для всіх видів несподіваних сценаріїв у майбутньому. Тому інвестиції у віртуальне навчання затребувані вже сьогодні, оскільки йому судилося стати методом сучасної медичної освіти. Більше того, необхідно створювати більше онлайн-платформ, які були б зручні для студентів та викладачів, а також могли б використовуватися не тільки в екстрених випадках, а й у довгостроковому застосуванні. Однак слід знайти золоту середину між віртуальним навчанням та прямим особистим навчанням в аудиторіях. Більше того, студенти-медики повинні бути залучені до процесу прийняття рішень щодо майбутньої медичної освіти та відігравати активну роль, оскільки саме на них насамперед впливають наслідки таких рішень.

Список використаних джерел

- Андрусенко, Н. В. (2017). Дистанційна освіта в Україні. В кн. *Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія*: матеріали міжвузівського вебінару (с.10-12). Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ.
- Коковська, О. В., Міщенко, І. В., Павленко, Г. П., Жукова, М. Ю., Юдіна, К. Є. (2021). Перспективи дистанційного навчання в медичних закладах вищої освіти. В кн. *Реалії, проблеми та перспективи вищої медичної освіти*: матеріали всеукр. навч.-наук. конф. з міжн. уч. (с. 136-138). Полтава: РВВ УМСА.
- Коковська, О. В., Міщенко, І. В., Павленко, Г. П., Юдіна, К. Є. (2022). Дистанційне навчання: зворотний бік процесу передачі й засвоєння знань. В кн. *Сучасні тренди розвитку медичної освіти: перспективи і здобутки*: матеріали навч.-наук. конф. з міжнар. уч. (с. 147-149). Полтава: ТОВ «АСМІ».
- Косаговская, И.И., Волчкова, Е.В., Мадьянова, В.В., Белая, О.Ф. (2021). Вызовы и возможности модели смешанного обучения в системе медицинского образования. *Инфекционные болезни: новости, мнения, обучение*, 2 (10), 87-98.
- Куш, О. Г., Омелянчик, В. М., Бессараб, Г. І., Жернова, Н. П., Степанова, Н. В., Тихоновська, М. А., Морозова, О. В., Сухомлінова, І. Є. (2017). Дистанційне навчання в системі медичної освіти. *Медична освіта*, 4, 85-89.
- Міщенко, І. В., Юдіна, К. Є., Жукова, М. Ю., Коковська, О. В. (2021). Дидактичні особливості дистанційного навчання в медичних ЗВО України. В кн. *Реалії, проблеми та перспективи вищої медичної освіти*: матеріали. всеукр. навч.-наук. конф. з міжнар. уч. (с. 171-173). Полтава: РВВ УМСА.

References

- Andrusenko, N.V. (2017). Dystantsiina osvita v Ukraini [Distance education in Ukraine]. In *Dystantsiine navchannia yak suchasna osvitnia tekhnolohiia* [Distance learning as a

- modern educational technology*]: materialy mizhvuzivskoho vebinaru (pp.10-12). Vinnytsia: VTEI KNTEU [in Ukrainian].
- Kokovska, O. V., Mishchenko, I. V., Pavlenko, H. P., Zhukova, M. Iu., & Yudina, K. Ie. (2021). Perspektyvy dystantsiinoho navchannia v medychnykh zakladakh vyshchoi osvity [Perspectives of distance learning in medical institutions of higher education]. In *Realii, problemy ta perspektyvy vyshchoi medychnoi osvity [Realities, problems and prospects of higher medical education]*: materialy vseukr. navch.-nauk. konf. z mizhn. uch. (pp. 136-138). Poltava: RVV UMSA [in Ukrainian].
- Kokovska, O. V., Mishchenko, I. V., Pavlenko, H. P., & Yudina, K. Ye. (2022). Dystantsiine navchannia: zворотnyi bik protsesu peredachi y zasvoiennia znan [Distance learning: the reverse side of the process of transfer and assimilation of knowledge]. In *Suchasni trendy rozvytku medychnoi osvity perspektyvy i zdotky [Modern trends in the development of medical education: prospects and achievements]*: materialy navch.-nauk. konf. z mizhnar. uch. (pp. 147-149). Poltava: TOV «ASMI» [in Ukrainian].
- Kosahovskaia, Y. Y., Volchkova, E. V., Madianova, V. V., & Belaia, O. F. (2021). Вызовы у возможности модели смешанного обучения в системе медицинского образования [Challenges and opportunities of the blended learning model in the system of medical education]. *Ynfektsionnye bolezny: novosty, mneniya, obuchenye [Infectious Diseases: news, opinions, training]*, 2 (10), 87-98 [in Russian].
- Kushch, O. H., Omelianchyk, V. M., Bessarab, H. I., Zhernova, N. P., Stepanova, N. V., Tykhonovska, M. A., Morozova, O. V.,... & Sukhomlina, I. Ye. (2017). Dystantsiine navchannia v systemi medychnoi osvity [Distance learning in the medical education system]. *Medychna osvita [Medical education]*, 4, 85-89 [in Ukrainian].
- Mishchenko, I. V., Yudina, K. Ie., Zhukova, M. Iu., & Kokovska, O. V. (2021). Dydaktychni osoblyvosti dystantsiinoho navchannia v medychnykh ZVO Ukrainy [Didactic features of distance learning in medical higher education institutions of Ukraine]. In *Realii, problemy ta perspektyvy vyshchoi medychnoi osvity [Realities, problems and prospects of higher medical education]*: materialy vseukr. navch.- nauk. konf. z mizhnar. uch. (pp. 171-173). Poltava: RVV UMSA [in Ukrainian].

ZHUKOVA M., MISHCHENKO I., KOKOVSKA O., TKACHENKO H.

Poltava State Medical University, Ukraine

THE SEARCH OF POSSIBLE WAYS TO SOLVE THE PROBLEMS OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN MEDICAL UNIVERSITIES IN THE REALITIES OF WARTIME IN UKRAINE

The publication reveals the importance of using remote learning technologies in the process of training future doctors in wartime conditions in Ukraine. The place and role of distance learning technologies in the system of higher education is defined. It is noted that with the development of the technical capabilities of teaching methods and technology, the means of the teacher's educational activity are changing. Emphasis is placed on the need for a medical university teacher to master modern information, communication and educational technologies. Although distance learning provides easy access to learning materials, the ability to virtually attend classes from home, safety and the reduction of possible risks in addition to the ease of communication, it can be considered as a temporary method of emergency response to adverse conditions that have developed in the country, this especially applies to higher medical education, as most of the formed clinical competencies of the future doctor are inextricably linked with face-to-face forms of education that require personal presence, primarily practical manipulations and communication skills. The impact of the pandemic and then the martial law in Ukraine on medical education became unprecedented and created unique problems. In connection with this, there was a need to form a new educational system that would be safe, sustainable and equipped for all kinds of unexpected scenarios in the future. Therefore, investments in virtual training are in demand today, as it is destined to become a method of modern medical education. Moreover, it is necessary to create more online platforms that are convenient for students and teachers, and can be used not only in emergency cases, but also in long-term use. However, a middle ground should be found

between virtual learning and direct face-to-face classroom learning. Moreover, medical students should be involved in the decision-making process regarding future medical education and play an active role, as they are the ones most affected by the consequences of such decisions.

Keywords: *higher medical education, digital education, distance learning, traditional learning, blended learning.*

Стаття надійшла до редакції 12.11.2022 р.

УДК 378.04:005

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270656](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270656)

ЮРІЙ КРАЩЕНКО

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Обласне управління Державної служби якості освіти України, м. Полтава

ЛЕОНІД ГОЛОВАЧ

ORCID ID 0000-0002-0216-5912

Навчальний пункт Аварійно-рятувального загону спеціального призначення
Головного управління ДСНС України у Полтавській області;

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА ЕКОНОМІКУ ТА СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ У ЗМІСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ

Подано інформацію, важливу для осучаснення змісту підготовки майбутніх менеджерів. Розглянуто сутність цифровізації, її вплив на економіку України та суспільне значення загалом, а також відповідно до умов, що склалися в нашій державі у 2022 році. Аналізуються питання інформаційної безпеки, її сутність та шляхи забезпечення.

***Ключові слова:** цифровізація, економіка, цифрова економіка, суспільство, інформація, інформаційна комунікаційна безпека*

“Для того щоб завжди залишатися попереду, треба постійно пристосовуватися, взаємодіяти з оточуючими, при цьому залишатися вірними собі і своїм ідеалам”. “Зараз саме час запитати себе: які дії в діджиталі ми соромилися вживати в минулому, навіть якщо ми усвідомлювали, що в кінцевому рахунку без цього не обійтися?”

Актуальність проблеми. Немає сумніву в тому, що світ цифрових технологій, в який ми входимо, – це не тільки новий логічний етап розвитку технологічної сфери людства, а й усієї соціально-політичної реальності. Поки щодо неї не існує загальноприйнятих і гармонізованих визначень та правових дефініцій, однак цифрові технології вже стрімко захоплюють плацдарми для наступу. Спираючись виключно на їх технологічні можливості, ми будемо здатними перейти на інноваційний шлях розвитку економіки й обрати (визначити) пріоритети в науково-технологічному розвитку. Зрозуміло, що на принципах випереджаючого розвитку притаманних нам фундаментальних наук і науково-освітньої діяльності. Цифровізація (англ. – digitalization) стає найважливішим фактором економічного зростання будь-якої країни. Це – сучасний тренд розвитку і послідовного покращення всіх бізнес-процесів економіки та пов'язаних з нею соціальних сфер, заснований на збільшенні швидкості взаємного обміну, доступності й захищеності інформації. Експерти виділяють вісім основних пунктів економічної системи цифрової економіки, як-то: держава і суспільство, маркетинг і реклама, фінанси і торгівля, інфраструктура і зв'язок, медіа й розваги, кібербезпека, освіта і кадри, стартапи та інвестиції.

Виходячи з цього, при визначенні основних цілей розвитку цифрової економіки можна виділити наступні, що є важливим при підготовці сучасного менеджера різних сфер діяльності: розумні міста, автономний транспорт, захист від кібератак, відповідальне ставлення до персональних даних, усунення цифрової нерівності, телемедицина, розумне сільське господарство, механізми довіри в internet. Аналіз найважливіших наслідків цифровізації, що накладає відбиток на всі сфери людського життя в сучасних умовах, становить **мету нашої статті**.

Виклад основного матеріалу Впровадження в життя будь-яких нових технологій — процес, безумовно, тривалий і несе купу ще невідомих викликів та небезпек для людства, їх зазвичай об'єднують у три різні групи: соціально-економічні, техніко-організаційні, природні. Все це достатньо повно ми усвідомили в ХХ столітті, впроваджуючи в реальну економіку науково-технічні досягнення через розробку нормативно-правових чинників (закони про працю, природоохоронне законодавство, правила, норми, стандарти, практика державного й суспільного контролю за їх дотриманням). Розвиток масового (конвеєрного) виробництва свого часу взагалі стимулював глибоке вивчення соціальних і правових питань реальної економіки — адекватної платні за працю, системи пільг і компенсацій, морального і матеріального стимулювання за шкідливі умови праці тощо. Запозичивши досвід Г. Форда, ми почали вивчати соціально-психічні чинники, що характеризують ставлення людини до праці, психологічний клімат у колективі, сім'ї, мотиви до праці; суспільно-політичні чинники — створення сприятливих умов праці, до винахідництва та інноваційної діяльності. Вочевидь, зростають вимоги до організації науково-освітньої сфери, зокрема до раціонального й відповідального використання знань і здатності національних еліт інноваційно мислити та управляти матеріальними й нематеріальними ресурсами суспільства, а це нерозривно пов'язано з якістю інформаційно-комунікаційної діяльності людини, нормами інформаційного права тощо.

Ми пам'ятаємо, що за відсутністю правових норм і законів завжди існує вірогідність прояву небезпеки, що стало аксіомою появи небезпек, оскільки в природі немає абсолютно безпечних для життя людини явищ, факторів. Все це небезпечно й поява новітніх інформаційно-комунікаційних технологій вимагає формування відповідних умов для роботи. Ми знаємо, що існує багато прикладів, коли недостатність знань і нестача методологічно опрацьованих обґрунтувань при практичному впровадженні нових знань і технологій у реальну економіку призводить до серйозних інженерно-технічних та гуманітарно-освітніх проблем і навіть до катастроф.

Нові технології, які сьогодні активно впроваджуються в економіку реально, кардинальним чином змінюють і ускладнюють звичні виробництва. Конвергентність нано-, біо-, інфо-, когнітивних наук, їх практична реалізація пов'язана із формуванням якісно нової техносфери, і за таких умов зростає роль права на інтелектуальну власність кожної особистості. Сфера дії права розширюється й дедалі більше охоплює всі процеси регулювання партнерських відносин. Уже сьогодні на підґрунті раціонально організованої науково-освітньої і інформаційно-комунікаційної діяльності в провідних країнах світу відбувається становлення принципово нової економіки (knowledge-based economy), а основою конкурентоспроможності стає здатність до накопичення й ефективного використання фундаментальних та прикладних знань — змістовної інформації, на основі якої створюються нові проривні технології надвисокого рівня (high-tech).

Разом із тим, вступаючи в електронну еру, ми винятково легковажно поставилися до правових питань визначення фундаментальних понять «інформація», «інформаційний ресурс», «інформаційна безпека» тощо. Ми поки що застрягли на шляху обговорення двох ідей розвитку етнічної нації, де головне – титульна нація, автохтонне населення, гасло «Україна понад усе», і формуванням політичної нації, де всі — українці, незалежно від того, яке в них походження, яка в них мова. Як наслідок, на переломному етапі розвитку країни була запропонована «Країна в смартфоні». Відбулося це на тлі революційних змін, пов'язаних із четвертою революцією переозброєння промисловості і трансформаціями в суспільно-політичному житті.

За таких умов під суттєвою загрозою опиняються об'єкти критично важливих інфраструктур держави (енергетика, транспорт тощо), оскільки інформація, якою суспільство вільно користується в повсякденному житті, у цифровому вигляді несе в собі всі ознаки зброї — як із точки зору психологічного, мовного, так і технічного або технологічного впливу. Інформація має унікальні властивості, як то: скритність, масштабність та універсальність, що дозволяє вважати її високоефективною зброєю. Так, скажімо, здійснюючи через мову імплементацію в обіг нових термінів із незрозумілим або розшарованим змістом, а це в нову добу стало масовим, використовується як лінгвістична зброя.

У військових колах під інформаційною війною розуміються дії, що вживаються для досягнення інформаційної переваги в підтримці національної військової стратегії за допомогою впливу на інформацію та інформаційно-комунікаційні системи супротивника. Одночасно всі країни намагаються забезпечити захист і безпеку власної інформації та інформаційно-комунікаційних систем із метою контролювати глобальний інформаційний простір і за рахунок цього вести інформаційні атаки проти конкурентів, проводити проти них психологічні операції, радіоелектронні війни, не дозволяючи їм отримувати точну інформацію.

Сьогодні проблеми інформаційно-комунікаційної безпеки особистості, суспільства й держави посідають вагоме місце, а тому їх ключові поняття потребують термінового оформлення нормами права.

Комплексне вирішення цих завдань є досить складним, а тому масове використання нових інформаційних і комунікаційних технологій створення, поширення й використання інформації об'єктивно підштовхує не тільки нас, а й усю світову спільноту до глибокої ревізії основ і нових визначень змісту і правової природи основоположних концептів інформаційної діяльності взагалі. Тут не можна сподіватися на безконфліктне вирішення проблем, а наша юридична наука і практика поки ще не мають у даній сфері достатнього досвіду. Україні сьогодні щоб не залишитися на узбіччі світового науково-технологічного оновлення, крім розмов і дискусій про значення ІКТ, і потреби в ІТ-спеціалістах, безумовно, конче необхідно охопити нормативно-правовими нормами й норми до світових інноваційно-технологічних трендів розвитку.

Можна запропонувати окремі терміни:

– **інформаційна загроза** — потенційна можливість певним чином порушити інформаційну безпеку. Найчастіше ця загроза, яка є наслідком наявності вразливих місць у захисті інформаційних ресурсів або систем при спробі реалізації інформаційної загрози називається інформаційною атакою;

– **інформаційна небезпека** — обставини, за яких інформація або її похідні можуть вплинути на людину або обставини і таким чином, що це призведе до її

виправлення або спотворення, тобто унеможливлення її подальшого функціонування й розвитку у позитивному напрямку. Під інформаційною небезпекою можна розуміти й появу відчутної ймовірності настання небажаних подій;

- **інформаційний захист** — процес забезпечення безпеки інформації. При цьому варто розуміти, що при якісному забезпеченні процесу захисту безпека буде забезпечена (або зведені до мінімуму небезпеки та загрози);

- **інформаційна безпека особистості** — це стан й умови життєдіяльності особистості, за яких реалізуються її інформаційні права і свободи. До життєво важливих інтересів особистості в інформаційній сфері відносяться: дотримання і реалізація конституційних прав на пошук, отримання, виробництво й поширення інформації; використання інформації з метою духовного, фізичного, інтелектуального розвитку; захист прав на об'єкти інтелектуальної власності; забезпечення прав громадянина на захист свого здоров'я від неусвідомлюваної людиною шкідливої інформації;

- **інформаційна безпека суспільства** — це стан суспільства, в якому йому не може бути завдано істотної шкоди шляхом впливу на його інформаційну сферу. Інформаційна безпека суспільства може досягатися як у результаті проведення заходів, спрямованих на підтримку самого інформаційного середовища в безпечному для об'єкта захисту стані, захист об'єкта від деструктивного впливу, так і шляхом зміцнення імунітету й розвитку здатності суспільства і його членів ухилятися від деструктивного інформаційного впливу;

- **інформаційна безпека держави** — стан збереження інформаційних ресурсів держави і захищеності законних прав особистості та суспільства в інформаційній сфері. Іншими словами, інформаційна безпека держави — це такий стан держави, за якого не може бути завдано шкоди його інформаційному середовищу, а також його системам, за допомогою використання інформаційних ресурсів і систем; інформаційна безпека держави — складова частина національної безпеки країни, її забезпечення здійснюється шляхом комплексної організації всіх ресурсів і систем;

- **інформаційна війна** — використання й управління інформацією з метою отримання конкурентної переваги над противником. Інформаційна війна може включати в себе збирання інформації з метою її викривлення або спотворення в процесі пропаганди потрібних для перемоги дій та дезінформації з метою деморалізації противника;

- **інформаційний тероризм** — гранично небезпечне соціально-політичне явище, яке виникло як наслідок дій розвідок, спрямоване на дезорієнтацію свідомості людей з метою деструктивних видозмін знань та світогляду;

- **інформаційна залежність** — залежність від різних джерел інформації, нав'язливе бажання отримувати інформацію будь-якою ціною, хвороблива нездатність відмовитися від безперервного отримання інформації.

Розвиток цифрової компетентності викладача в освітньому просторі навчального закладу є необхідною умовою якісної освіти.

У сучасному суспільстві при постійній зміні соціально-економічних умов і використанні цифрових технологій змінилися вимоги до навчальних закладів і випускників, а саме компетентності майбутніх викладачів та методики нового покоління. Однією з компетентностей, яку необхідно сформувати у викладача нового покоління, є цифрова компетентність. За даними опитування, що здійснювалось у Європейському союзі, тільки 20-25% слухачів навчаються у

викладачів з високим рівнем цифрової компетентності або у педагогів, що підтримують активне використання цифрових технологій у навчальному процесі (*Цифрова грамотність...*). Дослідженню проблеми формування цифрових компетентностей педагогів присвячені роботи В. Бикова, Д. Галкіна, Б. Гірша, Л. Манович, О. Овчарук, О. Спіріна та ін. В. Биков формулює визначення цього терміну наступним чином: «цифрова компетентність це – знання, вміння та навички в галузі інформаційних технологій та здатність їх застосування в професійній діяльності» (Биков). Таке визначення є співзвучним із терміном, окресленим Службою науки та знань Європейської Комісії Наукового центру ЄС відповідно до якого цифрову компетентність вбачають у впевненому, критичному та відповідальному використанні та взаємодії з цифровими технологіями для навчання, роботи та участі у суспільстві (Carretero, Vuorikari, & Punie, 2017). Науково-обґрунтованою основою, яка описує, що означає для педагогів бути компетентними в цифровій сфері, є Європейська основа цифрової компетентності педагогів (DigCompEdu). DigCompEdu призначений для викладачів всіх рівнів освіти, починаючи з початкової і закінчуючи вищою освітою для дорослих, включаючи загальну професійну освіту і навчання, освіту для осіб з особливими потребами і контексти неформального навчання. DigCompEdu деталізує 22 компетенції. Основна увага приділяється не технічним навичкам. Швидше, структура покликана деталізувати, як цифрові технології можуть бути використані для поліпшення та інновації в освіті та навчанні.

До особливостей сучасної освіти можна віднести розрив між знаннями викладачів та слухачів, які використовують цифрові технології. Для підготовки конкурентоспроможного педагога необхідно у навчальному закладі продовжити формування у нього цифрових компетенцій. А викладач повинен сприяти розвитку цифрових компетенцій слухачів. Але частіше буває так, що цифрові компетенції викладача відстають від компетенцій слухачів. Для вирішення цієї проблеми доцільно вести мову про проектування освітнього простору закладу освіти, створення спеціального професійно-орієнтованого середовища для формування цифрової компетентності як викладача, так і слухача. Дане середовище повинне створюватися відповідно до таких принципів: визначення слухача, як активного суб'єкта пізнання; його орієнтація на самоосвіту, саморозвиток; опора на суб'єктивний досвід слухача, врахування його індивідуальних особливостей, навчання в контексті майбутньої професійної діяльності. Ефективне досягнення дидактичних цілей забезпечує сукупність методів, засобів і адекватних організаційних форм навчання при наявності відповідної технологічної та матеріальної бази. Відмінними рисами таких методів є: цілеспрямована активізація мислення; активне залучення слухачів до навчального процесу (дебати, проблемна дискусія); самостійне творче вироблення рішень (кейс-метод, електронне тестування); підвищений ступінь мотивації та емоційності слухачів (симуляції); інтерактивний характер навчальної діяльності (рольові ігри, навчальні ігри); постійна взаємодія суб'єктів навчального процесу (телекомунікаційні проекти); вільний обмін думками про шляхи вирішення тієї чи іншої проблеми. Реалізація методів вимагає нового покоління засобів навчання: вікісистеми, соціальні мережі, інтерактивні дошки, симулятори та ін. Впровадження цифрових технологій в освітній процес не тільки трансформує способи взаємодії учасників навчального процесу, а й створює потребу в перегляді традиційних форм організації навчального простору. Відповідно до структур взаємодії суб'єктів навчального процесу можна виділити наступних базисні форми

організації електронного навчання: індивідуальна навчальна діяльність з електронними засобами (самонавчання); індивідуальна навчальна діяльність з викладачем або однокласниками – відповідає взаємодії у відокремленій парі – «один з одним» («слухач – групова навчальна діяльність під керівництвом викладача – відповідає спілкуванню в групі, коли кожен спрямовує повідомлення одночасно всім – «один з усіма»).

Отже, впровадження цифрових технологій є визначальним для розвитку навчальних закладів. Проте необхідно поряд з цим формувати науково-обґрунтований підхід до їх впровадження. А це, у свою чергу, висуває вимоги до рівня підготовки викладача, зокрема й його цифрової компетентності, потребує постійного вивчення та фіксації її компетенцій. Для засвоєння цифрової компетентності сучасний викладач повинен мати достатній рівень володіння інформаційно-комунікаційними технологіями.

Висновок

Сьогодні перед нами стоїть завдання навчитися по-новому регулювати нормами права інформаційно-комунікаційні відносини, які мають часто транскордонний характер, і врахувати необхідність формування у своїх громадян нового цілісного світогляду на основі світових тенденцій розвитку права, науки про державне управління, і, безумовно, певної віртуалізації уявлень філософів та психологів на нову реальність електронної доби розвитку. Проте чи не найважливішим завданням є освоєння цифрових технологій у галузі освіти, яка транслює їх у всі сфери життя і виступає важливим посередником між теоретичними засадами цифровізації та її практичним опануванням на всіх рівнях суспільства.

Список використаних джерел

- Биков, В. *Досвід: Цифрове навчальне середовище*. Взято з <https://www.facebook.com/uesaccent/photos/pcb.1809058149395875/1809406686027688/?type=3>.
- Цифровая грамотность*. Взято з <http://xn--80aaefw2ahcfbneslds6a8jyb.xn--p1ai/library/28>.
- Цифрова компетентність вчителя DigCompEdu*. Взято з <http://dystosvita.blogspot.com/2018/04/digcompedu.html>.
- Carretero, S., Vuorikari, R., & Punie, Y. (2017). *DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens. With eight proficiency levels and examples of use*. EU Science Hub. Retrieved from [http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/web-digcomp2.1pdf_\(online\).pdf](http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/web-digcomp2.1pdf_(online).pdf).
- Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu)*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/jrc/en/digcompedu>.

References

- Bykov, V. *Dosvid: Tsyfrove navchalne seredovyshche [Experience: Digital learning environment]*. Retrieved from <https://www.facebook.com/uesaccent/photos/pcb.1809058149395875/1809406686027688/?type=3> [in Ukrainian].
- Carretero, S., Vuorikari, R., & Punie, Y. (2017). *DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens. With eight proficiency levels and examples of use*. EU Science Hub. Retrieved from [http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/web-digcomp2.1pdf_\(online\).pdf](http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/web-digcomp2.1pdf_(online).pdf).

Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu). Retrieved from <https://ec.europa.eu/jrc/en/digcompedu>.

Tsyfrovaia hramotnost [Digital literacy]. Retrieved from <http://xn--80aaefw2ahcfbneslds6a8jyb.xn--p1ai/library/28> [in Russian].

Tsyfrova kompetentnist vchytelia DigCompEdu [DigCompEdu Teacher Digital Competence]. Retrieved from <http://dystosvita.blogspot.com/2018/04/digcompedu.html>. [in Ukrainian].

KRASHCHENKO Y.

Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko
Regional Office of the State Education Quality Service of Ukraine, Poltava

HOLOVACH L.

The training center of the emergency and rescue squad of the special purpose of the Main Department of the State Emergency Service of Ukraine in the Poltava region;
Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko

THE IMPACT OF DIGITALIZATION ON THE ECONOMY AND SOCIETY IN THE CONDITIONS OF WAR IN THE CONTENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE MANAGERS

Information important for modernizing the content of the training of future managers is presented. The essence of digitization, its impact on the economy of Ukraine and social significance in general, as well as in accordance with the conditions that have developed in our state in 2022, have been considered. The issues of information security, its essence and ways of ensuring it are analyzed.

It was noted that the implementation of digital technologies is decisive for the development of educational institutions. However, along with this, it is necessary to form a scientifically based approach to their implementation. And this, in turn, puts forward requirements for the level of training of the teacher, in particular his digital competence, requires constant study and fixation of his competences. To acquire digital competence, a modern teacher must have a sufficient level of knowledge of information and communication technologies.

Keywords: *digitization, economy, digital economy, society, information, information communication security*

Стаття надійшла до редакції 17.10.2022 р.

УДК:378.147:615

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270659](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270659)

ОЛЬГА ЛУЦЕНКО

Полтавський державний медичний університет

ПРОФІЛІЗАЦІЯ ВИКЛАДАННЯ ФАРМАКОЛОГІЇ ЗДОБУВАЧАМ ОСВІТИ ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ «МЕДИЦИНА»

У статті розкриваються особливості профілізації викладання фармакології для майбутніх лікарів, що навчаються за освітньо професійною програмою «Медицина». Профілізація викладання передбачає врахування освітніх потреб та створення необхідних умов і багажу знань, що будуть необхідні здобувачам вищої освіти при вивченні профільних предметів та майбутній практиці лікаря. Профілізація для студентів-медиків стосується в переважній більшості тем з фармакології. На заняттях їм докладніше пояснюють механізми дії ліків та застосування лікарських засобів при лікуванні основних захворювань. Для майбутніх лікарів-стоматологів акцентують увагу на дію лікарських засобів які використовують у стоматологічній практиці.

***Ключові слова:** студенти медики, фармакологія, профілізація викладання, навчальний процес*

Постановка проблеми. Освіта стає нині провідним чинником, що визначає соціально-економічний розвиток будь-якої держави, удосконалюються як стандарти освіти так і методика викладання. Тому досягнення високої якості освіти нині стало найважливішою проблемою у всьому світовому співтоваристві, і насамперед це стосується медичної освіти. Тож **метою** нашої статті є розкриття шляхів її удосконалення на прикладі викладання дисципліни «Фармакологія» в одному з відомих українських ЗВО – Полтавському державному медичному університеті, де проводиться підготовка майбутніх лікарів з урахуванням сучасних освітніх потреб та опанування професії лікаря в повному обсязі.

Виклад основного матеріалу. Навчальна дисципліна «Фармакологія» займає особливе місце серед освітніх компонент професійної підготовки, поєднує теоретичні та клінічні дисципліни, формує належну професійну підготовку майбутніх лікарів-медиків. Основою успішного вивчення фармакології та її ефективне використання на наступних клінічних дисциплінах є її відповідна профілізація. Профілізація предмету «Фармакологія» відображена в основній та додатковій спеціалізованій літературі. Також профілізація відображена в силабусі, що розроблений викладачами кафедри «Фармакологія» для студентів-медиків. Відповідно до робочої програми студентам-медикам пропонуються відповідні матеріали для навчально-дослідницької роботи та іспитів.

При викладанні фармакології профілізація розпочинається з першого заняття, вивчення медичної рецептури. У цьому розділі акцент робиться на лікарських формах, що широко використовують лікарі (суппозиторії, емульсії, суспензії). Для кращого засвоєння матеріалу викладачі на практичних заняттях активно використовують спеціальні наочні матеріали: стенди, таблиці, презентації, шафи з наборами відповідних лікарських препаратів. Для контролю та закріплення знань використовують три види контролю (вступний, проміжний, підсумковий), в яких відображені ключові питання, що можуть зустрічатися в майбутній роботі лікаря. Профілізація викладання відображена в екзаменаційних білетах, де в завданнях з рецептури пропонується виписати рецепти для корекції

невідкладних станів, що часто зустрічаються в лікарській практиці. Підсумовує профілізацію викладання фармакології студентам-медикам проведення першого етапу всеукраїнської олімпіади. Завдання для якої розроблені у вигляді певних клінічних ситуацій.

Профільне навчання у Полтавському державному медичному університеті для здобувачів освіти – це диференційне навчання яке передбачає врахування освітніх потреб, здібностей, створення необхідних умов для здобувачів освіти необхідні для опанування в повному обсязі професії лікаря. Навчальна дисципліна «Фармакологія» займає особливе місце серед основних (базових) складових у системі вищої медичної освіти і виконує роль вагової ланки, що поєднує теоретичні та клінічні дисципліни, знання якої забезпечують належну науково-теоретичну підготовку майбутніх лікарів і дозволяють успішно використовувати можливості фармакології у клінічній практиці (Олещук, Черняшова, Герасимець, 2015). Головні завдання при вивченні дисципліни фармакологія для здобувачів освіти, що вивчаються за освітньо-професійною програмою «Медицина» представлені в робочих програмах та силабусах, які були розроблені викладачами кафедри фармакології, клінічної фармакології та фармації з урахуванням особливої специфіки викладання предмету фармакологія майбутніх лікарів (Луценко, Сидоренко, Луценко, 2022). У профілізації викладання фармакології студентам-медикам першочергове значення має рання мотивація, що формується під час індивідуальної або колективної діяльності, під керівництвом викладача в аудиторній і позааудиторній роботі.

Акцент висвітлення тем та профілізація викладання фармакології в першу чергу базується на спеціалізованій літературі, що підготовлена на кафедрі (Чекман, (Ред.), 2017; Чекман, Бобирьов, Кресюн, [та ін.], 2020; Boburov, Devyatkina, Vazhnicha, Khristyuk, 2015).

Відмітні особливості викладання предмету «Фармакологія» відображається в навчально-методичній документації розробленій для студентів, що навчаються за ОПП «Медицина» (Чекман, (Ред.), 2016; Чекман, (Ред.), 2017). У силабусі розробленому для здобувачів освіти медичного факультету де зазначаються теми і питання для практичних занять і для самостійної роботи, а також у матеріалах для екзаменів і навчально-дослідної роботи (Чечотіна, Луценко, Дев'яткіна, Колот, Сидоренко, 2019). Профілізація викладання починається ще з вивчення медичної рецептури. У завданнях з фармакотерапії здобувачу освіти медичного профілю пропонується виписати в рецептах: суппозиторії, мікстури емульсії, суспензії. У той час як для студентів, що опановують ОПП «Стоматологія» пропонується виписати у рецептах лікарські форми, що переважно використовують лікарі-стоматологи, зокрема стоматологічні пасти для девіталізації пульпи, засоби для місцевої зупинки луночкової кровотечі після екстракції зуба; розчини для полоскання порожнини рота та обробки ясенних карманів при пародонтиті та інші.

Для кращого засвоєння матеріалу під час практичних занять викладачі кафедри використовують наявні підручні матеріали – це стенди «Засоби, які впливають на ЦНС», «Місцевоанестезуючі засоби», «Засоби, які пливають на аферентну іннервацію», «Засоби, що впливають на серцево-судинну систему», «Засоби, що впливають на шлунково-кишковий тракт», «Засоби, що впливають на обмін речовин», «Засоби для лікування протозойних інфекцій», «Засоби для лікування гелмінтних інвазій». Ці теми вкрай необхідні при подальшому навчанні за ОПП «Медицина». Для візуального закріплення матеріалу в тематичних кабінетах розташовані шафи з вітринами в яких знаходяться лікарські препарати,

що поділені за фармакологічними групами (наприклад, засоби, що впливають на серцево-судинну систему, засоби, що впливають на тканинний обмін, хіміотерапевтичні засоби). На кожному занятті здобувачі освіти мають три види контролю (вступний, проміжний і підсумковий).

Першими практичними навичками якими повинні оволодіти здобувачі освіти на кафедрі є правильне оформлення рецептів на основні лікарські форми. Сучасну інформацію з цього приводу можна отримати з навчального посібника «Медицина рецептура», який створювався і видавався викладачами кафедри (Дев'яткіна, Еолот, Луценко, 2008). В посібнику зазначені правила оформлення рецептурних бланків, правила виписування рецептів на різні лікарські форми які будуть використовувати здобувачі освіти при вивченні клінічних дисциплін (внутрішні хвороби, хірургія, інфекційні хвороби та ін.) та в повсякденній роботі лікаря. У посібнику наведено велика кількість завдань для самостійного опрацювання (Чечотіна, Луценко, Дев'яткіна, Колот, Сидоренко, 2019). При виписуванні рецептів перевага надається препаратам рекомендованим до вивчення при складанні єдиного державного кваліфікаційного іспиту «Крок 1» та препаратам, що найбільш часто використання на території України на основі наказу МОЗ України. Також перелік цих препаратів відображений в Робочій Програмі та Силабусі.

Протягом всього періоду вивчення дисципліни на кожному занятті проводиться вступний, проміжний і підсумковий контроль. Вступний контроль для студентів-медиків передбачає тестові завдання по темі заняття з однією правильною відповіддю. При цьому вони зазвичай комунікують з попередньо опанованими дисциплінами і/або пройденими темами, тобто базуються на пререквізитах вивчення даної теми (Бобирьов, Петрова, Островська, Рябушко, 2019). Це такі дисципліни, як фізіологія, біохімія, патологічна фізіологія, мікробіологія та ін. При розгляді теми здобувачі освіти виконують письмові завдання з рецептури з вказанням фармакологічної групи препарату і фармакотерапії, які базуються на певних клінічних ситуаціях чи невідкладних станах, що виникатимуть в клінічній практиці майбутнього лікаря.

Виконання цих завдань на заняттях та при ретельній підготовці до занять на протязі вивчення дисципліни «Фармакологія» дасть змогу здобувачам освіти підготуватись належним чином до складання підсумкового модульного контролю та проведенню семестрової підсумкової атестації.

Все це якнайкраще сприятиме відмінному засвоєнню знань, набуттю основ клінічного мислення та основ фармакотерапії найбільш розповсюджених захворювань.

Викладачами кафедри були видані методичні вказівки для аудиторної та позааудиторної роботи здобувачів освіти, що вивчають ОПП «Медицина» «Нейротропні засоби», які включають профілізований навчальний матеріал, а також завдання різного ступеня складності (тести різного ступеня складності, завдання з рецептури, ситуаційні задачі) (Колот, Дев'яткіна, 2019).

Завдання першого рівня складності складаються з тестів які мають п'ять варіантів відповідей, з них потрібно зазначити одну правильну. При цьому вони базуються на препаратах з переліку рекомендованих для вивчення при складанні ліцензійного іспиту «Крок 1».

У завданнях другого рівня складності здобувачам освіти пропонується порівняти твердження запитань з відповідями, встановити їх зв'язок (зв'язок між твердженнями з причинно-послідовними розв'язками). Для вирішення цих завдань здобувачі освіти повинні мати глибокі теоретичні знання з фармакології

та суміжних дисциплін. Такі форми навчання і контролю знань сприяють розвитку клінічного мислення і готують здобувачів вищої освіти до успішного складання ліцензійного іспиту «Крок-1» та є основою вивчення подальших клінічних дисциплін (Луценко, Рябушко, Сидоренко, Чечотіна, Луценко, 2020; Луценко, Сидоренко, Луценко, 2021).

У розділі «Загальна фармакологія» звертається увага на широке використання лікарських засобів за призначенням саме при опануванні ОПП «Медицина». Значна увага приділяється вивченню шляхів уведення ліків, їх всмоктуванню, механізмам метаболізму та дії лікарських засобів, дозуванню. Профілізації сприяє глибоке вивчення впливу екзогенних та ендогенних факторів на дію ліків, наявності супутніх захворювань, а також взаємодії ліків (синергізму, анатагонізму) та явищам, що виникають при повторному уведенню ліків і побічній дії ліків (Чекман, (Ред.), 2017). Здобувачам освіти, що навчаються за ОПП «Стоматологія» акцент робиться на загальних особливостях застосування лікарських засобів які використовуються у порожнині рота та їх дію на слизові оболонки (Бобирьов, Петрова, Островська, Рябушко, 2019).

Викладання фармакокінетичних особливостей усмоктування препаратів пов'язане із специфікою будови слизової оболонки шлунка та зміною її проникності при захворюваннях травного тракту, гіпо- та авітамінозах та інш. Увага приділяється різновидам місцевого уведення ліків (ректальне, вагінальне інгіліяційне) та особливостям абсорбції препаратів при цих шляхах уведення. Розглядаються показання для сублінгвального (нітрогліцерин, ізадрин, ніфедіпін) і апікаційного (тринітролонг, преднізолон-фосфат-натрій) застосування препаратів особливо при наданні невідкладної допомоги. Характеризуючи побічні явища, типові для певної групи засобів, виділяються ті, які найбільш часто зустрічаються у практичній діяльності лікаря загальної практики. При цьому здобувачам освіти за ОПП «Стоматологія» наголошується на побічних явищах різних груп лікарських засобів, що можуть виникати в порожнині рота.

При викладанні теми заняття «Лікарські засоби для загальної та місцевої анестезії» акцентується увага на стадіях наркозу, призначеннях до застосування та використанні сучасних інгаляційних та неінгаляційних засобів для наркозу різної тривалості дії, що використовуються в умовах стаціонарного лікування. Ця тема лікарям-стоматологам викладається у іншому ракурсі. Викладачами приділяється увага місцевому застосуванню інгаляційних наркозних засобів для знеболення твердих тканин зуба. Докладно розглядаються можливості використання лікарями-стоматологами в амбулаторних умовах хлоретила – для діагностики життєдіяльності пульпи, місцевого підсушувального та антисептичного ефектів етилового ефіру, знеболювальної дії хлороформу в суміші з анестетиками на тверді тканини зуба та його порожнини, знеболювання та знезаражування слизових оболонок у комбінації з анестетиками та антисептиками та застосування спирту етилового при невралгії трійчастого нерву. При вивченні неінгаляційних наркозних засобів наголос викладачі роблять на амбулаторному використанні цих препаратів в умовах стоматологічного кабінету (Бобирьов, Петрова, Островська, Рябушко, 2019).

Розглядаючи групу заспокійливих лікарських засобів, звертається увага на значення застосування транквілізаторів в амбулаторній практиці лікарів різного профілю, а також для потенціювання місцевої анестезії та зняття тривожності перед проведенням оперативних утручань, на можливість премедикації нейрореплетиками, особливо у осіб з лабільною нервовою системою і у хворих з

вираженим блювотним рефлексом, підкреслюється значення нейролептанальгезії для використання в хірургічній практиці та при інфаркті міокарда.

Вивчаючи знеболювальні засоби, викладачі акцентують увагу майбутніх лікарів на дію ненаркотичних анальгетиків, як засобів із протизапальними та знеболюючими властивостями, що важливо при лікуванні системних запальних захворювань, знеболення після оперативних утручань та особливостям застосування при простудних вірусних захворюваннях і в кардіології. Розглядаються можливості призначення цих груп лікарських засобів для лікування пульпітів, періодонтитів, після операції видалення зуба – для усунення набряку (Чекман, Бобирьов, Кресюн, [та ін.], 2020; Бобирьов, Петрова, Островська, Рябушко, 2019). Зазначається доцільність комбінування груп цих препаратів із транквілізаторами, антигістамінними засобами перед хірургічними втручаннями. Серед наркотичних анальгетиків виділяється кодеїн, який застосовується у комбінації з ацетилсаліциловою кислотою та іншими препаратами які використовуються для знеболювання і лікування сухого кашлю при різноманітній патології дихальної системи при бронхоскопії.

Характеризуючи засоби, які впливають переважно в ділянці чутливих нервів відмічається швидке їх всмоктування в кров при інфільтраційній анестезії та додавання адреноміметиків для зменшення цього процесу особливо в при застосуванні в хірургічній практиці. Акцентується увага на застосуванні в'язучих, обволакуючих, адсорбуючих засобів для невідкладної допомоги при основних отруєннях (алкоголем, наркотиками, алкалоїдами). У той же час здобувачам освіти, що навчаються за ОПП «Стоматологія» наголошують на можливості застосування знеболювальних засобів для твердих тканин зуба шляхом аплікації місцевоанестезуючих препаратів, які розчинені в спирті, хлороформі та інших органічних розчинниках; розглядається можливість знеболювання твердих тканин зуба шляхом втирання паст, які містять солі фтору, стронцію, натрію, калію у великих концентраціях. Також звертають увагу, що засоби з групи в'язучих, обволакуючих і адсорбуючих широко використовуються у стоматології (кора дуба, листя шавлії лікарської, квіти ромашки у формі настоїв і відварів) для полоскання при гінгівітах і стоматитах, адсорбуючі засоби – як протизапальні і як основа для зубних порошків, паст.

На заняттях приділяється увага протимікробним засобам. Розглядаються кислоти, луги, антисептики, антибіотики для зовнішнього і внутрішнього застосування. Студентам-медикам пояснюють застосування цієї групи засобів у дерматологічній, офтальмологічній, хірургічній практиці (обробка операційного поля, промивання ран, лікування шкірних захворювань та ін.). Про те ці препарати частіше використовуються в стоматології. Концентровані кислоти застосовуються для обробки твердих тканин зуба і припікання слизових оболонок порожнини рота при пародонтиті, гіперплазії ясен, луги – для розширення і дезинфекції каріозних порожнин; паст, які містять фенол, тимол, крезол, йодоформ, формалін – як сильні антисептичні засоби для лікування глибокого карієсу, пульпіту і періодонтиту, антисептики групи окислювачів, барвників, нітрофуранів, а також антибіотиків для зовнішнього застосування – для впливу на слизові оболонки порожнини рота. Пояснюють, що припікаючі засоби можуть діяти несприятливо на ранові поверхні, тканини слизової оболонки порожнини рота і пародонта. Тому їх замінюють препаратами ферментної природи (лідаза, трипсин, хімотрипсин), фітонцидами, антибіотиками.

Профілізація викладання знаходить відображення в екзаменаційних білетах, де в завданнях з рецептури пропонується коректувати основні невідкладні стани, що зустрічатимуться в практиці майбутнього лікаря. Готуючись до іспиту, здобувачі освіти використовують перелік препаратів, який був складений викладачами кафедри, вони поділені за фармакологічними групами, що полегшує підготовку до іспиту і засвоєння окремих лікарських засобів. Цей перелік препаратів включає засоби, що рекомендовані до вивчення при складанні Єдиного державного кваліфікаційного іспиту «Крок 1» і базові препарати з кожної фармакологічної групи.

Заключним етапом профілізації викладання фармакології є проведення першого етапу всеукраїнської олімпіади з фармакології серед студентів медичного факультету. Завдання якої включають тестові завдання у вигляді клінічних ситуаційних задач, письмові завдання з фармакотерапії з наступним виписуванням рецептів та багаторівневі задачі з кількома відповідями і порівнянням суджень у вигляді певних клінічних ситуацій. При цьому переможці олімпіади звільняються від складання семестрової підсумкової атестації з фармакології, що значно активує інтерес до ефективного вивчення предмету.

Профілізація викладання фармакології на медичному факультеті є обов'язковою. Спеціалізація викладання підвищує інтерес майбутнього лікаря до фармакології, підвищує успішність складання ліцензійного інтегрованого іспиту «Крок 1» (Луценко, Рябушко, Сидоренко, Чечотіна, Луценко, 2020). Також це в подальшому полегшить освоєння нових клінічних дисциплін для яких фармакологія є базовою дисципліною.

Список використаних джерел

- Бобирьов, В. М., Петрова, Т. А., Островська, Г. Ю., Рябушко, М. М. (2019). *Фармакотерапія в стоматології: навчальний посібник*. 2-е вид. Вінниця: Нова книга.
- Дев'яткіна, Т. О., Еолот, Е. Г., Луценко, Р. В. (2008). *Медична рецептура: навчальний посібник*. Полтава.
- Колот, Е. Г., Дев'яткіна, Н. М. (2019). *Лікарські засоби, що впливають на нервову та серцево-судинну системи: навчально-методичний посібник*. Полтава.
- Луценко, Р. В., Рябушко, М. М., Сидоренко, А. Г., Чечотіна, С. Ю., Луценко, О. А. (2020). Аналіз результатів складання ліцензійного інтегрованого іспиту КРОК в Українській медичній стоматологічній академії студентами медичного факультету № 1. *Актуальні проблеми сучасної медицини. Вісник Української медичної стоматологічної академії*, 20, 4 (72), 192-197.
- Луценко, Р. В., Сидоренко, А. Г., Луценко, О. А. (2021). Кореляційний аналіз результатів складання іспиту «Крок». *Медична освіта*, 4, 34-41.
- Луценко, Р. В., Сидоренко, А. Г., Луценко, О. А. (2022). *Робоча програма навчальної дисципліни: Фармакологія підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти, галузі знань 22 «Охорона здоров'я», спеціальність 222 «Медицина», освітньо-професійна програма «Медицина» (3 курс, 5-6 семестр)*. Полтава.
- Луценко, Р. В., Сидоренко, А. Г., Луценко, О. А. (2022). *Силабус: Фармакологія підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти, галузі знань 22 «Охорона здоров'я», спеціальність 222 «Медицина», освітньо-професійна програма «Медицина» (3 курс, 5-6 семестр)*. Полтава.
- Олещук, О. М., Черняшова, В. В., Герасимець, І. І. (2015). Сучасні аспекти викладання фармакології для студентів за спеціальністю «Медико-профілактична справа». *Медична освіта*, 3, 63-66.

- Стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG)*. Взято з https://ihed.org.ua/wpcontent/uploads/2018/10/04_2016_ESG_2015.pdf.
- Чекман, І. С. (Ред.). (2016). *Фармакологія: підручник для студ. мед. ф-тів*. Вид. 3-тє, випр. та доопрац. Вінниця: Нова Книга.
- Чекман, І. С. (Ред.). (2017). *Фармакологія: підручник для студ. мед. ф-тів*. 4-тє вид., випр. та доопрац. Вінниця: Нова Книга.
- Чекман, І. С., Бобирьов, В. М., Кресюн, В. Й. [та ін.] (2020). *Фармакологія: підручник для студентів мед. та стомат. фак.-тів вищих медичних закладів*. Вінниця: Нова Книга.
- Чечотіна, С. Ю. (2013). Актуальність впровадження міждисциплінарної інтеграції при вивченні фармакології. *Український стоматологічний альманах*, 4, 86-89.
- Чечотіна, С. Ю., Луценко, Р. В., Дев'яткіна, Т. О., Колот, Е. Г., Сидоренко, А. Г. (2019). Актуальність організації ефективної самостійної роботи студентів при вивченні фармакології. *Медична освіта*, 4, 56-61.
- Bobyrov, V., Devyatkina, T., Vazhnicha, O., Khristyuk, V. (2015). *Pharmakology: textbook*. Vinnitsya: Nova Knyha.

References

- Bobyrov, V., Devyatkina, T., Vazhnicha, O., & Khristyuk, V. (2015). *Pharmakology: textbook*. Vinnitsya: Nova Knyha.
- Bobyrov, V. M., Petrova, T. A., Ostrovska, H. Yu., & Riabushko, M. M. (2019). *Farmakoterapiia v stomatolohii [Pharmacotherapy in dentistry]: navchalnyi posibnyk*. Vinnytsia: Nova knyha [in Ukrainian].
- Chekman, I. S. (Ed.). (2016). *Farmakolohiia [Pharmacology]: pidruchnyk dlia stud. med. f-tiv*. Vinnytsia: Nova Knyha [in Ukrainian].
- Chekman, I. S. (Ed.). (2017). *Farmakolohiia [Pharmacology]: pidruchnyk dlia stud. med. f-tiv*. Vinnytsia: Nova Knyha [in Ukrainian].
- Chekman, I. S., Bobyrov, V. M., & Kresiun, V. Y. [ta in.] (2020). *Farmakolohiia [Pharmacology]: pidruchnyk dlia studentiv med. ta stomat. fak-tiv vyshchychk medychnykh zakladiv*. Vinytsia: Nova Knyha [in Ukrainian].
- Chechotina, S. Yu. (2013). Aktualnist vprovadzhennia mizhdystsyplinarnoi intehratsii pry vyvchenni farmakolohii [The relevance of interdisciplinary integration in the study of pharmacology]. *Ukrainskyi stomatolohichnyi almanakh [Ukrainian dental almanac]*, 4, 86-89 [in Ukrainian].
- Chechotina, S. Yu., Lutsenko, R. V., Dev'iatkina, T. O., Kolot, E. H., & Sydorenko, A. H. (2019). Aktualnist orhanizatsii efektyvnoi samostiinoi roboty studentiv pry vyvchenni farmakolohii [The relevance of organizing effective independent work of students when studying pharmacology]. *Medychna osvita [Medical education]*, 4, 56-61 [in Ukrainian].
- Dev'iatkina, T. O., Eolot, E. H., & Lutsenko, R. V. (2008). *Medychna retseptura [Medical prescription]: navchalnyi posibnyk*. Poltava [in Ukrainian].
- Kolot, E. H., & Dev'iatkina, N. M. (2019). *Likarski zasoby, shcho vplyvaiut na nervovu ta skrtsevo-sudynnu systemy [Medicines affecting the nervous and cardiovascular systems]: navchalno-metodychnyi posibnyk*. Poltava [in Ukrainian].
- Lutsenko, R. V., Riabushko, M. M., Sydorenko, A. H., Chechotina, S. Yu., & Lutsenko, O. A. (2020). Analiz rezultativ skladannia litsenziinoho intehrovanoho ispytu KROK v Ukrainskii medychnii stomatolohichnii akademii studentamy medychnoho fakultetu № 1 [Analysis of the results of passing the license integrated exam CROC at the Ukrainian Medical and Stomatological Academy by students of the Faculty of Medicine No. 1]. *Aktualni problemy suchasnoi medytsyny. Visnyk Ukrainskoi medychnoi stomatolohichnoi akademii [Actual*

problems of modern medicine. Bulletin of the Ukrainian Medical Stomatological Academy, 20, 4 (72), 192-197 [in Ukrainian].

Lutsenko, R. V., Sydorenko, A. H., & Lutsenko, O. A. (2021). Koreliatsiyni analiz rezultativ skladannia ispytu «Krok» [Correlational analysis of the results of the "Step" exam]. *Medychna osvita [Medical education]*, 4, 34-41 [in Ukrainian].

Lutsenko, R. V., Sydorenko, A. H., & Lutsenko, O. A. (2022). *Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny: Farmakolohiia pidhotovky fakhivtsiv drugoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity, haluzi znan 22 «Okhorona zdorov'ia», spetsialnist 222 «Medytsyna», osvitno-profesiina prohramma «Medytsyna» (3 kurs, 5-6 semestr) [The working program of the educational discipline: Pharmacology of the training of specialists of the second (master's) level of higher education, field of knowledge 22 "Health care", specialty 222 "Medicine", educational and professional program "Medicine" (3rd year, 5-6 semester)]*. Poltava [in Ukrainian].

Lutsenko, R. V., Sydorenko, A. H., & Lutsenko, O. A. (2022). *Sylabus: Farmakolohiia pidhotovky fakhivtsiv drugoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity, haluzi znan 22 «Okhorona zdorov'ia», spetsialnist 222 «Medytsyna», osvitno-profesiina prohramma «Medytsyna» (3 kurs, 5-6 semestr) [Syllabus: Pharmacology of the training of specialists of the second (master's) level of higher education, field of knowledge 22 "Health care", specialty 222 "Medicine", educational and professional program "Medicine" (3rd year, 5-6 semester)]*. Poltava [in Ukrainian].

Oleshchuk, O. M., Cherniashova, V. V., & Herasymets, I. I. (2015). Suchasni aspekty vykladannia farmakolohii dlia studentiv za spetsialnistiu «Medyko-profilaktychna sprava» [Modern aspects of teaching pharmacology for students majoring in "Medical and Preventive Affairs"]. *Medychna osvita [Medical education]*, 3, 63-66 [in Ukrainian].

Standarty ta rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu prostori vyshchoi osvity (ESG) [Standards and recommendations for quality assurance in the European Higher Education Area (ESG)]. Retrieved from https://ihed.org.ua/wpcontent/uploads/2018/10/04_2016_ESG_2015.pdf [in Ukrainian].

LUTSENKO O.

Poltava State Medical University, Ukraine

PROFESSIONALIZATION OF THE TEACHING OF PHARMACOLOGY TO STUDENTS UNDER THE EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL PROGRAM "MEDICINE"

This article reveals the peculiarities of the profiling of pharmacology teaching for future doctors studying under the educational and professional program «Medicine». Professionalization of teaching involves taking into account educational needs and creating the necessary conditions and knowledge baggage that will be necessary for higher education students when studying specialized subjects and the future practice of a doctor. Profiling for medical students concerns the vast majority of pharmacology topics. During classes, they are explained in more detail the mechanisms of action of drugs and the use of drugs in the treatment of major diseases. For future dentists, attention is focused on the effect of drugs used in dental practice.

Keywords: *medical students, pharmacology, teaching specialization, educational process*

Стаття надійшла до редакції 11.11. 2022 р.

УДК 378.147-057.875:613/614

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270660](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270660)

ОЛЕКСАНДР МІХЕЄНКО

ORCID ID 0000-0001-5209-0755

ДІАНА БЕРМУДЕС

ORCID ID 0000-0001-8020-4721

ОЛЬГА ЛЯННА

ORCID ID 0000-0002-4467-7166

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

АНДРІЙ ТКАЧЕНКО

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИРОДНИХ ЗАСОБІВ ОЗДОРОВЛЕННЯ НА ЗАСАДАХ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ

У статті розглядаються шляхи підвищення ефективності застосування природних засобів оздоровлення. З'ясовано, що побудову і реалізацію індивідуальної оздоровчої програми важливо здійснювати з урахуванням біологічних, фізіологічних, психологічних, біоритмологічних та інших чинників, яким підпорядкована життєдіяльність людини. Доведено, що синергетичний підхід відкриває нові можливості для збереження чи відновлення рівноваги і гармонії процесів життєдіяльності організму людини, а отже, покращення результативності оздоровчого процесу. Обґрунтовано конкретні рекомендації щодо практичного застосування найважливіших оздоровчих засобів.

***Ключові слова:** здоров'я, природні засоби оздоровлення, синергетичний підхід.*

Постановка проблеми. Процес реформування освітянської сфери передбачає створення школи, яка здатна сформувати в учнів компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту, а також здорового способу життя. Особливої уваги сьогодні потребує проблема здоров'я молоді, оскільки в нинішніх умовах ринкової економіки, домінування «психології споживача» молода людина, як правило, недооцінює цінність власного здоров'я, здорового способу життя, а прогресивні цінності, що визначають формування здоров'я не є пріоритетом для більшої частини населення. Однією з причин такої ситуації є так званий «феномен нереалістичного оптимізму», пов'язаний із психологічними чинниками, основою яких є відсутність власного досвіду хронічного захворювання, безпідставна переконаність у тому, що відсутність захворювання на сьогодні є певною гарантією того, що воно не з'явиться і в майбутньому, невиправдана впевненість, що у разі виникнення хвороби з нею можна буде легко впоратися за допомогою медпрепаратів. Особливо це притаманно молодим людям. Молодь, як правило, ставиться до свого здоров'я як до чогось важливого, але такого, що безпосередньо її не стосується. В ієрархії їх цінностей домінують матеріальні блага, кар'єра, фінансове благополуччя тощо. Навіть серед тих, хто виявляє цікавість до проблеми здоров'я, оздоровча діяльність обмежується переважно розвитком фізичних якостей. Реальна роль здоров'я належним чином ще не усвідомлюється. Водночас з плином часу життя ставить це

питання все більш гостро і змушує замислитись, але часто, на жаль, лише тоді, коли зі здоров'ям вже виникають певні проблеми. З огляду на зазначене, актуальним завданням педагогічної спільноти є пошук ефективних методів формування та реалізації цінностей здоров'я, здорового способу життя, здоров'язбереження, особливо серед дітей, підлітків, учнівської молоді (Міхеєнко, Мешко, Литвиненко, Дяченко-Богун, 2019).

Аналіз актуальних досліджень. Теорія і практика застосування природних засобів оздоровлення, як власне і феномен здоров'я, були і залишаються в центрі уваги багатьох відомих зарубіжних і вітчизняних вчених. Зокрема, цю проблему досліджували як на теоретичному, так і практичному рівнях М. Амосов, І. Брехман, К. Бутейко, М. Грегер, С. Генік, А. Ерет, О. Залманов, К. Купер, І. Мечников, І. Мурашов, І. Неумивакін, К. Ніші, Н. Уокер, Г. Шаталова, Г. Шелтон та інших видатних вчених минулого та сучасності. В основі сучасних досліджень педагогічні аспекти вказаної проблеми, які висвітлювали у своїх працях Н. Башавець, Н. Белікова, Ю. Бойчук, Т. Бойченко, М. Гончаренко, В. Горащук, В. Грибан, М. Гриньова, П. Джурицький, В. Оржеховська та ін.

Процес розвитку сучасної наукової думки тісно пов'язаний із синергетикою, яку можна розглядати як науково-філософський принцип, що досліджує природу, соціум, світ загалом як складну комплексну систему, здатну до самоорганізації. Міждисциплінарний, загальнонауковий характер синергетики відкриває можливості для розширення спектру інформації про об'єкт пізнання, для більш глибокого дослідження закономірностей розвитку об'єкту пізнання, відкриття його нового змісту (Іонова, 2012).

Організм людини також є складною біоенергоінформаційною системою, яка утворюється і функціонує завдяки взаємодії і взаємозв'язкам своїх частин. Злагодженість цих процесів є першою та головною умовою життя і здоров'я, натомість будь-яка їх неузгодженість тягне за собою порушення гомеостазу і, зрештою, стає причиною руйнування клітини як єдиного цілого. Жива клітина (тим більше організм людини) належить до складноорганізованих систем, і процес об'єднання компонентів в єдине ціле в результаті їх взаємодії змінює поведінку кожної зі складових. Зрештою, синергія є природною властивістю клітин і систем більш високого порядку (тканин, органів, систем органів), яка зумовлює узгодженість процесів функціонування, забезпечує життєдіяльності.

Синергетика розкриває холістичний принцип сприйняття світу і кожного з його складових у їхній цілісності, пропонує інше бачення механізмів утворення цілісності, її трансформацію та розвиток через взаємовплив і єдність різноманітних складових елементів. Холізм у контексті нашого дослідження позиціонує людський організм як цілісне утворення, всі процеси і явища в якому мають взаємопов'язаний і взаємообумовлений характер (Оржеховська, 2013).

Стан здоров'я визначається не тільки відсутністю зовнішніх виявів хвороби, а й станом внутрішньої і зовнішньої гармонії, коли структура організму безконфліктна і функціонує в оптимальному режимі. В основі здоров'я лежить принцип взаємодії і взаємозалежності кожної клітини, тканини, органу, системи органів. Результатом інформаційного перебою є відсутність гармонії, тобто хвороба. І хвороба, і здоров'я – явища, пов'язані зі станом людини в цілому, а не окремих органів і частин тіла. Симптом є сигналом, який свідчить про порушення балансу внутрішніх сил, а отже, процес оздоровлення передбачає вплив на весь організм у цілому, інтегративно.

Мета: визначити й обґрунтувати шляхи підвищення ефективності застосування природних засобів оздоровлення на принципах синергетики.

Виклад основного матеріалу. Синергетичний підхід розкриває можливості для більш ефективного спрямування зусиль у напрямі відновлення рівноваги і гармонії процесів життєдіяльності людського організму, а отже, керування станом здоров'я в бік його покращення. Сутність синергетичного підходу в процесі оздоровлення полягає в тому, щоб побудувати таку конфігурацію оздоровчого впливу, яка цілеспрямовано стимулювала б слабкі інформаційно-енергетичні канали і давала змогу досягати високої ефективності оздоровчого процесу, докладаючи при цьому відносно небагато зусиль. Здоров'я, як багатокomпонентна ієрархічна структура, є результатом впливу величезної кількості різних чинників. Маленькі, але правильно організовані резонансні впливи на складну систему, якою є організм людини, можуть бути досить ефективні. Таким чином, більш важливого значення набуває не сила впливу того чи іншого чинника, а архітектура впливу на складну систему (організм людини), її конфігурація. Іншими словами, важливо спрямувати зусилля в правильному напрямку.

Психосоматична природа людського організму передбачає комплексний вплив на його життєдіяльність в аспекті оздоровлення як з боку тілесності, так і з боку свідомості та психіки. Сучасна соціально-педагогічна теорія і практика вже давно визначилася з найбільш потужними чинниками здоров'я (які одночасно є складовими здорового способу життя), а саме: оптимальний руховий режим, раціональне харчування, психоемоційна регуляція, тренування імунітету, загартування, раціонально організована життєдіяльність, відсутність шкідливих звичок, самоосвіта і самовиховання з питань здоров'я (Грибан, 2008; Генік, 2002).

Здоровий спосіб життя як найбільш ефективний універсальний метод зміцнення здоров'я і профілактики будь-яких захворювань передбачає дотримання законів природи. Недаремно ще стародавні римляни говорили, що природу перемагає той, хто до неї дослухається. Отже, для виконання завдання з підвищення ефективності оздоровчої програми необхідно синергетично поєднати й узгодити різноманітні чинники біологічного, фізіологічного, психологічного, біоритмологічного характеру із впливом різних оздоровчих методів як окремо, так і в різних комбінаціях.

Відомо, що для нормального функціонування організму особливо важливою є роль рухової активності. Гіподинамія сьогодні є однією з головних причин низки тяжких хронічних захворювань внутрішніх органів, порушення обміну речовин, погіршення психічного стану людини. Виходячи із принципів синергетики, процес оздоровлення фізичними вправами має будуватися з урахуванням того факту, що кожний вид м'язової діяльності, кожна з відомих фізичних вправ по-різному впливає на функціональний та фізіологічний стан організму. Функціональний зв'язок скелетної мускулатури з центральною нервовою системою, а через неї з внутрішніми органами є складним за своєю структурою і різноманітний за формами впливу, що дає можливість спеціалізувати оздоровчу дію фізичних вправ, підвищувати їх ефективність.

Збільшити ефективність фізичних вправ дає можливість використання психоемоційних функцій організму. Ефект дії будь-якого фактору можна посилити або послабити за допомогою свідомого керування психічними функціями, поєднання рухів з певним налаштуванням психіки. Відомо, що будь-який душевний стан супроводжується фізичними процесами, які визначають фізіологічні характеристики організму. Ефективність кожної вправи залежить від

внутрішнього психологічного настрою під час її виконання, який запускає механізми оздоровлення. Механічне, примусове або неохоче виконання вправ значно зменшує оздоровчий ефект рухів, навіть може зашкодити. Зосередження думок в одному напрямі сприяє зростанню дієвості самої вправи, розвиває здатність спрямувати увагу на досягнення конкретної мети, допомагає свідомо контролювати виконання. Про таку надзвичайно важливу властивість психіки знали і широко використовували у практиці фізичного і психічного самовдосконалення індійські йоги.

Водночас синергетичний підхід відкриває можливість для більш критичного ставлення до практики оздоровлення за допомогою лише фізичних вправ й ігнорування інших, не менш важливих чинників здоров'я, насамперед, харчування. Сьогодні існує величезна кількість різних теорій, ідей, гіпотез щодо харчування, як часто суперечать одна одній. Утім попри дискусійність багатьох питань, існують біологічні, анатомічні, фізіологічні, біоритмологічні та інші особливості функціонування людського організму, урахування яких дає змогу оптимізувати режим та якість харчування, а отже, покращити процес травлення і засвоєння їжі. З погляду синергетичного підходу режим харчування важливо узгодити з природними ритмами. Відомі прислів'я говорять: "Поснідай сам, обід поділи з приятелем, а вечерею віддай ворогові", "Снідати треба як король, обідати – як принц, а вечеряти – як жебрак", "Скоротити вечерю – подовжити життя". За рекомендаціями Аюрведи і макробіотики, останній прийом їжі має бути задовго до заходу Сонця.

Аналіз біоритмологічної концепції переконує в справедливості перевіреного багатовіковою практикою життєвого досвіду. Згідно з біоритмами активність шлунку припадає на ранкові години, а тонкого кишечника – в обід. Аюрведа радить ставитися до високого положення Сонця як до фактору, який надає підтримку процесам травлення. В обідню пору активізується тонкий кишечник. Сонце в цей час у зеніті, а в організмі людини розпалюється "вогонь травлення". Секреція жовчі та інших травних соків в цей час максимальна. Отже, на обід можна спожити найбільшу порцію їжі, потужний "вогонь травлення" допоможе все добре перетравити. А вранці та ввечері травні властивості значно слабші. Пізній прийом їжі є однією з головних причин порушення функцій шлунково-кишкового тракту, який змушений працювати в несприятливих умовах: уночі температура тіла знижується, що негативно позначається на травних ферментах; активність шлунку і кишечника в цей час також знижені, тому вони змушені віднімати частину енергії в інших органів та систем.

Пізня вечеря несприятливо впливає на ендокринну систему. Якщо ввечері шлунок заповнений їжею, організм змушений запускати процеси травлення і, відповідно, підшлункова залоза змушена продукувати інсулін. Але інсулін – це денний гормон. Біоритмологічно підшлункова залоза здатна його виробляти максимум до 18-ї години. Близько 23-ї години епіфіз починає активно виробляти дуже важливий нічний гормон мелатонін, секреція якого залежить від подразнення фоторецепторів сітківки ока світлом. У темноті мелатоніну синтезується більше, натомість світло гальмує його секрецію. Висока концентрація інсуліну перешкоджає виробленню мелатоніну, що негативно впливає на весь організм, прискорює процеси старіння. Споживання їжі на ніч спотворює біоритми, фізіологічні процеси, порушує гармонію в організмі.

Відомо, що надмірна кількість інсуліну, або гіперінсулінізм (як реакція організму у відповідь на споживання продуктів з білого борошна і цукру), є

головним чинником виникнення сучасних хронічних захворювань, так званих хвороб цивілізації, таких як дисбактеріоз, ожиріння, атеросклероз і гіпертонія з їх наслідками (інфаркти та інсульти), злаякісні новоутворення, діабет, остеопороз, остеохондроз, запальні та аутоімунні захворювання, алергія тощо. Надлишок інсуліну сприяє розвитку психічних хвороб, таких як депресія, психоз, а також пристрастей (обжерливість, куріння, пияцтво, наркоманія). У маленьких дітей надлишок інсуліну призводить до розвитку “дитячих хвороб цивілізації”, а саме: постійним застудам та ГРВІ, дисбактеріозу, різним шлунково-кишковим розладам, діатезам та алергіям, а в психічній сфері – до синдрому порушення уваги.

Процес травлення вимагає від організму значних зусиль, тож після споживання їжі не бажано навантажуватися фізично. Утім рухова активність різного характеру й інтенсивності вибірково впливає на функції травного апарату. Інтенсивне м'язове навантаження різко сповільнює шлункову секрецію: зменшується загальна кількість шлункового соку, знижується його кислотність, змінюється тривалість виділення соку, що порушує процеси травлення. Під час потужного фізичного навантаження, особливо аеробно-циклічного характеру, їжа повноцінно не перетравлюється і не засвоюється. Систематичне вживання їжі безпосередньо перед фізичним навантаженням може стати причиною не тільки функціональних, а й органічних порушень травної системи. Отже, цілком доцільною є рекомендація вживати їжу не менше ніж за 1,5-2 години до тренування чи праці, які вимагають значних фізичних і/або розумових зусиль. Натомість помірна робота, як-от спокійна ходьба, стимулює продукування шлункового соку і позитивно впливає на травлення. Виконання фізичних вправ позначається і на моторній діяльності травного апарату: незначне фізичне напруження посилює перистальтику шлунку, а велике – сповільнює.

Згідно із принципами синергетики, у практиці оздоровлення має бути обмеженим використання штучно створених препаратів, навіть вітамінів. Намагання людини сконцентрувати різні вітаміни в одній таблетці та ще й у дозах, які в десятки чи навіть сотні разів перевищують природні, можуть швидше зашкодити, ніж допомогти. Природа не допускає високої концентрації вітамінів. Окрім того, біологічно активні речовини у природних продуктах синергетично доповнюють одне одного, взаємодіють між собою. Розуміючи це, провідні лікарі-вітамінологи попереджають про небезпеку передозування штучних вітамінів.

Вчені-дієтологи визнають, що аналізувати навіть найпростіший продукт – безнадійно важка справа: це непрохідні джунглі хімічних компонентів, які утворюють один з одним чудернацькі й мінливі сполуки, і всі вони разом постійно переходять із стану в стан. Ціле, як відомо, завжди більше від суми частин і має свої особливі якості. Ось чому існує суттєва різниця між споживанням цілісних продуктів і поживних речовин чи окремих вітамінів, які є хімічною імітацією природних. Штучно створена хімічна речовина не може замінити інформацію, енергію і речовину, які містять рослини.

Стан здоров'я тісно пов'язаний з гармонійним перебігом процесів життєдіяльності в людському організмі. Харчування природними продуктами сприяє досягненню гармонії на біохімічному та фізіологічному рівнях, що є важливим для гармонії духовної. Якісний і кількісний склад спожитої їжі визначає хімічний склад клітин організму, що, у свою чергу, впливає на фізіологічні та психічні процеси, наприклад, газообмін, терморегуляцію, і навіть визначає психоемоційний стан.

Говорячи про спрямування зусиль у найбільш ефективних для оздоровлення напрямках, не можна оминати такий важливий чинник здоров'я як стан внутрішньої екології організму. Практичний досвід свідчить, що заняття фізкультурою і спортом, процедури загартування не убезпечать від застуди, якщо відсутній комплексний підхід, який передбачає, крім всього іншого, правильне харчування і процедури очищення. До того ж, якщо організм забруднений і ослаблений, то переохолодження чи перегрівання, надмірне фізичне навантаження, психоемоційні стреси, порушення правил оздоровчого харчування стають факторами, які ускладнюють роботу видільної системи і зумовлюють акумуляцію токсинів. У такому разі процес утилізації відходів часто відбувається шляхом гострого кризового явища – застуди з підвищенням температури. Застуду і нежить можна кваліфікувати як різновид очищувально-лікувального процесу, до якого вдається природа, коли організм перенасичений токсинами. Фахівці з ендоекології переконані, що ступінь чистоти організму є одним з головних чинників здоров'я.

У свідомості більшості людей домінує переконання, що головна причина застуди викликана зовнішнім впливом: холодна погода, протяг, мікроби, віруси тощо. Однак, кожна людина щоденно контактує з мільйонами вірусів, бактерій, алергенів, грибків, але хворобу вони спричиняють далеко не у всіх. Часто не факт інфікування, а зниження імунореактивності стає першопричиною захворювання. Тобто причина хвороби часто полягає не в патогені, а в хворому, точніше – у проблемах його імунної системи.

Для спрямування зусиль в правильному напрямі, створення необхідної мотивації, прийняття рішень та їх успішної реалізації важливими є теоретичні знання про головні чинники здоров'я та методи їх практичного застосування. Провідна роль у цьому належить педагогічній сфері. Сутність синергетичного підходу в навчально-виховному процесі полягає в тому, щоб ненав'язливо спрямовувати учнів на позитивний шлях розвитку, забезпечуючи умови для їх самовиховання, самоосвіту, саморозвиток, самовдосконалення. За своєю природою синергетична дія – це вплив спроквола, виходячи з індивідуальних здібностей, можливостей, форм, уподобань тощо. Вчитель не нав'язує вихованцю свою волю, але відкинувши дріб'язкову опіку, заохочує самостійність, помічає успіх, підтримує ініціативу, пробуджує інтерес до відкриття себе й довкілля, пошуку власного шляху, розвитку своїх здібностей. Для синергетичного підходу в педагогіці характерна опора на евристичний метод навчання. Згідно із теорією самоорганізації поведінці учнів слід надавати більше свободи, відтак роль вчителя полягає у тому, щоб створити умови, які обережно, без насильства впливатимуть на внутрішній світ вихованців, сприяючи розвитку їх індивідуальних здібностей, позитивних рис характеру.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Синергетика, відкриваючи нестійкий світ, у якому малі причини здатні призвести до значних наслідків, дає змогу поглянути на картину світу з іншої, раніше невідомої точки зору, зрозуміти різні явища природи, суспільства, людини, знайти можливості для зміцнення здоров'я тощо. Перспективним напрямком дослідження є застосування принципів синергетики як методу оптимізації різноманітної діяльності людини, знаходження найбільш ефективних важелів впливу та шляхів докладання зусиль з метою досягнення максимального результату в процесі фізичного і духовного розвитку особистості.

Список використаних джерел

- Грибан, В. Г. (2008). *Валеологія: підручник*. Київ : Центр учбової літератури.
- Геник, С. М. (2002). *Скарби здоров'я навколо нас*. Івано-Франківськ: Нова Зоря.
- Іонова, О. М. (2012). Системний та синергетичний підходи. В кн. В. І. Лозова (Ред.), *Наукові підходи до педагогічних досліджень: колективна монографія* (с. 22-80). Харків: Апостроф.
- Міхеєнко, О. І. Мешко, Г. М., Литвиненко, В. А., Дяченко-Богун, М. М. (2019). Формування культури здоров'я студентської молоді як педагогічна проблема. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*, 4 (129), 47-54.
- Оржеховська, О. (2013). Холістична концепція здоров'я у британській школі: перспективи для України. *Порівняльно-педагогічні студії*, 1 (15), 41-48.

References

- Hryban, V. H. (2008). *Valeolohiia [Valeology]: pidruchnyk*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
- Genyk, S. M. (2002). *Skarby zdorovia navkolo nas [Health treasures are all around us]*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria [in Ukrainian].
- Ionova, O. M. (2012). *Systemnyy ta synerhetychnyy pidkhody [System and synergistic approaches]*. In V. I. Lozova (Ed.), *Naukovi pidkhody do pedahohichnykh doslidzhen: kolektyvna monohrafiia [Scientific approaches to pedagogical research]* (pp. 22-80). Kharkiv: Apostrof [in Ukrainian].
- Mikheienko, O. I. Meshko, H. M., Lytvynenko, V. A., & Diachenko-Bohun, M. M. (2019). Formuvannia kultury zdorovia studentskoi molodi yak pedahohichna problema [Formation of health culture of student youth as a pedagogical problem]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K.D. Ushynskoho [Scientific Bulletin of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky]*, 4 (129), 47-54 [in Ukrainian].
- Orzhekhovska, O. (2013). Kholistychna kontsepsiia zdorovia u brytanskii shkoli: perspektyvy dlia Ukrainy [Holistic concept of health in the British school: prospects for Ukraine]. *Porivnialno-pedahohichni studii [Comparative pedagogical studies]*, 1 (15), 41-48 [in Ukrainian].

MIKHEIENKO O., BERMUDES D., LIANNA O.

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine

TKACHENKO A.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, Ukraine

PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE USE OF NATURAL MEANS OF HEALTH IMPROVEMENT BASED ON THE PRINCIPLES OF A SYNERGISTIC APPROACH

The article considers ways to increase the effectiveness of the use of natural remedies. It was found out that it is important to build and implement an individual health program taking into account biological, physiological, psychological, biorhythmological and other factors that affect human life. Revealing the holistic principle of perception of the world and each of its components, synergetics offers a different vision of the mechanisms of the formation of integrity, its transformation and development through the mutual influence and unity of various constituent elements. The state of health is determined by the harmony of the functioning of the organism as a whole, i.e., the coordinated interaction of systems, organs, energy-informational structure, and all cells of the body. The task is to restore balance and harmony using means of influencing both physiological systems and the psyche, which are equally important for maintaining internal harmony and balance between "conflicting", opposing forces: heat-cold, acid-alkali, movement-rest, assimilation-dissimilation, oxygen-carbon dioxide, tension-relaxation, etc. According to the principles of synergism, the main role is not played by medicinal products as such. There are many health factors, since everything that surrounds us affects a person in one way or another, changing the balance in the body, disrupting or restoring harmony. Anything can serve as a medicine: a glass of water or juice, regular walks, a clove of garlic or a decoction of

herbs, a change in climate or management of thoughts and emotions, correct posture or the use of water procedures - all these simple components of everyday life can effectively balance various processes in the body and work as medicine. If we look at nature through the eyes of a doctor looking for medicines, we can say that we live in a world of medicines. It has been proven that the synergistic approach opens up new opportunities for preserving or restoring the balance and harmony of the life processes of the human body, and therefore, improving the effectiveness of the health-care process. Practical recommendations on the use of the most important health-improving means are given.

Key words: health, natural remedies, synergistic approach.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2022 р.

УДК 378.011.3-051:796

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270662](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270662)

ОЛЕНА МОМОТ

ORCID 0000-0001-9187-1036

СЕРГІЙ НОВІК

ORCID 0000-0001-8718-6271

ОЛЕКСАНДР СВЕРТНІВ

ORCID 0000-0002-9175-091X

ЄВГЕНІЯ ШОСТАК

ORCID 0000-0002-3668-0875

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДО НАВЧАННЯ ШКОЛЯРІВ ОСНОВАМ САМООБОРОНИ

У статті обґрунтовується необхідність підготовки майбутнього вчителя фізичного виховання до навчання учнів закладу загальної середньої освіти основам самооборони. Презентується зміст курсу «Теорія та методика викладання самооборони». Розглядаються специфічні аспекти роботи зі школярами, які націлюють на розширення змісту підготовки вчителя від техніки самозахисту до проблем його психолого-педагогічного забезпечення.

***Ключові слова:** самооборона, самозахист, школяр, небезпека, основи самооборони, майбутній вчитель фізичного виховання, професійна підготовка вчителя*

Актуальність проблеми. Однією з новин року, який збігає, є звістка про те, що кабінет міністрів розпорядився створити найближчим часом понад 30 класів безпеки у закладах освіти, які належать до комунальної власності обласних рад. При цьому передбачено, що «планом основних заходів цивільного захисту передбачається створення класів безпеки на регіональному рівні у 2023 році». Як відзначено в урядовому релізі, «створення та функціонування класів безпеки сприятиме систематичній підготовці дітей та молоді з питань цивільного захисту, особистої безпеки, здорового способу життя та формування навичок самозахисту і рятування в умовах надзвичайних ситуацій» (*У школах навчатимуть...*). Таке рішення ставить нові орієнтири в тому числі й перед процесом підготовки майбутнього вчителя фізичного виховання, який, безумовно, стане одним із педагогів, задіяних до навчального процесу в таких класах та до відповідної позанавчальної роботи.

Зазначене рішення Кабміну, вочевидь, продиктоване не лише умовами воєнного часу і збереже свою актуальність і після настання миру. Адже у будь-якому суспільстві тією чи іншою мірою завжди проявляються тенденції до агресивної поведінки, приниження слабшого, знуцання однієї людини над іншою і т. п., причому, на жаль, саме агресор, завдяки своїй налаштованості на напад і готовності діяти без усякого співчуття до жертви, має більші шанси отримати перевагу. Водночас, людина, налаштована на мирні стосунки та співпрацю, більш конструктивна щодо відносин у соціумі, часто опиняється у програвшій – принаймні, на перших порах, доки не знайде можливості надати відсіч, тобто, захистити себе.

Різноманітність способів як нападу, так і можливого самозахисту є досить значною і торкатися різних сфер життя і діяльності дитини чи дорослої людини. Важливим у таких ситуаціях є збереження здоров'я (а іноді й життя) жертви в широкому сенсі його розуміння – фізичного, морального, психічного, соціального, а також формування в неї здатності до опору, що в кожному окремому випадку потребує аналізу її особистісних якостей та задатків. Тому, готуючи майбутніх учителів фізичного виховання до навчання школярів основам самооборони, ми прагнемо, аби вони розглядали своє завдання достатньо різнобічно і враховували як фізичні, так і психологічні його аспекти.

Аналіз досліджень та публікацій. Сучасні уявлення про зміст професійної підготовки вчителя фізичного виховання відображено в низці досліджень, що враховують як теоретичні аспекти цього процесу, так і моделюють його перебіг від постановки цілей до отримання прогнозованих результатів. Українські вчені О. Ажиппо, С. Аніскевич, Н. Белікова, О. Войтовська, Г. Генсерук, І. Грінченко, М. Данилко, Л. Денисова, В. Пасічник, О. Проніков, Н. Степанченко, Б. Шиян та ін. розкривають шляхи реалізації основної мети політики держави у сфері фізичної культури, тобто, оздоровлення української нації, формування у населення здорового способу життя, гармонійного виховання здорового, фізично міцного покоління, наголошуючи, що саме в її реалізації залежить від учителя, його педагогічної майстерності, методичної грамотності.

Водночас, дослідники відзначають існуючу суперечність між «необхідністю швидко розв'язувати проблемні ситуації та нестандартні завдання, реалізувати сформовані компетентності, виявляти готовність до інноваційної педагогічної діяльності на основі положень нової парадигми освіти, сучасних концепцій розвитку фізичної культури і спорту та традиційною системою підготовки майбутнього вчителя, в якій превалюють вузькофункціональні підходи, формувальні, імперативні методи і технології» (Степанченко, 2017, с. 7). Тож актуальний нині підхід у сфері фахової освіти майбутнього вчителя фізичної культури має орієнтуватися на вироблення в нього здатності всебічно аналізувати ситуацію не лише фізичного, а й особистісного розвитку дитини, бачити ті проблеми її життєорганізації, які можна й потрібно попередити засобами шкільної освіти, і зокрема – на заняттях з фізичного виховання, та добирати оптимальні засоби для їхнього вирішення.

З'ясовуючи здоров'язберігальне значення таких занять, ми бачимо, що одним із важливих запитів сучасного школяра є основи самооборони, внесення яких до змісту фізичного виховання не повинне обмежуватися виключно технічними аспектами, передбачаючи обов'язковий гуманітарний складник. Разом із тим, особливості підготовки майбутнього вчителя фізичного виховання до викладання основ самооборони для

Тож **мета** нашої статті – визначити методичні орієнтири підготовки майбутнього вчителя фізичного виховання до викладання основ самооборони як формування синтезу фізичних та особистісних якостей дитини, забезпечення оптимального поєднання її знань, умінь та психологічної готовності до успішної протидії можливій небезпеці.

Виклад основного матеріалу. Фізичне виховання стає все більш потрібним для дітей, оскільки надає їм не лише можливість рухової активності на протигагу дедалі популярнішим формам фізично пасивного дозвілля, а й зберігає в суб'єктивному (особистісному), а через нього – і в об'єктивному (суспільному) досвіді набутки попередніх поколінь у галузі фізичної культури. Вона ж, у свою

чергу, за визначенням дослідників, є унікальною, і «її феноменальність полягає у винятковій функції поєднання соціального і біологічного в людині» (Аніскевич, 2016, с. 145).

Такий погляд на фізичне виховання як предметну сферу повинен всебічно враховуватися, і насамперед навіть не в самому закладі загальної середньої освіти, а в ЗВО, що здійснює підготовку майбутніх учителів фізичного виховання. Сьогодні, як відзначає А. Лайчук, «однією з головних цілей шкільної освіти є створення і підтримка психологічних умов, що забезпечують повноцінний психічний і особистісний розвиток кожної дитини. Отже, навчально-виховний процес стає більше орієнтованим на особистість учня, його індивідуальні можливості, здібності та інтереси» (Лайчук, 2019, с. 80). На практиці така орієнтація вимагає від учителя фізичного виховання, зокрема: розуміння того, які особливості дитини сприятимуть чи, навпаки, заважатимуть їй у подоланні різноманітних труднощів; здатності ідентифікувати психологічні бар'єри, що стають їй на заваді ще в процесі навчання, коли складна ситуація тільки моделюється в її уяві; усвідомлення своїх власних можливостей у здійсненні безпосередньо навчальних і водночас виховних впливів на особистість.

У Академічному тлумачному словнику поняття самооборони по відношенню до конкретної людини позиціонується як «оборона самого себе від небезпеки, нападу, ворожих дій і т. ін.; оборона самого себе власними силами; самозахист» (*Самооборона...*). Тож, відносячись загалом до системи знань про виживання в екстремальних умовах, теорія і практика самооборони більшою мірою стосується протидії агресорові, нападникові, який має проявлений намір завдати суб'єктові самооборони відчутної шкоди. І навчати їй має педагог, що, з одного боку, сам опанував навичками швидкого і успішного реагування на небезпечну ситуацію, а з іншого – здатен сформулювати ці якості у конкретного школяра.

Курс «Теорія та методика викладання самооборони», започаткований у Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка як освітній компонент при набуття додаткової спеціалізації «Захист Вітчизни». Проте, на наш погляд, відповідна підготовка є важливою для кожного випускника факультету фізичного виховання, оскільки набуті компетенції є досить затребуваними і можуть знадобитися як безпосередньо при викладанні фізичного виховання в ЗЗО (зокрема, завдяки реформуванню освіти і оновленню змісту дисциплін), так і в позаурочній роботі.

Зміст курсу «Теорія і методика викладання самооборони» складають наступні теми: «Методи вивчення боротьби. Способи розучування прийомів і вправ», «Методика навчання страховки та самостраховки», «Класифікація техніки навчання ударам ногами та руками в самообороні», «Аналіз больових прийомів у самообороні», «Методика навчання техніки стійок і переміщення», «Засоби, методи та послідовність навчання тактичним, технічним діям в самообороні», «Методика вивчення прийомів захисту від ударів руками та ногами», «Біомеханічні аспекти стійкості в єдиноборствах» (Новік, Бакланов, 2019, с. 57). Його обґрунтування з технологічних позицій дозволяє говорити про достатньо повне охоплення проблеми, логічність і належну послідовність вивчення теоретичних і практичних аспектів викладання самооборони дітям шкільного віку. Проте вікове диференціювання аудиторії, на яку розраховане навчання, акцентує цілком закономірну нестачу в більшості школярів життєвого досвіду, специфічні психологічні риси осіб дитячого та підліткового віку, що вказує на необхідність

ознайомлення майбутніх педагогів з матеріалом, необхідним для вирішення наступних завдань:

- розкриття сутності самооборони та самозахисту як вимушених і водночас необхідних у певних умовах дій;
- попередження психологічних бар'єрів щодо тих чи інших дій, які можуть застосовуватися з метою збереження життя чи здоров'я;
- формування навичок оперативного аналізу ситуації та оцінки власних можливостей;
- швидкого визначення оптимальних дій, їхньої оцінки з юридичної сторони та, в разі вибору як прийнятних, успішного застосування.

Хоча загальний зміст дисципліни торкається, насамперед, опанування техніки самозахисту, тактика самозахисту є не менш вагомим. Не можна не погодитися, що «технічна підготовка є сукупністю таких складових: техніка самозахисту та контролю нападника; навички володіння технічними засобами забезпечення виживання та зброєю; медична підготовка. Тактичну підготовку слід розглядати як педагогічний процес, спрямований на озброєння особи тактичними принципами, алгоритмами поведінки за тих чи інших конкретних обставин», і на подальших етапах навчання необхідно розвивати мистецтво тактичного мислення (Новік, Бакланов, 2019, с. 53). Але педагогічний сенс тактичної підготовки не вичерпується лише врахуванням специфіки обставин, які склалися на момент прийняття рішення щодо застосування самооборонних дій.

Варто звернути увагу на те, що посилення можливостей однієї людини в фізичній протидії іншій, яке втім числі відбувається і при освоєнні форм і засобів самооборони, потребує як від учителя, так і від його учнів актуалізації такої особистісної якості, як відповідальність. Йдеться про об'єктивність оцінки вчителем рівня навченості учня, який повинен розуміти свої реальні можливості і переваги, так само, як і вразливі місця; а також і про усвідомлення школярем ймовірних наслідків своїх дій; про прийняття і дотримання ним принципів і правил поведінки у соціумі. Щодо останнього варто зауважити, що в колективі дітей та підлітків той, хто вдався до фізичної агресії, може не бути її основним винуватцем, а застосувати силу внаслідок своєї нестриманості, невірноваженості чи в момент афекту, спровокованого болісними для нього діями того, хто в подальшому позиціонуватиметься як постраждалий. Учитель повинен акцентувати увагу учнів на тому, що випадки проти гідності іншої людини практично завжди спонукають її шукати способи припинення образливих дій. Такі способи, залежно від індивідуальних особливостей цієї людини, можуть бути непередбачуваними, небезпечними і на якийсь час не піддаватися саморегуляції. Тож, з одного боку, діти повинні розуміти, що зневага чи образи по відношенню до оточуючих завжди відображаються певними видами протидії, від зовні пасивних, що також можуть перерости у напад, до активних і не контрольованих. З іншого ж, і це стосується не лише вчителя фізичного виховання, а всієї виховної системи в школі, назрілим є питання підвищення конфліктологічної компетентності школярів, що означає, в тому числі, напрацювання ресурсу засобів конструктивної поведінки у ситуаціях конфлікту і передконфлікту.

В першу ж чергу поняття самозахисту, самооборони асоціюється з нападом людини, яка має свідомий намір завдати нам шкоди. В літературі постійно ведуться дискусії, чи повинна в цьому випадку вестися мова про самооборону, а чи більш правильно говорити про способи уникнення сутички, особливо коли

йдеться про фізично слабких дітей та підлітків, дівчаток, про випадки, коли нападників більше, ніж один. Прикладів таких ситуацій можна навести чимало, і уникнення в багатьох із них не слід соромитися, але не завжди для цього є можливості. Тому школярів варто навчати основам не лише безпечної поведінки, а й самооборони.

Майбутній учитель повинен орієнтуватися також у психологічних аспектах ситуацій, що потребують самозахисту, і навчати цьому ж дітей. Результатом психологічної підготовки до небезпечних обставин має бути знання характеристик психологічних станів, характерних для екстремальних ситуацій (стрес, афект, фрустрація тощо); слід мати навички нейтралізації негативного впливу психологічних станів, характерних для екстремальних ситуацій (Новік, Бакланов, 2020, с. 53).

Одним із найсерйозніших питань, що постає перед жертвою в момент нападу і ускладнюється, по-перше, її емоціями (насамперед, страхом чи хвилюванням), а по-друге, необхідністю майже миттєвого вирішення, є міра небезпеки, яка їй загрожує, а відтак – вибір припустимих засобів відсічі. Відомо, що людина у момент небезпеки схильна її перебільшувати і обирати засоби, здатні більш надійно нейтралізувати того, хто нападає. Водночас, вітчизняне законодавство не скасовує відповідальності за нанесення в процесі самооборони нападникові шкоди, якщо ця шкода перевищує міру реальної небезпеки, так само, як і аналіз законодавства розвинених країн (зокрема, США) показує, що воно «не дає ні в теорії, ні в практиці правозастосування поки не склалося одностайної думки про умови правомірності самозахисту, тому в кожному конкретному випадку ця норма тлумачиться за внутрішнім переконанням особи, яка її застосовує» (Журавель, 2019, с. 23).

Оскільки ж екстремальність ситуації нападу дуже скорочує час для прийняття рішення, вважаємо, що поруч із освоєнням техніки самооборонних дій необхідно проводити обговорення конкретних випадків, моделювати варіанти припустимої і неприпустимої поведінки при самозахисті, тобто, готувати школяра в разі потреби обмірковувати свої дії швидко і з опорою на сформовані знання. Тому підготовка вчителя до навчання школярів основам самозахисту повинна передбачати також розвиток у нього здатності ефективно організовувати необхідну комунікацію з учнями, добирати актуальні приклади, вільно оперувати правовими положеннями та адекватно ілюструвати їхній зміст і значення.

Розглядаючи завдання самооборони в контексті вивчення курсу «Захист Вітчизни», ми розуміємо, що йдеться більшою мірою про підготовку до боротьби з суперником, якого необхідно подолати. Проте вчитель фізичного виховання повинен бути готовий до роботи з різними аудиторіями школярів як потенційних суб'єктів самооборони в різних умовах і ситуаціях, бо така потреба є всезагальною.

О. Журавель у своєму дослідженні наводить дані, згідно з якими «громадяни рідко готові скористатися правом на самозахист, причинами чому називають: страх настання небажаних правових наслідків (48%); незнання конкретних правил поведінки (19%); незнання конкретних правових приписів (17%); наявність відомостей лише про негативний досвід настання наслідків практичної реалізації права на самозахист (11%), а також недооцінка власних сил і можливостей (5%)» (Журавель, 2019, с. 20). Тож формування здатності школярів до самооборони покликане вирішити можливі проблеми в житті як окремих громадян, так всього суспільства, яке в демократичній країні має бути територією безпеки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Готовність майбутнього вчителя фізичного виховання до навчання школярів основам самооборони

повинна поєднувати як технологічні, так і психологічні аспекти, передбачати наявність відповідних правових знань та здатність організувати навчальну діяльність зі школярами на комунікативній основі, спільно моделюючи проблему й з'ясовуючи припустимі та неприпустимі шляхи до її вирішення. Дитяча аудиторія має низку специфічних характеристик, які повинні враховуватися при формуванні в учнів здатності до самозахисту, і вчитель повинен усвідомлювати свою відповідальність перед ними як особа, що навчає не лише тому, як боронитися від нападників, а й свідомо та різнобічно підходити до ситуації, робити оптимальний поведінковий вибір.

На жаль, сьогодні в Україні значно примножилася кількість небезпек, що можуть очікувати на людину, і не всі вони носять безпосередньо пов'язаний з міжособистісною протидією характер. Тому, говорячи про самооборону та самозахист, слід також торкатися проблеми екстремальних ситуацій загалом, виховувати особистість, здатну боротися з ризиками різного походження і успішно їх долати, що, в першу чергу, повинен уміти вчитель фізичного виховання. Тож подальшим напрямом досліджень бачимо впровадження відповідних курсів у педагогічних ЗВО для всіх спеціальностей, опанування кожним учителем змістом і методикою викладання навчальних дисциплін і проведення позаурочних заходів, які б лягли в основу готовності молоді до збереження свого життя чи здоров'я у небезпечних ситуаціях.

Список використаних джерел

- Аніскевич, С. В. (2016). Особливості професійної підготовки викладачів фізичного виховання в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Педагогіка і психологія. Педагогічні науки*, 1 (11), 141-146.
- Журавель, О. А. (2019). Законність та умови правомірності реалізації громадянами права на самозахист. *Держава та регіони. Право*, 2 (64), 20-24.
- Лайчук, А. (2019). Порівняльний аспект підготовки спеціалістів фізичного виховання у Польщі та Україні щодо формування морально-вольових якостей в учнів спортивно-юнацьких шкіл. *Педагогічний часопис Волині*, 2 (13), 79-85.
- Новік, С. М., Бакланов, М. І (2020). Методичні аспекти викладання курсу «Теорія і методика викладання самооборони». В кн. *Проблеми та перспективи розвитку фізичного виховання, спорту і здоров'я людини: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф.* (с. 52-57). Полтава: Сімон.
- Самооборона. *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980): онлайн-версія*. Взято з: <http://sum.in.ua/>
- Степанченко, Н. І. (2017). *Система професійної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання у вищих навчальних закладах*. (Дис. д-ра пед. наук). Вінниця.
- У школах навчатимуть самозахисту і рятуванню в класах безпеки*. Київвлада. 08.09. 2022 р. Взято з: <https://kievvlast.com.ua/news/u-shkolah-navchatimut-samozahistu-i-ryatuvannyu-v-klasah-bezpeki?noredirect=true>

References

- Aniskevych, S. V. (2016). Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky vykladachiv fizychnoho vykhovannia v Ukraini [Peculiarities of professional training of physical education teachers in Ukraine]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Pedagogika i*

psykholohiia. Pedahohichni nauky [Bulletin of the Dnipropetrovsk University named after Alfred Nobel. Pedagogy and psychology. Pedagogical sciences], 1 (11), 141-146 [in Ukrainian].

- Laichuk, A. (2019). Porivnialnyi aspekt pidhotovky spetsialistiv fizychnoho vykhovannia u Polshchi ta Ukraini shchodo formuvannia moralno-volovykh yakosti v uchniv sportyvno-iunatskykh shkil [A comparative aspect of the training of physical education specialists in Poland and Ukraine regarding the formation of moral and volitional qualities in students of youth sports schools]. *Pedahohichni chasopys Volyni [Pedagogical journal of Volyn], 2 (13), 79-85 [in Ukrainian].*
- Novik, S. M., & Baklanov, M. I (2020). Metodychni aspekty vykladannia kursu «Teoriia i metodyka vykladannia samooborony» [Methodical aspects of teaching the course "Theory and method of teaching self-defense"]. In *Problemy ta perspektyvy rozvytku fizychnoho vykhovannia, sportu i zdorov'ia liudyny [Problems and prospects of the development of physical education, sports and human health]: materialy V Vseukr. nauk.-prakt. konf. (pp. 52-57).Poltava: Simon [in Ukrainian].*
- Samooborona [Self-defense]. *Slovyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tlumachnyi slovyk (1970-1980) [Dictionary of the Ukrainian language. Academic explanatory dictionary (1970-1980)]: onlain-versiia. Retrieved from <http://sum.in.ua/> [in Ukrainian]*
- Stepanchenko, N. I. (2017). *Systema profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv fizychnoho vykhovannia u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [System of professional training of future teachers of physical education in higher educational institutions]. (D diss.). Vinnytsia [in Ukrainian].*
- U shkolakh navchatymut samozakhystu i riatuvanniu v klasakh bezpeky [Schools will teach self-defense and rescue in safety classes]. Kyivvlada. 08.09. 2022 r. Retrieved from <https://kievvlad.com.ua/news/u-shkolah-navchatymut-samozakhystu-i-ryatuvanniu-v-klasah-bezpeki?noredirect=true> [in Ukrainian].*
- Zhuravel, O. A. (2019). Zakonnist ta umovy pravomirnosti realizatsii hromadianamy prava na samozakhyst [Legality and conditions of legality of citizens' exercise of the right to self-defense]. *Derzhava ta rehiony. Pravo [State and regions. Right], 2 (64), 20-24 [in Ukrainian].*

O. MOMOT, S. NOVIK, O. SVERTNIEV, Y. SHOSTAK

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine

PREPARATION OF THE FUTURE TEACHER OF PHYSICAL EDUCATION FOR TEACHING THE FUNDAMENTALS OF SELF-DEFENCE TO SCHOOL STUDENTS

The article justifies the necessity of training a future teacher of physical education to teach students of a general secondary education institution the basics of self-defense. The content of the course «Theory and method of teaching self-defense» is presented. Specific aspects of work with schoolchildren, which aim to expand the content of teacher training from self-defense techniques to the problems of his psychological and pedagogical support, are considered. It is emphasized that the readiness of the future physical education teacher to teach schoolchildren the basics of self-defense should combine both technological and psychological aspects, provide for the availability of relevant legal knowledge and the ability to organize educational activities with schoolchildren on a communicative basis, jointly modeling the problem and finding out acceptable and unacceptable ways to its solution.

The children's audience has a number of specific characteristics that must be taken into account when forming the ability of self-defense in students, and the teacher must be aware of his responsibility to them as a person who teaches not only how to defend against attackers, but also how to consciously and versatile approach the situation, make optimal behavioral choice. Therefore, the teacher's preparation for teaching schoolchildren the basics of self-defense should also include the development of his ability to effectively organize the necessary communication with students, choose relevant examples, freely operate with legal provisions and adequately illustrate their content and meaning.

Key words: *self-defense, self-protection, pupil, danger, basics of self-defense, future physical education teacher, teacher's professional training*

Стаття надійшла до редакції 20.10.2022 р.

UDC 378.147:[372.881.111.1+ 004.738.5]

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270663](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270663)

OLGA OLIINYK

ORCID ID: 0000-0002-4224-7269

Kharkiv state academy of culture, Kharkiv, Ukraine

OLENA DYMCHENKO

ORCID ID: 0000-0001-8817-2517

O.M.Beketov National University of urban economy in Kharkiv, Ukraine

INNA DEREVIANKO

ORCID ID: 0000-0001-5845-2868

NADIYA BEVZ

ORCID 0000 -0002-1925-7485

Kharkiv state academy of culture, Kharkiv, Ukraine

TEACHING PERCEPTION CHANGE IN UKRAINE: BEFORE AND DURING THE PANDEMIC

The COVID19-Pandemic has forced educators to transform their lessons into online versions in a short period of time. This study compares teachers' and students' perceptions regarding their online teaching and learning practices prior to the obligatory transition to remote mode and their evaluations after experiencing online teaching for a year. With fast changes taking places in recent times and online education taking centerstage, the primary objective of this study is to find out the outcomes of these changes, with respect to effectiveness, teaching style and pedagogy. This study is exploratory in nature. Using a structured questionnaire completed responses were received and analyzed using the available research tools. Two surveys with a three-year gap were completed by 251 Ukrainian teachers and students. Results demonstrated a significant change in the perception regarding resolutions to implement technology in their education in a post-corona era. In this regard, the implementation of the mixed mode seems to be the most popular choice. Findings of this study provide implications for the better interaction possibilities between teachers and students as well as between students themselves, as well as experienced positive and negative aspects of online teaching. Future research should focus on constructing and testing educational design principles for effective adopting online technology in educational practices.

Key words: *online teaching; online learning; the Pandemic; online education; educational technology.*

Introduction

Attitude to online teaching mode has changed greatly due to the Covid 19 Pandemic and the lockdown measures introduced all over the world. Under the conditions of the compulsory distance classes a lot of people had to immerse into the virtual classrooms. So even those who had not considered trying online learning before had to experience its advantages and disadvantages. However, there is lack of generalization on the change of distance learning credibility value in Ukraine before March 2020 and after March 2021. So, the pivot question is what is the satisfaction rate of the distance learning mode and which mode will be mostly considered by learners and teachers for future educational purposes.

New educational opportunities, innovative learning models and advances in technology have influenced everything, education as well as the society as a whole

(Harasim, 2000). Online education is not a new area of research and different aspects of virtual learning have been explored in the past. Parker and Martin (2010) in their study discussed how the online class created an ecosystem facilitating learners and educators to interact collectively through various modes as if in conventional teaching environments. The online or virtual class environments are considered identical to conventional classroom as they both permit prompt reaction, encourage unanimity, and even decision-making in class tasks with real time resolution and explanation. This allows for supervised pacing and regulation of the learning procedure and assisting the evolution of class coherence (Schullo et al., 2007). Due to open access, online learning is able to provide greater opportunities for the learners. Ample learner-centred education opportunities are available in online teaching ecosystem satisfying learner's desire for conventional learning without physical presence in classroom. The online teaching ecosystem also entails reduced reliance on conventional 'one size fits all' form of direction. (Subramaniam & Kandasamy, 2011).

Agrawal et al (2016) conducted a research on assessing the factors affecting e-learning by studying the student perception in various universities towards e-learning usage and found that the instructor perspective, service quality and system quality were among the key factors that emerged to influence e-learning. Loh, et al (2016) examined the students' perception towards e-learning. The study was conducted to try and determine the effectiveness of the application of the different technologies in the various courses and teaching programs in a rapidly changing competitive educational environment. Another study on higher education by Efiloğlu & Tingöy (2017) appraised the acceptance by students and usage of the virtual learning environments. Bower (2017) presented recommendations for learning design and implementation for online education in higher education and schools whereby the focus was on the impact of teaching pedagogy on learner effectiveness by creating an effective virtual world. Visvizi et al (2019) focused on the various approaches and styles of teaching and learning which integrate the emerging technologies to enhance the quality of higher education and innovative teaching pedagogy.

The purpose of this article is to compare the results of two surveys about studying in distance mode in Ukraine. One of the surveys was conducted before the pandemic started in spring 2018 and the second one in March 2021, which means after one year of forced distance education all over the world. The following three questions were addressed.

1. Question 1. How did the attitude towards the online mode change after the experience during the Pandemic restrictions?
2. Question 2. Have student-student and teacher-student interactions in the distance mode become more satisfying during the Pandemic than before it?
3. Question 3. Which mode is more preferable for educational purposes in future after the Pandemic restrictions and experience?

To achieve the purpose, the objectives were set: 1) to select appropriate survey questions; 2) to carry out two surveys with a three-year gap; 3) to assess the given answers to the set of suggested questions.

The hypothesis is stated in the following form. The integration of distance learning elements into standard educational modes will allow students to develop strong cognitive skills and improve their learning outcomes. Our conjecture is that further study of the mixed mode opportunities may provide additional information on the ways of improving the quality of education in general.

Methods

Research design

The study involved the use of mixed (quantitative and qualitative) data assessment. Qualitative methods included pedagogical observations; the analysis of data obtained via empirical questionnaires; survey, Quantitative methods were applied to verify if the hypothesis was true.

Two groups of respondents (before pandemic (n=120) and in-pandemic (n=130)) participated in the research. The questionnaires were given on a personal FB page with a request to answer. So, the respondents are mostly the people who are active users of social networks. Such ethical principles as voluntary participation, anonymity and confidentiality were implemented in the study.

The age-groups in the first group were the following: 32,3% - under 25 years old, 37,2% - from 26 up to 40 years old, 28,9% - from 41 up to 55%. As for the second group 33,8% - under 25 years old, 28,5% - from 26 up to 40 years old, 30,8% - from 41 to 55 and 6,9% above 55 years old.

The sex differentiation practically coincided in both groups, mostly women were very active (79,6%/85,4%) and only 23,1% //14,6% were men. Out of those who responded 42,1% hold Master's Degree in the first group against 48,5% in the second, 24% //17,7% are undergraduate students and 11,6%//16,9% have Bachelor's.

In the first group 47,9% of respondents had no experience in online education, which is quite a high figure, while the 50,4% took an online course at least once. Though 75,2% would like to take an online course and only 18,2% are against such an idea. In the pandemic situation 97,7% of respondents in the second group already had online classes.

Results

The results of the pre-pandemic questionnaire (Table 1) showed that the majority of participants 52,5 % out of those who took an online course completed it. 55,4% of respondents were satisfied with the results. 66,7% of respondents were able to put into practical implementation the knowledge gained. This is not surprising that those courses were mostly taken with professional purposes (61,3%) or as a hobby (25,3%) and some of them (13,4%) out of curiosity or other reasons.

Table 1

Respondent opinions about online courses before the Pandemic

1. Did you complete the courses in case you took them?	Yes	No	Not all of them
	52,5%	32,5%	15%
2. Were you satisfied with the results?	Yes	No	More or less
	55,4%	33,8%	10,8%
3. Were you able to implement the knowledge gained this way?	Yes	No	More or less
	66,7%	28%	5,3%
4. What was the purpose of taking an online course?	Professional	Hobby	Curiosity, and other reasons
	61,3%	25,3%	13,4%

It is well known that to increase the quality of learning each up-to-date ICT tool shouldn't be used randomly and unmethodically. The effective functioning of distance education should be based on principles. The most important, to our mind, is targeting.

Therefore, the results of the survey in the second group taking into account the format of the pandemic, when the primary goal of introducing the distance mode was to ensure the provision of the educational process as effectively as possible, seem to be coherent with this principle. When used on a regular base with clear purposes the positive satisfaction rate with learning in the online mode grew to 68,5% (Table 2). The negative evaluation fell from 33,8% to 16,2%.

Table 2
Respondent opinions about online courses during the Pandemic

1. In what capacity did you take part in distance education?	Teacher	Student	Other
	37,7%	50,8%	11,5%
2. Were you satisfied with the results?	Yes	No	More or less
	68,5%	16,2%	15,4%
3. What was the purpose of taking an online course?	Professional	Hobby	Curiosity, and other reasons
	83,8%	6,2%	10%

Table 2 reveals that both teachers and students managed to cope with the new circumstances and gain the necessary knowledge and skills. Hence, it may be concluded that before the beginning of the pandemic, the distance mode was mostly viewed as optional while in-pandemic situation completely changed this perception.

Table 3
Respondent opinions about online communication before and during the Pandemic and the change (During minus Before)

	Yes		Change	No		Change
	Before - pandemic group	In-pandemic group		Before - pandemic group	In-pandemic group	
1. Was the teacher-student interaction satisfying?	50%	59,2%	+9,2	41,7%	36,2%	-5,5
2. Was the student-student interaction satisfying?	49,3%	56,9%	+7,6	41,1%	34,6%	-6,5

Table 3 shows that the change in the positive evaluation of the teacher-student interaction between the before-pandemic group and in-pandemic group is +9,2%. That demonstrates a definite positive shift in the attitude towards this mode. As for the student-student interaction, though the positive change is lower, +7,6%, the change in the negative evaluation (-6,5%) demonstrates that the evaluation of this type of

communication, nevertheless, improved, even though the change is not big. In essence, on average, the overall perception of this mode has definitely become more positive +9,2% and +7,6%.

Table 4

Estimation of technical problems emerging in online education before and during the Pandemic and the change (During minus Before)

	Yes		Change	No		Change
	Before - pandemic group	In-pandemic group		Before - pandemic group	In-pandemic group	
Were there any technical problems in online education?	32,9%	61,8%	+28,9	58,9%	33,8%	-25,1

Table 4 demonstrates the growth in estimation of the presence of technical problems while teaching and learning online. This increase is quite significant +28,9% which can be explained by a high number of non-experienced users who plunged into this new area. The change of -25,1% in claiming the absence of problems supports this explanation.

Table 5

The preferable mode of education in future: estimation before and during the Pandemic and the change (During minus Before)

			Change
	Before-pandemic group	In-pandemic group	
Online mode	32,5%	10,2%	-22,3%
Traditional Mode	57,8%	20%	-37,8%
Mixed Mode	8,3%	65,1%	+56,8%

The change in the perception of different modes of education is clearly seen in Table 5. If the pre-pandemic respondents definitely preferred traditional mode (57,8%) to online (32,5%) and mixed ones (8,3%), the in-pandemic group strongly inclined towards the mixed mode (65,1%) and the decline in the number of supporters of the traditional mode dropped drastically (-37,8%). Though the change in the number of adherents of the online mode only is -22,3% which can be explained by a deeper understanding of the issue or technical problems encountered.

Discussion

This empirical study aimed to compare teachers' and students' expectations and experiences as regards to online teaching in the unprecedented context of the Covid19-pandemic in Ukraine. The perceptions of 251 Ukrainian teachers and students were

collected through pre-pandemic and in-pandemic questionnaires which were distributed via a social media platform. The conclusions are discussed for each of the three research questions that were presented in the introduction paragraph.

First, the first finding of this study concerns significant differences in perceptions with respect to their online teaching and learning expectations and experiences. Prior experience plays a major role in this difference. Recent studies support the notion that teachers' and students' experience with the use of ICT tools positively influences their perceptions regarding the adoption of technology in education (e.g. Maksimovic and Dimi 2016). So, the attitude towards the online mode changed positively after the experience during the Pandemic restrictions, when both the teachers and the students had to start using online technology to keep on learning and teaching.

Referring to the second research question, the main negative aspect that was predicted and experienced in online teaching, was the lack of interaction. However, interaction was also reported as an unexpected positive experience, both student-teacher and student-student modes. Previous studies in this field support the need to critically encourage interaction between teachers and students in the context of online teaching. In line with this, Kuo et al. (2014) claimed that interaction is a critical factor in student satisfaction. Other researchers emphasize that in order to foster interaction amongst peers, teachers should critically pay attention to create a sense of community in online modules (McInnerney and Roberts 2004).

Concerning the third research question, findings of this study demonstrate that educators and learners have the intention to integrate technology in the process of education significantly more, once everything is back to normal. The preferred mode for educational purposes in future after the Pandemic restrictions and experience is the mixed one. Previous studies in the field of education support these findings, show that the use of technology in educational practice could foster differentiation (e.g. Hoepfl 2007), students' motivation (e.g. Higgins et al. 2019) and efficiency (e.g. Sosin et al. 2004). Further, Amhag, Hellström, and Stigmar (2019) claim that teachers' willingness to adopt technology in their lessons is dependent of the experienced and perceived added value, which is in line with the outcomes of this study.

It can be concluded that the urgency to teach online created teachers' intentions to use more technology in their lessons, also after the pandemic. This was despite the absence of professional programs supporting remote teaching. However, this effect might not last, unless teachers are supported to continuously develop and learn. Research has shown that the integration of technology-supported teaching in teacher training programs has a positive effect on future teachers' use of technology in their teaching (Goos 2011).

Implications. The implications of this study are tentative in nature and relate to the following issues. 1. Online mode of education turned out to be appreciated after being tried during the Pandemic restrictions. Immersion into the online mode throughout the online course appears to be effective, and it results in improved student and teacher perception of the online education. 2. It is plausible that taking advantage of all the possibilities for a better student-teacher and student-student interaction may be taken into account by educators trying to ensure the best outcomes. 3. The implications of the implementation of the mixed mode seem to relate to specific courses and academic curriculum, which have a profound influence on the methodological approaches to teaching in schools and universities.

Limitations.

There are some important limitations of the study. Firstly, the study sample size is fairly small. Secondly, this study used data collected from the particular geographic

region. The results should be interpreted with caution, as they may not be applied in settings with different cultures. Future research may triangulate the findings from this study using different data sources and research approaches. Additionally, it is reasonable to assume that online teaching and learning perception can be affected by factors beyond the scope of this study. Future research may consider applying different theoretical stances or research designs to capture other important factors that affect online teaching and learning satisfaction.

Conclusions

The research reviewed in this article indicates that there has been a significant shift in the perception of distance learning mode since the pandemic started. Specifically, this study shows that online learning, the mixed mode, in particular, can be a long-term strategy for Ukrainian education. The findings indicate that this positive change has occurred due to the immersion of all the participants of the educational process into the online classes. Taking into account that this process was not a prepared and optional one, the results gained give enough ground to expect that supported by appropriate technology, positive perception of learning online, and teacher's performance, the mixed educational mode will boost educational environment. The research reviewed in the article certainly does not exhaust the realm of issues involving distance learning. There is a variety of questions that could be asked, among which is what procedures can be used to improve learning, such as the improvement the quality of student-student and teacher-student interaction; quality of mental models; efficiency; automaticity; metacognitive skills for learning. Future research on these issues could contribute to expanded uses for distance learning mode.

References

- Agrawal, V., Agrawal, A., & Agarwal, S. (2016). Assessment of factors for e-learning: An empirical investigation. *Industrial and Commercial Training*, 48 (8), 409-415. Retrieved from <https://doi.org/10.1108/ICT-03-2016-0015>.
- Amhag, L., Hellström, L., & Stigmar, M. (2019). Teacher Educators' Use of Digital Tools and Needs for Digital Competence in Higher Education. *Journal of Digital Learning in Teacher Education*, 35 (4), 203-220. doi:10.1080/21532974.2019.1646169.
- Efiloğlu, K. Ö., & Tingöy, Ö. (2017). The acceptance and use of a virtual learning environment in higher education: an empirical study in Turkey, and the UK. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 14 (1), 26. Retrieved from <https://doi.org/10.1186/s41239-017-0064-z>.
- Goos, M. (2011). Technology Integration in Secondary Mathematics: Enhancing the Professionalisation of Prospective Teachers. In P. Sullivan and O. Zaslavsky (Eds.), *Constructing Knowledge for Teaching Secondary Mathematics* (pp. 209-225). Boston, MA: Springer.
- Harasim, L. (2000). Shift happens: Online education as a new paradigm in learning. *The Internet and Higher Education*, 3(1/2), 41-61. Retrieved from [https://doi.org/10.1016/s1096-7516\(00\)00032-4](https://doi.org/10.1016/s1096-7516(00)00032-4).
- Higgins, Kristina, Jacqueline Huscroft-D'Angelo, & Lindy Crawford. (2019). Effects of technology in mathematics on achievement, motivation, and attitude: A meta-analysis. *Journal of Educational Computing Research*, 57, 2, 283-319.
- Hoepfl, M. (2007). Differentiation in the technology education classroom. In *Analyzing best practices in technology Education* (pp. 235-245). Brill Sense.
- Kuo, Y. C., Walker, A. E., Schroder, K. E., & Belland, B. R. (2014). Interaction, Internet Self-efficacy, and Self-regulated Learning as Predictors of Student Satisfaction in Online Education Courses. *The Internet and Higher Education*, 20, 35-50.

- Loh, C., Wong, D. H., Quazi, A., & Kingshott, R. P. (2016). Re-examining students' perception of e-learning: An Australian perspective. *International Journal of Educational Management*, 30 (1), 129-139. Retrieved from <https://doi.org/10.1108/IJEM-08-2014-0114>
- Maksimovic, J., & Dimi, C. N. (2016). Digital Technology and Teachers' Competence for Its Application in the Classroom. *Istrazivanja U Pedagogiji*, 6 (2), 59-71.
- McInnerney, J. M., & Roberts, T. A. (2004). Online Learning: Social Interaction and the Creation of a Sense of Community. *Journal of Educational Technology & Society*, 7 (3), 73-81.
- Parker, M., & Martin, F. (2010). Using Virtual Classrooms: Student perceptions of features and characteristics in an online and a blended course. *MERLOT Journal of Online Learning and Teaching*, 6 (1), 135.
- Schullo, S., Hilbelink, A., Venable, M. & Barron, A. (2007). Selecting a Virtual Classroom System: Elluminate Live vs. Macromedia Breeze (Adobe Acrobat Connect Professional). *MERLOT Journal of Online Learning and Teaching*, 3 (4). Retrieved from <http://jolt.merlot.org/vol3no4/hilbelink.htm>.
- Sosin, K., Lecha, B. J., Agarwal, R., Bartlett, R. L., & Daniel, J. I. (2004). Efficiency in the Use of Technology in Economic Education: Some Preliminary Results. *American Economic Review*, 94 (2), 253-258.
- Subramaniam, N. S., & Kandasamy, M. (2011). The virtual classroom: A catalyst for institutional transformation. *Australasian Journal of Educational Technology*, 27 (Special issue, 8), 1388-1412. Retrieved from <https://doi.org/10.14742/ajet.900>.
- Vikas, S., & Mathur, A. (2021). An empirical study of student perception towards pedagogy, teaching style and effectiveness of online classes. *Educ Inf Technol*. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10793-9>
- Visvizi, A., Lytras, M. D., & Daniela, L. (2019). The future of innovation and technology in education: policies and practices for teaching and learning excellence, United Kingdom. *Emerald Publishing*. Retrieved from <https://doi.org/10.1108/978-1-78756-555-520181014>.

ОЛІЙНИК О.

Харківська державна академія культури

ДИМЧЕНКО О.

Харківський національний університет міського господарства імені О.М.Бекетова

ДЕРЕВ'ЯНКО І., БЕВЗ Н.

Харківська державна академія культури

ЗМІНА СТАВЛЕННЯ ДО ВИКЛАДАННЯ В ОНЛАЙН-РЕЖИМІ ДО ТА ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ В УКРАЇНІ

Пандемія COVID-19 змусила викладачів за короткий час перевести свої уроки в онлайн-формат. У цьому дослідженні порівнюється уявлення вчителів і студентів про їхню практику онлайн-викладання та навчання до обов'язкового переходу на віддалений режим та їхні оцінки після досвіду онлайн-викладання протягом року. Оскільки останнім часом відбуваються швидкі зміни та онлайн-освіта займає центральне місце, головна мета цього дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати результати цих змін щодо ефективності, стилю викладання та педагогіки. Це дослідження має дослідницький характер. За допомогою структурованої анкети були отримані заповнені відповіді та проаналізовані за допомогою доступних інструментів дослідження. У двох опитуваннях з інтервалом у три роки взяли участь 251 український вчитель і студент. Результати продемонстрували значні зміни у сприйнятті рішень щодо впровадження технологій у їх освіту в епоху після коронавірусу. У зв'язку з цим реалізація змішаного режиму видається найпопулярнішим вибором. Результати цього дослідження показують наслідки для кращих можливостей взаємодії між вчителями та учнями, а також між самими учнями, а також на досвіді позитивних і негативних аспектів онлайн-викладання. Майбутні дослідження мають бути

зосереджені на розробці та тестуванні принципів освітнього дизайну для ефективного впровадження онлайн-технологій у освітню практику.

Ключові слова: навчання онлайн; онлайн навчання; пандемія; онлайн-освіта; освітня технологія.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2022 р.

УДК 37.091.4ВАЩЕНКО

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270664](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270664)

ЛЕСЯ ПЕТРЕНКО

ORCID ID: 0000-0002-7602-8005

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

СУТНІСТЬ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДАХ Г. ВАЩЕНКА

Проведене дослідження комплексу наукових праць дало можливість зробити висновок про те, що у формуванні духовно-моральних традицій у молоді Г. Ващенко велику роль відводив християнській вірі. Служіння Богу і суспільству Г. Ващенко вбачав як шлях руху особистості до оволодіння найкращими рисами, які уособлює національний виховний ідеал – це становить мету виховання української молоді. Виходячи з поставленої мети, формуємо завдання духовно-морального виховання особистості як усвідомлення духовно-моральних цінностей і формування найкращих моральних норм, які спрямовують діяльність особистості до високої мети: правдивості, стриманості, почуття морального обов'язку, дисциплінованості й організованості, чесності й принциповості, життєрадісності й бадьорості, працьовитості, статевої стриманості, пошани до батьків і старших. Засновуючись на поглядах ученого щодо визначення мети виховання як основного питання педагогіки, вона усвідомлюється як спрямування психічних, духовних, моральних якостей до оволодіння кращими зразками виховного ідеалу, то вони й визначають зміст виховного і навчального процесу, його форми, організацію життя дітей.

Відтак, можна впевнено стверджувати, що підсумовуючи завдання з'ясування місця духовності й моралі як основи національних поглядів у доробку Г. Ващенко, доходимо висновків про те, що основою педагогічних поглядів є : 1) його педагогічна концепція духовно-морального виховання й освіти української молоді; 2) фундаментальним чинником української духовності і моральності, головною і могутньою виховною силою впливу на українську молодь, український народ загалом він вважає християнство, його духовні цінності й моральні норми та культурні досягнення; головним джерелом духовності є віра в Бога; 3) український виховний ідеал, зцементований національною ідеєю, яка є стратегічною в національній системі освіти і виховання молоді, вміщує духовно-моральні константи; 4) національна ідея має бути чітко сформульованою та відігравати роль консолідуючої, об'єднуючої сили для нації в ім'я «служіння якійсь високій ідеї: Батьківщині, правді, красі»; 5) серцевиною концепції духовно-морального виховання виступає спрямованість навчально-виховного процесу на усвідомлення потреби людини досягти досконалості, взірця – українського виховного ідеалу; як феномен суспільної свідомості національна ідея в своїй основі має спиратися на загальнолюдські, національні цінності: національну свідомість, національну гідність, національні традиції, звичаї, виховання.

***Ключові слова:** Г. Ващенко, духовність, мораль, духовно-моральне виховання, християнство, національний виховний ідеал*

Постановка проблеми. Згідно поглядів Г. Ващенко, *духовно-моральне виховання* є впливом на сукупність духовних прагнень людини до оволодіння ціннісним загальнолюдськими і національними категоріями, які відображають її потяг до виховного ідеалу; моральність розглядається як прояв дотримання норм, чеснот, закладених в засвоєній особистістю духовності і покликана через любов до людини спрямовувати її розвиток до Добра, Правди, Краси. Г. Ващенко чітко усвідомлював, що ключовою категорією вихованості особистості є любов, свобода, готовність до служби Богові й Батьківщині.

Аналіз досліджень і публікацій, на які спирається автор. Тема духовно-морального виховання підростаючого покоління знайшла своє відображення у працях О. Вишневського, М. Євтуха, В. Жуковського, І. Сіданіч. Проблемі формування духовно-моральних цінностей молоді присвячені наукові праці таких вітчизняних учених як С. Головчук, І. Зязюн, Т. Климчик, Л. Москальова, А. Рідкодубська, Н. Рогожкова, Т. Климчик. У контексті інших проблем це питання знайшло своє відображення в працях І. Беха, А. Бойко, Г. Гупана, І. Зайченка, О. Сухомлинської, В. Фазана.

Метою статті є дослідження сутності духовно-морального виховання української молоді у науково-педагогічній спадщині Г. Ващенко.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття *духовність* вважається науковцями як індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти для інших (Гончаренко, 1997, с. 106); або як стан людини і суспільства, який твориться, формується власною працею душі людини і суспільства завдяки участі їхньої волі і власних зусиль (Вишневський). Духовність як світське уявлення – це фундаментальна властивість людини, що інтегрує в собі духовні потреби і здібності самореалізуватися в пошуках істини, у творчості, у прагненні до добра, волі і справедливості, а також самозбагнення, саморух до Надрозуму, Космосу через самотворення і самовдосконалення. Духовність як релігійне уявлення – це душа людини, що пізнає світ і реалізує себе відповідно до канонів православної церкви у Святій Трійці: Вірі, Надії, Любові, це шлях духовного руху до Бога (Антонова, 2015).

Духовність у спадщині Г. Ващенко опирається на ідеали християнства та релігійну свідомість, які черпають свою силу в глибинах народної культури і традиціях українського народу. Християнське світосприймання характеризується: по-перше, визнанням Бога як Абсолютної Істини, Добра, Краси, як Творця Всесвіту; по-друге, вірою у безсмертність душі людини і перевагою духу над тілом, вічного над тимчасовим; по-третє, визнанням абсолютної вартості людини як образу і подоби Божої; по-четверте, визнанням любові до Бога і до ближнього та до своєї батьківщини як основи моралі. Християнство, визнаючи абсолютну вартість людини перед Богом, цим самим відноситься до людини як відповідальної особи, яка в той же час вільна і підзвітна лише перед Богом, як Творцем Всесвіту. В такій ієрархії ми бачимо риси особистісно орієнтованого виховання. Рабства християнство не визнає, бо воно вбиває творчу ініціативу. Раб або людина, психіка якої зазнала впливу одного шаблону, творити не може: «Так само не може розкрити своїх творчих сил і нарід, позбавлений національного обличчя» (Ващенко, 1994, с. 99).

Важливо наголосити, що мораль відображає загальнолюдські норми та зразки поведінки, прийняті в суспільстві, вона трактується також науковцями як форма суспільної свідомості та вид суспільних відносин, спрямованих на затвердження особистості, рівності всіх людей в їх прагненні до щасливого та гідного життя, що втілює ідеал людяності; мораль виступає регулятором поведінки в усіх сферах суспільного життя.

Моральність пов'язана з діями особистості, які уособлюють свободу, гідність, добро, творчу активність, самовиховання, самотворчість, любов, милосердя, співчуття, сором, добропорядність, скромність, відповідальність, справедливість, готовність поступитися власними інтересами заради інших. Під духовно-моральним вихованням професор Г. Ващенко розумів вплив «на живу людську

особистість» з метою надання допомоги вихованцеві в усій повноті розкрити кращі риси, дані йому природою, реалізувати те покликання, яке дане йому від Творця (Ващенко, 1999, с. 92). Тобто, вчитель покликаний сприяти його духовно-моральному становленню і формуванню моральних якостей (совісті, сорому, віри, надії, любові, відповідальності), моральної готовності до дії (чіткості у відношенні до проявів добра, зла, злочинів, готовності до відстоювання своєї позиції, подолання життєвих труднощів), моральної поведінки (готовності служити Богові й Батьківщині).

Є очевидним, що християнська мораль передбачає перетворення віри в Бога у внутрішнє переконання особистості. Служба Богові й Батьківщині вимагає високих інтелектуальних властивостей: «Щоб служити Богові й Батьківщині, треба мати відповідний світогляд, добру фахову підготовку і розвинені формальні здібності інтелекту» (Ващенко, 1995, с. 183).

Відтак, можна впевнено стверджувати, що *головне завдання вчителя*, обумовлене вимогами суспільства – здійснення морального виховання, яке покликане вдосконалити особистість. Моральне виховання – це цілеспрямований процес формування моральної свідомості, її моральної культури та культури поведінки. Базовими для характеристики духовно-морального виховання є поняття «духовність» і «мораль» (*Словник-довідник з професійної педагогіки*, 2006, с. 111).

Питання взаємозалежності духовності й моральності вчений розглядає у руслі християнського вчення про віру, надію і любов, про добро і зло. Релігію Г. Ващенко вважає складовою духовно-морального виховання. Саме тут виявилась особливість світоглядної позиції педагога – поєднання релігійної духовності та моральності людини, надання релігії найвищої санкції. На перше місце у вихованні особистості Г. Ващенко ставив релігійність або виховання релігійного світогляду (Ващенко, 1957, с. 119). Г. Ващенко вважав, що людина від природи релігійна: «віра в Бога є властивістю людської душі, вложеної в неї творцем» [(Ващенко, 1999, с. 55).

Аналіз науково-педагогічних праць Г. Ващенка засвідчує, що проблему особи і суспільства, духовності й моралі вчений розв'язує через християнство. Християнство вчить, що людина є образ і подоба Божа. Як створіння Боже, кожна людина одержує своє призначення і певні таланти або здібності. За їх реалізацію, за своє життя людина відповідає, відповідно, перед Богом. Християнство об'єднує людей, не протиставляє їх суспільству. Головний заповіт християнський – любити бога і ближнього. «Возлюби Господа Бога твого всією душею твоєю і всіми думками твоїми, і возлюби ближнього твого як самого себе», – написано в Євангелії (Ващенко, 1957 с. 78; Пащенко, 1998; Петренко, 2020).

Загальновідомо, що любов може бути споглядальною і діяльною. Саме до діяльної любові закликає Г. Ващенко, яка має проявлятися в справах милосердя, у виконанні обов'язків відносно своїх ближніх. За прояви співчуття до ближніх і надання допомоги тим, хто її потребує Христос звернеться до праведників із словами вдячності; у нагорній проповіді Христа сказано: «Блаженні милостиві, бо вони помилувані будуть... Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться» (Ващенко, 1957, с. 79).

Учений наголошує: зауважити, що християнська любов повинна бути покладена в основу суспільного життя людей і в основу державного життя. Устрій суспільного життя мусить бути таким, щоб люди не терпіли злиднів; Бог не насилує волі людини, а дає їй обирати між добром і злом; необхідно, щоб люди не

формально були християнами, а на ділі, «щоб домінуючу роль у їхньому житті мали не блага матеріальні, а блага духовні» (Ващенко, 1957, с. 86). Разом із тим, як у вихованні загалом, так і в вихованні релігійному, важливу роль відіграє родина, приклад дорослих, оточення, в якому живе дитина, особливе велике значення у вихованні дітей мають святкові традиції: «Урочиста вечерея перед Різдом і Водохрещами, повні краси колядки і щедрівки, Великодні звичаї та інше, – все це залишає слід навіть у душі немовляти» (Ващенко, 1957, с. 122). Відомо, що релігійне виховання поглиблюється в дошкільний період, а потім у школі (Ващенко, 1957, с. 123); велике значення у ньому може відіграти природа – велична книга, яка без слів промовляє до серця людини і розкриває перед ним Всемогутність і Премудрість Божу. Ця книга промовляє як до дорослих, так і до малих дітей, бо й вони можуть відчувати красу природи як вияв Божественної Краси (Ващенко, 1957, с. 123). Тому виховання на природі, природою і задля природи є одним із аспектів народних традицій.

Відзначимо, що у духовно-моральному вихованні молоді Г. Ващенко, як і зазначено у православному віровченні, пріоритет надавав методів наслідування Христа й апостолів, адже життя святих слугувало прикладом, джерелом духовного наповнення людини. Він рекомендував такі *форми роботи* як читання Святого письма з поясненням, читання про себе, читання вголос; пропонував також бесіди у формі діалогу як один із провідних методів формування морально-етичних уявлень і суджень. Тематика бесід торкалась питань Любові до Бога, до Батьківщини, до батьків і сім'ї, до друзів, питань обов'язку та честі. Джерелами для бесід стали писемні джерела про життя святих, фрагменти з релігійної, художньої літератури, конкретні історії з життя близьких, учнів тощо. Провідним для релігійного виховання вважав *метод особистого прикладу, навчання релігії*, використання таких *засобів* як відвідування церковних служб, щоб молодь відчувала «святість і величність служби Божої, щоб відвідування церкви стало для неї потребою душі, щоб під час Служби Божої молодь відчувала єднання з Богом та віруючими» (Ващенко, 1957, с. 123).

Великого значення у релігійному вихованні молоді Г. Ващенко надавав відвідуванню відомих, ушлюблених монастирів, зустрічам з видатними церковними діячами, що відомі своїм зразковим християнським життям, екскурсіям до церковних пам'яток. Велику виховну роль, на думку педагога, відіграє слухання церковної музики, яка промовляє до серця дитини, підносить дух, відкриває шлях до відчуття його краси; тому при організації церковного хору варто залучати дітей, щоб вони брали участь у духовних концертах. Сповідь, бесіда, проповідь, релігійна практика були і є ефективними шляхами впливу на свідомість, волю, почуття і поведінку учнів задля реалізації мети духовно-морального виховання. Важливим методом і засобом виховання уважався приклад особистої поведінки і особистісних якостей педагога, вихователя. На різних етапах розвитку духовно-морального виховання поняття «вихованець», «освіченість», «знання святого письма» існували неподільно, а саму *проповідь* оцінювали як своєрідний *метод* виховання. Для учнів старших класів важливу роль відіграють цікаві, змістовні лекції на релігійну тематику, організація самою молоддю товариств або гуртків з метою студіювання релігійно-філософських проблем (Ващенко, 1957, с. 127). Зрештою, необхідно організувати видання літератури, що виховувала б у молоді християнський світогляд, високу духовність і мораль, любов до Батьківщини (Ващенко, 1957, с. 127). Учений рекомендував, розуміючи, що християнство є в основному оптимістичною релігійно-філософською системою виховання, побудованою у всіх

своїх площинах на засадах добра і любові, виховувати людей бадьорих, морально стійких, повних віри в Божу Милосердність і Справедливість, в перемогу Добра над Злом (Ващенко, 1957, с. 217).

Проведене дослідження комплексу наукових праць дало можливість зробити висновок про те, що у формуванні духовно-моральних традицій у молоді Г. Ващенко велику роль відводив християнській вірі; саме в християнстві він вбачав ту силу, яка на протязі декількох століть виступала духовним джерелом і стержнем моральної самосвідомості українців, служила духовним ідеалом для віруючих, а релігійна спрямованість виховання дітей сприяла формуванню кращих духовних і моральних якостей української молоді. Таким чином, виявивши ціннісно-смыслову сутність бачення Г. Ващенко освітньо-виховної діяльності з формування духовно-моральних якостей молоді, звернемося до структурно-функціонального аналізу досліджуваного феномену.

При визначенні структури освітньої діяльності суб'єкта загальноосвітньої школи ми керувались положеннями щодо компонентів діяльності, розробленими Г. Ващенко; центральним структурним компонентом він визначає *мету і мотиви суб'єктів* освітньої діяльності.

Згідно ідеології та педагогічних поглядів Г. Ващенко, найвища, Абсолютна істина – це Добро і Краса. Отже, *метою життя* особистості мусить бути Бог і суспільство, або краще служіння суспільству в душі Абсолютної Правди, Добра і Краси (Ващенко, 1957, с. 89). Служіння Богу і суспільству Г. Ващенко вбачав як шлях руху особистості до оволодіння найкращими рисами, які уособлює *національний виховний ідеал* – це становить *мету виховання* української молоді. Підтвердженням вагомості та значимості поставленої мети виховання молоді служить думка академіка І. Беха: «Виховання духовно зрілої особистості – велика мета нашої освіти, яка не може бути підмінена іншими пріоритетами» (Бех, 2019, с. 39). За своїми безпосередніми *цілями* виховання – це цілеспрямована діяльність, яка здійснюється в системі освіти, орієнтована на створення умов для розвитку духовності зростаючої особистості на основі загальнолюдських і національних цінностей, надання допомоги в життєвому самовизначенні, громадській і професійній компетентності та цілісній самореалізації (Бех, 2019, с. 39-40).

У ході дослідження встановлено, що *метою* духовно-морального виховання Г. Ващенко визначалось вироблення у дітей активної життєвої позиції: «Служіння Богові й Батьківщині як основна й найвища мета української молоді, вимагає від неї глибокого розуміння широких світових завдань, що їх ставить перед Україною історія, а також розуміння інших народів і діяльного співчуття їм та участі в спільній боротьбі за свободу» (Ващенко, 1957, с. 94).

Отже, виходячи з поставленої мети, формулюємо *завдання духовно-морального виховання особистості* як усвідомлення духовно-моральних цінностей і формування найкращих моральних норм, які спрямовують діяльність особистості до високої мети: правдивості, стриманості, почуття морального обов'язку, дисциплінованості й організованості, чесності й принциповості, життєрадісності й бадьорості, працьовитості, статевої стриманості, пошани до батьків і старших. Засновуючись на поглядах ученого щодо визначення мети виховання як основного питання педагогіки, вона усвідомлюється як спрямування психічних, духовних, моральних якостей до оволодіння кращими зразками виховного ідеалу, то вони й визначають зміст виховного і навчального процесу, його форми, організацію життя дітей.

Низка праць науково-методичного характеру, посібник для вчителів засвідчують, що питання вибору змісту виховного і навчального процесу органічно пов'язане з вибором *принципів виховання і навчання*, яких Г. Ващенко визначає вісім: 1) науковості; 2) систематичності; 3) виховного навчання; 4) життєвості; 5) активності; 6) природовідповідності; 7) індивідуалізації; 8) наочності й конкретності (Ващенко, 1997, с. 83). Виходячи із ідеї *єдності навчання і виховання в педагогіці*, всі ці принципи взаємозв'язані між собою і підпорядковані ідеї навчання, головною метою якої є виховання «всебічного розвиненого, активного діяча для суспільного добра» (Ващенко, 1997, с. 83). На принципах навчання, як на ключових засадах, будується зміст і форма навчально-виховного процесу, – стверджує Г. Ващенко (Ващенко, 1997, с. 97).

Варто вказати, що вченим взято за основу системно-ціннісний підхід до визначення змісту виховання. Ним обґрунтовано таку *систему цінностей*: загальнолюдські, громадянські, національні, патріотичні, сімейні, підкреслено ключове значення ідеології в цій системі, визначено засадничі напрями виховання української молоді.

Зміст категорії «*духовно-моральне виховання*» будемо розглядати як сукупність цінностей загальнолюдського, національного, морально-релігійного, культуровідповідного напрямів, завдяки яким у *концепції виховання* Г. Ващенка пріоритетними цінностями є рідна мова, патріотизм, народність, релігійність поняття, любов, готовність до служіння ідеалам краси, добра, істини, духовність, моральність.

Аналіз наукової літератури свідчить, що зміст виховання розглядається вченими як науково обґрунтована система загальнокультурних та національних цінностей і відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують ставлення людини до самої себе, до інших людей, до суспільства, до держави, до праці, природи, мистецтва (*Енциклопедія освіти*, 2008, с. 320).

Що стосується змісту виховання, то Г. Ващенко у низці праць висловлює свою прихильність до демократичних принципів виховання. Він заперечує авторитарність як у родинному, так і в громадському вихованні; зазначає: «...є дві протилежні системи виховання взагалі і родинного виховання зокрема. Перша система авторитарна, що тримає дітей в страхі перед батьками і педагогами» (Ващенко, 1957, с. 241). Хиби такої системи відомі: вона виховує людей забитих, безініціативних, озлоблених. Тому виховання не повинно ламати насильно особистість дитини, не враховуючи її психічні властивості. Країні потрібні рішучі, ініціативні люди з сильним, вольовим характером, здатні ставити перед собою конкретні завдання і долати перешкоди при їх виконанні. Розвиваючи свою думку, Г. Ващенко вказує на існування іншої системи – системи вільного виховання, яка відповідає засадам природовідповідності: «Вона дає дітям повну волю й заперечує справжнє керівництво ними з боку дорослих, обмежуючи роллю останніх до піклування про оточення, в якому діти могли б вільно розвиватись відповідно до своїх природних нахилів» (Ващенко, 1957, с. 241).

Г. Ващенко застерігає, що як виховання, яке супроводжується суворими покараннями, так і надання дітям повної волі матимуть негативні наслідки. Тому педагог вважає, що природний шлях виховання лежить десь посередині: «... в сучасному вихованні українських дітей треба йти середнім шляхом: уникати зайвої суворости і непотрібних кар і в той же час не покладатись цілком на природу, а розумно керувати дітьми, рахуючись з їхніми природними нахилами і здібностями» (Ващенко, 1957, с. 243). Отже, при утвердженні в суспільстві

демократичних принципів життя, а, значить, і виховання дітей, в педагогіці привертається увага до дитини, розвитку її індивідуальних здібностей, можливостей, потреб. Г. Ващенко демонструє прихильність до реалізації ідеї індивідуального підходу до діяльності дитини під керівництвом учителя; таким чином, він висловлює *педагогічні ідеї формування соціально-активної, ініціативної, творчої особистості та індивідуального підходу до розвитку творчої, самостійної особистості.*

Результати аналізу проведених сучасних вченими досліджень свідчать, що Г. Ващенко вперше в історії національної педагогіки обґрунтував феномен духовно-морального виховання, який поєднав такі педагогічні та духовно-моральні явища, стани, процеси, як «патріотизм», «любов до Батьківщини», «служіння народу», «виховний ідеал», «національна гідність», мораль.

Провідна ідея концепції духовно-морального виховання Г. Ващенко базувалася на усвідомленні необхідності:

– відродження, збереження та розбудови української національної системи освіти як ключової ланки виховання високодуховних, морально свідомих громадян;

– орієнтація на український виховний ідеал як взірць «свідомості своєї гідності або честі» (Ващенко, 1957 с. 184), національної гідності, принциповості, чесності;

– засвоєння загальнолюдських цінностей;

– опори на національні цінності.

Розв'язання вченим завдань упровадження концепції духовно-морального виховання передбачалося на всіх рівнях і в усіх навчальних закладах шляхом визначення, розроблення і застосування відповідного науково-методичного забезпечення. Науково-методичне забезпечення ми розглядаємо в контексті розроблення авторських технологій організації навчально-виховного процесу, які передбачають такі моменти: реалізацію наукових (визначених Г. Ващенко у монографії «Загальні методи навчання») принципів і правил дидактики) форм, методів і засобів навчання і виховання.

Головним *засобом виховання*, на думку вченого, є освіта як засіб передачі учням знань, думок, почуттів, віковичного досвіду попередніх поколінь. Виховання, акцентує вчений, – це формування таких рис, які спонукатимуть людину до вироблення звичок чинити за християнськими законами добра. При здійсненні виховання необхідно враховувати по-перше, розвиток духовних сил, який повинен відбуватися в єдності з моральним розвитком; по-друге, необхідне виховання «культури волі і почуттів» для спрямування сил людини до високої мети, але «одним із наймогутніших засобів до цього є знання» (Ващенко, 1997, с. 59), як допоможуть їй розкрити у всій красі образ Божий.

Г. Ващенко вважав знання рідної мови найголовнішим компонентом змісту виховання духовності української молоді. Він послідовно відстоював *ідею, що саме рідна мова є основою розвитку нації, її самозбереження, тому соборність держави, національна ідея невіддільні від плекання, збереження рідної мови.* Він зазначає: «Істота народності в мові. В ній відбиваються природа, серед якої живе нарід, його історія, здобутки культури, психологічні властивості й світогляд» (Ващенко, 1994, с. 155). Розв'язання проблеми рідної мови Г. Ващенко вважав можливим шляхом переходу до викладання навчальних дисциплін у національній школі українською мовою. Педагог зазначав, що питанням розвитку мови дітей варто надавати якнайбільшої уваги, особливо в молодших класах. Він звертає увагу на те, що при

граматичному аналізі на годинах рідної мови треба вирішувати не лише можливість засвоєння певних граматичних категорій, а й реалізовувати значно ширше завдання навчально-виховного процесу: будити цікавість учня до рідної мови шляхом ретельного добору текстів, творів класиків української літератури, використання українського фольклору, пісень, прислів'їв: «Якраз на цих зразках учень буде вчитись розуміти красу й багатство рідної мови» (Ващенко, 1997, с. 149).

Як досвідчений практик, учений наголошував на дотриманні в ході навчання принципу єдності навчання і виховання. Виходячи з цього, враховуючи, що знання несуть у собі колосальний духовно-ціннісний потенціал, він звертав увагу на важливості правильного вибору методів, принципів навчання, ціннісно-сислового наповнення змісту навчальних предметів, якості підручників для розуміння особливостей національних цінностей, українського виховного ідеалу, широкого знання своєї історії.

Дбаючи про наповнення духовного світу дитини та утвердження високої моралі, Г. Ващенко особливу увагу звертав на викладання шкільних предметів. Це, перш за все, години історії України, які знайомлять молодь з історичним минулим нашої країни, з відомими діячами, що були зразками відданості своєму народу; разом з тим, історія показує завдання, які стояли і стоять перед народом, висвітлює ті помилки, які були допущені, наповнює свідомість дитини високими духовними почуттями. У викладанні історії Г. Ващенко бачив велику можливість виховання особистості в душі національної самосвідомості: «...історія дає молодій людині розуміння себе, як члена великого народу, з яким вона органічно зв'язана і для якого повинна працювати, не жаліючи для неї свого життя» (Ващенко, 1954, с. 25). Географія не менше, ніж історія, має вплив на виховання в дитини високих духовних почуттів, викликає захоплення красотами природи України, величчю річок, гір, наповнює її душу багатими естетичними враженнями, гордістю за природні багатства країни (Ващенко, 1954, с. 26).

Вчений підкреслює, що взаємодія виховника і вихованця на уроках має бути спрямована на реалізацію завдань духовно-морального виховання. Залежно від вікової категорії дітей, з якими проводяться навчально-виховні дії, педагог радить використовувати словесні методи (розповідь, бесіда, пояснення, тлумачення, повторення, читання вголос); метод наочних посібників (таблиць, малюнків, картини, схеми, моделі, мапи тощо). Ці групи методів варто поєднувати при проведенні уроків, екскурсій, спостережень за природою та інше. Варто використовувати письмові методи (написання диктантів, творчих робіт). Окрім того, ми зустрічаємо у його творах рекомендації щодо застосування таких методів як уточнення, конкретизація, виокремлення, систематизація, структурування; широко застосовувати такі *підходи* як трудовий, виробничий, лабораторний, практичний, екскурсійний, дослідницький.

Поряд з історією і географією, як *чинник* духовно-морального виховання, Г. Ващенко розглядає українську літературу, адже, на його думку, твори провідних українських письменників «пройняті різноманітними і сильними почуттями, вони глибоко і всебічно впливають на душу дитини» (Ващенко, 1954, с. 29). Не меншу роль у духовно-моральному вихованні дітей відіграють і інші предмети гуманітарного та природничо-математичного циклів, які забезпечують збагачення та розвиток пізнавального, виховного інтересу, застосування здобутих знань в життєвому просторі, формують такі риси як самостійність, чесність, працелюбство, наполегливість.

Потреба в досягненні високого рівня вихованості молоді обумовлювала вибір Г. Ващенком шляхів досягнення поставлених завдань. Виходячи з позицій єдності навчання й виховання у педагогічній теорії, вчений підкреслював, по-перше, необхідність здійснення планування й організації такої системи навчання, яка б мала виховний вплив; по-друге, акцентував необхідність постійного *формування духовних цінностей*, моральних правил на християнських засадах, що спонукало б особистість до діяльної любові та до служби Богові й Батьківщині.

Для забезпечення виховного впливу навчання, формування високих духовних почуттів великого значення Г. Ващенко надавав вдало підібраним формам організації навчальної діяльності, прийомам навчання. Вчений постійно наголошує, що «засобів для цього школа має дуже багато» (Ващенко, 1954, с. 25); підкреслює, що форма, засіб – надзвичайно тонкий, делікатний, дієвий інструмент впливу на дітей, вони завжди повинні використовуватися вдумливо, відзначатися привабливістю, доступністю, новизною, свіжістю, несподіваністю. Розглянемо, які дієві *засоби* пропонував вчений для ефективного проведення духовно-морального виховання української молоді. Для розвитку допитливості учнів, залучення їх до активної співпраці, бажання самостійно здобувати знання доцільно використовувати історичні картини, схеми, історичні мапи, використання поезії, уривків з творів письменників, історичних художніх творів, екскурсії на промислові підприємства, практикувати відвідування музеїв, проводити подорожі з учнями (Ващенко, 1954, с. 25-26).

Беручи до уваги особливості психіки дитини, учений обстоював велике значення *виховуючого навчання* у вирішенні завдань духовно-морального і патріотичного виховання – «виробити в учнів високонаціональну свідомість і почуття національної гідності» (Ващенко, 1997, с. 86).

Принцип виховуючого навчання повинен не лише враховувати необхідність розвивати інтелект учня, а й впливати на його емоції. Рівень майстерності викладання вчителя повинен викликати «естетичну емоцію, цим самим глибоко і всебічно впливати на душу вихованця». Тому холодне, формальне, сухе викладання не дасть ніякої користі. Засобом для високої майстерності є добра підготовка вчителя і «по-мистецькому виголошена лекція чи розповідь учителя», емоційна декламація, вдало підібрані ілюстрації, портрети видатних діячів, письменників, уривки з музичних творів, вдало підібрані книги в бібліотеках. Наголошуючи з одного боку, на необхідності висвітлення досягнень українського народу в галузі культури з метою виховання високих духовних почуттів, гордості, пошани до своєї Батьківщини, педагог, з іншого боку, застерігав щодо недопущення перебільшень і порушень об'єктивної правди, відступу від історичної дійсності (Ващенко, 1954, с. 30). Дослідженням праць ученого також встановлено, що, на думку Г. Ващенка, у духовно-моральному вихованні велику роль відіграє позакласна та позашкільна робота; тут доцільними є такі форми роботи як шкільні вечори, виставки, академії, походи (Ващенко, 1954, с. 33).

Проведене дослідження дало можливість сформулювати такі висновки: Г. Ващенко доводить, що знання розкривають *принципи науки, її методи, засоби, прийоми*, які впливають на формування духовних цінностей, моральності учнів, особистісних якостей, розвивають мислення дітей, формують світогляд, забезпечуючи цим самим виховуючий вплив на особистість. Школа не тільки повинна дати нашим дітям знання «а й виховувати їх відповідно до тих історичних завдань, що стоять перед нашим народом» (Ващенко, 1957, с. 112). Отже, визнаючи навчання в школі вагомим *засобом духовно-морального виховання* особистості, ми

погоджуємося із постійною актуальністю *ідеї виховуючого навчання*, аргументованої Г. Ващенком.

У цьому аспекті варто взяти до уваги, що виховання і навчання як діалектично єдиний процес освіти, здійснюються на спільній духовно-моральній національній основі – і спрямовані до однієї мети – передачі виховником і засвоєнню вихованцями напрацьованих людством цінностей, що загалом є домінантою його культури. Відомо, що Г. Ващенко у своїх працях постійно акцентував увагу на культуротворчій функції виховання і навчання особистості. Без особистості не може бути культури, але і без культури не можливе становлення особистості. У процесі засвоєння духовно-моральних цінностей попередніх поколінь людина стає особистістю, створюючи нові цінності, особистість – творить нові зразки культури, рухає її вперед, збагачуючи цим культуру. Саме на цій *ідеї педагог акцентував увагу у своєму зверненні до молоді: «Молоді покоління не лише засвоюють культурні здобутки поколінь попередніх, а й рухають культуру вперед»* (Ващенко, 1997, с. 185).

Учений, згадуючи великі досягнення українців у культурі, підкреслював, що в її письмових, художніх, наукових, мистецьких, архітектурних, скульптурних шедеврах онтологічно відображається безсмертя людського духу. Отже, духовно-моральні основи як базовий стрижень виховного ідеалу є найефективнішим чинником національного виховання.

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що в *педагогічних ідеях професора Г. Ващенка* наскрізно й постійно прослідковуємо *домінування національної спрямованості*, яка в поєднанні з духовністю і мораллю стала основою концепції національного виховання української молоді. Школа, – в його розумінні, є основним інститутом духовно-морального виховання особистості. Г. Ващенко *обґрунтував ідею національного виховання* як найбільш прогресивної можливості спрямування особистості до духовності й моральної досконалості: в зорієнтованості на український виховний ідеал при підготовці її до служіння Богу й Батьківщині й усвідомленні цього як сенсу свого життя.

Глибоке розуміння й урахування вченим ідей української народної педагогіки, поглядів кращих представників національної педагогічної думки забезпечило становлення української національної системи виховання молоді у спадщині Г. Ващенка. Обстоюючи *ідеї національного виховання*, вчений розробив цілісну концепцію духовно-морального виховання на основі загальнолюдських та національних цінностей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Відтак, можна впевнено стверджувати, що підсумовуючи завдання з'ясування місця духовності й моралі як основи національних поглядів у доробку Г. Ващенка, доходимо висновків про те, що основою педагогічних поглядів є : 1) його педагогічна концепція духовно-морального виховання й освіти української молоді; 2) фундаментальним чинником української духовності і моральності, головною і могутньою виховною силою впливу на українську молодь, український народ загалом він вважає християнство, його духовні цінності й моральні норми та культурні досягнення; головним джерелом духовності є віра в Бога; 3) український виховний ідеал, зцементований національною ідеєю, яка є стратегічною в національній системі освіти і виховання молоді, вміщує духовно-моральні константи; 4) національна ідея має бути чітко сформульованою та відігравати роль консолідуючої, об'єднуючої сили для нації в ім'я «служіння якійсь високій ідеї: Батьківщині, правді, красі»; 5) серцевиною концепції духовно-морального виховання виступає

спрямованість навчально-виховного процесу на усвідомлення потреби людини досягти досконалості, взірця – українського виховного ідеалу; як феномен суспільної свідомості національна ідея в своїй основі має спиратися на загальнолюдські, національні цінності: національну свідомість, національну гідність, національні традиції, звичаї, вірування; (Ващенко, 2003, с. 29; Ващенко, 2003, с. 172).

Отже, в педагогічній творчості професора Г. Ващенка наскрізно й постійно прослідковуємо домінування національної спрямованості, яка в поєднанні з духовністю і мораллю стала основою концепції національного виховання української молоді; українську школу він вважав тим основним інститутом духовно-морального виховання особистості, який забезпечить найбільш прогресивні можливості спрямування особистості до духовності й моральної досконалості, зорієнтованості на український виховний ідеал, її готовності до служіння Богові й Батьківщині та усвідомлення цього як сенсу свого життя.

Список використаних джерел

- Антонова, О. Є. (2015). Педагогічні технології та їх класифікація як наукова проблема. В кн. Т. В. Філімонова (Упоряд.), *Сучасні технології в освіті* (Ч. 1: Сучасні технології навчання, вип. 2, с. 8-15). Київ.
- Бех, І. (2019). Компонентна технологія сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. В кн. Й. Кевішас, О. М. Отич (Уклад.), *Горизонт духовності виховання* (с. 39-54). Вільнюс: Zuvedra.
- Ващенко, Г. (1957). *Виховання волі і характеру* (Ч. 2: Педагогічна). Боффало; Мюнхен: Вид-во Спілки Української Молоді.
- Ващенко, Г. (1999). *Виховання волі і характеру*. Київ: Школа.
- Ващенко, Г. (1994). *Виховний ідеал* (Т. 1). Полтава: Полтав. вісник.
- Ващенко, Г. (2003). Завдання національного виховання української молоді. В кн. *Твори* (Т. 5: Хвороби в галузі національної пам'яті, с. 170-176.). Київ: Школяр-Фада ЛТД.
- Ващенко, Г. (1997). *Загальні методи навчання*. Київ: УВС.
- Ващенко, Г. (1995). Традиційний українській ідеал людини в контексті народної поезії та літератури. *Народна творчість та етнографія*, 2/3, 63-79.
- Гончаренко, С. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.
- Кремень, В. Г. (Ред.). (2008). *Енциклопедія освіти*. Київ: Юрінком-Інтер.
- Пашенко, В. О. (1998). А. Макаренко. Релігія. Церква. Новий підхід до старої проблеми. *Педагогіка і психологія*, 1, 137-146.
- Петренко, Л. М. (2020). *Григорій Ващенко: духовно-моральне виховання та освіта молоді*. Полтава: ПНПУ.
- Семенова А. В. (Ред.). (2006). *Словник-довідник з професійної педагогіки*. Одеса: Пальміра.

References

- Antonova, O. Ye. (2015). Pedagogical technologies and their classification as a scientific problem [Pedagogical technologies and their classification as a scientific problem]. In T. V. Filimonova (Comp.), *Suchasni tekhnolohii v osviti [Modern technologies in education]* (P. 1: Suchasni tekhnolohii navchannia, is. 2, pp. 8-15). Kyiv [in Ukrainian].
- Bekh, I. (2019). Komponentna tekhnolohiia skhodzhennia zrostaiuchoi osobystosti do dukhovnykh tsinnosti [Component technology of the ascent of a growing personality to spiritual values]. In Y. Kevishas, O. M. Otych (Comps.), *Horyzont dukhovnosti vykhovannia [The horizon of the spirituality of education]* (pp. 39-54). Vilnius: Zuvedra [in Ukrainian].

- Honcharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Kremen, V. H. (Ed.). (2008). *Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of education]*. Kyiv: Yurinkom-Inter [in Ukrainian].
- Pashchenko, V. O. (1998). A. Makarenko. Relihiia. Tserkva. Novyi pidkhdid do staroi problemy [A. Makarenko. Religion. Church. A new approach to an old problem]. *Pedahohika i psykholohiia [Pedagogy and psychology]*, 1, 137-146 [in Ukrainian].
- Petrenko, L. M. (2020). *Hryhorii Vashchenko: dukhovno-moralne vykhovannia ta osvita molodi [Hryhorii Vashchenko: spiritual and moral upbringing and education of youth]*. Poltava: PNPV [in Ukrainian].
- Semenova A. V. (Ed.). (2006). *Slovnyk-dovidnyk z profesiinoi pedahohiky [Dictionary-handbook on professional pedagogy]*. Odesa: Palmira [in Ukrainian].
- Vashchenko, H. (1957). *Vykhovannia voli i kharakteru [Education of will and character]* (P. 2: Pedahohichna). Boffalo; Miunkhen: Vyd-vo Spilky Ukrainskoi Molodi [in Ukrainian].
- Vashchenko, H. (1999). *Vykhovannia voli i kharakteru [Education of will and character]*. Kyiv: Shkola [in Ukrainian].
- Vashchenko, H. (1994). *Vykhovnyi ideal [Educational ideal]* (Vol. 1). Poltava: Poltav. Visnyk [in Ukrainian].
- Vashchenko, H. (2003). Zavdannia natsionalnogo vykhovannia ukrainskoi molodi [The task of national education of Ukrainian youth]. In *Tvory [Writings]* (Vol. 5: Khvoroby v haluzi natsionalnoi pam'iaty, pp. 170-176.). Kyiv: Shkoliar-Fada LTD [in Ukrainian].
- Vashchenko, H. (1997). *Zahalni metody navchannia [General teaching methods]*. Kyiv: UVS [in Ukrainian].
- Vashchenko, H. (1995). Tradytsiinyi ukrainskii ideal liudyny v konteksti narodnoi poezii ta literatury [The traditional Ukrainian ideal of man in the context of folk poetry and literature]. *Narodna tvorchist ta etnohrafiiia [Folk creativity and ethnography]*, 2/3, 63-79 [in Ukrainian].

PETRENKO L.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine

THE ESSENCE OF THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF UKRAINIAN YOUTH IN THE PEDAGOGICAL VIEWS OF H. VASCHENKO

The conducted study of the complex of scientific works made it possible to conclude that in the formation of spiritual and moral traditions among young people, H. Vashchenko assigned a great role to the Christian faith. H. Vashchenko saw service to God and society as a way of personal movement to mastering the best traits embodied by *the national educational ideal* - this is *the goal of educating* Ukrainian youth. Based on the set goal, we formulate *the task of spiritual and moral education of the individual* as the awareness of spiritual and moral values and the formation of the best moral norms that direct the activity of the individual to a high goal: truthfulness, restraint, a sense of moral obligation, discipline and organization, honesty and principles, cheerfulness and vivacity, diligence, sexual abstinence, respect for parents and elders. Based on the views of the scientist regarding the definition of the goal of education as the main issue of pedagogy, it is understood as the directing of mental, spiritual, moral qualities to master the best examples of the educational ideal, then they determine the content of the educational process, its form, the organization of children's lives.

Therefore, we can confidently state that summarizing the task of clarifying the place of spirituality and morality as the basis of national views in the work of H. Vashchenko, we come to the conclusion that

the basis of pedagogical views is: 1) his pedagogical concept of spiritual and moral upbringing and education of Ukrainian youth; 2) he considers Christianity, its spiritual values, moral norms and cultural achievements to be the fundamental factor of Ukrainian spirituality and morality, the main and powerful educational force of influence on Ukrainian youth, the Ukrainian people in general; the main source of spirituality is faith in God; 3) the Ukrainian educational ideal, cemented by the national idea, which is strategic in the national system of education and upbringing of youth, contains spiritual and moral constants; 4) the national idea must be clearly formulated and play the role of a consolidating, unifying force for the nation in the name of «serving some high idea: the Motherland, truth, beauty»; 5) the core of the concept of spiritual and moral education is the focus of the educational process on realizing the human need to achieve perfection, the Ukrainian educational ideal as a paragon; as a phenomenon of social consciousness, the national idea should be based on universal, national values: national consciousness, national dignity, national traditions, customs, beliefs.

Key words: *G. Vashchenko, spirituality, morality, spiritual and moral education, Christianity, national educational ideal*

Стаття надійшла до редакції 14.11.2022 р.

УДК 378.147.091.33-027.22:005

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270667](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270667)

НІНА ПИВОВАР

ORCID: 0000-0002-7047-782X

ІРИНА БАБЕНКО

ORCID: 0000-0001-6481-014X

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ПЕДАГОГІЧНІ ПРИНЦИПИ В ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПРАКТИК ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 073 МЕНЕДЖМЕНТ

У статті розглядаються питання пов'язані з організацією та змістовим наповненням виробничої управлінсько-дослідницької практики, підготовки здобувачів освітнього ступеня «магістр» Галузі знань 07 Управління та адміністрування Спеціальності 073 Менеджмент Освітньої програми «Менеджмент (Управління навчальним закладом)».

Пропонований матеріал є експериментальним дослідження за темою «Педагогічні основи діяльності з управління персоналом освітнього закладу (на прикладі комунального закладу «Середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 9 Кам'янської міської ради Дніпропетровської обл.)», на основі якого була написана магістранткою Вовчанською І.С. кваліфікаційна робота за темою «Педагогічні аспекти управління людськими ресурсами».

***Ключові слова:** виробнича управлінсько-дослідницька практика, управління персоналом освітнього закладу, традиційний та проектний менеджмент.*

Постановка проблеми: формування у здобувачів освітнього ступеню магістр у галузі знань 07 Управління та адміністрування за спеціальністю 073 Менеджмент нового бачення системи управління закладом освіти з огляду на його ефективність, інноваційність та конкурентоспроможність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчена не достатньо.

Формулювання мети: Продемонструвати діяльність практиканта над роботою по запровадженню проектного менеджменту в умовах традиційного управління ЗЗСО та показати його переваги.

Виклад основного матеріалу дослідження.

З кінця ХХ – початку ХХІ ст. перед людством усе виразніше та наполегливіше постають проблеми гуманізації вищої освіти, яка має за один з основних напрямків свого розвитку це формування високоінтелектуальної, багатой морально й духовно особистості, котра могла б самореалізуватися як вільна, творча й моральна, стала би носієм інтелігентності у повному обсязі її класичних моделей. А цього неможливо досягти без практичного звернення майбутнього педагога до повсякденних реалій практичної педагогіки, конкретних досліджень педагогічних проблем у нашому складному сьогоденні, що розвивається швидкими темпами під час вже безупинної ходи до європейських освітніх гуманістичних сучасних традицій (Бірта, Бургу, 2014; Юринець, 2011).

Питання гуманізації та гуманітаризації у педагогічній науці й практиці вимагають істотних змін у відносинах, стосунках як між викладачем та студентом, так і між педагогом та учнем середнього загальноосвітнього закладу, поміж освітнім менеджером та колективом підлеглих, йому наряду підпорядкованих. При цьому слід пам'ятати про те, що, як дефіцит гуманності породжує бездуховність освіти окремо та соціуму в цілому, так і відсутність вимогливості до

людини, у якому би статусі вона не була, є шляхом до її необов'язковості, а потім, буває, і до відверто нехлюйського ставлення до виконання своїх обов'язків.

Виробнича практика забезпечує майбутнього спеціаліста від крайнощів у розумінні своїх прав та обов'язків, дає відчуття свого певного місця у житті, прищеплює устремління до побудови власної кар'єри та сходження такими ж щаблями і колег, а значить – й обов'язкову повагу до правил, котрі те забезпечують (Дороніна, (Уклад.), (2005; Цехмістров, 2003; Шейко, Кушнарченко, 2002).

Новий соціум, що поступово формує і нове ставлення до багатьох аспектів суспільного життя сучасного, постіндустріального суспільства, вважає за головне у підготовці кваліфікованих фахівців перевірку та укріплення на практиці набутих у закладах вищої освіти теоретичних знань та вмій. Така успішна практика – запорука конкурентоспроможності й професіонала-педагога на сучасному ринку праці, адже потребує постійного поєднання та перевірки надбаного у терміні теоретичного навчання – із реаліями життя (Пивовар, Бабенко, 2022).

Все це уповні стосується і виробничої управлінсько-дослідницької практики магістрантів спеціальності 073 Менеджмент. І досвід вже успішних магістрів, випускників Полтавського Національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, менеджерів освітньої галузі, котрі трудяться у багатьох освітніх закладах різних ступенів атестації України, переконливо підтверджує те. Серед них – Кращенко Юрій Петрович, к.п.н., працює начальником Управління Державної служби якості освіти у Полтавській області, Щербина Лілія Олександрівна – начальник відділу освіти Горішньоплавнівської міської ради Полтавської області, Дудко Людмила Миколаївна – директор 24-ї ЗОШ м. Полтави, Кішинець Ольга – завідувачка Гуманітарного відділу Виконавчого комітету Мачухівської об'єднаної громади – стейкхолдер освітньої програми Менеджмент(Управління навчальним закладом) та багато інших.

Наші здобувачі освітнього ступеню магістр у галузі знань 07 Управління та адміністрування за спеціальністю 073 Менеджмент проходять виробничу практику за освітньою програмою Менеджмент (Управління навчальними закладами) (Пивовар, 2020; Пивовар, Бабенко, 2022).

Мета цієї виробничої управлінсько-дослідницької практики – поглиблення змістової, операційно-процесуальної та мотиваційної підготовки магістрантів до практичної діяльності у межах майбутньої професії. Основними ж завданнями практики вбачаємо подальше поглиблення, закріплення теоретичних знань для всебічного застосування у процесі практичної, наукової, дослідницької та педагогічної діяльності у закладах освіти різних форм власності та установах (організаціях), де необхідні відповідні фахівці; актуалізацію опорних знань магістрантів зі спеціальних дисциплін, їхню систематизацію, інтеграцію і системне ж застосування, а також – умінь та навичок, отриманих у термін вивчення спецдисциплін; здійснення експериментальної частини магістерського проекту; формування готовності магістрів до інноваційної управлінської діяльності у педагогічній сфері як «нематеріального виробництва»; озброєння майбутніх фахівців умінями системно-структурного аналізу практичної діяльності; формування досконалого індивідуального професійного стилю роботи майбутніх керівників проектів управління педагогічними організаціями; стимуляцію інноваційної діяльності із застосуванням щонайновіших здобутків менеджменту педагогічних проектів; розвиток професійної креативності, прагнень до самовдосконалення майбутнього керівника матеріальних і нематеріальних проектів у закладах освіти (Пивовар, Бабенко, 2022).

Написання магістерської кваліфікаційної праці – своєрідний інтеграл усіх перерахованих векторів роботи, що має виконати випускник магістратури. Яскравий тому приклад – робота нашої магістрантки І. С. Вовчанської.

У процесі проходження виробничої управлінсько-дослідницької практики (2020 – 2021 рр.) вона задля здобуття освітнього ступеня Магістр виконала цікаве власне експериментальне дослідження за темою «Педагогічні основи діяльності з управління персоналом освітнього закладу (на прикладі комунального закладу «Середня загальноосвітня школа I – III ступенів № 9 Кам'янської міської ради Дніпропетровської обл.)» (Вовчанська, 2021, с. 38-61), на основі якого створила кваліфікаційну роботу за темою «Педагогічні аспекти управління людськими ресурсами» (Вовчанська, 2021).

Так, зокрема, авторка детально зупинилася на вивченні поточних та стратегічних завдань, які стоять перед даним освітнім закладом, попередньо констатувавши: «У традиційному менеджменті успіх визначається досягненням поточних цілей. У новітньому – не тільки: набагато важливіший успіх щодо кінцевої мети» (Вовчанська, 2021, с. 38), роблячи по тому слушний і для сьогоденного стану й педагогічного менеджменту висновок: стратегічні цілі, котрі ми ставимо перед собою на відповідній царині, значною мірою нині ще відстають від поточних.

До чого це може призвести – цілком можливо побачити, збудувавши у своїй уяві логічний ланцюжок і «додумати думку», як це зробила наша вище згадана магістерка у своїй науковій роботі: «Без високопрофесійного керівництва людськими ресурсами жодна організація не може досягти своїх стратегічних цілей, вижити. Фінансові внески саме в людину окупаються найшвидше у порівнянні з іншими способами розміщення капіталу, а розвиток людських ресурсів дозволяє організації отримати конкурентну перевагу...» (Вовчанська, 2021, с. 34).

Й молода дослідниця те довела у цій своїй роботі, проаналізувавши саме під час виробничої управлінсько-дослідницької практики у реально існуючій загальноосвітній школі на Дніпропетровщині стан справ із досягненням завдань, що стоять перед сучасним педагогічним колективом звичайної школи, котра намагається стати новою українською школою.

Отже, як виплило із цього практичного дослідження, «Комунальний заклад «Середня загальноосвітня I – III ст. школа № 9 Кам'янської міської ради Дніпропетровської області» (новий тип ЗЗСО: лицей з початковою школою та гімназією) постійно ставить перед собою певні цілі й завдання та реалізує їх того а чи іншого ступеню успішності. У попередньому (щодо дослідження І. С. Вовчанської) навчальному році педагогічний колектив мав такі завдання, більшість із яких достатньо традиційні.

Це й ті, що пов'язані з успішною адаптацією учнів початкової школи до навчання в умовах середньої: проведено поточні перевірки (відбулися контрольні роботи у п'ятих класах, проаналізовані підсумки навчання п'ятикласників за рік, психологи провели своє професійне дослідження стану учнів тощо). Результати такого контролю показали: адаптація випускників початкової школи пройшла досить успішно.

Щорічно перед школою стоять і завдання, пов'язані зі складанням іспитів у 9-х та 11-х класах. Вони відбулися успішно, учні загалом показали високий рівень підготовленості з усіх предметів.

Ще одне традиційне завдання школи пов'язане з організацією дозвілля дітей, залученням їх до цікавої їм, а значить – розвиваючої, креативної, соціумно

значущої діяльності. Аналіз результатів і тут показав, що відсоток залучення школярів до позаурочної тематичної зайнятості достатньо високий, переважна більшість із них регулярно відвідує спортивні секції, бере участь у роботі найрізноманітніших творчих колективів. Як результат – у школі немає дітей, підлітків, які би скоїли правопорушення.

Ці конкретні приклади, пов'язані з досягненням певних поточних цілей, свідчать про загальну успішність роботи шкільного колективу, його керівника. Але... «Такою є позиція цілком традиційного менеджменту: поточні завдання успішно вирішені – значить, діяльність у цілому успішна», – зауважує І. С. Вовчанська, підсумовуючи цю, констатує, частину своєї дослідницької магістрантської роботи (Вовчанська, 2021, с. 38-39).

Не зупиняючись на тій, начебто повній успішності педагогічної організації, авторка зазначає: «За проєктного ж менеджменту оцінка результатів відбувається інакше: тут уже успіх визначається досягненням заявленої кінцевої мети. Як відомо, окремі етапи реалізації проєкту можуть пройти цілком успішно, але кінцевий... Наприклад, у ситуації із реалізацією проєкту щодо інформатизації нашої школи перший етап, пов'язаний із устаткуванням та оснащенням навчального закладу сучасною технікою, реалізований успішно і у визначені терміни. Засоби знайдені й освоєні, ремонтно-технічні роботи проведені, техніка придбана і встановлена, інтернет підключений. Але чи є успіх на цьому етапі своєю «заставою» успішності проєкту в цілому? Нині відомо: менеджмент, як і усіяку діяльність, треба планувати. І проєктний менеджмент – то є новітня технологія менеджменту, яка ще, на превеликий жаль, не набула достатнього поширення в Україні, а надто – в освіті, а тим більш – у середніх загальноосвітніх школах. Та нагальна потреба у тому, безперечно, є, і виникла вона вже досить давно. Приміром: у реалі є достатньо багато прикладів, коли кошти вкладені, техніка є, але вона порохиться по кабінетах, морально застаріваючи, а вчителі, як і раніше, працюють біля дошки з крейдою та мокрою ганчіркою, завучі ж передають одне одному інформацію на паперових носіях, над якими трудяться класні керівники та вчителі. Все це означає: по успішно реалізованому першому етапові проєкту він все ж таки став пробуковувати: ідеї не знайшли повної та енергійно наступальної підтримки в адміністрації, педагоги не пройшли необхідного теоретичного й практичного навчання, до практики школи взагалі не впроваджене навчання технологіям управління за допомогою цифрових новинок тощо» (Вовчанська, 2021, с. 39-40).

Аналізуючи цей та інші факти, авторка дослідження робить невтішний висновок на предмет того, що методи й стилі менеджменту школи – як педагогічної організації – далеко не відповідають сучасності. У чому ж справа? Аби надати справді науково обґрунтовану відповідь на це запитання, І. С. Вовчанська у ході виробничо-дослідницької практики провела й друге спеціальне дослідження (методами анкетування та спостереження) стосовно наукового визначення стилю управління школи.

Виявилось наступне. Стиль управлінської політики менеджера, тобто керівника (директора) школи – явно ліберальний: означає надання ним максимально можливої волі діям своїх заступників, педагогам, іншим співробітникам, членам колегіальних органів управління цим освітнім закладом, методичних, творчих об'єднань тощо.

Зазвичай, у такому стилі – свої позитивні можливості так званого «м'якого» управління (малопомітного підлеглим та зовнішнім спостерігачам), акцент – не на

статусних, тобто офіційних відносинах та стосунках, а – на неформальних і лідерських; тут у пошані не звичне багатьом авторитарне адміністрування, а соціально-психологічне, до того ж – з економічними методами управління із застосуванням усе зростаючої ролі морально-етичних регуляторів. Зовнішній контроль педагогічного процесу при тому (та його основних елементів: уроку, позакласних занять) замінюються сумлінним самоконтролем педагогів, які діють на засадах повної до них довіри адміністрації школи, а також цілковитої самостійності, особистої відповідальності. Та при цьому всьому існує і «зворотній бік медалі»: недоліки в управлінні школою. Наприклад, мають місце негаразди із проектом її новітньої інформатизації.

А пояснюються це тим, що менеджер узяв на озброєння саме ліберальний стиль управління: своєю недостатньою вимогливістю, безконтрольністю підлеглих звів, за суттю, нанівець усю інформатизацію організації, не задумуючись навіть над тим, що багато в чому співпадаючий з демократичним стилем керівництва його ліберальний стиль надав зайво-велику свободу підлеглим, а далеко не всі здатні нею скористатися оптимально для виконання завдань, що стоять перед педагогічною організацією задля досягнення нею своєї головної мети.

Щонайбільшій ефективності такий стиль має лише в організаціях зі вже міцно сформованими й високорозвиненими, морально здоровими, надзвичайно креативно працюючими колективами. Причому, неодмінно в умовах керівництва усіма креативними групами закладу, «шкільними кафедрами», у стосунках менеджера з найбільш досвідченими, кваліфікованими і такими, що надзвичайно відповідально ставляться до своїх обов'язків, колегами-дослідниками: розробниками унікальних авторських програм, новітніх інноваційних технологій тощо.

У даній школі того не вийшло, як не вийшло і перетворення цього колективу на єдину, вдало згуртовану команду, а відтак – не вийшло і з успішним завершенням проекту інформатизації. А не дозволили усе це зробити вже не просто старі, а заскоружлі стереотипи «менеджера».

Тобто: за традиційною системою управління, до того ж ліберальною, звичайно, ситуація достатньо стабільна, набір «змінних» у ній у цілому дуже обмежений: кожен – «сам по собі». У прикладі з даною школою це видно дуже добре: так, щорічно міняється навантаження педагогів, розклад, іноді – кількість класів в паралелях, й у зв'язку із цим – особлива завантаженість. Але види діяльності, основні процедури залишаються незмінними із року в рік. Є фіксований набір справ, заходів, звітності. Щорічно складається розклад, здаються іспити випускними класами, проводяться свята першого й останнього дзвінка, тут широко відзначають Новоріччя, День учителя тощо. Досить педантично завчасно організовуються педради, відбувається належна за формою атестація учителів, здаються необхідні папери, звіти за фіксованими формами й графіками. Й при цьому суть традиційного управління у деякому розумінні полягає в організації та виконанні стандартних процедур у жорстко встановлені «зверху» терміни.

На відміну від такого – традиційного – проектний менеджмент завжди здійснюється у – так би мовити – «умовах невизначеності», тобто виконує свою роботу за ринкової економіки та повної волі задля ініціативного й водночас самовідповідального підприємництва усіх видів та форм власності, у тому рахунку нині – й державного педагогічного підприємництва в Україні, яке також має відповідати усім вимогам нового соціального устрою.

І в цьому прикладі, як підкреслює у своєму дослідженні магістрантка І. С. Вовчанська, з упровадженням проекту новітньої інформатизації школи невизначеність існує практично з усіх гострих питань, починаючи від ресурсів та закінчуючи ставленням персоналу й батьків до незвичних їм інновацій, що уводяться у повсякденне життя школи загалом й кожного учня, а значить, і сім'ї, – зокрема.

У зв'язку з тим, що проєктний менеджмент – то завжди: гра на декілька кроків наперед, глибоке вивчення і ретельний аналіз нинішньої та майбутньої ситуацій, а у роботі це – постійна гнучкість, котра, окрім усього іншого, забезпечується, підстраховується не тільки вже набутими знаннями та навичками, а ще й інтуїцією. Отож, як підкреслила після проходження виробничої управлінсько-дослідницької практики наша магістрантка, проєктний менеджмент загалом – це добре відлагоджена система уніфікованих людських комунікацій на всіх рівнях; справа, що потребує найновіших знань та глибоко вивчених практик сьогодення.

Магістрантка І. С. Вовчанська відмітила у своєму кваліфікаційному дослідженні й ще одну властивість цієї системи: відповідальність керівника за утримання свого та колег статус-кво у традиційному менеджменті вона змінює на особисту відповідальність щонайвищого ґатунку, а саме – на здійснення перемін у менеджменті як управлінні проєктами; а повноваження керівника, що визначаються структурою управління, – на те явище новітнього менеджменту, коли чітка структура повноважень менеджера просто відсутня: встановлений набір завдань замінюється постійно оновлюваним.

Наша випускниця І. С. Вовчанська також зуміла провести відповідну діагностику готовності освітнього менеджера до роботи у складі команди, підкресливши, що те базується на ретельному аналізуванні рівня розвою когнітивної, мотиваційної, операційної та особистісної компоненти його готовності, адже існує науково доведений тісний взаємозв'язок між орієнтацією на стиль діяльності «команда», головні функціонально-рольові позиції у ній та психологічними характеристиками конкурентоздатності персоналу освітніх організацій, у тому рахунку й їхніх менеджерів.

Авторка визначилася й із рівнем розвитку компоненти психологічної готовності персоналу школи до роботи в управлінській команді, а це – і рівень знань таких понять як-от: «команда», «управлінська команда організації», «суттєві характеристики успішної управлінської команди освітньої організації». Задля того І. С. Вовчанська використала методи анкетування і контент-аналізу відповідей досліджуваних 35-ти педагогів школи. У підсумку виявилось: рівень розвитку когнітивної компоненти психологічної готовності до роботи в команді у педагогів явно недостатній: дуже мале число опитаних уповні володіє «правильними знаннями» відносно змісту основних сучасних понять менеджменту команд.

На основі виробничої управлінсько-дослідницької практики магістрантка І. С. Вовчанська створила авторську «Програму курсу підвищення кваліфікації педагогічних працівників «Управління проєктами», що може бути призначена для менеджерів проєктів у вітчизняних освітніх організаціях, а зокрема – конкретно – для ЗОШ I-III ст. № 9 Кам'янської міськради Дніпропетровської області (Вовчанська, 2021, с. 50-61).

За мету програми виставляється формування у слухачів знань, навичок застосування на практиці інструментів ефективного управління будь-яким освітнім проєктом (у тому рахунку й на міжнародному рівні, в умовах глобалізації), котрі забезпечуватимуть окупність коштів, які надаються освіті, науково-

дослідним розробкам тощо та на базі котрих можна би створювати новітні високотехнологічні розробки для шкіл. А ті розробки уповні здатні стати унікальним і – що надзвичайно важливо – конкурентоспроможним продуктом на ринку освітніх послуг.

Основними ж завданнями при тому послуговують такі: засвоїти знання із розробки та структурування проєктів, а також щодо їхньої організації із техніки здійснення; здобути навички розроблення та обґрунтування концепцій проєктів, оцінювання їхньої ефективності й ризиків; планування усіх етапів так званого «життєвого циклу» кожного проєкту; розробка кошторису виокремлених конкретних витрат (загалом – бюджету проєкту), підбору виконавців; організація управління матеріально-технічним забезпеченням проєкту; застосування інструментів системного управління якістю освітнього продукту й визначення напрямків його використання; виконати випускні роботи, яка включає в себе: а) виконання завдань з ділової гри; б) розробку певного проєкту.

Програма вивчення кожної теми – 72 академічні години, а саме: теоретична частина – 32, практична – 40. Розроблений також тематичний план з «Програми курсу підвищення кваліфікації педагогічних працівників «Управління проєктами» та моніторинг-контроль освітніх проєктів.

Один із висновків цього дослідження, виконаного на основі виробничої управлінсько-дослідницької практики, стверджує, що робота не вичерпує повністю заявленої теми, і подальше її розроблення (як теоретичне, так і практичне), авторці вбачається у поглибленні авторських програм щодо командної роботи педагогічних колективів в українських школах, а точніше – загалом у новій українській школі.

Висновки. Отже, як бачимо з усього вище наведеного, виробнича управлінсько-дослідницька практика магістранта у загальній структурі магістерської підготовки (як її особливий складник) посідає надзвичайно важливе місце, а точніше – відіграє роль критично значимої компоненти освітньо-професійної програми для упевненого здобуття такого високого кваліфікаційного рівня, бо націлена на здобуття студентами через залучення їх до виконання навчальної, методичної, виховної, організаційної роботи у певному структурному підрозділі (на випусковій кафедрі) усіх можливих професійних навичок, умінь управлінця навчального закладу, стає початком-стартом довгого й успішного професійного життя людини-менеджера.

Список використаних джерел

- Бірта, Г. О., Бургу Ю. Г. (2014). *Методологія і організація наукових досліджень*: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури.
- Вовчанська, І. С. (2021). *Педагогічні аспекти управління людськими ресурсами: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього звання «Магістр»*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.
- Дороніна, М. С. (Уклад.). (2005). *Технологія наукових досліджень (схеми та приклади)*: навч. посіб. Харків: ВД ІНЖЕК.
- Пивовар, Н. М. (2020). *Наскрізна програма практик*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.
- Пивовар, Н. М., Бабенко, І. В. (2022). *Методичні рекомендації з виробничої управлінсько-дослідницької практики підготовки здобувачів освітнього ступеня «магістр»*: галузь знань 07 Управління та адміністрування Спеціальність 073 Менеджмент, Освітня програма «Менеджмент (Управління навчальним закладом)». Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.
- Цехмістров, Г. С. (2003). *Основи наукових досліджень*: навч. посіб. Київ: ВД «Слово».
- Шейко, В. М., Кушнарєнко, Н. М. (2002). *Організація та методика науково-дослідницької діяльності*. Київ: Знання-Прес.

Юринець, В. Є. (2011). *Методологія наукових досліджень*: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. І. Франка.

References

- Birta, H. O., & Burhu Yu. H. (2014). *Metodolohiia i orhanizatsiia naukovykh doslidzhen [Methodology and organization of scientific research]*: navch. posib. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
- Doronina, M. S. (Comp.). (2005). *Tekhnolohiia naukovykh doslidzhen (skhemy ta pryklady) [Technology of scientific research (schemes and examples)]*: navch. posib. Kharkiv: VD INZhEK [in Ukrainian].
- Pyvovar, N. M. (2020). *Naskrizna prohrama praktyk [End-to-end internship program]*. Poltava: PNPU imeni V. H. Korolenka [in Ukrainian].
- Pyvovar, N. M., & Babenko, I. V. (2022). *Metodychni rekomendatsii z vyrobnychoi upravlinsko-doslidnytskoi praktyky pidhotovky zdobuvachiv osvitnoho stupenia «mahistr» [Methodological recommendations for the production management and research practice of training of the holders of the educational degree "master's"]*: haluz znan 07 Upravlinnia ta administruvannia Spetsialnist 073 Menedzhment, Osvitnia prohrama «Menedzhment (Upravlinnia navchalnym zakladom)». Poltava: PNPU imeni V. H. Korolenka [in Ukrainian].
- Tsekhmistrov, H. S. (2003). *Osnovy naukovykh doslidzhen [Basics of the scientific research]*: navch. posib. Kyiv: VD «Slovo» [in Ukrainian].
- Sheiko, V. M., & Kushnarenko, N. M. (2002). *Orhanizatsiia ta metodyka naukovo-doslidnytskoi diialnosti [Organization and methodology of scientific research activity]*. Kyiv: Znannia-Pres [in Ukrainian].
- Vovchanska, I. S. (2021). *Pedahohichni aspekty upravlinnia liudskymy resursamy [Pedagogical aspects of human resources management]*: kvalifikatsiina robota na zdobuttia osvitnoho zvanntia «Mahistr». Poltava: PNPU imeni V. H. Korolenka [in Ukrainian].
- Yurynets, V. Ye. (2011). *Metodolohiia naukovykh doslidzhen [Methodology of scientific research]*: navch. posib. Lviv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian].

PIVOVAR N., BABENKO I.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

PEDAGOGICAL PRINCIPLES IN THE ORGANIZATION OF EDUCATIONAL AND RESEARCH PRACTICES IN THE SPECIALTY 073 MANAGEMENT

The article examines issues related to the organization and content of industrial management-research practice, training of master's degree holders in Field of Knowledge 07 Management and Administration Specialty 073 Management of the Educational Program "Management (Educational Institution Management)".

The proposed material is an experimental study on the topic "Pedagogical foundations of personnel management in an educational institution (on the example of the communal institution "Secondary comprehensive school of the I-III degrees No. 9 of the Kamian city council of the Dnipropetrovsk region)", which was written by the master's student Vovchanska I. WITH. qualification work on the topic "Pedagogical aspects of human resources management".

Key words: *industrial management and research practice, personnel management of an educational institution, traditional and project management*

Стаття надійшла до редакції 20.10.2022 р.

УДК 378.07:001.895УДК 37.011.33:37.013.3

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270669](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270669)

МИКОЛА ПІДЛЯЧИЙ

ORCID 0000-0001-6571-1450

Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України,
м. Київ

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ STEM-ОСВІТИ УЧНІВ

STEM-освіта є низкою послідовно розташованих програм навчання для учнів з метою їхньої підготовки до продуктивної діяльності та освіти шляхом формування рівнів компетентностей, достатніх для продуктивної діяльності. Вона охоплює природничі науки, технології, технічну творчість, математику та спрямована на підготовку майбутніх фахівців для забезпечення галузевого розвитку. Впровадження STEM-освіти та розвиток у особистості здібностей і задатків до дослідницької й аналітичної роботи, експериментування та критичного мислення в умовах використання новітніх технологій дозволить підвищити ВВП України за рахунок створення підґрунтя для формування високої доданої вартості у продукті праці.

Одним із ключових завдань STEM-освіти є забезпечення виходу особистості учня на новий рівень розвитку завдяки сформованості якостей і цінностей з метою цілеспрямованої реалізації власних і суспільно значущих цілей. Реалізація творчого потенціалу, здібностей і задатків у цьому процесі сприяє формуванню багатогранності психологічного і соціально-професійного досвіду.

У результаті психологічної діяльності учня, запропонованій у процесі STEM-освіти, мають гармонізуватися компетентності за складовими психологічної сфери: когнітивна (знаннева); операційно-технологічна (діяльнісна); мотиваційна (емоційна); етична; соціальна; поведінкова. Це дасть можливість учням на етапах адаптації, індивідуалізації та інтеграції виходити на самодостатній рівень автономності й конкурентоспроможності за рахунок запропонованого алгоритму ключових діяльностей.

***Ключові слова:** STEM-освіта; адаптація; індивідуалізація; інтеграція; ключові діяльності; особистість; продуктивна діяльність; психологічний досвід; свідомість; соціально-професійний розвиток; технології*

Постановка проблеми. Динаміка життєвих і технологічних процесів та швидкозмінність циклів науково-технічної революції в освіті, науці, виробництві і на ринку праці, змушують до корегування моделей розвитку особистості й суспільства та розроблення силового щита України в умовах переформатування світового порядку. У цій ситуації значна увага має приділятися неперервному розвитку молодого покоління на вікових етапах, що складатиме постійний ресурс для поповнення продуктивних сил України з метою системного збільшення валового внутрішнього продукту України. У формуванні складових особистісної характеристики виокремлюються діяльнісні показники, спрямовані на вироблення продукту праці виробничого та невиробничого характеру. Цей процес має регуляторний характер державного та територіального рівнів.

У цій системі певне місце займає STEM-освіта – організаційно-управлінська складова якої характеризується прогнозуванням тенденцій майбутнього та окресленням найближчих напрямів розвитку і змін. У особистісному вимірі вона характеризується навчально-виховним змістом залежно від схильностей, здібностей

та життєвих планів. Він розробляється із врахуванням суспільних потреб і базується на відповідних завданням принципам (Гончаренко, 2012, с. 34-38), способам і механізмам формування соціального пакету державними й територіальними інституціями, що і потрібно збалансувати у процесі взаємодії. Окреслений напрям дослідження актуальний, оскільки відноситься до питань розвитку людини, громадянського суспільства, держави та розбудові їх гуманітарної безпеки за рахунок формування високого рівня доданої вартості на продукт праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі розробки проблеми ключових діяльностей учнів в умовах STEM-освіти узагальнені наукові теорії і положення, які відображені у працях І. Д. Беха, В. Ю. Бикова, О. Ю. Бутова, А. М. Гуржія, М. І. Жалдака, М. П. Лещенко, С. Г. Литвинова, В. І. Лугового, В. В. Олійника, О. М. Спіріна, М. П. Шишкіна, С. У. Гончаренка, І. А. Зязюна, В. М. Піддячого, М. І. Піддячого.

Метою дослідження є розроблення теоретичних засад STEM-освіти учнів у контексті перспектив соціально-професійного розвитку, гармонізації їхньої психологічної сфери засобом навчання і виховання в умовах освітньої системи та формування здатності до продуктивної взаємодії у процесі діяльності.

Виклад основного матеріалу. STEM-освіта є низкою послідовно розташованих курсів (програм навчання) для учнів з метою їхньої підготовки до майбутньої соціально-професійної діяльності та освіти після закінчення загальноосвітніх навчальних закладів шляхом формування рівнів компетентностей, достатніх для продуктивної діяльності в обраній виробничій чи невиробничій сфері (Піддячий, 2022, с. 33-35). Вона охоплює природничі науки, технології, технічну творчість, математику та спрямована на підготовку фахівців для забезпечення галузевого розвитку (Биков, 2019, с. 88-91). Впровадження STEM-освіти та розвиток у особистості здібностей і задатків до дослідницької й аналітичної роботи, експериментування та критичного мислення в умовах використання новітніх технологій дозволить підвищити ВВП України за рахунок створення підґрунтя для формування високої доданої вартості у продукті праці.

У зв'язку з цим проектування розвитку особистості у соціально-професійному напрямі (Піддячий, 2016, с. 61-63) на засад STEM-освіти представляється у вигляді змісту, форм, методів і засобів. Завданням системи є забезпечення виходу особистості учня на новий рівень розвитку за рахунок сформованості якостей і цінностей з метою цілеспрямованої реалізації власних і суспільно значущих цілей. Зазначимо, що реалізація творчого потенціалу, здібностей і задатків у цьому процесі сприяє формуванню багатогранності психологічного (Зязюн, 2015, с. 14-18) і соціально-професійного досвіду, що у перспективі забезпечує динаміку капіталізації людських ресурсів на етапах реальної і прогнозованої взаємодії особистості з об'єктами праці.

У результаті психологічної діяльності (Бех, 2020, с. 69-71) особистості учня, запропонованій у процесі STEM-освіти, мають гармонізуватися компетентності за складовими психологічної сфери: когнітивна (знаннева); операційно-технологічна (діяльнісна); мотиваційна (емоційна); етична; соціальна; поведінкова. Це дасть можливість учням на етапах адаптації, індивідуалізації та інтеграції виходити на самодостатній рівень автономності й конкурентоспроможності завдяки запропонованому алгоритму ключових діяльностей.

Досягнення високого рівня гармонізації особистості відбувається і за рахунок використання технологій на основі методів, прийомів та впливів, спрямованих на саморозвиток. Розроблення та активізація сукупності упорядкованих за

пріоритетами процедур і технологічних операцій, для реалізації соціально-професійних проектів, виводить на вищий рівень продуктивну складову міжособистісної взаємодії. У цьому процесі розвиток відображається в прикладній складовій, а саме: гнучкість зміни змісту та форм у процесі взаємодії; неперервність і циклічність у процесі діяльності; дискретність технологічного процесу – нерівномірність впливу на етапах взаємодії; корегування міжособистісної взаємодії, що пов'язана із непрогнозованістю результатів діяльності унаслідок стихійних процесів. Результати технологізації гармонійного розвитку особистості залежить від: неперервності цільової спрямованості; оптимізації перспектив і сталості соціально-професійного спрямування; формування механізмів саморегуляції; мотивування в створених умовах реалізації розробленої мети та ін..

Розвиток особистості засобом STEM-освіти передбачає створення умов для забезпечення життєдіяльності та формування її свідомості і передбачення поведінки. У свою чергу це сприяє соціалізації та усвідомленню себе особистістю, якій зрозумілі інтереси, потреби та проблеми інших людей у процесі взаємодії. У цьому контексті перспективи наявної STEM-освіти у руслі соціально-професійного розвитку пов'язані із процесом успішної адаптації, індивідуалізації та інтеграції і розробляються із врахуванням: трансформації суб'єктів діяльності шляхом взаємозв'язку навчальних елементів (змістового, цільового, діяльнісного, продуктивного та організаційного); можливостей впливу засобом залучення до процесу ознайомлення і освоєння природного й соціально-професійного середовищ; умов саморозвитку, самореалізації та самоствердження, що впливають на рівень формування самовираження і гуманізації міжособистісних відносин у діловій сфері на основі якостей, переконань та ціннісних орієнтацій (Піддячий, 2011, с. 82-83).

Вирішення спектру окреслених завдань можливе при наявності освітньої стратегії розробленої у вигляді системи навчально-виховних заходів учнів. Психолого-педагогічний інструментарій розробляється з метою забезпечення достатнього рівня сформованості цінностей, якостей і компетентностей (включаючи англomовну (Піддячий, 2016, с. 66-67), а зміст спрямовується на задоволення потреб гармонійного розвитку учнів із врахуванням їх життєвих планів. Цей комплекс спрямовується на розроблення індивідуальної і суспільної стратегії життєдіяльності учнів за рахунок усвідомлення певних знань. А саме: 1) розвиток особистості відбувається в процесі самотворення і творення культури; 2) спрямовується він на особистісний вияв у системі мотивів фундаментальних потреб (ідеальної потреби пізнання у процесі саморозвитку та самотворення; внутрішньої соціальної потреби жити й працювати для людей).

Зазначена мета навчально-виховний процесу базується на усвідомленні особистості суб'єктом суспільної взаємодії в результаті чого формуються вищі життєві цінності та індивідуально-психологічні якості. У цьому процесі вона розвиває: здатність до жертвовності у суспільному вимірі; гідність; життєстверджуючий смисловий поріг; рівень культури; відчуття і уявлення цілісної картини світу. Здійснюється це засобом освіти, пріоритетом якої є формування: цінностей, якостей і компетентностей; психологічного досвіду; творчості (духовно-моральної, соціально-комунікативної, пізнавальної, технологічної, художньої); відчуття справедливості у міжособистісних взаєминах; високої самоорганізації тощо.

На етапах вікового розвитку особистості об'єктами і суб'єктами взаємодії створюватися умови для свідомої та цілеспрямованої праці, спрямованої на створення соціально значущих цінностей, необхідних для задоволення потреб. Разом з тим, праця є основною формою життєдіяльності як окремої людини, так і

суспільства. Вона – провідний фактор соціогенезу і в особистісному вимірі є засобом самовираження та самоствердження на підґрунті рівня сформованості інтелектуального та творчого потенціалу.

Підготовка до праці характеризується розвитком особистості від самозабезпечення до вкладу в формування валового внутрішнього продукту (ВВП). Процес розвитку особистості й територіальної громади відбувається в умовах продуктивної взаємодії і спрямовується на розбудову та формування самодостатнього ринку праці. Стан територіального ринку праці знаходиться в залежності від: наявності фахівців, здатних розвивати економіку; інституційної та інвестиційної політики; технологічних проектів з високим рівнем доданої вартості; здатності місцевих еліт забезпечувати неперервний розвиток; культури і системності передачі знань між поколіннями тощо.

У процесі інтеграції різновекторність життєвого простору формує психологічний досвід, який у побудові особистісної траєкторії аналізується та структурується за ціннісними і якісними ознаками. Інтенсивність ключових діяльностей забезпечує динаміку розвитку психологічної сфери на етапах онтогенезу. У зв'язку з цим, значущим у процесі розвитку є забезпечення єдності: загального й індивідуального; регламентації і творчості; знань і практики; прав і обов'язків; соціального і природного. Досягнення успіху у цьому процесі відбувається засобом впровадження в освітню практику навчально-виховних систем, які разом із успішним засвоєнням знань, створюють підґрунтя для їх використання в практичній діяльності, що через продукт праці мотивує до розвитку впродовж життя.

На шляху розвитку учень знаходиться в прямій залежності від учителя, який створює передумови неперервного зростання і дозрівання. Він має усвідомлювати та забезпечувати: реалізацію завдань стратегії поступу; впровадження ментальної навчально-виховної моделі розвитку на культурологічній основі; формування ключових компетентностей, узгоджених з цінностями та напрямками розвитку; формування компетентностей, структурованих за категоріями важливості (Піддячий, 2021, с. 32), індивідуальності і колективності, базовості, узагальненості й конкретності, пересічності; особистісно орієнтоване навчання та виховання.

У проектуванні соціально-професійного розвитку компетентності є набутою в результаті діяльності характеристикою, результатом ключових діяльностей із зміщенням акцентів спрямованих на розвиток діяльнісної здатності, а значить й інтегрованої у процесі формування досвіду. Оцінювання і результати сформованості компетентностей, слугують: визначенню якості освітніх послуг та відповідності рівнів навчальних досягнень; використанню результатів оцінювання роботодавцями; порівнянню національних систем освіти. Компетентності розробляються на різних рівнях засвоєння змісту освіти. Ієрархія компетентностей структурується з дотриманням критеріїв вікової періодизації особистості, має змінний характер та рухливу структуру, залежать від пріоритетів суспільства і освіти, самовизначення і діяльностей, а також перспектив у когнітивній, діяльнісній, мотиваційній, соціальній та інших сферах життєдіяльності.

Одним із засобів, що вирішує частку окреслених завдань є поетапні проекти соціально-професійного розвитку особистості, що підвищують рівень готовності до реалізації особистісних і громадянських значущих цілей за рахунок виведення на нову щабліну розвитку (Піддячий, 2006, с. 33). Соціально-професійний простір розбудовується шляхом проектування на культурологічному підґрунті, що враховує

ризиків зовнішнього впливу учасників взаємодії із власною культурою, суспільними цінностями та визначеними пріоритетами розвитку.

Проекти соціально-професійного розвитку учнів – процесуальні й спрямовані на духовне, інтелектуальне, фізичне, соціальне і професійне зростання. Їх формування відбувається через поетапний індивідуальний вияв у системі її мотивів фундаментальної потреби пізнання в обраній для діяльності сфері, а застосування отриманих знань спрямовується у русло гармонізації психологічної сфери з метою вироблення продукту праці. Форми, методи, засоби і технології залучення до реалізації цілей, формування цінностей та розбудови відносин цілеспрямовано використовується для досягнення мети: вироблення в свідомості потреби самовираження та самоствердження шляхом створення цінностей необхідних для задоволення потреб; засвоєння змісту освіти й застосування системи базових і спеціальних знань та норм, які дають змогу функціонувати в середовищі взаємодії; реалізації здібностей, задатків і потенціалу; формування компетентностей; здобування досвіду; капіталізації людських ресурсів в умовах трудової діяльності і взаємодії.

Механізми формування та функціонування розвитку зумовлюються системою координат життєвого простору учнів та територіальної громади. Алгоритм розвитку пов'язаний з: наявністю проектів і ресурсів для розвитку; вибором напрямку діяльності; підходами до організації психологічної діяльності; об'єктивністю оцінки за працю; рівнем винагороди за виконану роботу тощо.

Одним із засобів гармонійного розвитку є застосування інтегративних технологій у сукупності методів, прийомів та впливів. Вони спрямовані на саморозвиток, активізацію зусиль та упорядкування сукупності процедур й операцій. Технології розвитку відображають прикладний аспект: гнучкість, що виявляється в періодичній зміні змісту та форм на рівні взаємодії; неперервність взаємодії з особистістю; повторення етапів, стадій, процесу взаємодії; дискретність процесу, що відображається в нерівномірності впливу на етапах взаємодії; непрогнозованість результатів унаслідок стихійних процесів.

У процесі розвитку учнів визначається сукупність умов, що цілеспрямовано впливають на їх життєдіяльність, свідомість, поведінку з метою формування якостей, ціннісних орієнтацій, переконань та потреб. Доцільність створення такої системи обумовлена необхідністю їхньої адаптації, індивідуалізації та інтеграції і пов'язана з: діапазоном можливостей впливу завдяки залученню до освоєння природного й діяльнісного середовищ; проектуванням умов саморозвитку, самореалізації та самоствердження; трансформацією зусиль суб'єктів взаємодії шляхом взаємозв'язку компонентів навчально-виховного процесу тощо. Разом з тим, зв'язки між метою, засобами та результатами STEM-освіти учнів, у контексті перспектив соціально-професійно спрямованого навчання й умовами застосування, зумовлюють розроблення її стратегії із наступними складовими: 1) трудова діяльність та її інфраструктура; 2) праця людини; 3) професійна культура; 4) професійна орієнтація; 5) підприємницька діяльність; 6) соціально-професійна взаємодія на ринку праці.

Зроблено висновок, що у ході розроблення стратегії і теоретичних засад STEM-освіти учнів, у контексті перспектив соціально-професійного розвитку, потребує гармонізації їхньої психологічної сфери засобом навчання і виховання в умовах освітньої системи та формування здатності до продуктивної взаємодії. Цей процес супроводжується зміною їхньої свідомості, що обумовлено розвитком умінь до самоаналізу, а також нагромадженням багатогранного психологічного досвіду. У

результаті формується їх здатність вибирати напрям продуктивної діяльності, що відповідає інтересам, можливостям і схильностям, а також запитам роботодавців. Можливості учня розглядається у вигляді динамічної характеристики професійного самовизначення, що дозволяє прогнозувати успішність адаптації до наявних умов та засобом STEM-освіти виявляти відповідність власних можливостей до вимог продуктивної діяльності.

Наступним етапом подальших розвідок у зазначеному напрямі є розроблення змісту STEM-освіти й вимог до підготовки учнів. У розробленні, відображаються зв'язки між метою, засобами та результатами сформованих якостей, цінностей і компетентностей та умовами їх застосування.

Список використаних джерел

- Бех, І. Д. (2020). Міжвікові перетворення і ціннісні градації особистості, що зростає. *Методист*, 11/12, 64-77.
- Гончаренко, С. У. (2012). *Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення*. Рівне: Волинські береги.
- Зязюн, І. А. (2015). Сугелостологічна природа психологічного досвіду особистості. *Психологія і особистість*, 1 (7), 10-28.
- Піддячий, В. (2016). Методика саморозвитку англійської компетентності майбутнього педагога в контексті європейських. *Молодь і ринок*, 10, 65-69.
- Піддячий, В. (2021). Сутність і зміст андрагогічної компетентності педагогів. *Молодь і ринок*, 10 (196), 29-35.
- Піддячий, М. І. (2016). Освіта і наука України у вимірі громадянських суспільств: соціально-професійна орієнтація. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*, № 3/4 (48/49), 59-65. Взято з <http://ipro.kubg.edu.ua/article/download/182325/182219>
- Піддячий, М. І. (2006). Історичні передумови та теоретичні засади профорієнтації школярів. *Педагогіка і психологія*, 3 (52), 29-36. Взято з <https://lib.iitta.gov.ua/8170/>
- Піддячий, М. І. (2011). Соціально-професійна орієнтація учнів як напрям у підручникотворенні. В кн. *Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць* (Вип. 11, с. 80-89.). Київ: Пед. думка. Взято з <https://lib.iitta.gov.ua/5143/>
- Піддячий, М. І. (2016). Допрофесійна підготовка старшокласників в контексті соціально-професійної орієнтації. *Український педагогічний журнал*, 4, 79-85.
- Самодрин, А. П. (Ред.) (2022). *Ноосфера Вернадського, сучасна освіта і наука: колективна монографія* (Т. 2). Київ; Кременчук: ПП Щербатих О. В.
- Теоретико-методологічні засади інформатизації освіти та практична реалізація інформаційно-комунікаційних технологій в освітній сфері України: монографія*. (2019). Київ: Компрінт.

References

- Bekh, I. D. (2020). Mizhvikovi peretvorennia i tsinnisni hradatsii osobystosti, shcho zrostaie [Inter-age transformations and value gradations of the growing personality.]. *Methodyst [Methodist]*, 11/12, 64-77 [in Ukrainian].
- Honcharenko, S. U. (2012). *Pedahohichni zakony, zakonomirnosti, pryntsypy. Suchasne tлумachennia [Pedagogical laws, regularities, principles. Modern interpretation]*. Rivne: Volyn amulets [in Ukrainian].
- Piddiachyi, V. (2016). *Metodyka samorozvytku anhlomovnoi kompetentnosti maibutnoho pedahoha v konteksti yevropeyskykh [The method of self-development of the future*

teacher's English language competence in the European context]. *Molod i rynok [Youth and the market]*, 10, 65-69 [in Ukrainian].

Piddiachyi, V. (2021). Sutnist i zmist andrahohichnoi kompetentnosti pedahohiv [The essence and content of andragogic competence of teachers]. *Molod i rynok [Youth and the market]*, 10 (196), 29-35 [in Ukrainian].

Piddiachyi, M. I. (2016). Osvita i nauka Ukrainy u vymiri hromadianskykh suspilstv: sotsialno-profesiina orientatsiia [Education and science of Ukraine in the dimension of civil societies: socio-professional orientation]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka [Continuing professional education: theory and practice]*, 3/4 (48/49), 59-65. Retrieved from <http://npo.kubg.edu.ua/article/download/182325/182219> [in Ukrainian].

Piddiachyi, M. I. (2006). Istorychni peredumovy ta teoretychni zasady proforiientatsii shkoliariv [Historical prerequisites and theoretical foundations of career guidance of schoolchildren]. *Pedahohika i psykholohiia [Pedagogy and psychology]*, 3 (52), 29-36. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/8170/> [in Ukrainian].

Piddiachyi, M. I. (2011). Sotsialno-profesiina orientatsiia uchniv yak napriam u pidruchnykotvorenni [Socio-professional orientation of students as a direction in textbook creation]. In *Problemy suchasnoho pidruchnyka [Problems of the modern textbook]* (Vol. 11, pp. 80-89) Kyiv: Ped. Opinion. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/5143/> [in Ukrainian].

Piddiachyi, M. I. (2016). Doprofesiina pidhotovka starshoklasnykiv v konteksti sotsialno-profesiinoi oriientatsii [Pre-professional training of high school students in the context of socio-professional orientation]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal [Ukrainian Pedagogical Journal]*, 4, 79-85 [in Ukrainian].

Teoretyko-metodolohichni zasady informatyzatsii osvity ta praktychna realizatsiia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii v osvitnii sferi Ukrainy [Theoretical and methodological principles of informatization of education and practical implementation of information and communication technologies in the educational sphere of Ukraine]: monohrafiia. (2019). Kyiv: Comprint [in Ukrainian].

Ziaziun, I. A. (2015). Suhelostolohichna pryroda psykholohichnoho dosvidu osobystosti [Sugelostological nature of the psychological experience of the individual]. *Psykholohiia i osobystist [Psychology and personality]*, 1 (7), 10-28 [in Ukrainian].

PIDDIACHYI M.

Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THEORETICAL FOUNDATIONS OF STEM EDUCATION OF STUDENTS

STEM education is a series of sequentially arranged learning programs for students with the purpose of preparing them for productive activities and education by forming levels of competences sufficient for productive activities. It covers natural sciences, technologies, technical creativity, mathematics and is aimed at training specialists (bio and nanotechnology, programmers, IT specialists, engineers, etc.) to ensure industry development. The introduction of STEM education and the development in the individual of abilities and aptitudes for research and analytical work, experimentation and critical thinking in the conditions of the use of the latest technologies will allow to increase the GDP of Ukraine by creating the basis for the formation of high added value in the labor product.

One of the key tasks of STEM education is to ensure that the student's personality reaches a new level of development thanks to the formation of qualities and values for the purposeful realization of personal and socially significant goals. The realization of creative potential, abilities and aptitudes in this process contributes to the formation of a multifaceted psychological and socio-professional experience.

As a result of the student's psychological activity, proposed in the process of STEM-education, competencies should be harmonized according to the components of the psychological sphere: cognitive (knowledge); operational and technological (activity); motivational (emotional); ethical; social; behavioral This will enable students at the stages of adaptation, individualization and integration to reach a self-sufficient level of autonomy and competitiveness due to the proposed algorithm of key activities.

Key words: *STEM education; adaptation; individualization; integration; key activities; personality; productive activity; psychological experience; consciousness; socio-professional development; .technologies.*

Стаття надійшла до редакції 30.10.2022 р.

УДК 37.091.4МАКАРЕНКО

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270677](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270677)

АНДРІЙ ТКАЧЕНКО

ORCID ID: 0000-0003-4408-2653

ОЛЕНА ЖДАНОВА-НЕДІЛЬКО

ORCID ID 0000-0002-1414-2355

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОЄКТНОЇ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА (АНАЛІЗ МАКАРЕНКІВСЬКОГО ДОСВІДУ)

Проаналізовано комплекс подій, пов'язаних з реалізацією однієї з найоригінальніших та перспективних педагогічних ініціатив Антона Макаренка – Трудового дитячого корпусу Харківського округу. Уважний аналіз усього комплексу наявних матеріалів дає підстави розглядати діяльність А. Макаренка щодо організації масового перевиховання підлітків як цінний досвід проєктної форми організації освітнього середовища в певних історичних умовах. Суттєвою обставиною педагогічного новаторства А. Макаренка було те, що обґрунтовуючи свою перспективну ідею, він не міг спиратися на вивчення досвіду подібних проєктів, оскільки ані історія вітчизняної педагогіки, ані сучасна йому освітня практика не пропонували відповідних аналогій. Крім того він уже на перших етапах діяльності фактично був позбавлений бажаної організаційної незалежності в реалізації головних пунктів свого задуму.

***Ключові слова:** проєктна форма організації освітнього середовища, управління освітніми проєктами, А. Макаренко, боротьба з дитячою безпритульністю, дитячі трудові колонії, Трудовий дитячий корпус Харківського округу*

Постановка проблеми. Збільшення масштабів та темпів поширення ідеології і технологій управління проєктами як потужного інноваційного чинника розвитку освіти визначає один із дослідницьких пріоритетів сучасної науки. Але треба зазначити, що у фокусі уваги вчених опиняються не лише іманентні закономірності проєктної діяльності як такої, але й її генетичні корені – тобто той надзвичайно багатий, різноманітний та інноваційний для свого часу досвід цілеспрямованого і системного формування освітнього середовища, який нам пропонує історія педагогіки. Прямі аналогії або прообрази нинішньої проєктної діяльності в освіті ми знаходимо на різних етапах історико-педагогічного процесу.

Цікавим прикладом управління освітнім проєктом в історичній ретроспективі є комплекс подій, пов'язаних з реалізацією однієї з найоригінальніших і в той же час перспективних педагогічних ініціатив Антона Макаренка – Трудового дитячого корпусу Харківського округу (ТДК). Ідея педагога полягала в максимальній оптимізації надзвичайно складного, суперечливого та фінансово обтяжливого процесу виховання безпритульних і кримінальних підлітків шляхом об'єднання багатьох відповідних установ в одну велику, озброєну найефективнішими виховними методиками та забезпечену висококваліфікованим педагогічним персоналом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія ТДК ніколи не знаходилася серед центральних тем як українського, так і міжнародного макаренкознавства. Це можна пояснити принаймні декількома причинами. Серед створених і керованих А. Макаренком дитячих установ завжди творчими лабораторіями педагога

вважалися колонія імені М. Горького і комуна імені Дзержинського, досвід яких неодноразово відображений у художніх, публіцистичних і наукових формах; пропагувати ж інші пункти апробації своїх виховних ідей не давав підстав і сам Антон Семенович. Крім того, в обставинах тотальної радянської «канонізації» педагога цілком закономірною виглядає обережність багатьох вітчизняних дослідників щодо «неоднозначних» епізодів в його біографії – а саме такою постає перед нами суперечлива історія Трудового дитячого корпусу. Що ж стосується закордонних учених, то вони тривалий час знаходились в умовах інформаційного дефіциту і не мали змоги ані вивчити даний епізод педагогічного подвижництва А. Макаренка, ані сформулювати свою позицію щодо нього.

Перші відомості про роботу Макаренка по об'єднанню дитячих інтернатних установ Харківщини з'явилися на початку 50-х років минулого століття – це публікація у першому академічному виданні творів педагога трьох важливих документів: списку «типів і прототипів» до «Педагогічної поеми», листа А. Макаренка до Горького від 25 лютого 1928 р. і «Проекта організації Трудового дитячого корпусу Харківського округу». Потому згадки про ТДК потрапляють і до біографічної макаренкіани, це, передусім, дослідження Ю. Лукіна, Н. Морозової і М. Ніжинського. 1958 року у другому академічному виданні творів А. Макаренка публікується його лист від 4 травня 1927 р. до голови харківської комісії у справах неповнолітніх (і майбутньої дружини) Г. Салько з першою програмою створення Трудкорпусу. Через два роки побачили світ спогади двох безпосередніх працівників ТДК – відомої української письменниці, а тоді випускниці інституту народної освіти Оксани Іваненко і колишнього соратника Макаренка, агронома колонії імені М. Горького Миколи Фере. В 60-ті роки першим з біографів А. Макаренка, хто предметно звернув увагу на долю Трудкорпуса, зробивши це в контексті конфлікту Антона Семеновича з офіційною педагогікою, був Є. Балабанович. Тоді ж Л. Гордін і Є. Долгін оприлюднили (частково вперше) тематичну добірку листів педагога до М. Горького і Н. Остроменцької, чим значно поповнили джерельну базу для вивчення ТДК. За відсутністю фундаментальних досліджень протягом майже трьох десятиліть чи не єдиним конкретним фактом, що ілюстрував діяльність Макаренка в Трудкорпусі був захист ним звинуваченого у побитті вихованців підлеглого йому завкола О. Остапченка.

Нарешті, першу спробу систематичного викладу історії ТДК здійснив лише у 1976 р. А. Фролов, використовуючи при цьому листування А. Макаренка з М. Горьким і Г. Салько, спогади М. Фере, опубліковані і неопубліковані архівні матеріали.

Починаючи з 80-х років до наукового обігу залучається ціла низка нових архівних джерел, на аналізі яких здійснюються нові спроби ґрунтовного висвітлення діяльності Макаренка по створенню ТДК. Мова йде про роботи Л. Попової і М. Окси. Цікаві епістолярні матеріали щодо історії Трудкорпуса були виявлені у тій частині спадку А. Макаренка, яка за заповітом його дружини 30 років по її смерті залишалася зачиненою. За перші роки незалежності України можна назвати лише одну помітну працю, що торкається окремих аспектів вказаної теми, це книга С. Карпенчук і М. Окси «На зорі макаренкознавства».

Марбурзька лабораторія «Макаренко-Referat» теж не має окремого дослідження вказаної теми, хоча деякі з її видань оприлюднюють низку цікавих фактів і документів, пов'язаних з нею. Серед них особливо помітні збірки матеріалів: «Турбота, контроль, втручання», «У Харків чи Запоріжжя?», «Ваша ніжність – страшна сила» і «Полтавська трудова колонія ім. М. Горького». Низку маловідомих

фактів наводить також керівник лабораторії Г. Хілліг у книзі «Поблякли обличчя, забуті люди: 28 портретів “друзів” і “ворогів” А. С. Макаренка». Однак слід зазначити, що здобутки марбурзької лабораторії завдяки ідеологічній конфронтації протягом декількох десятиліть були майже недоступні радянським ученим і тому не могли суттєво впливати на вітчизняну традицію в дослідженні історії ТДК.

Нами також здійснювалися спроби системного вивчення даного макаренківського проєкту (Ткаченко, 2007; Ткаченко, 2011), але ці дослідження відбувалися поза парадигмою управління проєктами, і їх методологічною базою виступали суто історико-педагогічні підходи.

Метою даної розвідки є аналіз системних складових організації Трудового дитячого корпусу Харківського округу як інноваційного освітнього проєкту А. Макаренка.

Виклад основного матеріалу. В макаренкознавстві вважається, що першим документом, який засвідчив прагнення А. Макаренка розповсюдити напрацьований колективом Полтавської трудової колонії імені М. Горького успішний досвід перевиховання неповнолітніх правопорушників, є його лист до Головного управління соціального виховання НКО УСРР, датований 8 серпня 1925 р. (Hillig, 1985, с. 2-10).

Рівень деталізації змісту і тон цього доволі об'ємного документа свідчать про те, що перед нами результат великої аналітичної роботи, і навіть сам автор говорить, що шлях, який він пропонує Наркомосу, продиктовано його особистим досвідом та висновками із багатьох роздумів. Будучи залученим до справи виховання безпритульних ще, приблизно, з середини літа 1920 року, з призначенням на завідувача секції дитячих колоній підвідділу соціального виховання Полтавської губнаросвіти, Макаренко долучився до великого обсягу відповідної інформації, а отримана у вересні того ж року посада завідувача Основного дитячого будинку для морально-дефективних дітей №7, дала змогу «із середини», на безпосередній практичній роботі, познайомитися з усією номенклатурою проблем цієї найважчої ланки вітчизняної освіти.

В загальних рисах ідея ентузіаста-завідувача колонією полягала в тому, що все перевиховання правопорушників для України чи принаймні для Харківської області максимально централізується і зосереджується в одній трудовій колонії, розташованій поблизу Харкова. Пояснюючи актуальність своєї пропозиції, А. Макаренко говорить: «реалізація цього проєкту допоможе вирішенню кризи, що спостерігається у справі боротьби з безпритульним та його правопорушеннями» (Hillig, 1985, с. 2, 6).

Обґрунтовуючи запропоновану концепцію масового перевиховання неповнолітніх, А. Макаренко спирається на кілька існуючих протиріч в організації цієї справи: надмірна розгалуженість і різноманітність спеціальних установ, неекономічне фінансування, невідповідність загальним напрямкам державного і економічного розвитку країни (Hillig, 1985, с. 3).

Модель і стратегію організації освітнього середовища А. Макаренко в своєму проєкті визначав наступним чином: на його думку, дрібні виховні підприємства повинні поступово відживати та замінюватися потужними вогнищами виховання, «капіталістично» організованими та заснованими на економії та точному витраченні особистих та матеріальних сил в умовах великого виробництва та складного комунального побуту. В даному випадку «капіталістичність» А. Макаренко розумів як форму великого сільськогосподарського або

промислового господарства з декількома тисячами дітей на декількох тисячах десятин землі. Але з часом така колонія повинна була б мати навіть комбінат декількох виробництв фабричного типу з метою надання можливостей для розвитку різноманітних здібностей вихованців (Hillig, 1985, с. 4, 6-7).

При цьому педагог пропонував поступовий і планомірний розвиток «молодого колективу»: організація в перші роки сільського господарства має стати економічним фундаментом для подальшого промислового становлення установи. Що стосується педагогічної спрямованості установи, то А. Макаренко обмежував функції останньої лише «санітарно-соціальною роботою», тобто перевихованням правопорушників. Найближчі ж педагогічні цілі він убачав у вихованні дисциплінованості, працездатності, чесності тощо (Hillig, 1985, с. 7-9).

Соціально-економічну форму майбутньої установи і тип управління в ній автор проекту повністю копіював із керованої ним Полтавської трудової колонії імені М. Горького: виробнича комуна з повним самоврядуванням і з найбільшою формальною рівністю становища вихователів і вихованців (Hillig, 1985, с. 8).

Що стосується такого критерію проектної діяльності, як **унікальність визначеної мети**, то треба зауважити, що хоча в країні в 20-ті роки минулого століття і існували великі виховні установи, такі, наприклад, як Одеське дитяче містечко імені III Інтернаціоналу або Охтирське дитяче містечко імені М. Скрипника, але, по-перше, їх дитячий контингент не перевищував декількох сотень, по-друге, вони не брали на себе функцію об'єднання всіх вихованців інтернатних установ свого регіону. А. Макаренко і сам зауважує, що ідея крупного виховного підприємства в суспільстві не нова, але починання в цій галузі не продумані до кінця і зовсім не витримані як починання педагогічні, крім того в них превалює господарство, а не педагогіка (Hillig, 1985, с. 4).

Треба відмітити, що усвідомлюючи, ймовірно, високу ступінь невизначеності фінансових параметрів свого проекту, Макаренко, тим не менш, поки що не наполягає на необхідності попередньої економічної оцінки. Це підтверджує його глибоку переконаність у безперечній корисності запропонованої інноваційної ідеї.

Вихідним пунктом реалізації проектного управління, як відомо, є **окреслення ресурсів проекту**. У сучасній літературі поняття «ресурси проекту» трактується достатньо широко – це все, що має проект у матеріально-технічному, кадровому, часовому, інформаційному та технологічному вимірах.

Як відомо, особливе місце в управлінській діяльності А. Макаренка завжди належало комплексу кадрових питань, і проект Трудового дитячого корпусу в цьому відношенні не стоїть окремо. В ньому передусім Антон Семенович наполягав на праві керівника установи запрошувати персонал, а також звільняти його до закінчення шестимісячного стажування без пояснення причин, праві педагогічної ради установи оцінювати роботу вихователів, ба більше – педагог навіть вимагав такої радикальної міри, як знищення системи твердих штатів. До самих же працівників колонії висувалися доволі специфічні вимоги: одним із найважливіших інститутів впливу на вихованців мав стати побут педагогічного персоналу, що досягалося більш глибоким проникненням життя вихователів у загальне життя комуни, скороченням приватногосподарських явищ у середовищі персоналу і «скороченням числа сімейних утворень вузькодомашнього типу» (Hillig, 1985, с. 8-10).

В своєму листі до Головоцвуху автор не конкретизує питання **бюджету свого проекту**, оскільки джерела, розмір і порядок фінансування цілком залежатиме від того, в яких обсягах і на якій базі здійснюватиметься об'єднання інтернатних

установ в разі прийняття запропонованого проекту Наркомосвітою. При цьому А. Макаренко розраховує на значне збільшення в даний момент матеріальних можливостей для розширення боротьби з безпритульністю в Наркомосвіті, Центральній комісії допомоги дітям та місцевих бюджетах (Hillig, 1985, с. 2-3).

Не маючи ще на увазі конкретних розрахунків, педагог, однак, обговорює одну принципову умову: має бути змінена модель фінансування колонії, тобто здійснений перехід від системи кошторисних асигнувань за параграфами та статтями, яка суперечить системі колективно-господарського виховання, на таку модель, коли всі асигновані суми повністю надходять в розпорядження органів самоврядування установи (Hillig, 1985, с. 10).

Примітно, що в тексті листа А. Макаренко не наводить одного суттєвого пункту, який є необхідним елементом обґрунтування сучасних проєктів – конкретних **формулювань основних показників проєкту, що характеризують його ефективність**. Він лише висловлює переконання, що запропонована ним колонія буде здатна стати одним із цікавих явищ у державі. Припускаємо, що педагог на цьому етапі ще сам не міг чітко окреслити всі можливі переваги і позитивні наслідки. Слід також зазначити, що виступивши зі своїм проєктом перед керівництвом української освіти, А. Макаренко, все ж вирішує оприлюднити його на представницькому професійному форумі – Першій всеукраїнській конференції дитячих містечок в Одесі. Виступаючи перед своїми колегами, А. Макаренко навіть значно збільшив масштаби попереднього варіанту проєкту, він запропонував ідею Всеукраїнської дитячої трудової армії, що мала б 7 корпусів, 21 дивізію та 63 полки по 1000 дітей у кожному (Макаренко, 1986, с. 27).

Першим документом, який можна охарактеризувати як спробу **укладання алгоритму дій**, є лист А. Макаренка до голови Харківської окружної комісії у справах неповнолітніх Галини Стахіївни Салько, датований 4 травня 1927 року. В ньому пропонуються наступні кроки: всі асигнування для колоній округу, виходячи із контрольної цифри на одну дитину, але без розділення по параграфах і статтях, з 1 жовтня 1927 року призначаються у розпорядження Макаренка і видаються колоніям місячними долями, а по одягу і опаленню – кварталними долями; йому також надається право встановлювати штати і оклади кожній колонії і їх центральному управлінню на місці по індивідуальних угодах; йому надається право запрошення і звільнення персоналу; вступає в силу заборона Наркомосвіті упродовж двох років інструктувати форму організації колоній і розподіл матеріальних даних (Хиллиг, Невская, 1994, с. 13).

Наведений алгоритм дій був значно розширений і конкретизований А. Макаренко приблизно два місяці потому у документі під назвою «Проєкт організації трудового дитячого корпусу Харківського округу». Тут ми знаходимо такі доповнення: кожна окрема установа трудкорпусу організується за системою колонії імені М. Горького; при начальнику трудкорпусу організується управління трудкорпусом, штатні одиниці якого відповідатимуть за окремі ділянки роботи; організується корпусна рада з членів управління трудкорпусом та секретарів ради командирів усіх колоній; із усіх установ виділяються три колонії спеціального призначення (первинна, що приймає дітей з вулиці або комісії у справах неповнолітніх, випускаюча і реформаторіум для примусового виховання); організується спеціальна житлова комуна для колишніх вихованців, що працюють на виробництві; створюється т.з. «дитяча міліція» для підбору безпритульних з вулиць, їх супроводження та нагляду за патронованими підлітками (Макаренко, 1983, с. 55-59).

Наступним доповненням до наведеного алгоритму дій можна вважати доповідь А.Макаренка «Про реорганізацію дитустанов Окрнаросвіти», зроблену ним на засіданні президії харківської окружної комісії допомоги дітям (ОКДД) 18 серпня 1927 року. Крім наведених у попередніх документах пунктів Антон Семенович тут пропонує всі виробничі майстерні окремих установ територіально об'єднати й розвинути до невеличких фабрик або заводів, також він планує надавати певну допомогу з боку колонії імені М.Горького найбільш занедбаним колоніям (Протоколи засіданій президиума окружної комісії допомоги дітям за 1927 г., 1927, арк. 157). Майже через місяць, 15 вересня, знов на засіданні президії ОКДД у доповіді «Проект організації Управління Дитустанов Харківської Округи» А.Макаренко конкретизує свої кадрові нововведення: призначення на посади завідувачів дитячих установ лише педагогів за освітою; перегляд всього існуючого педагогічного персоналу установ відповідно до таких критеріїв, як освіта, стаж тощо. До того ж Макаренко піднімає питання придбання бібліотек для кожної з колоній (Протоколи засіданій президиума окружної комісії допомоги дітям за 1927 г., 1927, арк. 184).

Перші практичні дії Макаренка щодо реалізації свого проекту припадають приблизно на початок липня 1927 року: він починає обслідувати інтернатні установи Харківського округу (Мандат и удостоверение, 1927). Нарешті 11 липня президія Харківського окрвиконкому ухвалює призначити А.Макаренка інспектором всієї окружної мережі дитячих будинків, колоній, містечок тощо (О работе детских домов, 1927, арк. 2), але, на жаль, інспектура народної освіти лише 5 серпня реалізує цю постанову (Окса, 1992, с. 65).

Треба підкреслити, що замість створення єдиного виховного центру, А.Макаренко фактично очолює 23 окремі інтернатні заклади Харківщини: 10 дитячих колоній, 4 дитячих містечка, 4 дитячих будинки, Окружний колектор-розподільник, Зміївський реформаторіум та 3 гуртожитки робітничих підлітків. Загальна чисельність педагогічного персоналу цих установ склала 514 чол., технічного – 409 чол. (Протоколи, оперативные планы, контрольные цифры, пояснительная записка к пятилетнему плану Наркомпроса по местному бюджету, арк. 82), кількість же вихованців сягнула 5910 чол. (Информации о деятельности окружной инспектуры народного образования, арк. 173 зв.).

Після свого офіційного призначення А.Макаренко розпочинає етап **організації виконання проектних заходів**, для чого готує проекти двох базових документів, що мають забезпечувати діяльність спеціально створеного окружною владою для реалізації його ідеї Управління дитколоніями Харківського округу (УДК): «Статут Управління дитячими шкільно-трудовами колоніями» (Макаренко, 1983, с. 60-63), «Положення про відпуск коштів на утримання установ Трудового дитячого корпусу» (О работе детских домов и детских садов, арк. 210–210 зв.) та, дещо пізніше, «Положення про дитячу міліцію м.Харкова» (Протоколи засіданій фінансово-бюджетной секции окружной плановой комиссии за 1927/28 год и материалы к ним, арк. 56). Однак незабаром відбулися події, які поставили під сумнів перспективи макаренківського проекту: уже 4 жовтня Окружний фінансовий відділ повідомляє окрвиконком, про те, що «проект Статуту Управління, по заяві т.Макаренко, скасовано Окрінспектурою Наросвіти й не підлягає так розгляду, як і затвердженню», що ж до «Положення про відпуск коштів на утримання установ Трудового дитячого корпусу», то в нього були внесені суттєві правки, які помітно позбавляли Управління його фінансової самостійності (О работе детских домов и детских садов, арк. 209). Проект дитячої

міліції, очевидно, також не був прийнятий адміністрацією Харківщини, оскільки в подальшому він більше в документах не фігурує, так само як і немає жодних свідчень про спроби організації такого незвичного дитячого органу.

Незважаючи на фактичне заперечення окружною владою по суті головних педагогічних і фінансових засад свого проєкту, А.Макаренко все ж не відмовляється від спроби його реалізації. У вересні 1927 року відбувається об'єднання дитячих інтернатних установ округу, серед яких триває масове поширення принципів елементів виховної системи Харківської трудової колонії імені М.Горького. До перших успіхів УДК можна віднести, наприклад, значне покращення стану Брусилівського дитмістечка та Будянської дитколонії (Протоколи окружної комісії товарищества допомоги дітям; Рапорт Н. Э. Фере о проверке Гиевской и Будянской трудовых колоний Харьковского округа. 5 декабря 1927 г., л. 3). В той же час важливо відзначити, що характерними адміністративними обставинами діяльності керованого А.Макаренко УДУ є несприяття його підприємницьким ініціативам та дріб'язковий бюрократичний контроль практично за всіма галузями роботи з боку окружних органів влади.

Через півроку після призначення А.Макаренка завідувачем УДУ, у середині лютого 1928 року, тобто задовго до того моменту, коли можна було хоча б попередньо оцінити продуктивність висунутих ініціатив, його зовсім несподівано було знято з посади за політико-ідеологічних причин, незабаром було ліквідоване і саме Управління (Ткаченко, 2007). Відтак запропонована А.Макаренко ідея масового перевиховання безпритульних, за незалежних від нього обставин, не тільки не встигла принести певні педагогічні успіхи, але й взагалі не мала можливості оформитися як повноцінний педагогічний проєкт.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Уважний аналіз усього комплексу наявних матеріалів дає підстави розглядати діяльність А.Макаренка щодо організації масового перевиховання підлітків як цінний досвід проєктної форми організації освітнього середовища в певних історичних умовах. Подібний висновок підтверджується змістом і характером таких дій А.Макаренка, як ретельний аналіз проблемної ситуації, обґрунтування актуальності проєкту, визначення моделі та стратегії його реалізації, окреслення ресурсів, формулювання основних показників проєкту, що характеризують його ефективність, укладання алгоритму дій, організація виконання проєктних заходів. Специфіка ж історичної доби, в якій працював видатний педагог, дозволяє сучасним дослідникам простежити деякі універсальні чинники реалізації освітніх проєктів.

Суттєвою обставиною педагогічного новаторства Макаренка було те, що обґрунтовуючи свою перспективну ідею, він не міг спиратися на вивчення досвіду подібних проєктів, оскільки ані історія вітчизняної педагогіки, ані сучасна йому освітня практика не пропонували відповідних аналогій. Крім того він уже на перших етапах діяльності фактично був позбавлений бажаної організаційної незалежності в реалізації головних пунктів свого задуму.

Загалом представлені факти окреслюють перспективу значного розширення наших уявлень про А.Макаренка-освітнього керівника, оскільки дають можливість оцінити його професійні характеристики з точки зору компетентнісних категорій проєктного менеджменту.

Список використаних джерел

Информации о деятельности окружной инспектуры народного образования. (Ф. Р-845, Оп. 3, Спр. 1795). Державний архів Харківської області. Харків.

- Макаренко, А. С. (1983). *Педагогические сочинения*. Т. 1. Москва: Педагогика.
- Макаренко, А. С. (1986). *Педагогические сочинения*. Т. 8. Москва: Педагогика.
- Мандат и удостоверение*. (1927). (Ф. 332, Оп. 4, Ед. хр. 367). Российский государственный архив литературы и искусства. Москва.
- О работе детских домов*. (1927). (Ф. Р-845, Оп. 3, Спр. 1016). Державний архів Харківської області. Харків.
- О работе детских домов и детских садов*. (Ф. Р-845, Оп. 3, Спр. 1778). Державний архів Харківської області. Харків.
- Окса, Н. Н. (1992). Архивные материалы о деятельности А.С. Макаренко по объединению детских интернатных учреждений Харьковского округа в 1926-1928 годах. В кн. *А. С. Макаренко сегодня: новые материалы, исследования, опыт* (с. 59-68). Нижний Новгород.
- Протоколы заседаний президиума окружной комиссии помощи детям за 1927 г.* (1927). (Ф. Р-917, Оп. 1, Спр. 43). Державний архів Харківської області. Харків.
- Протоколы заседаний финансово-бюджетной секции окружной плановой комиссии за 1927/28 год и материалы к ним*. (1927-1928). (Ф. Р-845, Оп. 3, Спр. 1391). Державний архів Харківської області. Харків.
- Протоколы окружной комиссии товарищества помощи детям*. (Ф. Р-917, Оп. 1, Спр. 79). Державний архів Харківської області. Харків.
- Протоколы, оперативные планы, контрольные цифры, пояснительная записка к пятилетнему плану Наркомпроса по местному бюджету*. (Ф. Р-858, Оп. 1, Спр. 16). Державний архів Харківської області. Харків.
- Рапорт Н. Э. Фере о проверке Гиевской и Будянской трудовых колоний Харьковского округа. 5 декабря 1927 г.* (1927). (Ф. 332, Оп. 4, Ед. хр. 371). Российский государственный архив литературы и искусства. Москва.
- Ткаченко, А. В. (2007). А. С. Макаренко : хроніка Трудового дитячого корпусу. *Витоки педагогічної майстерності*, 3, 255-265.
- Хиллиг Г., Невская С. С. (Сост.). (1994). *"Ты научила меня плакать..." (Переписка А. С. Макаренко с женой. 1927-1939)*. Т. 1. Москва: Витязь.
- Hillig G. (Ed.) (1985). *Nach Char'kov oder nach Zaporoz'e? Dokumentation zur Verlegung der Gor'kij-Kolonie von Poltava an einen anderen Ort („Eroberung von Kurjaž“)*. 1925-1926. Marburg.
- Ткаченко, А. В. (2011). Il "corpo d'armata infantile del lavoro". Un progetto poco conosciuto del pedagogo Makarenko. *Slavia*, 1, 202-216.

References

- Hillig, G. (Ed.) (1985). *Nach Char'kov oder nach Zaporoz'e? Dokumentation zur Verlegung der Gor'kij-Kolonie von Poltava an einen anderen Ort („Eroberung von Kurjaž“)*. 1925-1926. Marburg.
- Hillig, G., & Nevskaya, S. S. (Comp.). (1994). *"Ty nauchila menya plakat'..." (Perepiska A. S. Makarenko s zhenoj. 1927-1939) ["You taught me to cry..." (Correspondence of A.S. Makarenko with his wife. 1927-1939)]* (Vol. 1). Moskva: Vityaz' [in Russian].
- Informatsii o deyatelnosti okružnoy inspekturyi narodnogo obrazovaniya [Information about the activities of the district inspectorate of public education]*. (F. R-845, Оп. 3, Спр. 1795, Ark. 173). Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. Kharkiv [in Russian].
- Makarenko, A. S. (1983). *Pedagogicheskie sochineniya [Pedagogical essays]*. (Vol. 1). Moskva: Pedagogika [in Russian].

- Makarenko, A. S. (1986). *Pedagogicheskie sochineniya [Pedagogical essays]* (Vol. 8). Moskva: Pedagogika [in Russian].
- Mandat i udostoverenie [Mandate and certificate]*. (1927). (F. 332, Op. 4, Ed. hr. 367). Rossiyskiy gosudarstvenniy arhiv literatury i iskusstva. Moskva [in Russian].
- O rabote detskykh domov [About the work of orphanages]*. (1927). (F. R-845, Op. 3, Spr. 1016, Ark. 2). Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. Kharkiv [in Russian].
- O rabote detskih domov i detskih sadov [About the work of orphanages and kindergartens]*. (F. R-845, Op. 3, Spr. 1778, Ark. 173). Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. Kharkiv [in Russian].
- Oksa, N. N. (1992). Arhivnye materialy o deyatelnosti A. S. Makarenko po ob"edineniyu detskih internatnykh uchrezhdenij Har'kovskogo okruga v 1926–1928 godah [Archival materials about the activities of A.S. Makarenko on the unification of children's boarding schools in the Kharkov district in 1926-1928]. In *A. S. Makarenko segodnya: novye materialy, issledovaniya, opit [A. S. Makarenko today: new materials, research, experience]* (pp. 59-68). N. Novgorod [in Russian].
- Protokolyi okruzhnoy komissii tovarishestva pomoschi detyam [Minutes of the district commission of the partnership for helping children]*. (F. R-917, Op. 1, Spr. 79). Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. Kharkiv [in Russian].
- Protokolyi, operativnyie planyi, kontrolnyie tsifryi, poyasnitelnaya zapiska k pyatiletnemu planu Narkomprosa po mestnomu byudzhetu [Protocols, operational plans, control figures, explanatory note to the five-year plan of the People's Commissariat for Education on the local budget]*. (F. R-858, Op. 1, Spr. 16, Ark. 82). Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. Kharkiv [in Russian].
- Protokolyi zasedaniy finansovo-byudzhetnoy sekcii okruzhnoy planovoy komissii za 1927/28 god i materialy k nim [Minutes of the meetings of the financial and budget section of the district planning commission for the year 1927/28 and materials to them]*. (1927–1928). (F. R-845, Op. 3, Spr. 1391). Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. Kharkiv [in Russian].
- Protokolyi zasedaniy prezidiuma okruzhnoy komissii pomoschi detyam za 1927 g. [Minutes of the meetings of the presidium of the district commission for helping children in 1927]*. (1927). (F. R-917, Op. 1, Spr. 43, Ark. 157, 184). Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. Kharkiv [in Russian].
- Raport N. E. Fere o proverke Gievskoy i Budyanskoy trudovykh koloniy Harkovskogo okruga. 5 dekabrya 1927 g. [Report of N. E. Fere on checking the Giev and Budyansk labor colonies of the Kharkov district. December 5, 1927]*. (1927). (F. 332, Op. 4, Ed. hr. 371). Rossiyskiy gosudarstvenniy arhiv literatury i iskusstva. Moskva [in Russian].
- Tkachenko, A. V. (2007). A. S. Makarenko: khronika Trudovoho dytiachoho korpusu [A. S. Makarenko: Chronicle of the Children's Labor Corps]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti [Origins of pedagogical skills]*, 3, 255-265 [in Ukrainian].
- Tkačenko, A. V. (2011). Il "corpo d'armata infantile del lavoro". Un progetto poco conosciuto del pedagoga Makarenko. *Slavia*, 1, 202-216.

TKACHENKO A., ZHDANOVA-NEDILKO O.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine

HISTORICAL-PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE PROJECT FORM OF THE ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT (ANALYSIS OF MAKARENKO'S EXPERIENCE)

The complex of events related to the implementation of one of the most original and promising pedagogical initiatives of Anton Makarenko - the Children's Labor Corps of the Kharkiv District is analyzed. A careful analysis of the entire complex of available materials gives reasons

to consider the activities of A. Makarenko regarding the organization of mass re-education of teenagers as a valuable experience of the project form of the organization of the educational environment in certain historical conditions. A similar conclusion is confirmed by the content and nature of A. Makarenko's actions, such as a thorough analysis of the problem situation, substantiation of the project's relevance, definition of the model and strategy for its implementation, outline of resources, formulation of the main indicators of the project characterizing its effectiveness, drawing up an algorithm of actions, organizing the implementation of project activities etc. A significant circumstance of A. Makarenko's pedagogical innovation was that, justifying his promising idea, he could not rely on the study of the experience of similar projects, since neither the history of domestic pedagogy nor modern educational practice offered him appropriate analogies. In addition, already at the first stages of activity, he was actually deprived of the desired organizational independence in the implementation of the main points of his plan.

Keywords: *project form of organization of educational environment, management of educational projects, fight against child homelessness, children's labor colonies, A.Makarenko, Working Child's corps in Kharkiv region*

Стаття надійшла до редакції 14.09.2022 р.

УДК 378.04:005+001.895

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270679](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270679)

СЕРГІЙ ШКОЛЯР

ВАСИЛЬ ШПИЛЬОВИЙ

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ФОРМУВАННЯ В МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ЗДАТНОСТІ ДО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМИ ПРОЄКТАМИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Управління інноваційною діяльністю - процес складний, багатofункціональний, що включає різноманітну сукупність дій, серед яких: постановка стратегічних та тактичних цілей, аналіз зовнішнього середовища з урахуванням невизначеності та ризику, аналіз інфраструктури та можливостей закладу освіти, діагностика реальної ситуації, прогнозування майбутнього стану установи, пошук джерел творчих ідей та їх фінансування, формування інноваційного портфеля, стратегічне та оперативне планування, управління науковими та методичними розробками, вдосконалення організаційних структур, аналіз та оцінка ефективності інновацій, розробка стратегії та тактики інноваційного маркетингу, диверсифікації та управління ризиками та ін.

У статті на основі теоретичного дослідження проведено огляд поняття управління інноваційними проєктами в межах різних підходів визначення поняття. Систематизовано основні функції та визначено інтереси учасників управління інноваційними проєктами. Обґрунтовано необхідність врахування особливостей управління інноваційним проєктом залежно від його життєвого циклу.

***Ключові слова:** проєкт, інновація, управління, інноваційна діяльність, учасник, функція, інтерес, класифікація, особливість, життєвий цикл, стадія, ефективність*

Постановка проблеми. Управління інноваційними проєктами є одним із найбільш складних напрямів інноваційної діяльності, оскільки на різних стадіях реалізації проєкту змінюються зміст і обсяги робіт, склад виконавців, що потребує зміни структури проєкту. Однією з головних умов ефективного управління інноваційними проєктами є визначення та врахування особливостей життєвого циклу проєктів. Управління інноваційними проєктами інтегрує методіку і технологію управління людськими, матеріальними і фінансовими ресурсами, потребує вміння узгоджувати інтереси багатьох його учасників, вміння по-новому розв'язувати виробничі завдання, знаходити оптимальні рішення за умов невизначеності та ризику.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемами вивчення процесу управління інноваційними проєктами розглядають праці таких вчених, як: Єрмаков І., Підласий І., Воропаєв В., Поздняков В., Шапіро В. та інші. Аналіз термінологічного поля педагогічної інноватики дозволяє виділити базові поняття дослідження: "інноваційний процес" – як цілеспрямовану організацію творення, впровадження та поширення нового (змісту, засобу, методу, форми, елементу), з метою змін в освітньому середовищі (освітнього закладу, регіону, держави) та переходу освіти в систему нової якості; «управління інноваційними процесами» як процес інноваційних змін, що забезпечує взаємозв'язок усіх компонентів системи,

ефективність етапів якого досягається шляхом оновлення управлінських функцій, поданих у трьох блоках (стратегічно-цільовому, організаційно-управлінському, соціокультурному) та задоволення потреб особистості в якісній освіті; «інноваційне середовище» як сукупність нормативно-правових, соціально-педагогічних, психолого-педагогічних та організаційно-управлінських умов, що комплексно дозволяють виявити і забезпечити педагогічну ініціативу, здійснити науково-методичний супровід освітніх новацій (Заблоцький, 2007). Всебічний розвиток та виховання особистості відповідно до суспільних запитів - першорядне завдання, що стоїть перед вітчизняною педагогікою. Впровадження інноваційних методик в освіту покликане покращити результати навчання. Водночас, недосконалість та відсталість освітньої системи ускладнює освоєння нового, що чутливо гальмує процес. Проте інноваційні технології в освіті залишаються дієвим козиром держави, яка ставить завдання підвищити рівень життя громадян і вивести країну зі стану економічної стагнації. Інновації в освіті пріоритетні для держав, зацікавлених у системному економічному розвитку, посилення ролі науки, покращення добробуту населення та зниження соціальної напруженості. Очевидно, що застій у системі викладання – негативне явище, що негативно позначається на державі та суспільстві, що веде до накопичення системних проблем на всіх рівнях існування. Управління інноваційними процесами є складною організаційно-структурною системою та водночас комплексом взаємозалежних циклічно повторюваних процесів з розробки та реалізації рішень, спрямованих на забезпечення функціонування та розвитку усіх складових системи освіти.

Метою статті є: на основі аналізу науково-літературних джерел обґрунтувати поняття управління інноваційним проектом в межах різних підходів до його визначення. Систематизувати основні функції та визначення інтересів учасників інноваційного проекту. Відобразити особливості управління інноваційним проектом у взаємозв'язку із стадіями його життєвого циклу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Поняття "інновація" в перекладі з латинської означає "оновлення, нововведення або зміна".

Під інноваціями у широкому розумінні слова розуміється прибуткове використання нововведень у вигляді нових технологій, видів продукцій та послуг, організаційно-технічних та соціально-економічних рішень виробничого, фінансового, комерційного, адміністративного чи іншого характеру (*Інформаційний портал...*).

Нашим завданням є розглянути інновації у сфері освіти. У вітчизняних освітніх системах, що розвиваються, інноваційні процеси реалізуються у таких напрямках: формування нового змісту освіти, розробка та впровадження нових педагогічних технологій, створення нових видів навчальних закладів. Крім цього, педагогічний колектив ряду українських освітніх установ займається впровадженням у практику інновацій, які вже стали історією педагогічної думки. Наприклад, альтернативних освітніх систем початку ХХ століття М. Монтесорі, Р. Штайнера, С. Френе і т.д.

По області поширення інновації можна розділити на інновації:

- у навчанні;
- у вихованні;
- в управлінні;
- у перепідготовці кадрів.

На підставі цієї типології можна описати інноваційне поле вітчизняної освіти, а, отже, визначити і вид пропонованої інновації, вирішивши, принаймні питання про її справжність.

Так, наприклад, під інноваціями в навчанні пропонується розуміти нові методики викладання, нові способи організації занять, нововведення в організації змісту освіти (інтеграційні (міжпредметні) програми), методи оцінювання освітнього результату.

До найвідоміших інновацій у цій області відносяться:

1. Організація занять (без руйнування аудиторно-урочної системи):

- створення гомогенних аудиторій з правом переходу до аудиторій іншого рівня;

- створення профільних аудиторій;

- методики колективних навчальних занять із створенням ситуації взаємонавчання;

- ігрові методики (вікторини, диспути).

2. Організація занять (з руйнуванням аудиторно-урочної системи):

- метод проектів;

- створення схем мережевої взаємодії (може, проходить як з руйнуванням, так і без руйнування аудиторно-урочної системи);

- індивідуальні освітні траєкторії;

- тьютерство.

3. Подання та передача змісту освіти:

- опорні сигнали;

- організація міжпредметних уроків із пред'явленням міжпредметних зв'язків;

- побудова навчального процесу з галузей людської діяльності або історичних

епох;

- Створення комп'ютеризованих курсів;

- технології створені з урахуванням принципу повного засвоєння;

- метод занурення;

- виділення як профільного національного, культурного чи культурологічного аспекту освіти;

- Програмне навчання;

- проблемне навчання;

- організація дослідницької діяльності з отриманням нових для слухачів знань.

4. Методи оцінювання освітнього результату:

- розширення бальної шкали (для фіксації творчого просування);

- рейтингова оцінка;

- створення портфоліо.

Під інноваціями у вихованні пропонується розуміти системи чи довгострокові ініціативи, засновані на використанні нових виховних засобів, сприяючих соціалізації слухачів та дозволяють нівелювати асоціальні явища у навчальному середовищі:

- створення розгорнутої системи додаткової освіти всередині навчального закладу;

- створення систем додаткової мотивації до суспільно-корисної діяльності.

Під інноваціями в управлінні слід розуміти новації, спрямовані на залучення представників товариства до управління освітніми установами, а також оригінальні схеми організації управлінської та господарської діяльності:

- маркетингові дослідження на практиці навчальних закладів;
- створення систем автоматизації управління закладом освіти;
- створення проблемних груп та кафедр усередині навчального закладу;
- створення мережевої взаємодії та структури взаємодії навчальних закладів;
- введення ваучерів у системі підвищення кваліфікації.

Слід також констатувати, що більшість інновацій сьогодні широко реалізуються Міністерством освіти і науки України.

До таких інновацій можна віднести:

- нормативно-подушеве фінансування;
- переведення освітніх закладів у статус комерційних організацій;
- реформування системи оплати праці.

Сучасний етап історичного розвитку світової спільноти характеризується прискоренням науково-технічного та соціального прогресу, широкомасштабним поширенням нових ідей та технологій, тому відтворення знання, що здійснюється на інноваційній основі, надає все більшого впливу на темпи економічного зростання (*Інформаційний портал підтримки...*).

Це повною мірою підтверджується світовим досвідом, що активно свідчить про те, що модернізація системи освіти на основі інновацій неможлива без попереднього визначення основних пріоритетів державної економічної політики, що задають магістральний напрямок вектору керуючих впливів на освітнє середовище. Не викликає сумніву той факт, що науково-освітня сфера взагалі та вища школа зокрема, в силу свого особливого становища у суспільстві, є не так метою здійснення інновацій, як умовою сталого інноваційного розвитку економіки будь-якої країни (Йохна, Стадник, 2006).

Провідні країни світу досягли успіхів у галузі науково-технічного прогресу за рахунок інтенсивного розвитку сфери освіти, науки та техніки. Успіхи наукомісткого виробництва, науково-технічний та соціальний прогрес все більшою мірою детермінуються якісними характеристиками національної системи освіти, адекватністю підготовки вчених та спеціалістів високої кваліфікації вимогам неоекономіки, що формується. До сфери освіти сьогодні звернено увагу багатьох вчених та політиків. У контексті глобалізації тільки країни, які мають високоефективну, що відповідає сучасним вимогам інноваційного розвитку економіки систему освіти, можуть увійти до розвинених держав сучасного світу. Практично у всіх країнах, що розвиваються з високими темпами економічного зростання, пріоритетними сферами державної підтримки є освіта та підвищення рівня грамотності населення, підготовка високопрофесійних фахівців, розвиток наукомістких виробництв, заснованих на високих технологіях (Кабанов, 2008).

Позитивна динаміка наявних в останні роки доходів населення формує стійкий платоспроможний попит на освітні послуги. Крім того, зросла популярність вищої освіти як серед молоді, і в інших вікових групах.

Тому дослідження такої спрямованості набувають зараз значення як у теоретичному, так і в практичному аспекті – з метою систематизації принципів та методів управління інноваційної діяльності у системі освіти, а також шляхів вдосконалення господарського механізму відтворення освітніх послуг, оскільки саме недооцінка під час переходу до ринкової економіки в Україні важливості розробки науково обґрунтованої та практично апробованої національної концепції стратегічного управління розвитком науково-освітньої галузі вилилася в підміну аналізу, прогнозу та коригування курсу реформування цього сектора економіки

«точковою» модернізацією та найчастіше механічною компіляцією зарубіжного досвіду (Мазур, Шапиро, Ольдеррогге, 2004).

Питання стратегічного управління системою освіти, об'єктивно що включають управління інноваціями в даній сфері, – це проблема, широко обговорювана у світі. Різноманітність концепцій та практичних підходів до управління модернізацією сфери освіти в Україні та зарубіжних країнах, що базується на інноваціях, обумовлено суттєвими відмінностями в організаційних структурах систем освіти, в їх правових засадах, а також сформованими в кожній країні традиціями та чинною парадигмою управління економікою в цілому.

Таким чином, інноваційні принципи управління системою освіти передбачають реалізацію повного інноваційного циклу від здобуття нових знань до їхньої комерційної реалізації на профільних ринках (Денисенко, (Ред.), 2008).

Нові знання, одержувані під час виконання фундаментальних та пошукових досліджень, повинні реалізовуватись у науковій та освітній сферах діяльності, оскільки від того, наскільки ефективно використовуються отримані нові знання та накопичений інтелектуальний потенціал у навчальній та науково-технічній діяльності, залежить сталий розвиток системи освіти (Скрипко, 2011).

Без сумнівів, запровадження нововведень – складний інноваційний процес в освіті, що включає створення, випробування, аналіз отриманих результатів та їх коригування, після чого стає можливим запровадження інновацій в освітній процес. Багатоступінчастою є і система управління нововведеннями, що включає співпрацю з викладацьким складом та слухачами, інформаційне забезпечення та контроль за процесом. Розширення досвіду інновацій - частина професійної діяльності людей, предмет наукового вивчення та застосування на практиці. Нововведення в педагогіці не спонтанне явище, а результат накопиченого досвіду та наукових розробок (Ноздріна, (Ред.), 2010).

Отже, цей процес вимагає керівництва. Щодо навчального процесу, інновації в освіті – це оновлення суті та методики навчання.

Вирізняють такі етапи процесу:

- визначення необхідності нововведень;
- моніторинг інформації;
- розробка;
- використання;
- інституалізація – застосування нововведення на практиці тривалий час.

У сумі перелічені етапи утворюють локалізований цикл.

Питання щодо впровадження інновацій в українську освіту, аналіз та поширення інноваційного досвіду прописані у відповідних нормативних документах, законах, указах Президента та наказах Міністерства освіти і науки України.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Відповідно до вищевикладеного, концепція інноваційної модернізації української системи освіти передбачає як структурну, так і інституційну перебудову професійної підготовки кадрів та виробництва інноваційної продукції. У ході реалізації цієї концепції слід визначати шляхи інтеграції освіти, розвитку багаторівневої освіти, що найбільш ефективно реалізується в регіональних закладах освіти, зони відповідальності яких визначаються межами відповідних територіально-економічних утворень.

Сьогодні інновації в освіті славляться своїми якісними технологіями, що розвиваються у всіх програмах української освіти. Це є найважливішим рівнем розвитку нашого численного товариства.

Поставлені цілі, завдання та методи формують у нас знання та вміння емоційно-ціннісного ставлення до інформаційно – технологічної та економічної діяльності. Інновації у освіті – це завжди нові освітні програми та курси, де майбутнє кожного слухача є його інформаційно-технологічною культурою. Відповідно до поставленої мети Для підготовки визначаються завдання для кожного навчального закладу. Звичайно ж, таке навчання не обходиться без кваліфікованих викладачів.

Ось наприклад, формуючи, наукові знання, пов'язані з майбутньою, професією, викладач створює таку основу, як виховання емоційно-ціннісного ставлення до неї. Інновації у освіті розширюють програму навчання за допомогою відомих освітніх технологій, які дозволяють правильно направити свої здібності та можливості, вони мотивують потребу слухачів у знаннях. Дозволяють розвинути активні форми навчання. Ось, наприклад, швидко розвиваються форми інформаційних та комунікаційних технологій, що входять до системи освіти на основі широкого використання, вони набирають швидкі обороти в процесі всього навчання, оскільки освоюється чверть пропонованого матеріалу. Інновації в освіті це ще й оновлення гуманітарних технологій, які безпосередньо формуються знаннями пов'язаними з діяльністю у сфері міжнаціональних відносин. Це підвищує здатність випускника та ступінь його адаптації в ринкових умовах життя. Інновації в освіті значно індивідуалізують навчальний процес, оскільки слухачі посилюють практичну спрямованість щодо якості засвоєння навчального матеріалу. У зв'язку з цим у освітню програму активно вводяться, елементи так званих нових гуманітарних технологій, завданням яких є систематичне навчання та послідовне втілення на практиці.

Планується, що в Україні будуть розроблені та впроваджені нові дозвілля та освітні програми на всіх рівнях системи освіти, а також нові інформаційні послуги, системи та технології навчання.

Згідно з програмою значна частина державних послуг у сфері освіти надаватимуться слухачам в електронному вигляді, будуть впроваджені процедури незалежної оцінки діяльності освітніх установ та навчальних процесів.

У стратегічній перспективі освіта розглядається як найважливіший фактор та ресурс розвитку економіки, суспільства та держави.

Список використаних джерел

Денисенко, М. П. (Ред.). (2008). *Провайдинг інновацій: підручник*. Київ: ВД "Професіонал".

Заблоцький, Б. Ф. (2007). *Економіка й організація інноваційної діяльності: навч. посіб.* Львів: Новий Світ-2000.

Інформаційний портал для менеджерів. Взято з <http://www.management.com.ua>

Інформаційний портал підтримки інновацій та бізнесу. Взято з <http://www.innovbusiness.ru>

Йохна, М. А., Стадник, В. В. (2006). *Інноваційний менеджмент: навч. посіб.* Київ: Академвидав.

Кабанов, В. Г. (2008). *Інвестиційно-інноваційна діяльність: теорія, практика, досвід: монографія*. Суми: Вид-во ВТД "Університетська книга".

Мазур, И. И., Шапиро, В. Д., Ольдеррогге, Н. Г. (2004). *Управление проектами: учеб. пособ.* Москва: Омега-Л.

Ноздріна, Л. В. (Ред.). (2010). *Управління проектами: підручник.* Київ: Вид-во ЦУЛ.

Скрипко, Т. О. (2011). *Інноваційний менеджмент: підручник.* Київ: Знання.

References

Denysenko, M. P. (Ed.). (2008). *Provaidynh innovatsii [Providing innovations]: pidruchnyk.* Kyiv: VD "Profesional" [in Ukrainian].

Informatsiynyi portal dlia menedzheriv [Information portal for managers]. Retrieved from <http://www.management.com.ua> [in Ukrainian].

Informatsiynyi portal pidtrymky innovatsii ta biznesu [Information portal supporting innovation and business]. Retrieved from <http://www.innovbusiness.ru> [in Ukrainian].

Kabanov, V. H. (2008). *Investytsiino-innovatsiina diialnist: teoriia, praktyka, dosvid [Investment and innovation activity: theory, practice, experience]: monohrafiia.* Sumy: Vyd-vo VTD "Universytetska knyha" [in Ukrainian].

Mazur, Y. Y., Shapyro, V. D., & Olderrohhe, N. H. (2004). *Upravlenye proektamy [Project management]: ucheb. posob.* Moskva: Omega-L [in Russian].

Nozdrina, L. V. (Ed.). (2010). *Upravlinnia proektamy [Project management]: pidruchnyk.* Kyiv: Vyd-vo TsUL [in Ukrainian].

Skrypko, T. O. (2011). *Innovatsiynyi menedzhment [Innovation management]: pidruchnyk.* Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

Yokhna, M. A., & Stadnyk, V. V. (2006). *Innovatsiynyi menedzhment [Innovation management]: navch. posib.* Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

Zablotskyi, B. F. (2007). *Ekonomika y orhanizatsiia innovatsiynoi diialnosti [Economy and organization of innovative activity]: navch. posib.* Lviv: Novyi Svit-2000 [in Ukrainian].

SHKOLYAR S.,

SHPYLOVY V.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine –

FORMATION IN FUTURE MANAGERS OF THE ABILITY TO MANAGE INNOVATIVE PROJECTS IN MODERN CONDITIONS

Management of innovative activity is a complex, multifunctional process that includes a diverse set of actions, including: setting strategic and tactical goals, analyzing the external environment taking into account uncertainty and risk, analyzing the infrastructure and capabilities of the educational institution, diagnosing the real situation, forecasting the future state institutions, search for sources of creative ideas and their financing, formation of an innovative portfolio, strategic and operational planning, management of scientific and methodical developments, improvement of organizational structures, analysis and evaluation of the effectiveness of innovations, development of strategy and tactics of innovative marketing, diversification and risk management, etc.

The article, based on theoretical research, provides an overview of the concept of innovative project management within various approaches to defining the concept. The main functions are systematized and the interests of the participants in the management of innovative projects are defined. The need to take into account the peculiarities of the management of an innovative project depending on its life cycle is substantiated.

Keywords: *project, innovation, management, innovative activity, participant, function, interest, classification, feature, life cycle, stage, efficiency*

Стаття надійшла до редакції 14.10.2022 р.

УДК 378.04:615.15

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270680](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270680)

НАТАЛІЯ ШОЛОЙКО

ORCID ID 0000-0002-5083-7218

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, м. Київ

СТРУКТУРА І ЗМІСТ ПРИНЦИПІВ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАРМАЦЕВТІВ

У статті проведено системний аналіз структури і змісту принципів формування організаційно-управлінської культури майбутніх фармацевтів. З'ясовано, що професійна підготовка майбутніх магістрів фармації ґрунтується на системі принципів, які інтегрують загальновідомі дидактичні (науковості змісту і методів навчання, доступності, систематичності й послідовності, практичної спрямованості підготовки, ступеневості освіти, індивідуалізації, диференціації); специфічні (реалізації здібностей особистості до саморозвитку; принцип вибору індивідуальної освітньої траєкторії; принцип формування установки на саморозвиток, самоорганізацію і самореалізацію; принцип єдності теоретичних знань і практичної дії); методологічні (перехід від знанневої парадигми організації освітнього процесу до компетентнісної, глобалізація та конвергенція, підвищення ролі неформальної освіти, фундаментальність та інформатизація); принципи охорони здоров'я (визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави; дотримання прав і свобод людини і громадянина в галузі охорони здоров'я; гуманістична спрямованість, забезпечення переваги загальнолюдських цінностей над класовими, національними, груповими або індивідуальними інтересами; орієнтація на сучасні стандарти здоров'я та медичної допомоги, поєднання вітчизняних традицій і досягнень зі світовим досвідом у галузі охорони здоров'я; випереджувально-профілактичний характер, комплексний соціальний та медичний підхід до охорони здоров'я) та етичних кодексів фармацевтів (фармацевт відповідає за якість лікарської допомоги; фармацевт не зобов'язаний погоджуватися працювати в умовах, що компрометують його професійну незалежність, чесність і компетентність і не має нав'язувати подібних умов іншим фармацевтам; фармацевт дотримується законів, високих професійних стандартів, зберігає гідність і честь своєї професії; зловживання знаннями і становищем фармацевта несумісне з обраною професією; фармацевт робить свій внесок у систему охорони здоров'я і соціальної медицини).

***Ключові слова:** організаційно-управлінська культура, магістри фармації, професійна підготовка, принципи фахової підготовки фармацевтів*

Постановка проблеми в загальному вигляді та вказівка на її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Світовий досвід засвідчує, що серед чинників, які впливають на ефективність діяльності фармацевтичного сектора в сучасних умовах, важливе значення має організаційно-управлінська культура фахівців. Реалізація ефективних довгочасних планів розвитку фармацевтичних підприємств, які є успішними в умовах ринку, неможлива без усвідомлення виключної ролі високих життєвих і трудових цінностей, професіоналізму в діяльності керівників і співробітників аптечних підприємств. На сьогоднішній день майбутній магістр фармації має володіти знаннями про

управлінську працю та процеси управління фармацевтичними кадрами, інформацією щодо його посадових та функційних обов'язків; засобами досягнення мети й підвищення ефективності роботи аптечних підприємств; уміти використовувати сучасні ІКТ, необхідні в управлінському процесі; оперувати майстерністю управління людськими ресурсами та майстерністю творчо формувати зовнішні зв'язки, вчасно робити правильні висновки й безперервно підвищувати свою кваліфікацію.

Провідним системоутворювальним чинником становлення фахівця фармації є його організаційно-управлінської культури, концепція формування якої за сучасних умов передбачає систематизацію ідей методологічних підходів, принципів, змісту, технологій, організаційних форм фахової освіти, спрямованих на забезпечення особистісного розвитку, здатності до управлінської діяльності у фармацевтичній галузі в обставинах ризиків та невизначеності.

Згідно з вимогами до сучасного стану організаційно-управлінської культури майбутніх магістрів фармації передбачено вирішення ними різних завдань: розробку організаційно-управлінської структури фармацевтичного підприємства, положень про підрозділи, посадові інструкції; проектування трудових процесів та розрахунок норм праці на підприємстві; розрахунок календарно-планових нормативів, складання оперативно-виробничих планів, організацію оперативного контролю за якістю ліків; розробку прогресивних планових матеріальних і трудових витрат; кожне з перелічених завдань містить необхідність вирішення певної організаційно-управлінської ситуації, котра, своєю чергою, відповідає низці принципових положень.

Аналіз найвагоміших публікацій, у яких започатковано розв'язання досліджуваної проблеми й на які спирається автор. Питання прийняття управлінських рішень досліджені в роботах із напряму загального менеджменту й маркетингу (І. Гевко, Ю. Корольов, Г. Кочетова, Ю. Петруня, В. Говоруха, Б. Літовченко, Дж. Сарторі та ін.); стосовно управління фармацевтичними закладами – це публікації З. Мнушко, Л. Дорохової, Н. Діхтярової, А. Немченко, О. Посилкіної, В.Толочка, І. Міщенко, Т. Артюх та ін., де підкреслено специфіку діяльності цих закладів, яку важливо враховувати при вивченні і практичній реалізації наукових пропозицій за різними напрямками управлінської діяльності; питанням фахової підготовки фармацевтичних кадрів надано уваги в дослідженнях І. Губського, О. Заліської, А. Немченко, З. Мнушко, Б. Парновського, М. Пономаренко, М. Слабого та багатьох інших учених. Проте, наявний досвід вимагає додаткового аналізу результатів досліджень у контексті визначення сукупностіосновних принципів формування організаційно-управлінської культури майбутніх фахівців галузі фармації.

Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні структури і змісту принципів формування організаційно-управлінської культури майбутніх фармацевтів у процесі фахової підготовки.

Вирішення досі не вирішених аспектів розглядуваної проблеми, яким присвячено цю статтю. Сьогодні як ніколи раніше якість людських ресурсів в значній мірі визначається рівнем їхньої професійної культури, організаційно-управлінської зокрема. Реалізація професійних завдань потребує наявності у майбутніх фахівців фармації сукупності управлінських компетентностей, що забезпечують виконання дій з аналізу виробничої ситуації, формулювання цілей і альтернативних способів їх досягнення; вибору оптимального рішення; організації роботи колективу виконавців реалізації прийнятого рішення; контролю та

корекції вирішення тощо. У зв'язку з цим існує необхідність провести пошук і систематизацію необхідних принципів формування організаційно-управлінської культури майбутніх фармацевтів, спроможних розв'язувати проблеми сьогодення.

Формування організаційно-управлінської культури має відбуватися на засадах визначених принципових положень: принципи навчання тісно взаємопов'язані, зумовлюють один одного, жоден з них не може бути використаний без урахування інших; принципи фахової підготовки забезпечують змогу правильно поєднати теорію з практикою за умови, що освіта є водночас доступною, науковою й систематичною, спонукає до творчої діяльності тощо.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відповідно зазначених вище аспектів зауважимо, що принципи навчання у різних авторів відрізняються за змістом, підходами, класифікаціями. Так, Я. Коменським було визначено такі основні принципи: наочність, доступність, систематичність, послідовність, доступність, міцність засвоєння знань (Коменський, 1955); С. Гончаренком актуалізовано основні сучасні принципи навчання: науковості, природовідповідності, зв'язку змісту і методів навчання з національною культурою і традиціями; свідомості й активності; систематичності, наочності, доступності, індивідуалізації процесу навчання; уважного вивчення інтересів, здібностей, нахилів здобувачів освіти тощо (Гончаренко, 1997).

Основними принципами охорони здоров'я України, на яких засновано фахову підготовку фармацевтів, є: визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави; дотримання прав і свобод людини і громадянина в галузі охорони здоров'я; гуманістична спрямованість, забезпечення переваги загальнолюдських цінностей над класовими, національними, груповими або індивідуальними інтересами; орієнтація на сучасні стандарти здоров'я та медичної допомоги, поєднання вітчизняних традицій і досягнень зі світовим досвідом у галузі охорони здоров'я; випереджувально-профілактичний характер, комплексний соціальний та медичний підхід до охорони здоров'я (Кайдалова, 2010). Таким чином, мотивація, розвиток організаційної компетентності та оцінка організаційно-управлінської культури майбутніх фармацевтів мають відповідати провідним принципам, застосування яких необхідне для отримання позитивної динаміки зміни рівня професійної культури, узгодження її розвитку з розвитком галузі та системи професійної підготовки майбутніх магістрів фармації – це «об'єктивні, стійкі й суттєві зв'язки в освітньому процесі, що зумовлюють його ефективність» (Гончаренко, 2011, с. 131).

Учені О. Падалка, А. Нісімчук, І. Смолюк, О. Шпак та ін. класифікують принципи на: традиційні (принцип використання досягнень сучасної науки й техніки; принцип систематичності й послідовності викладання навчального матеріалу; принцип зв'язку навчання з життям, принцип урахування вікових та індивідуальних особливостей) і нетрадиційні (принцип демократизації навчання; диференціації навчального процесу; оптимізації освітнього процесу, принцип нетрадиційності системи навчання та інші) (Падалка, Нісімчук, Смолюк, Шпак, 1995). Професійна підготовка майбутніх магістрів фармації ґрунтується на загальновідомих дидактичних принципах, розглянутих у наукових працях Ю. Бабанського, С. Гончаренка, М. Фіцули, В. Ягупова та ін. (Бабанський, 1977; Гончаренко, 1997; Фіцула, 2002; Ягупов, 2002). Ними адаптовано провідні принципи до системи вищої освіти, на яких ґрунтується і також підготовка майбутніх фахівців фармації:

принцип науковості змісту і методів освіти є одним із головних у дидактиці й вимагає відповідності їх сучасному розвитку науки і техніки, що зумовлює їх введення до навчальних програм знань із різних галузей науки; це, в свою чергу, зумовлює посилені вимоги до змісту кожного заняття і, відповідно, створює сприятливі умови для всебічного розвитку особистості; у основі лежить об'єктивна закономірність: наукова картина світу, яка є наслідком засвоєння наукових знань про світ, може бути сформованою лише на основі системних наукових знань про природу, суспільство і психіку людини; принцип науковості має низку вимог до освіти й методів навчання: до змісту навчання мають входити тільки достовірні факти й істини, провідні, визначальні наукові теорії, не допускається будь-яке їх спотворення; спирається на об'єктивні наукові факти, поняття, закони, теорії; наближається до розкриття сучасних досягнень і перспектив розвитку у подальшому (Гончаренко, 1997; Ягупов, 2002);

принцип доступності основною вимогою має врахування реальних, фізичних та вікових можливостей здобувачів освіти; але це не означає, що зміст освіти має бути спрощеним, полегшеним, досить легким; як свідчить досвід, це буде знижувати інтерес та мотивацію до навчання (Кайдалова, 2010);

принцип систематичності й послідовності зумовлює формування компетентностей (знань, умінь і навичок) у відповідній системі, в певному порядку, коли кожен елемент логічно пов'язаний з іншим; реалізується у навчальних програмах, підручниках, посібниках та у викладанні навчальних дисциплін, коли з опорою на досягнення сучасної науки, передовий вітчизняний та зарубіжний досвід, автори обирають найбільш раціональну для певного періоду систему навчання і послідовність вивчення дисциплін, а також навчального матеріалу всередині однієї навчальної дисципліни; послідовність у навчанні вказує на необхідність такого вивчення навчального матеріалу, коли наступне спирається на попереднє і, в свою чергу, логічно визначає подальший щабель пізнавальної роботи (Гончаренко, 1997; *Психологія: словарь*, 1990);

принцип практичної спрямованості підготовки ґрунтується на тісному зв'язку теорії з практикою, основним положенням має формування високої наукової культури майбутньої професійної діяльності;

принцип ступеневості освіти заснований на тому, що ступені вищої фармацевтичної освіти пропонувано розглядати цілісно на етапах додипломної та післядипломної підготовки, здобуття другої вищої освіти, підвищення кваліфікації, стажування тощо;

принцип індивідуалізації ґрунтується на індивідуальному підході в освіті, враховує рівень підготовленості, особистісні здібності і якості; передбачає індивідуальне виконання завдань, проведення консультацій, активізацію розумової діяльності кожного здобувача;

принцип диференціації розглядають як випадок індивідуалізації навчання, звернений на реалізацію індивідуального підходу до окремих груп людей; основна мета диференціації – сприяти створенню умов для всебічного розвитку особистості з урахування її задатків, можливостей, інтересів.

Застосування виокремлених принципів необхідне для отримання позитивної динаміки зміни рівня професійної культури, узгодження її розвитку з розвитком галузі. Професійний розвиток майбутніх фахівців через активну діяльність здійснюється в професійному та особистісному вимірах; особливе значення для магістрів фармації має прийняття рішень, планування, алгоритми розв'язання проблемних ситуацій, усе це веде до отримання високих результатів професійної

діяльності; зазвичай такі професійні якості забезпечує фахова підготовка й підвищення кваліфікації. Особистісний аспект – це якісна характеристика фахівця як агента професійної діяльності, що передбачає розвиток таких ознак, як мотивація, творчість, система цінностей тощо.

Професійний розвиток, за А. Ундерхіллом, тлумачиться як рух від «неусвідомлюваної некомпетентності» – *unconscious incompetence* (фахівець не бачить труднощів, не розуміє, що виконує щось не так) до «неусвідомлюваної або автоматичної компетентності» – *unconscious competence* (фахівець настільки компетентний, що легко й успішно справляється з професійними завданнями) (Underhill, 1992); такий фахівець має стійке прагнення досягти високого рівня професіоналізму, тому чітко усвідомлює кожну проблему, відчуває брак власних знань, умінь, навичок і вживає заходів до їх поповнення, тобто, вступає в дію *принцип рефлексивності*, за якого професійний розвиток відбувається одночасно з розвитком особистості. Особистісний розвиток дає стимул професійному через більш глибоке розуміння дидактичних і методичних принципів. У свою чергу зміни в професійній діяльності незмінно супроводжуються зрушенням в особистості через критичне осмислення й рефлексивне переосмислення набутого досвіду (Чуприна, 2019). Рефлексія як філософський спосіб мислення спрямовує фахівця на усвідомлення власних форм і передумов, допомагає отримувати нове розуміння, оцінку та обґрунтування власних переконань і ціннісних установок, а вміння рефлексувати допомагає в пошуку індивідуального стилю професійної діяльності, дозволяє досягти адекватної професійно-особистісної самооцінки, прогнозувати й аналізувати результати власної діяльності, підвищує рівень самоорганізації (Чуприна, 2019).

Вагомого значення в ході фахової підготовки набуває принцип *особистісно розвивального професійного середовища*, що акцентує необхідність створення спеціально організованого університетського освітнього простору підготовки на всіх рівнях взаємодії її суб'єктів, сприяє ефективній самореалізації та розвитку як викладачів, так і здобувачів вищої освіти. Оскільки діяльність викладача має комплексний характер і здійснюється в освітній системі формування фахової культури, одним зі структурних компонентів якої є середовище закладу вищої освіти, то саме в університетському середовищі у викладача ЗВО формується стиль професійної діяльності, а у здобувача вищої освіти – прагнення відповідати стандартам обраного фаху (Борова, 2011).

Принцип зворотного зв'язку в професійному розвитку майбутнього магістра фармації має не менш важливе значення, адже своєчасно отримана інформація у вигляді оцінки, що фіксує результати діяльності фахівця, дозволяє йому зрозуміти правильність або помилковість власних дій, порівняти себе з товаришами, отримати «погляд з боку». Зворотній зв'язок виконує дві основні функції: змістову (визначає досягнення певних результатів у відповідності із заданими критеріями) й емоційну (уможливорює визначення настрою учасників процесу підготовки і скорегування негативних тенденцій розвитку відносин «викладач – здобувач вищої освіти») (Борова, 2011).

Обґрунтовуючи власну дослідницьку позицію, Н. Грицик стверджує, що в процесі формування фахової компетентності особливе значення має *принцип професійної спрямованості*, розглядаючи під професійною спрямованістю систему мотивів, які спонукають майбутнього фахівця до виконання професійних завдань і професійного саморозвитку; учена переконана, що принцип професійної спрямованості передбачає формування у здобувачів вищої освіти умінь

оптимально реалізувати цінності, безпосередньо пов'язані з навчально-професійною діяльністю; причому професійна спрямованість є тим пріоритетним принципом, який дозволяє розв'язати протиріччя між теоретичним характером навчальних дисциплін і необхідністю практичного застосування знань у професійній діяльності (Грицик, 2011, с. 123).

Обґрунтовуючи принципи педагогічної взаємодії у процесі професійної підготовки, Г. Дегтярьова підкреслює, що забезпечення ефективної взаємодії педагогів здобувачів освіти потребує дотримання таких принципів (Дегтярьова, 2012, с. 10-12): оптимального співвідношення індивідуального, особистісного та професійного розвитку; гуманізації, особистісного підходу, самоорганізації, співробітництва, духовності, громадянськості та патріотизму, створення сприятливого середовища освіти; не менш важливо враховувати і принципи професійного навчання, які характерні лише для професійних навчальних закладів (Дегтярьова, 2012, с. 13-15): професійної спрямованості, моделювання, професійної мобільності, модульності, психологічного забезпечення, діалогізації. Вирішальним завданням професійної підготовки дослідниця вважає ефективність процесу співробітництва викладачів зі здобувачами, що забезпечується логічною послідовністю загальнопедагогічних, дидактичних, психологічних ознак педагогічної взаємодії та необхідності врахування різних аспектів цього феномену: соціального, психологічного, педагогічного (Дегтярьова, 2012, с. 16). Є. Мисечко (зі співавторами) додають принцип єдності навчальної та дослідницької роботи і програмно-цільовий принцип (Мисечко, 1999); а принцип безперервності професійного зростання, на їхню думку, покликаний задовільнити вимоги компетентнісного зростання фахівця, сприяти формуванню професійно значущих якостей особистості, закласти основи індивідуального стилю професійної діяльності і культури.

Як підсумок здійсненого аналітичного дослідження, пропонувано базові раціональні положення застосування провідних принципів професійної підготовки фахівців:

–відбір принципів має бути обумовлений як загальними вимогами до організації освітнього процесу у вищій школі, так і вимогами підготовки фахівців за певною спеціальністю;

–усі принципи перебувають у логічному взаємозв'язку, співвідпорядкованості та становлять цілісну систему;

–доцільна наявність головного, системоутворювального принципу, довкола якого групуються всі інші;

–включені у систему педагогічні принципи мусять охоплювати всі головні компоненти взаємодії: гносеологічні, дидактичні та виховні;

–з огляду на практичність застосування, множину принципів доцільно звести до необхідного та достатнього мінімуму (Вінтюк, 2017; Грушева, 2012; Жук, 2011).

До спектру специфічних принципів фахової підготовки майбутніх фармацевтів ученими віднесено: принцип реалізації здібностей особистості до саморозвитку; принцип вибору індивідуальної освітньої траєкторії; принцип формування установки на саморозвиток, самоорганізацію і самореалізацію; принцип єдності теоретичних знань і практичної дії (Кіщук, 2020).

Принцип реалізації здібностей особистості до саморозвитку проявляється в побудові освітнього процесу підготовки на основі врахування потреб здобувачів освіти в самостійному поглибленні та системному збагаченні професійних знань,

удосконаленні практичних умінь і навичок, розвитку особистісно-професійних характеристик, інтересів, відповідальному і творчому ставленні до професії фармацевта.

Принцип вибору індивідуальної освітньої траєкторії є своєрідним персональним шляхом реалізації особистісного потенціалу кожного здобувача в освітньому процесі за умов наступності попередніх рівнів професійної підготовки; причому особистісний потенціал передбачає комплекс пізнавальних, творчих, організаційно-діяльнських здібностей майбутніх фармацевтів як своєрідна програма індивідуальної активності, спрямованість і зміст якої визначають готовністю здійснювати свідомий вибір і діяти відповідно етичних ознак відповідальності.

Принцип формування установки на саморозвиток, самоорганізацію і самореалізацію сприяє тому, щоб майбутній фармацевт адекватно сприймав самозміни та усвідомлював необхідність активних практичних дій, які позитивно вплинуть на формування у нього якісного рівня готовності до професійної діяльності; спрямовувався на потребу ставити нові цілі та працювати над їхнім досягненням.

Принцип єдності теоретичного знання і практичної дії передбачає пошук майбутніми фармацевтами можливостей отримання теоретичних знань відповідно їхніх практичних потреб та ціннісних орієнтацій; забезпечує оптимальний пошук ефективних шляхів, які мають позитивний вплив на розширення можливостей застосування теоретичних знань у практичній діяльності майбутніх фармацевтів під час надання фармацевтичних послуг (Кіщук, 2020).

Ученими систематизовано *методологічні принципи наступності професійної підготовки майбутніх фармацевтів*:

- перехід від знаннєвої парадигми організації освітнього процесу до компетентнісної (на основі інтенсивного розвитку технологій і впровадження результатів технологічного прогресу у фармації відбувається посилення орієнтації на особистісну інтелектуальну діяльність, проходить швидке скорочення життєвого циклу знань, що сактуалізує потребу неперервного навчання фахівців через удосконалення компетентності);

- глобалізація та конвергенція (передбачає потребу уніфікації норм і стандартів, що регулюють усі аспекти професійної підготовки, забезпечує синергетичний поштовх подальшому розвитку освітнього середовища на основі вдосконалення навчальних програм, а також форм і методів оцінки якості освіти та рівнів професійної підготовки засобами ліцензування, акредитації, сертифікації та аудиту);

- підвищення ролі неформальної освіти (передбачає широкий спектр освіти, що здійснюється поза межами навчальних закладів та охоплює широкий діапазон освітніх послуг (тренінгів, конференцій, навчальних семінарів та ін.), спрямованих на набуття нових і вдосконалення вже набутих професійних знань, умінь і навичок майбутніх фахівців;

- фундаментальність та інформатизація (базується на активному впровадженні інформаційних технологій в процес професійної підготовки) (Кіщук, 2020).

Для фахової підготовки майбутніх магістрів фармації, зокрема для професійної культури важливе значення мають принципи «*Code of Ethics for Pharmacists*» Міжнародної фармацевтичної федерації (FIP), що пропонувані цією організацією як модель для національних фармацевтичних спільнот:

– основним обов'язком фармацевта є турбота про благо кожного пацієнта; зобов'язаннями, що випливають із цього принципу, є: бути об'єктивним; ставити здоров'я і благополуччя людини вище особистих або комерційних інтересів (включно з фінансовими); сприяти праву людини на безпечне й ефективне лікування (це головний принцип етичного кодексу фармації (ЕКФ), «заповідь №1», і в тому або іншому формулюванні він знаходиться на першому місці майже в усіх відомих етичних кодексах);

– фармацевт має однакове ставлення до всіх пацієнтів; принцип можна порівняти з положенням Женевської декларації: «не дозволю, щоб релігійні, національні, расові, політичні або соціальні мотиви перешкодили мені виконати свій обов'язок щодо пацієнта»;

– фармацевт поважає право пацієнта на свободу вибору способу лікування; відповідно до кодексу FIP, у тих випадках, коли фармацевт бере участь у процесі розробки планів лікування, він має бути впевнений, що це зроблено з відомою хворого; формулювання цього принципу має варіант: «Фармацевт поважає самостійність і гідність клієнта, його право бути інформованим про рішення, пов'язані з його лікуванням»;

– фармацевт поважає і захищає право пацієнта на конфіденційність; відповідно до клятви Гіпократата: «що б при лікуванні, а також і без лікування я не побачив або не почув відносно життя людського з того, що не слід розголошувати, я мовчатиму про те, вважаючи подібні речі таємницею» (Гіппократ, 1936);

– фармацевт співробітничав з колегами й іншими фахівцями і поважає їхню систему цінностей та професійні здібності; у низці етичних кодексів фармацевтів, за аналогією з відповідним принципом кодексу FIP підкреслено, що фармацевт є соратником лікаря при проведенні фармакотерапії і має забезпечити всіляке сприяння для правильного вибору, призначення й застосування лікарського засобу, а також зобов'язаний надавати в межах своєї компетенції консультації по всіх властивостях лікарських засобів, їх хімічних і фармакологічних аналогів;

– у професійних взаєминах фармацевт виявляє чесність і надійність;

– фармацевт служить кожній людині окремо й суспільству загалом;

– фармацевт несе моральні зобов'язання у відповідь на довіру, зроблену йому, як представникові професії, з боку суспільства;

– фармацевт підтримує і постійно розвиває свої професійні знання і навички;

– фармацевт зобов'язаний забезпечити безперервність надання фармацевтичних послуг у випадку виникнення фахових суперечок, закриття аптеки або конфлікту на основі особистих переконань; у подібних ситуаціях фармацевт має направити пацієнта до іншого фахівця, а у випадку закриття аптеки – забезпечити пацієнтів інформацією про аптеку, в яку переведені їхні записи, якщо такі велися.

Серед принципів різних етичних кодексів фармацевтів можна відзначити:

– фармацевт відповідає за якість лікарської допомоги;

– фармацевт не зобов'язаний погоджуватися працювати в умовах, що компрометують його професійну незалежність, чесність і компетентність і не має нав'язувати подібних умов іншим фармацевтам («Code of Professional Conduct» PSA);

– фармацевт дотримується законів, високих професійних стандартів, зберігає гідність і честь своєї професії (модельний ЕКФ NAPRA);

– зловживання знаннями і становищем фармацевта несумісне з обраною професією» (Pharmacist ethics and professional autonomy: imperatives for keeping pharmacy aligned with public interest, 2014);

– фармацевт робить свій внесок у систему охорони здоров'я і соціальної медицини (Етичний Кодекс фармацевтичних працівників України, 2014).

Висновки з дослідження та перспективи подальшої розробки цього тематичного напрямку. Отже, можна узагальнити, що професійна підготовка майбутніх магістрів фармації ґрунтується на системі принципів, які інтегрують *загальновідомі дидактичні* (науковості змісту і методів навчання, доступності, систематичності й послідовності, практичної спрямованості підготовки, ступеневості освіти, індивідуалізації, диференціації); *специфічні* (реалізації здібностей особистості до саморозвитку; принцип вибору індивідуальної освітньої траєкторії; принцип формування установки на саморозвиток, самоорганізацію і самореалізацію; принцип єдності теоретичних знань і практичної дії); *методологічні* (перехід від знанневої парадигми організації освітнього процесу до компетентнісної, глобалізація та конвергенція, підвищення ролі неформальної освіти, фундаментальність та інформатизація); принципи охорони здоров'я (визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави; дотримання прав і свобод людини і громадянина в галузі охорони здоров'я; гуманістична спрямованість, забезпечення переваги загальнолюдських цінностей над класовими, національними, груповими або індивідуальними інтересами; орієнтація на сучасні стандарти здоров'я та медичної допомоги, поєднання вітчизняних традицій і досягнень зі світовим досвідом у галузі охорони здоров'я; випереджувально-профілактичний характер, комплексний соціальний та медичний підхід до охорони здоров'я) та *етичних кодексів фармацевтів* (фармацевт відповідає за якість лікарської допомоги; фармацевт не зобов'язаний погоджуватися працювати в умовах, що компрометують його професійну незалежність, чесність і компетентність і не має нав'язувати подібних умов іншим фармацевтам; фармацевт дотримується законів, високих професійних стандартів, зберігає гідність і честь своєї професії; зловживання знаннями і становищем фармацевта несумісне з обраною професією; фармацевт робить свій внесок у систему охорони здоров'я і соціальної медицини). Беручи до уваги подальший розвиток вітчизняного фармацевтичного ринку, гармонізації вимог до діяльності та професійної культури майбутніх магістрів фармації, важливо в перспективах дослідження вивчати особливості формування в них організаційно-управлінської культури, що буде сприяти подальшому вдосконаленню фармацевтичного забезпечення населення і медичних закладів України.

Список використаних джерел

- Бабанский, Ю. К. (1977). *Оптимизация процесса обучения: Общедидактический аспект*. Москва: Педагогика.
- Борова, Т. А. (2011). Професійна компетентність науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу як індикатор ефективності їхньої діяльності. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*, 32-33, 265-269. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2011_32-33_40.
- Вінтюк, Ю. В. (2017). Принципи формування професійної компетентності майбутніх психологів. *Молодий вчений*, 6 (46), 216-221.
- Гиппократ. (1936). Избранные книги*. Москва: Гос. изд-во биологической и медицинской литературы.
- Гончаренко, С. У. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.

- Гончаренко, С. У. (2011). *Український педагогічний словник*. 2 вид., доп. й випр. Рівне: Волинські обереги.
- Грицик, Н. В. *Принципи формування культурологічної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови*. Взято з http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/image/konf%2011/doklad_11_3_2_29.pdf
- Грушева, А. А. (2012). *Формування управлінської компетентності бакалаврів економічних спеціальностей у процесі професійної підготовки*. (Дис. канд. пед. наук). Київ.
- Дегтярьова, Г. С. (2012). Принципи педагогічної взаємодії у професійній підготовці. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 6, 9-17.
- Етичний Кодекс фармацевтичних працівників України*. Взято з <http://nuph.edu.ua/nash-university-tet/ety-chny-j-kodeksfarmatsevy-chny-h-prats>
- Жук, Н. А., Жук Л. В. (2011). *Общая методология эффективного управления и самоуправления*. Харьков: ООО «Инфобанк».
- Кайдалова, Л. Г. (2010). *Професійна підготовка майбутніх фахівців фармацевтичного профілю у вищих навчальних закладах: монографія*. Київ: НФаУ.
- Кіщук, В. М. (2020). *Педагогічні умови наступності професійної підготовки майбутніх фармацевтів у системі коледж – медична академія*. (Дис. канд. пед. наук). Львів.
- Коменский, Я. А. (1955). *Избранные педагогические сочинения*. Москва.
- Мисечко, Є. М., Астахова, Л. Є., Мисечко, О. Є. *Дидактичні принципи формування професійної компетентності вчителя*. Взято з <http://eprints.zu.edu.ua/744/1/99maepkv.pdf>
- Падалка, О. С., Нісімчук, А. М., Смолюк, І. О., Шпак, О. Г. (1995). *Педагогічні технології*. Київ.
- Петровский, А. В., Ярошевский, М. Г. (Ред.). (1990). *Психология: словарь*. 2-е изд. Москва.
- Фіцула, М. М. (2002). *Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищих педагогічних закладів освіти*. Київ.
- Чуприна, Ю. А. (2019). Принципи професійного розвитку науково-педагогічних працівників. *Право та інноваційне суспільство*, 1 (12), 99-103.
- Ягупов, В. В. (2002). *Педагогіка : навч. посіб.* Київ: Либідь.
- Pharmacist ethics and professional autonomy: imperatives for keeping pharmacy aligned with public interest / Approved by the FIP Council*. Bangkok, Thailand, 31 August 2014.
- Underhill, A. (1992). The role of groups in developing teacher self-awareness. *ELT Journal*. 46 (1), 76.

References

- Babanskyi, Yu. K. (1977). *Optymyzatsyia protsessa obuchenya: Obshchedydaktycheskyi aspekt [Optimization of the learning process: General didactic aspect]*. Moskva: Pedahohika [in Russian].
- Borova, T. A. (2011). Profesiina kompetentnist naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv vyshchoho navchalnoho zakladu yak indyikator efektyvnosti yikhnoi diialnosti [Professional competence of scientific and pedagogical workers of a higher educational institution as an indicator of the effectiveness of their activities]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity [Problems of engineering and pedagogical education]*, 32-33, 265-269. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2011_32-33_40. [in Ukrainian].
- Chupryna, Yu. A. (2019). Pryntsypy profesiinoho rozvytku naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv [Principles of professional development of scientific and pedagogical workers]. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo [Law and innovative society]*, 1 (12), 99-103 [in Ukrainian].

- Dehtiarova, H. S. (2012). Pryntsypy pedahohichnoi vzaiemodii u profesiinii pidhotovtsi [Principles of pedagogical interaction in professional training]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinnoi osvity [Pedagogy and psychology of professional education]*, 6, 9-17 [in Ukrainian].
- Etychnyi Kodeks farmatsevychnykh pratsivnykiv Ukrainy [Code of Ethics of Pharmaceutical Workers of Ukraine]*. Retrieved from <http://nuph.edu.ua/nash-university-tet/ety-chny-j-kodeksfarmatsevychny-h-prats> [in Ukrainian].
- Fitsula, M. M. (2002). *Pedahohika [Pedagogy]: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh pedahohichnykh zakladiv osvity*. Kyiv [in Ukrainian].
- Hippokrat. (1936). *Izbrannye knyhy [Selected books]*. Moskva: Hosudarstvennoe yzdatelstvo byolohycheskoi y medytsynskoi lyteratury [in Russian].
- Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Honcharenko, S. U. (2011). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]*. Rivne: Volynski oberehy [in Ukrainian].
- Hrytsyk, N. V. *Pryntsypy formuvannia kulturolohichnoi kompetentsii maibutnoho vchytelia inozemnoi movy [Principles of cultural competence formation of the future foreign language teacher]*. Retrieved from http://xn--e1aaifpcds8ay4h.com.ua/files/image/konf%2011/doklad_11_3_2_29.pdf [in Ukrainian].
- Hrusheva, A. A. (2012). *Formuvannia upravlinskoj kompetentnosti bakalavriv ekonomichnykh spetsialnestei u protsesi profesiinnoi pidhotovky [Formation of managerial competence of bachelors of economic specialties in the process of professional training]*. (PhD diss.). Kyiv [in Ukrainian].
- Iahupov, V. V. (2002). *Pedahohika [Pedagogy]: navch. posibnyk*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Kaidalova, L. H. (2010). *Profesiina pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv farmatsevychnoho profilu u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Professional training of future pharmaceutical specialists in higher educational institutions]: monohrafiia*. Kyiv: NFaU [in Ukrainian].
- Kishchuk, V. M. (2020). *Pedahohichni umovy nastupnosti profesiinnoi pidhotovky maibutnikh farmatsevtiv u systemi koledzh – medychna akademiia [Pedagogical conditions of continuity of professional training of future pharmacists in the college-medical academy system]*. (PhD diis.). Lviv [in Ukrainian].
- Komenskyi, Ya. A. (1955). *Izbrannye pedahohycheskye sochynenyia [Selected pedagogical writings]*. Moskva [in Russian].
- Mysechko, Ye. M., Astakhova, L. Ye., & Mysechko, O. Ye. *Dydaktychni pryntsypy formuvannia profesiinnoi kompetentnosti vchytelia [Didactic principles of the formation of professional competence of the teacher]*. Retrieved from <http://eprints.zu.edu.ua/744/1/99maepkv.pdf> [in Ukrainian].
- Padalka, O. S., Nisimchuk, A. M., Smoliuk, I. O., & Shpak, O. H. (1995). *Pedahohichni tekhnolohii [Pedagogical technologies]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Petrovskiy, A. V., & Yaroshevskiy, M. H. (Eds.). (1990). *Psykholohiia [Psychology]: slovar*. Moskva [in Russian].
- Pharmacist ethics and professional autonomy: imperatives for keeping pharmacy aligned with public interest / Approved by the FIP Council*. Bangkok, Thailand, 31 August 2014.
- Underhill, A. (1992). The role of groups in developing teacher self-awareness. *ELT Journal*, 46 (1), 76.
- Vintiuk, Yu. V. (2017). Pryntsypy formuvannia profesiinnoi kompetentnosti maibutnikh psykholohiv [Principles of formation of professional competence of future psychologists]. *Molodyi vchenyi [A young scientist]*, 6 (46), 216-221 [in Ukrainian].
- Zhuk, N. A., Zhuk, N. A., & Zhuk, L.V. (2011). *Obshchaia metodolohiia efektyvnoho upravleniia y samoupravleniia [General methodology for effective management and self-government]*. Kharkov: OOO «Ynfobank» [in Russian].

SHOLOIKO N.

O. O. Bogomolets National Medical University, Kyiv, Ukraine

STRUCTURE AND CONTENT OF THE PRINCIPLES OF FORMING THE ORGANIZATIONAL AND MANAGEMENT CULTURE OF FUTURE PHARMACISTS

The article provides a systematic analysis of the structure and content of the principles of forming the organizational and management culture of future pharmacists. It has been found that the professional training of future masters of pharmacy is based on a system of principles that integrate well-known didactic principles (scientific content and teaching methods, accessibility, systematicity and consistency, practical orientation of training, gradation of education, individualization, differentiation); specific (realization of the individual's abilities for self-development; the principle of choosing an individual educational trajectory; the principle of forming an attitude to self-development, self-organization and self-realization; the principle of the unity of theoretical knowledge and practical action); methodological (transition from the knowledge paradigm of the organization of the educational process to the competence one, globalization and convergence, increasing the role of non-formal education, fundamentality and informatization); principles of health care (recognition of health care as a priority area of activity of society and the state; observance of the rights and freedoms of a person and a citizen in the field of health care; humanistic orientation, ensuring the superiority of universal values over class, national, group or individual interests; orientation on modern standards of health and medical care, a combination of domestic traditions and achievements with world experience in the field of health care; anticipatory and preventive nature, a comprehensive social and medical approach to health care) and ethical codes of pharmacists (the pharmacist is responsible for the quality medical care; a pharmacist is not obliged to agree to work in conditions that compromise his professional independence, honesty and competence and should not impose similar conditions on other pharmacists; a pharmacist complies with laws, high professional standards, preserves the dignity and honor of his profession; misuse of knowledge and position pharmacist is incompatible with the chosen profession; a pharmacist contributes to the system of health care and social medicine).

Key words: organizational and management culture, masters of pharmacy, professional training, principles of professional training of pharmacists.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2022 р.

UDC 378.046-021.64]:37.035:316.772.4

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270682](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270682)

RUSLANA SHRAMKO

ORCID: 0000-0002-9258-9128

MYKHAILO RAKHNO

ORCID: 0000-0002-8517-6122

VOLODYMYR MOKLIAK

ORCID: 0000-0001-9922-7667

OKSANA MOKLIAK

ORCID: 0000-0003-1883-1593

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

THE ROLE OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE FORMATION OF PROFESSIONALLY-ORIENTED COMMUNICATION OF INTENDING BACHELORS OF LAW: MODERN CHALLENGES

The authors show the significance of forming the foreign language communicative competence while teaching bachelors of law at the Ukrainian higher educational institutions. The influence of this competence on the professionally-oriented communication within the multilingual paradigm is shown.

Key words: *self-assessment, multilingual communicative paradigm, Bachelor of Law, foreign language competence, professionally-oriented programme.*

Problem statement. The formation of a highly-qualified bachelor student is one of the priorities and, at the same time, a parameter of effectiveness of the Ukrainian higher school. Provided that the training is deep and fundamental during the entire term of study, such a graduate is capable to lead their own professional activities, assess them critically, plan and effectively implement self-learning and professional development. Of no lesser importance is the fact that the bachelor, more specifically, the bachelor of law, can opt for the second (Master's) and the third (Doctor of Philosophy) levels of higher education raising their professional competence.

The topicality of training such a professional is even further increased by a number of current challenges. More specifically, we talk about the European integration vector of the legislative, executive, and judicial branches of state administration in the context of aspirations of Ukraine to regulate and synchronize the current normative legal acts with the European legal framework with the purpose of facilitating and improving legal issues, which the residents and non-residents of our country face. Secondly, the system of training modern students is currently influenced by the multicultural environment where such students (here we mean both the everyday communication and situations of professional and training practices), and later law professionals reside. The third factor is the need for self-improvement / professional development according to the demands of life-long education. All these criteria require a general language competence, which includes mastering the current norms of the Ukrainian spelling, improving the skills of fluent and accurate communication the national (Ukrainian) language, using the terminology in the professional activities. An integral element of language training is the foreign language communicative competence (the ability to communicate in a foreign language) in connection with the sociocultural competence that contribute to the integral

L₂ interactional competence / translingual competence for full involvement with the multicultural lingual environment of the modern time. The factors described above determine the topicality of this study.

Analysis of the latest studies and publications. Foreign language acquisition by non-native speakers (the perception mechanism, principles of interference with L₁, code switching) belongs to the range of the most topical issues under consideration by the world community in the latest decade. Studying separate aspects of this question calls for in-depth analysis of related topics where we can single out the toolkit for mastering linguacultural competence, criteria for effective cross-cultural communication, principles of interpersonal interaction, solo / group work in bi/multilingual environment, etc. For instance, the acquisition of grammar structure as a pre-requisite for linguistic competence in the foreign language is studied by Rong Xiao (Rong, 2017, p. 41): he studies the role of deep structures in language transformation processes occurring in the process of using L₂ as a tool of communication and shows the benefits of using Chomsky's transformational generative grammar and Halliday's systemic functional grammar approaches in creating language teaching syllabi. The development of this competence through blended-learning training is the subject of academic papers by Ana Pinto-Llorente, Mª Cruz Sanchez-Gomez, Francisco Jose García-Penalvo, Sonia Casillas-Martín (Pinto-Llorente et al., 2016).

Special attention is given to the social significance of intercultural communicative competence for foreign language students, the whole range of these issues is examined in the monograph by Klara Skogmyr Marian (Skogmyr, 2022). She describes the way in which students can develop their ability to accomplish social actions in L₂ using turn-taking practices (Skogmyr et al., 2018, p. 5).

Types of lingual units and linguistic means that constitute the intercultural competence and their general potential are characterized in the works by Maki Hirotani and Kiyomi Fujii (Hirotani et al., 2019), as well as Hongyin Tao, M. Rafael Salaberry, Meng Yeh and Alfred Rue Burch. Hongyin Tao, to be specific, researches the way in which authentic language data can be effectively used in L₂ teaching boosting interactional competence and engaging students in a communicatively relevant environment (Tao et al., 2018, p. 2).

The role of media content and its pragmatic potential in foreign language acquisition are ascertained by Annika Lantz-Andersson (Lantz-Andersson, 2017). Skills of interpersonal competence as the foundation for productive foreign language studies are researched by Hyun-Sook Kang, Mark Barba Pacheco (Kang et al., 2020); their grammar level is described by Matthew Kanwit, Kimberly L. Geeslin (Kanwit et al., 2020). Specific features of communication in multi-lingual environment and code switching were the object of study by Tiffany Judy, Michael T. Putnam, Jason Rothman (Judy et al., 2018), also Li Zhou, Yiheng Xi, and Katja Lochtman (Li Zhou et al., 2020). At the same time, we need to state that the specificity of the influence of this foreign language competence on the formation of professionally-oriented training of professionals, more specifically, bachelors of law.

The **aim** of this article is to trace the influence of foreign language communicative competence on the formation of the professionally-oriented communication of students – intending bachelors of law, and to ascertain the role of this competence in the modern multilingual environment

The main part. The shifts in the system and structure of the Ukrainian higher school and its transformation under the influence of the European integration process have significantly empowered the role of the foreign language in training the both the bachelor

and master's students. Training bachelors students is especially worth highlighting as it creates a strong foundation for: a) the further theoretical and practical training on the second (Master's) and third (Doctor of Philosophy) levels of education at the Ukrainian institutions of higher education; b) active professional work (in the field of law); c) training or apprenticeship abroad in the foreign language environment. The significance of this phenomenon is currently magnified by several motivating factors. Mainly, we mean the range of general competences set in the educational and professional program of the bachelor's level. The integral linguasociocultural competence should be noted as the set of skills of effective communication with the representatives of other cultures and nations, which are different in their religion, national values, historical and cultural stereotypes, this communication being based on the fundamental principles of tolerance and mutual respect. Considering the today's conditions (multinational and multi-religious representation of the country in the European context; teaching foreigners at the Ukrainian universities; the potential for the development of green and cultural tourism, joint Ukrainian-European projects, etc.), strengthening and contributing to their active implementation should be the tasks of the related intercultural competence, the need for which seems to be obviously essential for training the future law professionals. The formation of this competence is based on the intending lawyers, state persons, barristers mastering the principles and strategies of zero-barrier communication in the professional sphere (the legal defense of the suspect in the courts of different types; solving the issues of economic and administrative sphere; work with criminal psychologists / social psychologists at shelters or support centers for victims of psychological, sexual abuse, slavery, prostitution, etc.; involving the Ukrainian law practitioners in the international boards for investigating war crimes, international criminal organizations, etc.). Highly qualified civic lawyers should be able to practice zero-conflict communication with the citizens in the framework of civic, marriage, economic spheres, for instance, solving the questions of personal property, real estate, inheritance of the country's residents. These competences are especially important for barrierless communication with the foreigners for tackling issues determining the stay of these people in Ukraine: naturalization, residence permit, marriage / divorce with the Ukrainian citizens, getting the property rights, embracing certain positions in the country, etc. These moments are critical for the professional work of the law practitioner as the ability to build rapport with the client is the foundation for the future success in the case.

Participation in the work of international boards, commissions, tribunals routinely includes cross-cultural communication where the special importance is given not only team work but also to objective evaluation of professional advice or experiences (regardless of personal tastes, preferences, or attitude) received from the representatives of other races / cultures / genders belonging to the work team or the study group involved in professional training and, consequently, resulting in intellectual and moral enrichment.

Of no lesser importance is the related pragmatic competence which provides the bachelor in law with the skill of setting the communicative aim (the super-task), explicitly / implicitly addressing it to the communicants during the interaction and in this way forming the public opinion, influencing the listeners during collective meetings (high jury, court, committee, etc.) with the aim of achieving certain communicative success. Mastering this competence creates "the communicative ID" of the law practitioner in the modern circumstances. Actually, Annika Lantz-Andersson presents a linguistic activity for students of EFL aimed at developing their socio-pragmatic competence: language play

in social media, more specifically in Facebook groups. She highlights the importance of including social media spaces in the repertoire of students, which can help them to adapt to various formats of real-life communication (Lantz-Andersson, 2017). All the above-mentioned competences lead to developing soft skills; they can be realized only on the basis of the language competence which provides a wide array of tools for professional development influencing the reputation and the relations with the community.

For the Ukrainian graduate, their proficiency in a foreign language opens multiple opportunities in the multilingual teams of the world job market. The work in the Ukrainian professional environment requires processing considerable text arrays (legislative framework, court decisions, precedents, the history of the legal code implementation, etc.), while a fully-formed foreign language competence allows the bachelor in law to meet the international standards.

Within the framework of the educational and professional program of training the bachelor in law, the foreign language competence is formed by both the general humanitarian subjects and the language cycle of disciplines. The courses of the first block which constitute the general foundation – the social relations (realizing pragmatic, intercultural, and linguasociocultural competences) are “Language, Culture, Society”, “Cultural Studies”, “Philosophy”. The main aim of studying those is to understand the multidimensional nature of the human knowledge about the world, to ascertain the structure and organizational principles of the human society, to outline the strategies of communication and the influence of communication laws on the individual and the community.

The content core of the foreign language communicative competence for bachelors of law is the system of academic courses of the linguistic cycle which include: “Practice of Oral and Written Speech (English / German)”, “Rhetoric Practicum in Foreign Language Communication”. The educational context in the former is mostly aimed at developing the oral communication skills by means of modern topical communicative topics which include: a) self-presentation (Content Module “Place I Live in”, topics *City and countryside; Meet Kyiv; My home town*); b) discussing the stages of personal development, personal values and positions in the society, self-identification (Content Module “Personality”, topics *Self-image and self-identification; Teens’ rebellion. Life strategy and values; Alma-mater. Life challenges*); c) presenting the personal career expectations (Content Module “Jobs and Professions, topics *Career prospects, preferences and vocation in life; Developing a career. Professional skills at work (Hard and soft skills); Job application; Workplace. Working environment; Careers of the 21st c. Challenging job*, etc.); d) the analysis of the cultural heritage of the home country and its significance in the European space (Content Module “Nation and Culture”, topics *Protected places and reservations; Cultural heritage of Ukraine; Peoples and nationalities; National character and stereotype; Etiquette via nation. Traditions; National cuisine and recipes; National clothes vs. worldwide brands; Cross-cultural interaction*); e) describing civic responsibility and influencing the public consciousness (Content Module “Vessels and Vehicles. Pollution”, topics *Public transport system in the UK, the USA, and Ukraine; Drivers vs pedestrians: traffic rules; Witnessing the accident; Vulnerable pedestrians*); f) ascertaining the impact of global tourism; nature protection; international communication; road safety (Content Module “Tourism”, topics *Country’s gateway: airport business; Immigration and customs control; Stars and crowns: checking in and out; Event tourism. Shopping; Green tourism; Wildlife protection*); g) public health, defense of patients’ rights (Content Module “Be Healthy”, topics *Diseases: prevention. Medicine; Body injuries and remedy; Hospitals: departments; Medical equipment and instruments. First aid kit*), etc.

The course “Rhetoric Practicum in Foreign Language Communication” aims at developing the oratory potential of the student, teaching them to present reports in front of the audience, to plan the report’s layout, to work with sources, to create presentations of various types, to answer questions – using a foreign language as means of communication. It is also worth mentioning that digital tools are of great importance today. Ana Pinto-Llorente (Pinto-Llorente et al., 2016, p. 2) uses, in particular, surveys to shed some light on the usage of asynchronous technological tools in improving the language competence while teaching University-level English subjects. The author states the importance of developing the student digital competence as the foundation for building the language proficiency (Pinto-Llorente 2016, p. 11).

We also need to highlight such a significant part of the educational and professional program of bachelor’s training as scientific work as a report at student scientific / scientific and practical conferences, disputes, colloquiums, publishing an academic paper require processing the scientific (academic) discourse in a foreign language. Reza Khany turns their attention to formal communication situations, mainly academic writing, and studies the pragmatic and discourse markers and their constructive role in EAP teaching (Khany et al., 2019). That is why studying the disciplines “Foreign Language Academic Discourse” or “Academic Writing” contributes to teaching to write formal documents in a foreign language for participation in grants or exchange programs at the European universities. Thus, Hyun-Sook Kang and Mark Barba Pacheco examine developing the understanding of semiotic resources by students participating in academic exchange programs and the development of translingual and transcultural competences by means of immersing in the multilingual environment. The authors describe the positive effect of this practice for the students’ self-confidence and language fluency (Kang, 2020, p. 13). The course “Business Ukrainian / Foreign Language” helps to deal with those documents in an accurate and efficient way.

Still, it is worth mentioning that developing the foreign language communicative competence, in particular of the bachelor of law, is impossible without delving deep into the professional terminology both in L₁ and L₂ as the professional work requires processing professionally-oriented texts with the fluent usage of the special layer of the lexical fund of the language. At this stage, the course “Ukrainian for Professional Purposes” can help the learner. In this academic discipline, the students learn about the history of translation studies in their professional sphere, characterize the specificity of bilingual dictionaries of professional terminology, master the methodology of accurate and adequate bi/multilingual translation of professionally-oriented texts. In the domain of the foreign language, this role is taken by an equally important course “Foreign Language for Professional Purposes”.

Another integral part of foreign language training of the intending bachelor of law is the academic discipline “CLIL in the Context of Educational Technologies” which provides a thorough mechanism of combining the knowledge of a foreign language with the professional sphere. Mastering this course allows the graduates to practice teaching in the sphere of law using a foreign language, participate in professional internships abroad or professional training with full immersion in the sphere under study.

Conclusions and Prospects for Further Study. The foreign language communicative competence is an integral element of training the modern bachelor of law opening a considerable number of possibilities for this graduate and boosting their competitiveness in the world job market. Successful acquisition of a foreign language both on basic communicative and professional levels enables the graduate’s integration in the multicultural team of professionals opening more career prospects.

In the further academic papers, we intend to analyze the specific nature of training bachelors of law at the universities of Europe and the United States of America and to compare the level of expected competences.

References

- Hirotnani, M., & Fujii, K. (2019). Learning proverbs through telecollaboration with Japanese native speakers: facilitating L2 learners' intercultural communicative competence. *Asian-Pacific Journal of Second and Foreign Language Education*, 4 (1). DOI: 10.1186/s40862-019-0067-5.
- Judy, T., Putnam, M. T., & Rothman, J. (2018). When Bilingualism is the Common Factor: Switch Reference at the Junction of Competence and Performance in Both Second Language and Heritage Language Performance. *Journal of Language Contact*, 11, 590-616. DOI: 10.1163/19552629-01103008.
- Kang, Hyun-Sook, & Pacheco, M. B. (2020). Translingual competence and study abroad: shifts in sojourners' approaches to second language learning. *Language and Education*. DOI: 10.1080/09500782.2020.1775246.
- Kanwit, M., & Geeslin, K. L. (2020). Sociolinguistic Competence and Interpreting Variable Structures in a Second Language. *Studies in Second Language Acquisition*, January 08, 1-25. DOI: 10.1017/S0272263119000718.
- Khany, R., Aliakbari, M., & Mohammadi, S. (2019). A model of rhetorical markers competence in writing academic research articles: a qualitative meta-synthesis. *Asian-Pacific Journal of Second and Foreign Language Education*, 4 (1). DOI: 10.1186/s40862-018-0064-0.
- Lantz-Andersson, A. (2017). Language play in a second language: Social media as contexts for emerging Sociopragmatic competence. *Education and Information Technologies*, 23 (2), 705-724. DOI: 10.1007/s10639-017-9631-0.
- Li, Zhou, Yiheng, Xi, & Katja, Lochtmann. (2020). The relationship between second language competence and willingness to communicate: the moderating effect of foreign language anxiety. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. DOI: 10.1080/01434632.2020.1801697.
- Pinto-Llorente, A. M., Sánchez-Gómez, M. C., García-Peñalvo, F. J., & Casillas-Martín, S. (2017). Students' perceptions and attitudes towards asynchronous technological tools in blended-learning training to improve grammatical competence in English as a second language. *Computers in Human Behavior*, 72, 632-643. DOI: 10.1016/j.chb.2016.05.071.
- Rong, X. (2017). Combining transformative generative grammar and systemic functional grammar: Linguistic competence, syntax and second language acquisition. *International Journal of English and Literature*, 8 (4), 37-42. DOI: 10.5897/ijel2017.1050.
- Skogmyr, M. K. (2022). *The Development of L2 Interactional Competence: A Multimodal Study of Complaining in French Interactions*. New York: Routledge.
- Skogmyr, M. K., & Balaman, U. (2018). Second language interactional competence and its development: An overview of conversation analytic research on interactional change over time. *Language and Linguistics Compass*, 12 (8). DOI: 10.1111/lnc3.12285.
- Tao, H., Salaberry, M. R., Yeh, M., & Burch, A. R. (2018). Using authentic spoken language across all levels of language teaching: Developing discourse and interactional competence. *Chinese as a Second Language Research*, 7 (1), 1-13. DOI: 10.1515/caslar-2018-0001.

ШРАМКО Р., РАХНО М., МОКЛЯК В., МОКЛЯК О.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

РОЛЬ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНО-ЗОРІЄНТОВАНОЇ КОМУНІКАЦІЇ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ПРАВА: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

У статті окреслено роль іншомовної комунікативної компетентності у підготовці сучасного бакалавра з права. Уточнено, що впровадження дисциплін іншомовної підготовки посилює мотивацію здобувача освіти до опанування курсів із фахової підготовки, тим самим употужнюючи його конкурентоздатність на міжнародному ринку праці. Схарактеризовано, що формування комунікативної компетентності передбачає на сучасному етапі реформування системи вищої освіти України тісний взаємозв'язок з іншими компетентностями гуманітарного спрямування: лінгвосоціокультурною, прагматичною та міжкультурною, – комплексне оперування якими забезпечує безперешкодну взаємодію з представниками інших культур та етносів у багатомовному освітньому й професійному середовищі.

Вагомою також є роль іноземної мови під час роботи фахівця з права в межах України, оскільки передбачає надання фахових консультацій чи юридичний супровід іноземців у межах правового поля українського законодавства. На європейському чи світовому зрізі йдеться про участь у міжнародних комісіях, місіях спостереження за дотриманням прав українських громадян за кордоном тощо. В академічному навчальному й науковому середовищі з галузі права знання з іноземної мови та вміння провадити фахову комунікацію стануть у нагоді під час оформлення результатів наукової діяльності (тези, стаття, монографія, посібник), а також для підготовки власної доповіді-виступу перед науковою спільнотою.

Окреслено, що усталення такої компетентності потрібне насамперед для фахової повсякденної комунікації (термінологічний апарат, лексикографічні джерела, опрацювання текстових масивів), підвищення кваліфікації чи стажування за кордоном.

З'ясовано, що вдосконалення цієї компетентності в межах освітньо-професійної програми залежить як від курсів загальної мовної підготовки, так і дисциплін, що мають справу з власне іноземною мовою (практика мовлення, академічний дискурс та ін.).

Ключові слова: самооцінювання, багатомовна комунікативна парадигма, бакалавр із права, іншомовна комунікативна компетентність, освітньо-професійна програма

Стаття надійшла до редакції 16.11.2022 р.

УКРАЇНЬСЬКА АСОЦІАЦІЯ АНТОНА МАКАРЕНКА

ANTON MAKARENKO UKRAINIAN ASSOCIATION

Адреса: Україна, м. Полтава, вул. М. Остроградського, 2, корп. 1,
каб. 10 (каф. педагогічної майстерності та менеджменту імені
І. А. Зязюна)

E-mail: tkachenk.av@ukr.net

ЗВЕРНЕННЯ

**до міжнародної педагогічної громадськості з приводу повномасштабної агресії
Російської Федерації проти України**

Цьогоріч виповнилося 134 роки з дня народження видатного українця, всевітньо відомого педагога і письменника Антона Семеновича Макаренка. Вперше ми вшанували пам'ять цього великого гуманіста під звуки сирен повітряної тривоги, відбиваючи атаки оскаженілих військ Російської Федерації – держави, яка завжди цинічно декларувала свою прихильність макаренківським ідеям!

31 рік тому Україні вдалося об'єднати дослідників слова і справи Антона Семеновича із різних куточків планети та заснувати Міжнародну макаренківську асоціацію – творчу багатомовну спільноту однодумців. За ці роки асоціація пережила багато випробувань, але лише зараз вона проходить справжній тест на міцність своїх фундаментальних цінностей – гуманістичних принципів Макаренка.

Ми, члени Української асоціації Антона Макаренка рішуче засуджуємо російську агресію і геноцид українського народу як явища, абсолютно несумісні з ідейним спадком видатного педагога-письменника, та закликаємо прогресивних педагогів з усього світу підтримати наше звернення!

*Президентка Української асоціації Антона Макаренка, ректорка Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, членкиня-кореспондентка Національної академії педагогічних наук України, докторка педагогічних наук, професорка
Марина ГРИНЬОВА*

*Віцепрезидент Міжнародної макаренківської асоціації та Української асоціації Антона Макаренка, керівник Міжнародного і всеукраїнського макаренківського центру Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, доктор педагогічних наук
Андрій ТКАЧЕНКО*

*Член правління і співзасновник Міжнародної макаренківської асоціації, член правління Української асоціації Антона Макаренка, кандидат психологічних наук, професор, почесний професор кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Володимир МОРГУН*

Першому заступнику міського голови
Полтави, голові Комісії з питань
найменування та перейменування
елементів міського середовища та
інфраструктури, увічнення пам'яті осіб
та подій
Валерію Олексійовичу Пархоменку

Вельмишановний Валерію Олексійовичу!

Полтавщина завжди пишалася своїми видатними земляками – людьми, імена яких сьогодні прикрашають географічну карту не лише України. Серед них особливе місце посідає один із плеяди просвітителів ХХ століття, чий творчий доробок у теорії й практиці виховання визнаний світовою науковою спільнотою, видатний український педагог, талановитий самотутній письменник, яскравий публіцист та надзвичайно ефективний освітній менеджер – Антон Семенович Макаренко (1888–1939 рр.).

Ще 71 рік тому полтавці, намагаючись увічнити пам'ять великого педагога-письменника, назвали одну з вулиць міста ім'ям Макаренка. Але зараз в контексті діяльності Комісії з питань найменування та перейменування елементів міського середовища та інфраструктури, увічнення пам'яті осіб та подій постало питання про можливу заміну цього міського топоніму. В той же час українські дослідники і послідовники Антона Семеновича прагнуть не допустити формального підходу у даному питанні, оскільки феноменальний резонанс, викликаний ідеями Макаренка у багатьох, навіть доволі віддалених регіонах планети, змушує розглядати постать цієї людини як явище не стільки вітчизняної освіти 1920-х років, скільки **європейської гуманістичної культури в цілому**.

Світ підкорений педагогічним і літературним талантом Антона Семеновича. Показовим є те, що 1988 р. ЮНЕСКО ініціювала святкування по всій планеті 100-річчя з дня його народження та внесла ім'я Макаренка разом із іменами Джона Дьюї, Георга Кершенштейнера та Марії Монтессорі до четвірки педагогів, що визначили спосіб педагогічного мислення ХХ століття. На перетині 2-го і 3-го тисячоліть у рейтингу ЮНЕСКО Макаренко знову посідає почесне місце у трійці **кращих педагогів світу 2-го тисячоліття** – разом з Я. А. Коменським і Д. Дьюї. Варто також відмітити, що найбільший у світі макаренкознавчий науковий центр, лабораторія «Макаренко-Referat», була ще в далекому 1968 році організована при Марбурзькому університеті (ФРН).

Нині у країнах світу (за виключенням колишніх радянських республік) налічується понад 130 дитячих закладів, що носять ім'я Антона Макаренка. Щодо вулиць Макаренка, то вони прикрашають міста Болгарії, Італії, Мексики, Угорщини, Чехії та багатьох інших країн, на самій лише мапі Німеччини їх аж сім!

Характерним також є те, що саме західна макаренківська спільнота в нинішній важкий для України час першою простягнула нам руку допомоги: німецькі, чеські, польські, італійські, австрійські, японські, австралійські шанувальники генія великого українця пропонують прихисток для наших дітей, збирають кошти для біженців, виходять на велелюдні антивоєнні мітинги, створюють спеціальні інтернет-платформи сприяння студентам і викладачам українських вишів.

Особливо активно підтримує Україну макаренкознавство ФРН. Модераторка німецького колоквиуму Макаренка, професорка Анке Дрейер-Хорнінг із Берлінського євангелічного університету зазначила: «Ми всі знаємо, що мало що можемо зробити, але стояти осторонь і спостерігати за стражданнями, які завдають народу України – неприпустимо». Німецькі макаренкознавці, вражені злочинами окупантів, виступили з ініціативою збору коштів для постраждалих дітей Маріуполя і незабаром передали запорізькому благодійному фонду «Посмішка» **1050 євро**. За півроку вони переказали **2727 євро** на утримання внутрішньо переміщених осіб у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка. Наразі збір коштів продовжується і триватиме до кінця війни!

На початку березня учасники німецького макаренківського колоквиуму також підготували проєкт «**Мережа для українських учених у Німеччині та Австрії**» і звернулися до українських науковців: «Дорогі співробітники університетів України, дорогі друзі, ми, ваші колеги з Німеччини, хотіли б скористатися цією можливістю, щоб висловити свою солідарність із вами та всім українським народом. Якщо вам доведеться в найближчі тижні або місяці залишити свою країну і ви вирішите їхати до Німеччини або Австрії, то цей вебсайт може вам допомогти: <https://trello.com/.../netzwerk-f%C3%BCr-ukrainische...>». Європейці підкреслюють, наскільки важливими для них сьогодні є ім'я і спадщина видатного українця. І, як наголосила професорка Драйер-Хорнінг, німецькі вчені все зроблять для того, щоб не дозволити росіянам «націоналізувати» Антона Макаренка.

Наша Полтава давно перетворилася на своєрідну Мекку для прихильників ідей Макаренка зі всього світу, які щорічно відвідують наше місто і вклоняються пам'яті Педагога. У 1991 році саме у Полтаві була заснована **Міжнародна макаренківська асоціація**, що об'єднує дослідників слова і справи Антона Семеновича із десятків країн світу, сьогодні її президентом є професор римського університету La Sapienza Н. Січіліані де Куміс (Італія). 2001 року тут народилася і **Українська асоціація Антона Макаренка**, яку нині очолює членкиня-кореспондентка НАПН України, ректорка Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка **Марина Вікторівна Гриньова**.

Взагалі маємо підкреслити, що для світової науки Антон Семенович Макаренко є **видатним представником саме української освіти** – як за народженням (м. Білопілля Сумської обл.), так і за основними педагогічними досягненнями у виховних закладах Полтавської, Харківської і Київської областей. Взагалі, із 51 року свого життя Макаренко лише два провів поза межами України. По-друге, **А. Макаренко є автором всесвітньо визнаної української трудової демократичної системи виховання**, яка дозволила врятувати від голоду, загибелі і повернути в суспільство три тисячі підлітків, переважна більшість з яких – етнічні українці.

Зараз мало хто пам'ятає, але перша велика книга Макаренка – «На велетенському фронті» – була написана саме українською, так само українською він часто вів ділове листування та публікував статті у пресі. Лише нещодавно документально підтверджено, що Макаренко, прихистивши в колонії і зробивши своїм заступником, фактично врятував від репресій колишнього сотника і начальника господарства 8-го інженерного батальону при 8-й Запорізькій дивізії Армії УНР Володимира Весіча – вчинок в ті часи вельми небезпечний для самого Антона Семеновича! Також педагог не міг стояти осторонь такої страшної біди, як

голодомор: у вересні 1933 року він узяв до себе додому дитину з матір'ю – жінкою, що «втратила будь-яку вагу на полях Гадяччини».

Не секрет, що за радянських часів педагогічна спадщина Антона Семеновича стала об'єктом системної фальсифікації. Це стосується передусім політичного кредо Макаренка – насправді він **ніколи не був комуністом**, навпаки істинна оцінка більшовицької влади, висловлена ним у прихованих від пильних чекістів приватних листах, доволі промовиста: **«погано, що я не можу захищати ніяких позицій: у безпартійної людини позицій бути не може. Крім того, де моя партія? Навколо така шпана, що не варто з нею і зв'язуватися»**. І це далеко не єдиний подібний вислів Макаренка.

Тож, відмовляючись від імені Макаренка в процесі оновлення топонімів, ми не лише ризикуємо стати жертвою більшовицької брехні, але й автоматично визнаємо цього видатного українця «російським педагогом» і «даруємо» вельми охочій до чужого росії всю його світову безсмертну славу! Чи пробачать нам нащадки таке потурання путінським мародерам?

Навіть із суто прагматичних міркувань ми маємо прагнути того, щоб світова наукова спільнота асоціювала Макаренка не з агресивним північним сусідом, а з Україною, зокрема з Полтавою – саме це дозволить нашому місту залишатися **міжнародним центром педагогічного туризму** і надалі приваблювати тисячі шанувальників Антона Семеновича з усіх континентів.

Доволі промовистим є те, що 1-го вересня з нагоди Дня знань **президент України Володимир Зеленський** відвідав освітній заклад, названий на честь видатного полтавця – відновлену після руйнувань російськими військами **Ірпінську спеціалізовану загальноосвітню школу I-III ступенів художнього профілю №1 імені А. С. Макаренка**.

Отже, звертаємося до Вас, вельмишановний Валерію Олексійовичу, з проханням підтримати пам'ять про нашого великого земляка та залишити його ім'я на мапі нашого міста!

Президентка Української асоціації Антона Макаренка, ректорка Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, членкиня-кореспондентка Національної академії педагогічних наук України, докторка педагогічних наук, професорка Марина ГРИНЬОВА

Віцепрезидент Міжнародної макаренківської асоціації, доктор педагогічних наук, керівник Міжнародного і всеукраїнського макаренківського центру Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Андрій ТКАЧЕНКО

Українська асоціація Антона Макаренка в фокусі міжнародної підтримки

У цей важкий для нашої країни час Українська асоціація Антона Макаренка, центром якої традиційно є Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, постала в фокусі міжнародної уваги, нас підтримують шанувальники генія великого українця із багатьох країн: Австралії, Італії, Німеччини, Польщі, Чехії, Японії. Вони з біллю і жахом сприймають ті звірства, які чинить російська воєнщина, палко висловлюють співчуття своїм українським однодумцям і пропонують будь-яку допомогу. Нижче ми наводимо уривки із листів цих щирих людей.

«Ми всі (також багато людей в Японії) думаємо про вас, вашу сім'ю, ваших колег і ваших студентів. Будь ласка, дайте нам знати, якщо ми можемо зробити щось для вас. У будь-якому разі, я сподіваюся, що ситуація швидко покращає. Я дуже хотіла б відвідати архів Макаренка. Я хотіла б запросити Вас та Ваших колег до Німеччини чи Японії та організувати семінар з Макаренка. Будь ласка, подбайте про себе. Ми молимося за вас!»

Японська макаренкознавиця, наукова співробітниця Інституту сучасної Японії філософського факультету Університету Генріха Гейне, магістерка Амі Кобаяші (Meister Ami Kobayashi), Дюссельдорф, Німеччина.

«Я захоплююся вашою мужністю та хоробрістю. Моя пропозиція про проживання в Празі залишається чинною. Я надішлю Ваш лист своїм колегам. У нашій країні люди протестують проти Путіна та облили червоною фарбою посольство Росії у Празі. Російським літакам заборонено літати над нашою країною. Разом із поляками та іншими країнами ми відправляємо вам зброю та боєприпаси. Я з нетерпінням чекаю можливості вітати Вас у Празі після війни. Сьогодні факультет отримав інформацію від Карлового університету про допомогу студентам та співробітникам університетів з України. Ви хоробрий народ, тримайтеся!».

Чеський макаренкознавець, професор Карлова університету Станіслав Бендл (Stanislav Bendl), Прага, Чехія.

«Я можу тільки уявити – але я не можу зрозуміти, як це бути в такій ситуації, у 21 столітті. Це все таке ВЕЛИКЕ. Великі дії, великі емоції та велике горе. Більше, ніж людське серце чи голова можуть реально обробляти за один раз.

Я бачу, наскільки сміливий і рішучий український народ, і я просто схилиюся і благоговію перед його лідерством та його готовністю захищати свою країну та демократію.

Я пожертвувала на звернення ООН по Україні і пожертвую у фонд Кличка (вони збирають гроші для Києва). Брати Клички були частиною мого життя, коли я була молодша, мій тато любив дивитися їхні боксерські матчі і завжди коментував їх.

Я продовжуватиму підтримувати Україну, де тільки зможу. Сподіваюся, після того, як дика погода (у нас дійсно сильна повінь – цілі міста під водою – зараз) встановиться тут, ми зможемо відправитися в місто, щоб приєднатися до демонстрації».

Агнес Нільсен-Конноллі (Agnes Nielsen-Connolly), дружина правнука заступника А. Макаренка в колонії імені М. Горького Володимира Весіча, Сідней, Австралія.

«Будь ласка, дайте нам знати, якщо ми можемо щось зробити для вас. Ми вбиті горем».

Учасники німецько-українського макаренківського колоквиуму.

«Ми з учасниками колоквиуму Макаренка порадилися та вирішили створити мережу для підтримки українських учених. Ми створили онлайн-майданчик. Українські вчені мають знайти тут контакти та інформацію, якщо вони відчують необхідність покинути Україну та вирішать приїхати до Німеччини. Посилання на цю платформу ми опублікуємо у понеділок у соціальних мережах та розішлемо електронною поштою всім контактам в університетах, які у нас є. Я також надішлю вам електронного листа у понеділок з проханням переслати його вашим колегам. Я чудово розумію, що ви, мабуть, неймовірно розчаровані у своїх російських колегах. Збожеволіти, наскільки успішна російська пропаганда! Що інтелігентні люди вірять Путіну і не бачать небезпек його політики і особливо історичних паралелей! Хто б міг подумати, що ми знову стрілятимемо одне в одного в Європі! Гьотц Хіллг не хотів би, щоб Міжнародне товариство Макаренка припинило своє існування. Він так багато зробив для міжнародного порозуміння, намагався знову і знову, а також навчився долати невдачі. Наразі можливості зустрітися з деякими російськими колегами не буде, але обов'язково у майбутньому. Тоді має бути реформа, чітка позиція, за гуманіста Макаренка, за свободу та демократію. Потім із деякими колегами доведеться розлучитися, але з'являться нові. Будь ласка, бережіть себе».

Німецька макаренкознавиця, викладачка Євангелічного університету Берліну, консультантка з питань освіти, докторка Анке Драйер-Хорнінг (Dr. Anke Dreier-Horning), Потсдам, Німеччина.

«Я згоден з вами. Війна – найжорстокіший інструмент, який людина може прийняти для вирішення будь-якої проблеми! Я близький до обох народів, українського та російського, вони багато чого навчили мене, і я багатьом їм завдячую! Я всім серцем сподіваюся, що ситуація вирішиться якнайкраще».

Італійський макаренкознавець, член правління Італійської макаренківської асоціації, керівник Клубу А. Макаренко, магістр педагогіки Франческо Тамбурріно (Francesco Tamburrino), Опнідо Лукано, Італія.

НАШІ АВТОРИ

Бабенко Ірина Василівна, кандидат педагогічних наук, старший викладач Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Басенко Руслан Олександрович, докторант Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Бевз Надія Вікторівна, кандидат філософських наук доцент Харківської Державної Академії Культури

Бермудес Діана Валеріївна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Большая Оксана Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Борзенко Олександра Павлівна, кандидат педагогічних наук, доцент Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

Бородай Едуард Миколайович, підполковник, кандидат педагогічних наук, заступник начальника з морально-психологічного забезпечення, начальник з відділу морально-психологічного забезпечення та зв'язків з громадськістю Полтавського обласного територіального центру комплектування та соціальної підтримки

Головач Леонід Вячеславович, начальник навчального пункту Аварійно-рятувального загону спеціального призначення Головного управління ДСНС України у Полтавській області, аспірант ПНПУ ім. В.Г. Короленка

Гриньова Марина Вікторівна, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Гуз Костянтин Жоржович, доктор педагогічних наук, професор Полтавської академії неперервної освіти імені М. В. Остроградського

Дерев'янка Інна Володимирівна, старший викладач Харківської Державної Академії Культури

Димченко Олена Володимирівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

Дорохова Наталія Григорівна, начальник навчально-методичного відділу забезпечення якості освіти Полтавського державного медичного університету

Дорошенко Євгенія Володимирівна, студентка 5 курсу Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Жамардій Валерій Олександрович, доктор педагогічних наук, доцент Полтавського державного медичного університету

Жданова-Неділько Олена Григорівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Жукова Марина Юріївна, кандидат медичних наук, доцент Полтавського державного медичного університету

Захарін Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, Державний секретар Міністерства освіти і науки України

Ищенко Інна Сергіївна, кандидат економічних наук, асистент Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Коковська Оксана Валеріївна, кандидат медичних наук, доцент Полтавського державного медичного університету

Кононець Наталія Василівна, доктор педагогічних наук, доцент ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Костевський Олександр Едуардович, аспірант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Луценко Ольга Анатоліївна, аспірантка Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Лянна Ольга Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Міхєнко Олександр Іванович, доктор педагогічних наук, професор Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Міщенко Ігор Віталійович, доктор медичних наук, професор Полтавського державного медичного університету

Мокляк Володимир Миколайович, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Мокляк Оксана Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент Полтавського державного аграрного університету

Момот Олена Олегівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Новік Сергій Миколайович, кандидат педагогічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Олійник Ольга Віталіївна, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент Харківської Державної Академії Культури

Петренко Леся Миколаївна, доктор педагогічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Пивовар Ніна Михайлівна, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Піддячий Микола Іванович, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу STEM-освіти Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України, член-кореспондент Міжнародної Слов'янської Академії освіти імені Яна Амоса Коменського

Рахно Михайло Юрійович, кандидат філологічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Саух Петро Юрійович, доктор філософських наук, професор, академік (дійсний член) Національної академії педагогічних наук України, академік-секретар Відділення вищої освіти Національної академії педагогічних наук України

Свертнєв Олександр Анатолійович, кандидат педагогічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Титаренко Ольга Олександрівна, докторант, кандидат сільськогосподарських наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Ткаченко Андрій Володимирович, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І.А. Зязюна Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, віцепрезидент Міжнародної макаренківської асоціації

Ткаченко Олена Вікторівна, кандидат медичних наук, викладач Полтавського державного медичного університету

Топузов Олег Михайлович, доктор педагогічних наук, професор, віце-президент Національної академії педагогічних наук України

Хоменко Любов Григорівна, докторантка Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Цина Валентина Іванівна, доктор педагогічних наук, професор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Школяр Сергій Петрович, кандидат технічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Шолойко Наталія Василівна, кандидат фармацевтичних наук, доцент Національного медичного університету імені О. О. Богомольця

Шостак Євгенія Юріївна, кандидат педагогічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Шпильовий Василь Дмитрович, кандидат технічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Шрамко Руслана Григорівна, кандидат філологічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

ЗМІСТ

Саух П.	Оригінальність і самобутність філософії Григорія Сковороди	5
Топузов О. Хоменко Л.	Маркетинг інновацій у вищому педагогічному закладі освіти	11
Захарін С. Титаренко О.	Трансфер технологій в управлінні інноваційною діяльністю закладу вищої освіти	21
Гриньова М. Басенко Р.	Управління професійною діяльністю менеджера проєктів і програм	28
Басенко Р.	Цивілізаційне значення гуманістичних ідей цілісної освіти у розвитку української національної ідентичності у ранній новий час	36
Большая О. Іщенко І.	Інноваційний менеджмент як основа професійного розвитку майбутнього управлінця	44
Борзенко О.	Особливості мотивації та стимулювання педагогічних працівників обумовлені специфікою праці викладачів іноземних мов	51
Бородай Е. Кононець Н. Гуз К. Костевський О.	Ресурсно-орієнтоване навчання вчителів предмета «Захист України» у системі неперервної педагогічної освіти	58
Головач Л.	Застосування інноваційних технологій навчання при формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців пожежної безпеки і цивільного захисту	68
Гриньова М. Дорохова Н. Жамардїй В.	Характеристика дидактичних умов моніторингу якості освіти майбутніх магістрантів стоматології у навчальному середовищі університету	80
Дорошенко Є. Цина В.	Особливості організації і здійснення інклюзивної позашкільної освіти дітей із особливими потребами	89

Жукова М. Мищенко І. Коковська О. Ткаченко О.	Пошук можливих шляхів вирішення проблем освітнього процесу у медичних ВНЗ у реаліях воєнного часу в Україні	97
Кращенко Ю. Головач Л.	Вплив цифровізації на економіку та суспільство в умовах війни у змісті професійної підготовки майбутніх менеджерів	105
Луценко О.	Профілізація викладання фармакології здобувачам освіти за освітньо-професійною програмою «Медицина»	112
Міхеєнко О. Бермудес Д. Лянна О. Ткаченко А.	Педагогічні аспекти застосування природних засобів оздоровлення на засадах синергетичного підходу	120
Момот О. Новік С. Свертнев О. Шостак Є.	Підготовка майбутнього вчителя фізичного виховання до навчання школярів основам самооборони	128
Олійник О. Димченко О. Дерев'янка І. Бевз Н.	Зміна ставлення до викладання в онлайн-режимі до та під час пандемії в Україні	136
Петренко Л.	Сутність духовно-морального виховання української молоді у педагогічних поглядах Г. Ващенко	145
Пивовар Н. Бабенко І.	Педагогічні принципи організації навчально-дослідницьких практик зі спеціальності 073 Менеджмент	158
Піддячий М.	Теоретичні засади Stem-освіти учнів	166
Ткаченко А. Жданова-Неділько О.	Історико-педагогічні аспекти проєктної форми організації освітнього середовища (аналіз макаренківського досвіду)	174

Школяр С. Шпильовий В.	Формування в майбутніх менеджерів здатності до управління інноваційними проектами	184
Шолойко Н.	Структура і зміст принципів формування організаційно-управлінської культури майбутніх фармацевтів	192
Шрамко Р. Рахно М. Мокляк В. Мокляк О.	Роль іншомовної комунікативної компетентності у формуванні професійно-зорієнтованої комунікації майбутніх бакалаврів права: виклики сьогодення	204

CONTENTS

Saukh P.	Originality and distinctness of the philosophy of Hrihoriy Skovoroda	5
Topuzov O. Khomenko L.	Marketing of innovations in the higher pedagogical institution of education	11
Zakharin S. Tytarenko O.	Transfer of technologies in the management of innovative activities of the institution of higher education	21
Grynyova M. Basenko R.	Management of professional activities project and program manager	28
Basenko R.	The civilization significance of humanistic ideas of comprehensive education in the development of Ukrainian national identity in early modern times	36
Bolshaia O. Ishchenko I.	Innovative management as the basis of the professional development of the future manager	44
Borzenko O.	Features of the motivation and stimulation of pedagogical staff determined by the specific work of foreign language teachers	51
Borodai E. Kononets N. Huz K. Kostevskiy O.	Resource-based learning of teachers of the subject "Defense of Ukraine" in the continuous teacher education system	58
Golovach L.	Application of innovative training technologies in the formation of professional competence of future professionals	68
Grynyova M. Dorokhova N, Zhamardiy V.	Characteristics of didactic conditions of monitoring quality of education of future masters of dentistry in the educational environment of the university	80
Doroshenko E. Tsina V.	Features of the organization and implementation of inclusive out-of-school education for children with special needs	89

Zhukova M. Mishchenko I. Kokovvska O. Tkachenko H.	The search of possible ways to solve the problems of the educational process in medical universities in the realities of wartime in Ukraine	97
Krashchenko Y. Golovach L.	The impact of digitalization on the economy and society in the conditions of war in the content of professional training of future managers	105
Lutsenko O.	Professionalization of the teaching of pharmacology to students under the educational and professional program "Medicine"	112
Mikheienko O. Bermudes D. Lianna O. Tkachenko A.	Pedagogical aspects of the use of natural means of health improvement based on the principles of a synergistic approach	120
Momot O. Novik S. Svertnev O. Shostak E.	Preparation of the future teacher of physical education for teaching the fundamentals of self-defence to school students	128
Oliinyk O. Dymchenko O. Derevianko I. Bevz N.	Teaching perception change in ukraine: before and during the pandemic	136
Petrenko L.	The essence of the spiritual and moral education of ukrainian youth in the pedagogical views of H. Vaschenko	145
Pivovar N. Babenko I.	Pedagogical principles in the organization of educational and research practices in the specialty 073 Management	158
Piddiachyi M.	Theoretical foundations of stem education of students	166
Tkachenko A. Zhdanova-Nedilko O.	Historical-pedagogical aspects of the project form of the organization of the educational environment (analysis of Makarenko's experience)	174
Shkolyar S. Shpylovy V.	Formation in future managers of the ability to manage innovative projects in modern conditions	184
Sholoiko N.	Structure and content of the principles of forming the organizational and management culture of future pharmacists	192

Shramko R. The role of foreign language communicative competence 204
Rakhno M. in the formation of professionally-oriented
Mokliak V. communication of intending bachelors of law: modern
Mokliak O. challenges